

Ankara Üniversitesi

**Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi**

OTAM

Sayı 50/Güz 2021

**Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University**

ANKARA - 2021

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
İncitaşı Sokak No:10 06510 Beşevler / ANKARA Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 24/12/2021

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2021

SAYI: 50

EYLÜL

Yayın Sahibi: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi adına
Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara Üniversitesi,
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve
Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakıncağ Tarihi Anabilim Dalı, Atatürk Bulvarı No: 45,
Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Yayın İdare Merkezi: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ata-
türk Bulvarı No: 45, Kat: 1, No: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Tel: +90 312 310 96 49; +312 310 32 80/ 1061, **Belgegeçer:** +90 312 3105713

E-posta: otam@ankara.edu.tr

İnternet Sitesi: www.otam.ankara.edu.tr **Bilgi Edinme Birimi:** botam@ankara.edu.tr

Yaygın Süreli Hakemli Yayın

Basım Yeri ve Tarihi: Ankara 24/12/2021

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu(Başkan)	Prof. Dr. Hayal Şebnem Atakan(Üye)
Prof.Dr.Hatice Oruç(Başkan Yardımcısı)	Prof. Dr. İsmail Güven (Üye)
Doç.Dr.Tülay Ercoşkun(BaşkanYardımcısı)	Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Üye)
Prof. Dr. Bekir Koç(Üye)	

Danışma Kurulu Üyeleri

(Danışma Kurulu üyeleri aynı zamanda Hakemler Kurulu üyeleridir.)

Prof.Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Üni.)	Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Ün.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Ün.)	Prof.Dr. Selda Kılıç (Ankara Ün.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)	Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Ün.)
Prof.Dr.Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Üni.)	Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Ün.)
Prof.Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Ün.)	Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi Üni.)
Prof.Dr. Pal Fador (Macaristan)	Prof.Dr.Orlin Sabev ((Bulgaristan)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)	Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Ün.)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Ün.)	Prof. Dr. Yusuf Sarnay (TOBB ETÜ)
Prof.Dr.Dragi Gjorgiev (Makedonya)	Prof..Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)
Prof.Dr. Aladin Husic (Bosna)	
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Ün.)	

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2021

SAYI: 50

EYLÜL

Bu sayı için Hakemler Kurulu Üyeleri

Prof.Dr. Sezai Balcı (Giresun Üni.)
Prof.Dr. Zafer Gölen (Mehmet Akif Üni.)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Necdet Hayta (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Hatice Oruç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Jülide Akyüz Orat (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Adem Ölmez (Medeniyet Üni.)
Prof.Dr. Hülya Taş (Ankara Üni.)
Doç.Dr. Togay Seçkin Birbudak (Gazi Üni.)
Doç.Dr. Mustafa Can (Gaziantep Üni.)
Doç.Dr. Muhammed Ceyhan (Yalova Üni.)
Doç.Dr. Tülay Ercoskun (Ankara Üni.)
Doç.Dr. Hayrettin Pınar (Osman Gazi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhatif Armağan (Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk Demir (Sinop Üni.)

Yayın Sekreteri: Arş. Gör. Merve Cemile SÖNMEZ
Yazı İşleri:

ISSN: 1019-469X

OTAM, TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS ve tarafından taranmaktadır.

*OTAM' da yayınlanan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz.
Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.*

Kapak Resmi: Atatürk Kitaplığı Kartpostal Koleksiyonu No:Krt-010793

OTAM
Journal of
The Center for Ottoman Studies
Ankara University

AUTUMN 2021

NUMBER: 50

SEPTEMBER

Owner: The Center for Ottoman Studies, Ankara University: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU (Faculty of Letters)

Managing Editor: Prof. Dr. Hamiyet SEZER FEYZİOĞLU, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 133, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY.

Administrative Office: Ankara University, The Center for Ottoman Studies Directorate, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY

Tel No: +90 312 310 96 49; 310 32 80 / 1061 **Fax No:**+90 312 310 57 13

E-mail: otam@ankara.edu.tr

Web: www.otam.ankara.edu.tr **Information:** botam@ankara.edu.tr

Semiannual Journal

Printed in: Ankara 24/12/2021

Editorial Board

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (President)
Prof.Dr.Hatice Oruç (Vice President)
Doç.Dr.Tülay Ercoşkun (Vice President)
Prof. Dr. Bekir Koç (Membery)

Prof. Dr. H. Şebnem Atakan (Membery)
Prof. Dr. İsmail Güven (Membery))
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Membery)

Advisory Board

(The members of the advisory Board are also members of the Board of Referees)

Prof.Dr. Ali Akyıldız (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Un.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Prof.Dr.Ayla Efe (Eskişehir Anadolu Un.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Un.)
Prof.Dr. Pal Fador (Macaristan)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Ün.)
Prof.Dr.Dragi Gjorgiev (Makedonya)
Prof.Dr. Aladin Husic (Bosna)
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Un.)
Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Un.)

Prof.Dr. Selda Kılıç (Ankara Un.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Un.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Un.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi Un.)
Prof.Dr.Orlin Sabev ((Bulgaristan)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Un.)
Prof. Dr. Yusuf Sannay (IOBB ETÜ)
Prof..Dr. Giorgio Del Zanna (İtalya)

Board of Referees for this volume

Prof.Dr. Sezai Balcı (Giresun Üni.)
Prof.Dr. Zafer Gölen (Mehmet Akif Üni.),
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Necdet Hayta (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Selda Kılıç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Hatice Oruç (Ankara Üni.)
Prof.Dr. Jülide Akyüz Orat (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Adem Ölmez (Medeniyet Üni.)
Prof.Dr. Hülya Taş (Ankara Üni.)
Doç.Dr. Togay Seçkin Birbudak (Gazi Üni.)
Doç.Dr. Mustafa Can (Gaziantep Üni.)
Doç.Dr. Muhammed Ceyhan (Yalova Üni.)
Doç.Dr. Tülay Ercoşkun (Ankara Üni.)
Doç.Dr. Hayrettin Pınar (Osman Gazi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif Armağan (Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk Demir (Sinop Üni.)

Secretary of the Editorial Board: Res. Assist. Merve Cemile SÖNMEZ

Technical Editors:

ISSN: 1019- 469X

*OTAM is indexed/cited in TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS
An article published in OTAM may not be published elsewhere without the permission of the
Editorial Board. The responsibilities of the published articles rests with authors.*

Photo: Ataturk Library Postcard Collection- Krt-010793

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

AKKOYUN, SEVGİ

94 Numaralı Galata Şer'iyye Sicili (H. 1074-1075/ M. 1663-1664) / Galata Court Register Numbered 94 (A.H. 1074-1075/A.D. 1663-1664) 1

ASOĞLU, İSMAİL

Osmanlı Yerelinde Konsoloslar, İdari İlişkiler Ve Tarımsal Ağlar: Urfa, 1850-1900/
Consuls, Administrative Relations and Agricultural Networks in Ottoman Local:
Urfa, 1850- 190025

BAŞ, BURCU

Osmanlı Devleti'nde Cellatlar ve Cellat Ocağı/ Executiners and the Guild of
Executioner in the Ottoman Empire55

CEVRİOĞLU, MAHMUT HALEF

Avusturya'da Osmanlı Diplomasisi: Büyükelçi Recep Ağa'nın Viyana Sefareti
(1628-1629)/ Ottoman Diplomacy in Austria: Recep Aga's Embassy to Vienna
(1628-1629)81

GÜVEN, İSMAİL

Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitiminin Düşünsel Ve Bürokratik Temelleri:
Mülkiye Sınıfının Eğitiminden Halkın Eğitime Geçiş/ Intellectual And
Bureaucratic Foundations of Modern Education in the Ottoman State: Transition
from The Education of the Civil Service to the Public Education113

KEKLİK, EBUBEKİR

Son Dönem Osmanlı Eğitim Teşkilatında Öğretmen Sorunu/ Teacher Problem İn
The Late Ottoman Education System133

KELEŞ, ERDOĞAN- ERDİNÇ, ÖZGÜR

Sultan II. Mahmud'un Orduda Yaptığı Reformlara Mentеше Sancağının Katkısı
(1826-1839)/ The Mentеше Sanjak's Contribution to the Reforms of Sultan
Mahmud II in the Army (1826-1839)171

ÜNLÜ, MUCİZE- DÜNDAR, ARZU

Tanzimat Sonrası Modernleşme Sürecinde Selanik İnas Rüşdiye Mektebi/
Thessaloniki İnas Rüşdiye School in the Modernization Process After Tanzimat207

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

CEYHAN, MUHAMMED

Yılmaz Kurt; Anadolu'da Kişi Ve Yer Adları, Akçağ Yayınları, Ankara, 2020,
648 Sayfa235

SEMPOZYUM TANITIM YAZISI/ CONFERENCE INTRODUCTION

LOKLAR, BEHÇET

"Gazi Hüsrev Bey'in Bosna-Hersek Tarihindeki Rolü Ve Önemi" Sempozyumu'nun
Ardından239

ŞEN, BAYRAM

Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Tarafından Düzenlenen "15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla
Bosna Ve Hersek'teki Kültürel Ve Tarihsel Eğilimler Konferansı"nın Ardından245

94 NUMARALI GALATA ŞER'İYYE SİCİLİ¹ (H. 1074–1075 / M. 1663–1664)

Galata Court Register Numbered 94 (Dated A.H. 1074-1075/A.D. 1663-1664)

Sevgi AKKOYUN[®]

Özet

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı tarihi araştırmalarında kullanılan ana kaynaklar arasında yer almaktadır. Üretildikleri dönemin idari, hukuki, iktisadi, sosyal ve kültürel yönlerine ışık tutan siciller, diğer kaynaklarda olmayan pek çok ayrıntıya sahiptir. Bu çalışmada Galata Mahkemesi'ne ait 94 numaralı şer'iyye sicili tanıtılmakla birlikte aynı zamanda defterdeki kayıtlar içerdikleri konulara göre şahıs hukuku, aile hukuku, miras hukuku, ticaret hukuku ve ceza hukuku başlıkları altında sınıflandırılarak Galata'nın 1663-1664 tarihindeki sosyo-ekonomik hayatına dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Şer'iyye Sicilleri, Galata, Sosyal Yapı, Ekonomik Yapı.

Abstract

Şer'iyye registers are among the main sources used in Ottoman history studies. The Şer'iyye court registers shed light on the administrative, legal, economic, social and cultural aspects of the period in which they were produced have many details that are not available in other sources. In this paper, the Galata court register numbered 94 will be introduced and examined under the titles of personal law, family law, inheritance law, commercial law and criminal law. Based on these recording evaluations will be made regarding on the socioeconomic life of Galata between A.D. 1663 and 1664.

Key Words: Ottoman, Sharia Register, Galata, Social Structure, Economic Structure.

¹ Bu makaleye konu olan 94 Numaralı Galata Şer'iyye Sicili, Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ danışmanlığında "Galata Mahkemesine Ait 94 No'lu (H. 1074-1075) Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" ismiyle Sevgi AKKOYUN tarafından 2019 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

* Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, sevgi.akkoyun@omu.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6819-7098>
Makale geliş tarihi: 30.09.2021 Makale kabul tarihi: 19.10.2021

Giriş

Şer'iyeye sicilleri, kadıların kendilerine tanınan yetki ve sorumluluk çerçevesinde verdikleri kararların ve ürettikleri diğer kazaî belgelerin suretlerini ihtiva etmektedir. Klasik dönem sicillerinde merkezden gelen emirlerin de bu defterlere kaydediliyor olması sicillerin önemini daha da arttırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin hukuki ve adli yapısını anlayabilmek için zengin bilgiler barındıran siciller aynı zamanda dönemin toplumsal hayatını ve aile yapısını ortaya koyabilmek için başvurulabilecek ana kaynaklar arasında yer almaktadır.

Adli ve idari birimin başında yer alan kadılar, padişahın ve dolayısıyla devletin taşradaki temsilcisi, halkın da devletle olan ilişkisinde ilk başvuru merci idi. Bu nedenle siciller yerel tarih çalışmalarının da vazgeçilmez kaynaklarından birisi olmakla beraber ait oldukları bölge ve dönem hakkında önemli bilgiler içermektedir. Adli ve idari görevler dışında beledi ve güvenlik görevleri bulunan kadılar aynı zamanda mukataa ve iltizam işlerini yürütmekle yükümlü olan; şehirlerin inşa ve imarından sorumlu, ilim ve toplum hayatının ilerleyişinde rol oynayan; yetki alanları geniş olan görevlilerdir. Bu nedenle tuttıkları defterler, toplumu her yönüyle ele almaktadır.

Siciller, Osmanlı tebaası Müslüman ve gayrimüslim cemaatler arasında toplumsal ve ekonomik olaylara ışık tutması açısından da son derece önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Kendi cemaat mahkemelerine başvurma hakları olduğu hâlde çoğu zaman kadı mahkemelerini tercih eden gayrimüslimler ile ilgili pek çok kayıt mevcuttur. Söz konusu kayıtlar, Osmanlı şehrindeki Müslim ve gayrimüslimlerin hangi şartlarda yaşayıp Osmanlı toplumu ile bütünleştiğini, sosyal ve ticari ilişkilerini gözler önüne sermektedir. Sicillerde yer alan kayıtlar sadece Osmanlı tebaası müslim-gayrimüslim ilişkilerini değil aynı zamanda ecnebilerle olan ticari ve ekonomik ilişkiler üzerinden Avrupa tarihine de ışık tutmaktadır.

Günümüze kadar ulaşabilen şer'iyeye sicillerinin sayısı 19.000 kadardır. Bunlar içerisinde Galata Mahkemesi sicilleri, ait olduğu Galata Kazası'nın, paytahtın hemen yanı başında bulunması ve özellikle sosyal ve ekonomik yapısı ile ilgi çeken ve merak uyandıran bir yer olması nedeniyle, ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim incelediğimiz Galata Kazası'na ait 94 numaralı şer'iyeye sicilindeki kayıtlar 1663–1664 tarihlerinde Galata Kazası dahilinde yaşayan toplumun aile yapısı, yaşantısı, kültürü ve ekonomisine ışık tutmaktadır.

Şer'iyeye Sicillerinin Muhtevası

Kadıların verdikleri ilam, hüccet ve cezalarla; görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları ihtiva eden defterlere kadı sicilleri, kadı divanı, mahkeme defterleri, zabt-ı vekayi, sicillât-ı şer'iyeye ve yaygın kullanımı ile şer'iyeye sicilleri veya sicil

defterleri denilmektedir². Bu defterlerdeki adli kayıtların başında ilamlar, hüccetler, vakfiyeler ve ma'rûzlar gelir³. İlam, bir davanın mahkemece nasıl bir hükme bağlandığını gösteren belgedir. Hüccet ise ilamdan farklı olarak; hüküm ihtiva etmeyen, sadece kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadının tasdikini içeren belgedir⁴. Kadıların noterlik işlemlerinin bir ürünü olan hüccetlerin aslı taraflara verilirken bir sureti de sicillere kaydedilmiştir. Maruz başlığı altında sicillere kaydedilen belgeler ise halk tarafından çeşitli konularda mahkemeye yapılan şikayetleri, kadıların emriyle yapılan keşif ve tahkikat raporlarını ve üst makamlara arz ettikleri konuları ihtiva etmektedir⁵. Bu yazılı belgeler dışında şer'iyye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere ise mürâsele denilmektedir⁶. Kadılar idari görevleriyle ilgili olan vakıf senetleri, satım, bağış, ödünç, vasiyetname gibi her türlü hukuki işlemleri ve padişah tarafından kendisine gönderilen fermanları, beratları ve benzeri emirleri, sadrazam, beyler beyi ve kazaskerlerden gelen buyurulduları ve diğer yazılı belgeleri de sicillere kaydederlerdi⁷. Hasılı bu defterler içerisinde toplumu ilgilendiren pek çok konuda binlerce kayıt yer almaktadır.

Bu defterlerin dili ise 16. yüzyıl sonlarına kadar Arapça iken zamanla kayıtların neredeyse tamamı Türkçe tutulmaya başlanmıştır. Vakfiyeler, bazı tereke ve aile hukukuna ilişkin kayıtlar ve kadıların göreve başlamasını gösteren kısımlar ise çoğu zaman Arapça kaleme alınmışlardır. Ayrıca herhangi bir belge içinde de yer yer Arapça ibareler yer alabilmektedir⁸.

Galata Kadılığı

Osmanlı'da kadılık müessesesi kaza, sancak ve eyalet kadılıkları olarak üç sınıf üzerine kurulmuştu. Herhangi bir idari birimin askerî işleri hariç idari, hukuki, mahallî işlerinin kadılar tarafından görülmesi itibarıyla kaza kavramı idari teşkilatımıza girmiştir⁹. Kaza denilen bu adli ve idari birimin başına; divandan ve

² Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 8-9.

³ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 345, 350.

⁵ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, s. 41-42.

⁶ Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988, s. 38.

⁷ Akgündüz, a.g.e. s.39. Salih Kahrıman ve Fuat Recep, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil*, İsam Yayınları, İstanbul 2012, s.19

⁸ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 188.

⁹ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, İstanbul 2017, s. 63. Bugünkü idarî teşkilatta ilçenin karşılığı olan kazâ, Osmanlılar'da hem kadının idare bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliği gösterir. Tamamen Osmanlılar'a has bir

padişahın emir alan veya devletin bu iki yüksek yetki yerleri ile aracısız yazışabilen; görev ve yetki alanı geniş kadılar getirilmiştir. Padişah ve onun divanı, bu sistem yoluyla memleketi kendisine bağlamakta, kanunları ve buyruklarını kadılıklar eliyle uygulamaktaydı¹⁰. Bu nedenle Osmanlılar ilk dönemlerden itibaren fethettikleri bir bölgeye ilk olarak yargı ve yönetimden sorumlu bir kadı ile yürütme ve icradan sorumlu bir bey atıyorlardı¹¹. İstanbul'a ise merkezde yer aldığı için yalnızca ulemeden bir kadı ve ehl-i örf mensup bir subaşı atanmıştı¹². Nüfusun zamanla artması ve şehir sınırlarının genişlemesi üzerine İstanbul, biri sur dahilinde ve diğerleri sur haricinde Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıkları olmak üzere dört farklı kadılığa ayrılmıştı¹³. Sur haricindeki bu üç kaza Bilâd-ı Selâse adıyla tabir ediliyordu¹⁴.

Kadılıklar seviye itibarıyla küçük kadılıklar (kaza ve sancak kadılıkları) ve büyük kadılıklar (mevleviyetler¹⁵) olmak üzere iki gruba ayrılmıştı¹⁶. 16. yüzyılın başlarında Rumeli vilayeti 30 sancağa bölünmüştü ve bu sancaklara bağlı 167 kaza bulunuyordu. Galata herhangi bir sancağa bağlı olmayan; 130 akçe yevmiyeli bir kaza kadılığı idi¹⁷. 1552 ve 1574 tarihlerinde Eyüp ile birleştirilerek tek bir kadılık hâline getirilip mevleviyet yapılmıştır. Bu durum uzun sürmemiş ve 1579'da iki kadılık birbirinden ayrılmış ve bu kazalara farklı kadılar atanmıştır¹⁸. 16. yüzyılın

idari yapılanma olan kazanın coğrafi bir bütünlüğe sahip idarî bölge haline gelişi XVII. yüzyıldan itibaren tam olarak belirginleşmiştir. Tuncer Baykara, "Kaza", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 119.

¹⁰ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Rejiminde Hükümet Sistemi", *Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi*, C. II, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 103.

¹¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 108.

¹² Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 194.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 133. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Rejiminde Hükümet Sistemi", s. 84.

¹⁴ Mehmet İpşirli, "Bilâd-ı Selâse", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 151.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibarıyla kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde "mevleviyet kadılıkları", ikincisine ise "kazâ kadılıkları" denilmekteydi. Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adli/kazâi idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, 467.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "İlmiye Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, İstanbul 1994, s. 264.

¹⁷ Ercan Alan, "934 (1528) Tarihli Bir Belgeye Göre Rumeli'de Kadılık Müessesesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 46, 2016, s. 171.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, s. 103. Kazaların birleştirilmesi muhtemelen bu görece atanan kadının kimliği ve derecesi ile ilgilidir. Mesela 1552'de Eyüp mülhakatıyla birlikte Galata kadılığı buyruklan Abdullah bin Abdulkadir, bundan önce yüz akçe ile Selanik, Sidrekapısı ve Galata kadısı olmuş, bu görevdeyken Mısır Evkafı'nın teftişine memur edilmişti. Mısır'daki vazifesinin ardından Eyüp ile birlikte Galata kadısı olan Abdullah bin Abdulkadir, ayrıca Sadrazam Rüstem Paşa'nın iltifatına da mazhar olmuştu. Herhalde verilen görevlerde gösterdiği başarılar

sonlarına doğru Ebussuûd Efendi'nin ilmiyede yaptığı düzenlemeler sonrasında mevleviyetler Haremeyn, Bilâd-ı Hamse, Mahreç ve Devriyye mevalisi sınıflarıyla yeni bir tasnife tabi tutulmuştu¹⁹. Galata ise üçüncü derecedeki mevleviyetlerden olan mahreç mevleviyetleri arasında yer alıyordu²⁰.

17. yüzyıla gelindiğinde mevleviyetler üç ayrı sınıfa ayrılmıştı. Birinci sınıf mevleviyetlerden itibaren derecelerine göre kadılıkların payeleri²¹ vardı. İkinci sınıf mevleviyetler arasında yer alan Galata kadılığı Selanik kadılığından bir derece aşağıda idi. Buna göre Galata kadısı bir derece terfi eder ise iptida Selanik payesini alıp sonra bilfiil Selanik kadısı olabilirdi²².

Evlîya Çelebi 17. yüzyılda Galata kadılığını beş yüz akçeli mevleviyetler arasında saymaktadır. Ayrıca yetkisi altında üç yüz kadar köy ile kırk dört yerde yüz ellîşer akçe yevmiyeli nahîye naibi bulunduğunu bildirmektedir²³. Kadılığın sınırları ise Tophane'den Rumeli Kavağı'na kadar Boğazın Avrupa yakasındaki köy ve kasabaları; Hasköy, Sütluçe ve Kasımpaşa'yla birlikte Halic'in kuzey kıyısını, Marmara'daki Kapıdağ yarımadasını ve muhtemelen de Kırk Kilise (Kırklareli) livasına kadar olan Marmara kıyısının bir bölümünü kapsamaktadır²⁴. Arnavutköy, Yeniköy, Ortaköy ve Kuruçeşme kasabası ile Kara Piri Paşa kasabası da Galata kadılığına bağlı idi²⁵. Marmara Adası ile Mudanya Galata kadısına bağlı birer naiple idare edilen yerlerdi²⁶. Bandırma ve Erdek ise Kapıdağ naibinin yetki

Molla Abdullah'ın bu iki kadılıkla birlikte telif edilmesinin temel nedeniydi. 1574'te ise Şeyh Bahaeddinzade Abdullah bin Lütfullah, Süleymaniye Medresesi müderrisliğinden sonra Eyüp ile birleştirilen Galata kadılığına atanmıştır. Abdullah bin Lütfullah, 1579'da Eyüp kadılığı Galata'dan ayrılana kadar bu görevde kalmıştı. İki kadılığın birleştirilmesi Abdullah bin Abdulkadir'in derecesi, Abdullah bin Lütfullah'ın ise kimliği ile ilgili görünmektedir. Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 194.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, s. 104. Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49, 2017, s. 91. Levent Kuru, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılıkları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 263.

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, s. 106. Mahreç mevleviyeti, ilmiye mesleğinde belirli bir seviyeye ulaşmış çeşitli şehirlerin kadılarının ve bazı müderrislerin derecelerini gösteren bir tabirdir. Mehmet İpşirli, "Mahreç", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 387.

²¹ XVII. yüzyılın başlarından itibaren, ilmiyede görev bekleyen adayların çoğalması üzerine paye uygulaması başlatılmıştır. Pâye uygulaması gereği önce birden fazla aday İstanbul kadılığı pâyesini alır, bunlardan en kıdemlisi doğrudan bu makama getirilirdi. Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", *TDVİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 306.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, s. 292.

²³ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 392

²⁴ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 127.

²⁵ Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C.1 ve C. 2, s. 371-373-374-377-413-414-419-422.

²⁶ A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, s. 102.

alanı içinde yer alıyordu²⁷. Galata kadısına bağlı birer naip ile idare edilen yerlerden Tophane, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Yeniköy kadılıklarına ait müstakil sicillere de dava kayıtları kaydediliyordu. Bu siciller günümüze kadar ulaşmıştır²⁸.

Galata mukataası Kaptan Paşa hassına dahildir²⁹. Kaptan Paşa, bu haslardaki idari işleri, kendi atadıkları subaşlar vasıtasıyla yürütüyordu. Subaşlar hem hassa ait vergileri topluyor hem de bölgenin asayişini sağlayıp suçluları yakalayarak kadı huzuruna çıkarıyorlardı. Galata mukataası 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişah haslarına dahil edilmiş ve mukataa gelirleri de buraya merkez tarafından atanan subaşlar tarafından iltizama alınmıştır³⁰.

Galata, Doğudan ve Batıdan gelen ticaret mallarının; özellikle ince Avrupa yünlü kumaşlarıyla İran ipeğinin büyük ölçüde değiş-tokuş edildiği bir antrepo durumundaydı³¹. Uluslararası deniz ticaretinin iskelesi olan bölge, Güney kıyıda Bahçekapı'dan Balat'a kadar; özellikle Türk ve Rumlara ait olan, Marmara'da kıyı denizciligi veya açık deniz gemiciliği yapan teknelerin yaşadıkları bir yerdi³². Burası aynı zamanda, Batı Avrupa tarzındaki mimari yapıları, kiliseleri ve elçileriyle; 1453 yılından önce bile Doğu Akdeniz'de bir Latin uç yerleşimi olarak biliniyordu³³. Osmanlı fethi ile uzun zamandır Karadeniz'e hâkim olan İtalyanların tekeli kırılmış ve yerlerine Osmanlı tebaası Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler geçmiştir³⁴. Zamanla, Müslüman-Türk halkı çoğunluğu oluşturmakla beraber bir liman ve ticaret şehri olan Galata, öbür Akdeniz liman şehirleri gibi kozmopolit niteliğini daima saklamıştır³⁵.

17. yüzyıla gelindiğinde Galata diğer kadılıklara nazaran yoğun bir Avrupalı nüfus barındırmakta idi. Buradaki ticari hareketliliğin vazgeçilmez unsurlarından biri olan Rumlar Galata'nın Hasköy, Kasımpaşa ve Tophane yerleşkelerinde ikamet ediyorlardı. Buralarda çok sayıda kiliseleri olan Rumlar için Galata faaliyet ve haber merkezi idi³⁶. Ermeniler ise Cenevizliler zamanından beri Galata'da oturuyorlardı. Fatih'in iskân politikası çerçevesinde ülkenin değişik bölgelerinden İstanbul'a sürülen bir kısım Ermeni'de Galata'ya yerleştirilmişti³⁷. Yahudiler çoğunlukla iki farklı semtte ikamet etmişlerdi. Ermeniler gibi Galata'nın

²⁷ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 200.

²⁸ Galata, Tophane, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Yeniköy kadılıklarına ait sicil katalogları için bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükmümler*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, s. 137.

²⁹ İdris Bostan, Kapudan Paşa, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 355.

³⁰ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 205.

³¹ Halil İnalçık, *İstanbul Tarihi Araştırmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 282.

³² Robert Mantran, *İstanbul*, C. 1, s. 87.

³³ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2014, s. 231.

³⁴ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 285.

³⁵ Halil İnalçık, "Galata", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, s. 352.

³⁶ Robert Mantran, *İstanbul*, C. 1, s. 50-52-55.

³⁷ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, s. 157-158.

doğusunda, Karaköy civarındaki mahallelerde yaşıyorlardı³⁸. 1570'lerden itibaren Endülüs'ten göç eden bazı Arap kökenli topluluklar da Galata'da, sonradan Arap Camii adıyla anılacak olan San Domenico Kilisesi çevresine yerleştirildiler³⁹.

Fetihten sonra Müslümanların Galata'da ilk yerleştirildikleri bölgeler, Kasımpaşa ve Tophane idi. II. Mehmed'in başlattığı bilinçli iskân politikası yirmi beş yıl içinde bölgede Müslüman mahallelerin oluşmasını sağlamış, giderek daha fazla Müslüman bu semtlere yerleşmiştir. Zamanla dış mahallelerde de yoğun bir Müslüman nüfus yaşamaya başlamıştır. Nitekim 16. yüzyıla gelindiğinde bölgedeki en kalabalık nüfusu Müslümanlar teşkil ediyordu. 17. yüzyılda ise kazanın hemen her yerinde Müslümanlar yaşıyordu ve bölgede 12 camiye karşılık altı gayrimüslim ibadethanesi vardı⁴⁰.

Gayrimüslimler, İslam hukuku tarafından tanınmış bir otonomi çerçevesinde; şahıs, aile ve miras hukukuyla ilgili davalarını kendi ruhani meclislerine götürebildikleri gibi; isterlerse kadı mahkemelerine de gidebilirlerdi. Kadı Mahkemesi, reaya veya askeri, köylüler veya kentliler, aşiretler, yurtdışından gelen ziyaretçiler ve bireylerin yanı sıra farklı mesleki, dinî veya toplumsal profillere sahip grupların çeşit çeşit nedenlerle temasa geçtiği bir kurumdu⁴¹.

94 Numaralı Galata Şer'iyeye Sicili

Osmanlı döneminde İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Galata, Eyüp) şeklinde dört bölgeye ayrılan başşehirdeki mahkemelere ait toplam defter sayısı 10.000 civarındadır. Galata Mahkemesi'ne ait 1536–1923 tarihlerini kapsayan 1040 adet sicil defteri bulunmaktadır⁴². Bu defter serilerinin ilk 23'ü 16. yüzyıla aittir ve içerisindeki hükümlerin çoğunluğu Arapça olarak kaydedilmiştir. Sonraki 152 adet defter ise 17. yüzyıla aittir. Bunlar içerisindeki Arapça hüküm sayısı önceki yüzyıla göre oldukça azalmış, yazı dili olarak genellikle Türkçe kullanılmıştır.

³⁸ Brendan Freely-John Freely, *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*, Çev: Yelda Türedi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 18.

³⁹ Halil İnalçık, *İstanbul Tarihi Araştırmaları*, s. 282.

⁴⁰ Eric R. Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, Çev: Taciser Ulaş Belge, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 233.

⁴¹ Rossitsa Gradeva, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi 17. Yüzyılda ve 18. Yüzyıl Başında Sofya", *Osmanlı Dünyası*, Edit. Christine Woodhead, Alfa Yayınevi, İstanbul 2018, s. 87.

⁴² Bu sicillerin on ikisi İSAM tarafından gerçekleştirilen *İstanbul Kadı Sicilleri Projesi* kapsamında günümüz Türkçesine aktarılmış ve aslı nüshaları da karşılaştırma imkânı vermek üzere her cilde eklenmiştir. Farklı yüzyıllara ait toplam on defter ise tez çalışması olarak ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu çalışmalar, Üsküdar ve Eyüp kadı sicilleri üzerinde yapılan çalışmalar ile karşılaştırıldığında azınlıkta kaldığını ve Galata'nın bakir bir çalışma alanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İncelediğimiz 94 numaralı Galata Şer'îye sicili H. 1074–1075 (M. 1663–1664) yıllarını kapsamaktadır. 41 x 14 cm. ebadında olan defter orijinal olarak varak usulüne göre numaralandırılmış olup toplam 95 varaktan oluşmaktadır. Varakların sol üst köşesinde sayfa numaraları yer almaktadır. Defterin kapak kısmında *Galata 1075 Senesi Hücece 14/94* şeklinde açıklama yapılmıştır. Bir numaralı varakta *Bin yetmiş dört Zilhiccesinden bin yetmiş beş Şa'banü'l-mu'azzamına değindir. 1074 – 1075* şeklinde tarih kaydı yer almaktadır. 1074 yılında kazanın kadılığında Halep kazası mazülü Halebî Mustafa Efendi'nin olduğu tespit edilmektedir. 1074 Recebinde bu göreve getirilen Mustafa Efendi 1075 yılının Muharrem ayında vefat etmiştir⁴³. Boş kalan kazanın kadılığı Muhteşem Emiri es-Seyyid Mehemmed Efendi'ye tevcih edilmiştir⁴⁴. Defterdeki ilk kayıt 22 Şaban 1075 tarihine ait bir buyruldudur. Sonraki sayfada yer alan ilk dava kaydı ise 9 Zilhicce 1074 tarihli dir. Sonrasında yer alan 51 dava kaydının Zilhicce tarihli olması defterin Halebî Mustafa Efendi'nin kadılığıyla birlikte tutulmaya başlandığını göstermektedir.

Sicilin son kısmına kadıya gönderilen buyruldular kaydedilmiştir⁴⁵. Bu buyrulduların konuları genel itibariyle hapiste olan kişilerin hür olmak için talepte bulunmaları hakkındadır. Ayrıca kethüda ve mütevellî tayinleri, gemici taifesi, Beyoğlu'ndaki bir meyhanenin kapatılması, ödenmesi gereken vergiler hakkında da kayıtlar bulunmaktadır.

Sicildeki yazılar genel olarak divani ve taliktir. Toplamda 454 adet hükümden 444 adeti Türkçe ve 10 adeti Arapça yazılmıştır. Defter son derece okunaklı olup temiz muhafaza edilmiştir ancak 66 numaralı varaktan sonra defterin alt kısmının birleşim yerinde rutubetten olsa gerek bir aşınma bulunmaktadır. Özellikle 87 numaralı varaktan sonra aşınan kısımların artması bazı kelimelerin okunmasına engel olmaktadır.

⁴³ Uşşakizade İbrahim Hasib Efendi, *Zeyli Şaka'ik*, Haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2017, s. 518.

⁴⁴ Uşşakizade İbrahim Hasib Efendi, *Zeyli Şaka'ik*, s. 626.

⁴⁵ Buyruldu, Osmanlı diplomatiğinde sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptanpaşa, beylerbeyi, vs. yüksek rütbeli vazifelilerin, kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılan bir terimdir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, s. 197. Kadırlara da kazaî ve idarî olarak bir üst makamı olan kazasker ve sadrazamlar tarafından buyuruldu gönderilmekte idi. Kadıya herhangi bir konuda gönderilen buyuruldunun bir kopyası kadı tarafından sicile kaydedilirdi. Ancak kadılar sadece kendilerine gönderilen buyurulduları sicillere kaydetmezler, ayrıca kendi kaza bölgesi içinde görev yapan subaşı, bostancıbaşı, kethüda, yeniçeri serdanı v.s. gibi görevlilere gelen buyurulduların da bir nüshalarını kaydederdiler. Bu sebeple şer'îye sicillerinde çok fazla buyuruldu örneği bulmak mümkündür. Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul 2009, s. 247.

Tablo 1: Sicilde Yer Alan Kayıtlar

Kayıt Konusu		Hüccet Numarası	Kayıt Sayısı
Şahıs Hukuku ile İlgili Kayıtlar	Mütevelli Tayini	10 – c, 12 – d, 13 – b, 14 – a, 47 – c, 52 – b, 53 – d, 59 – b, 61 – b, 64 – c, 76 – c	11
	Vakıf Tamirâtı	10 – c, 12 – a, 19 – c, 20 – b, 41 – e, 63 – a, 72 – a	7
	Vakfiyye	14 – a, 44 – e, 35 – a, 59 – b, 80 – e, 82 – c, 86 – a, 53 – d	8
	Vakfa Ödenen Cizye/İспенç	24 – d, 40 – c, 46 – b, 73 – c	4
	Vakfa ait mülkün kiralınması	15 – c, 26 – c, 36 – d, 63 – a, 66 – a, 77 – d, 89 – d	7
	Köle Azadı	9 – b, 9 – e, 16 – b, 16 – f, 18 – e, 34 – b, 36 – c, 42 – a, 45 – b, 55 – b, 75 – f, 77 – e, 81 – a, 84 – a, 84 – c, 84 – d, 4 – f, 15 – a, 28 – a, 33 – b, 34 – d, 35 – b, 47 – e, 49 – b, 40 – e, 60 – b	26
	Kaçak Köleler	25 – d, 43 – f, 65 – b	3
	Köle Satışı	11 – a, 11 – d, 80 – d	3
Aile Hukuku ile İlgili	Nikah Akdi	4 – e, 6 – b, 10 – a, 43 – c, 64 – a, 70 – b, 80 – c	7
	Boşama-Boşanma	5 – b, 24 – g, 32 – b, 57 – d, 58 – d, 64 – e, 70 – b, 10 – b, 14 – b, 42 – d, 48 – a, 71 – d, 85 – e	13
	Nafaka Takdir Edilmesi	32 – a, 44 – b, 50 – b, 67 – b, 72 – b, 89 – b	6
	Vasi Tayini	18 – b, 26 – a, 50 – d, 35 – a, 35 – b, 56 – e, 63 – b	7
Miras	Vasiyet	35 – a, 47 – b, 65 – c, 78 – c, 79 – a, 87 – d	6
	Miras	10 – e, 26 – e, 39 – b, 45 – c, 46 – d, 49 – c, 59 – c, 83 – c, 60 – d, 60 – e	10

	Tereke	1 – a, 6 – e, 11– c, 22 – d, 34– c, 57 – c, 71 – c, 74 – d, 87 – c, 88 – a, 20 – a, 39– a, 43– d, 52– c, 56– c, 61 – d, 67– d, 79 –b, 81– c, 85 – a, 90 – a	21
Borçlar – Alım Satım İle İlgili Kayıtlar	Borç Meselesi	3 – c, 3 – d, 3 – e, 3 – f, 4 – a, 5 – a, 6 – d, 7 – b, 7 – c, 7 – e, 8 – a, 8 – d, 10 – d, 11 – b, 11 – g, 13 – a, 13 – c, 13 – d, 13 – f, 14 – d, 15 – d, 15 – e, 15 – f, 16 – d, 16 – e, 17 – c, 18 – a, 18 – f, 20 – a, 21 – c, 22 – c, 23 – a, 23 – c, 23 – e, 24 – a, 24 – c, 25 – c, 27 – a, 27 – c, 28 – b, 28 – e, 29– b, 29 – d, 30 – d, 30– e, 31 – d, 32– b, 37 – b, 37 – e, 39 – e, 40 – f, 41 – b, 43 – g, 44– a, 44 – d, 45 – a, 46 – a, 46– d, 46 – e, 47 – a, 47 – f, 48 – d, 50– c, 51 – b, 51 – d, 51 – e, 54 – d, 55– c, 55 – d, 57 – a, 57 – e, 58 – a, 59 – a, 59 – c, 60– c, 61 – a, 62 – a, 62 – c, 62 – d, 62 – e, 63 – d, 65 – d, 66 – b, 66 – c, 67– d, 68 – a, 68 – b, 70 – a, 71 – b, 71 – e, 73 – a, 73 – b, 75 – c, 75 – d, 75 – g, 76 – b, 77 – a, 78 – a, 78– e, 78 – f, 80 – a, 81 – c, 85 – f, 83 – a, 87 – a, 87 – b, 87 – d, 13 – e, 16 – a, 19 – b, 25 – a, 25 – e, 69 – a, 76 – d, 82 – b, 32 – c, 45 – c, 64 – b, 83 – b, 24 – c, 11 – f, 19 – a, 24 – e, 25 – a, 31 – c, 41 – c, 44 – a, 51 – c, [54 – e, 58 – b, 60 – a	128
	Mülk Satışı	8 – b, 27 – d, 29 – a, 31 – b, 36 – d, 37 – a, 37 – d, 41 – a, 44 – c, 49 – d, 49 – e, 52 – d, 55 – a, 62 – f, 66 – d, 67 – c, 68 – e, 77 – d, 77 – f, 78 – b, 84 – e, 85 – b, 87 – e	23
	Arazi Satışı	9 – c, 12 – e, 15 – b, 15 – g, 18 – d, 24 – b, 25 – b, 28 – d, 29 – c, 33 – a, 38 – b, 38 – c, 40 – d, 50 – a, 54 – b, 62 – b, 69 – e, 74 – e, 75 – a, 89 – c	20
	Hisse Satışı	2 – a, 4 – d, 8 – e, 21 – b, 42 – b, 42 – c, 47 – d, 61 – c, 67 – e, 76 – a, 85–c, 85 – d	12
	Diğer Satış İşlemleri (çiftlik, dükkan,	5 – d, 6 – a, 11 – a, 11 – d, 62 – d, 21 – a, 49 – c, 16 – g, 63 – e, 8 – f, 38 – a, 67 – e, 75 – e, 77 – f, 7 – d, 33 – d, 75 – b, 30 – b, 80 – d	19

	değirmen, eşya, sandal)		
	Kiralama İşlemleri	12 – b, 31 – a, 38 – a, 63 – b, 66 – a 89 – d	6
	Sulh	4 – b, 6 – c, 19 – d, 22 – a, 26 – d, 27 – b, 28 – c, 33 – d, 39 – a, 49 – a, 56 – b, 67 – a, 68 – c, 70 – c, 72 – c, 77 – c, 88 – b, 89 – e	18
	Hibe	11 – e, 26 – b, 36 – b, 37 – c, 41 – d, 50 – e, 56 – a, 82 – a	8
Ceza Hukuku ile İlgili Kayıtlar	Hırsızlık	8 – f, 46 – c, 84 – b, 94 – f	4
	Akçe Kırıcılığı	48 – b, 71 – a, 83 – a	3
	Katl	8 – c, 40 – a, 64 – f	3
	Zina	63 – c	1
	Darp ve Kültür	2 – b, 4 – c, 7 – a, 17 – a, 54 – c, 74 – b	6
	Görevi Kötüye Kullanma	39 – d	1
	İçki ve Meyhane	9 – d, 48 – c	2
Müteferrik Kayıtlar	5 – e, 20 – c, 26 – f, 36 – a, 58 – c, 92 – a, 93 – a, 93 – b, 95 – a, 95 – c, 92 – b, 92 – c, 92 – d, 93 – e, 93 – f, 93 – h, 93 – c, 93 – d, 94 – b, 94 – e	20	

Şahıs Hukuku ile İlgili Kayıtlar

Tam eda ehliyetine sahip şahıslar tarafından gerçekleştirilen hukuki işlemler kadı veya naibi tarafından şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir. Bunların başında vakıf kurma, mütevellî tayin etme ve köle azadı gelmektedir. Bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde

yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenir⁴⁶. İncelenen sicilde sekiz adet vakfiye kaydı yer almaktadır. Bunların yedi adeti menzil vakfiyesi, bir adeti ise para vakfiyesidir. Menzil vakfiyeleri, bir mülkün dışında bazen bir mahzeni, su kuyusunu, ahır, dükkânı, fırını ve bahçeyi içine almakta idi⁴⁷. Halkın kredi ihtiyacını karşılamak ve bu ihtiyacın tesiri altında uygun bir faizle işletilecek sermayelerin geliri ile çeşitli hayır işlerine devamlı bir kaynak temin etmek gayesiyle tesis edilen vakıflar ise para vakıflarıdır⁴⁸. Sicilde kayıtlı para vakfisi ise Galata'da Kalafatyeri'nde bulunan çeşmeye kaynak temin etmesi için vakfedilmiştir. El-Hac Yusuf adlı kişi hac yolculuğuna çıkarken mütevellî tayin ettiği Mahmud b. Abdullah'a on dört bin akçe bırakmış ve bu paranın onu on bir buçuk hesap üzere işletilmesini vasiyet etmiştir⁴⁹. Elde edilen kârdan günlük üç akçe çeşmeye su çeken görevliye ve bir akçe mütevellîye ödeme yapılacağı da belirtilmiştir⁵⁰.

Şer'îye sicillerinde vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve gözetmekle görevli mütevellîlerin tayini ile ilgili çokça kayda rastlanmaktadır⁵¹. Mütevellî tayininde vakfedenin (vâkıf) iradesi esas alınır, iradesinin belirlenemediği durumlarda yetki kadıya da geçebilirdi. Nitekim Galata'da Emekyemez mahallesinde merhum El-Hâc Şa'ban ve merhum İbrahim Çelebi vakfının mütevellîsi olan Süleyman Efendi'nin görevini kötüye kullandığı ispatlanınca, kadı tarafından azledilmiş ve yerine Eyüp Beşe ibni Enbiya mütevellî

⁴⁶ Vakfedenin bu konudaki beyan ve şartlarını içeren, vakfın âdeti tüzüğü niteliğindeki yazılı belgeye "vakfiye" adı verilmektedir. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 478.

⁴⁷ "...zîker olunan Kal'a-i cedîd kurbunda vâki' bir taraftan El-Hâc Yusuf nâm kimesne mülkü ve bir taraftan Ebubekir Beşe nâm kimesne mülkü ve iki taraftan tarik-i âmm ile mahdûd fevkânî iki bâb odaları ve iki sofaya ve bir tabtânî matbah ve bir fırını ve bi'r-i mâiy eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire bahçeyi müstemil menzîlini ve yine âlîfî' zîker Kal'a kurbunda vâki' bir tarafı mîrî bahçeye ve bir tarafı Berber Şaban nâm kimesne mülkü ve iki tarafı tarik-i âmma müntehâ iki bâb fevkânî odaları ve bir sofaya ve tabtında bir aburî müstemil mülk-i menzîlini..." Belge No: 14-a.

⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. III, S. 5-6, Ankara 1993, s. 39. Geniş bilgi için bk. İsmail Kurt, *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994. Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/ H. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

⁴⁹ Para vakıfları yaygın geleneğe göre, mütevellî eliyle, "...onu on bir buçuk..." (%15) nispetinde bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verilmek suretiyle işletilmişlerdir. İsmail Kıvrım, Mahalle Ayarız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği), *Gaziantep Üniversitesi Ayntab Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2019, s. 36.

⁵⁰ "...müteveffâ-yı mezbûrun mezbûr Mahmud zımmetinde cibet-i karz-ı şer'iden on dört bin akçe hakkı olup hac-ı şerîfde gider oldukça bi'emrillâhi te'âlâ vakıf? olup ve mezbûr Mahmud dahî hayâtında oldukça mütevellî olup on'u on bir buçuk hesâb üzere rebn-i kavî ve kefil-i melî ile ehl-i servet ve yesâr ve kâsibden iktidâr kimesnelere ile alâ vechi'l-helâl istinbâb ve istigâl olunub hâsıl olan rub'iden yevmî üç akçe vâzifesine mezbûr Mahmud'un Galata Suru hâricinde Kalafatyeri'nde vâki' 282 dükkânı önünde olan musluğa tatlı su çeken sakaya virilüb ve bir akçesi dahî vazife-i terliyyet ol deyü vasiyyet eylemişti." Belge No: 53-d.

⁵¹ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", s. 475-476.

olarak tayin edilmiştir⁵². Vasiyetin yazılı bir şekilde hazırlanmadığı durumlarda şahitlerin şahadetine başvurulurdu. Örneğin, Galata'da Yel Değirmeni mahallesinde yaşayan Hadice Hatun ibneti Hüdaverdi hayatta iken vakfıyla ilgili vasiyetini açıklamış, vakfına mütevellî olarak Şaban Efendi'yi tayin ettiğini belirtmiştir. Vefatının ardından vasiyetine şahitlik eden kişiler, Şaban Efendi'nin mütevellî tayin edildiğine dair mahkemede şahadet etmişlerdir⁵³.

Vâkıfça belirlenen şartlar dışında hukuk nazarında mütevellî tayininde kadın ve erkek ayrımı yapılmamıştır⁵⁴. Bununla birlikte Osmanlı vakıf geleneğine bakıldığında kadın mütevellî tayini nadir rastlanan bir durumdur⁵⁵. Aile vakıfları içerisinde birtakım haklardan yararlanma adına tayin edilen kadın mütevellîyelere ait kayıtlar sicillerde daha fazla yer almakla birlikte bulunduğu bölgede ileri gelen kadınlar arasında yer alan kişilerinde mütevellîye tayin edildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim incelenen sicilde bu konuda bir kayıt mevcuttur. Bu kayıta Hamza Çelebi vakfının mütevellîyesi, Ümmühani Hatun adındaki bir kadındır⁵⁶.

Vakıflara ait taşınmazlar üzerinde yapılan tamirat veya harcamalar da kadıların kontrolünde idi. Vakfa karşı oluşabilecek suistimallerin önüne geçmek adına kadı tarafından görevlendirilen kişi veya kişiler harcamaları tespit edip, kadıya bildirirlerdi. İncelenen sicilde kadı tarafından görevlendirilmiş mübaşir ve mimarların vakıflarda yaptıkları tespitler ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Örneğin, Tophane'de Süleyman Ağa Vakfı'nın mütevellîsi kendisinde olduğu iddia edilen akçe ile caminin ihtiyacını giderdiğini ve vakfın bazı odalarında tadilat yaptırdığını söylemiştir. Bunun üzerine kadı bir mübaşir ve mimar görevlendirmiştir. Mimar, tadilatı yerinde incelemiş, kullanılan malzemenin bütçesini tespit etmiş, caminin ihtiyacı olan eşyalarla da ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Mimar ve mübaşir tarafından yapılan tespit sonucunda mütevellînin haklı olduğuna dair karar verilmiştir⁵⁷.

⁵² Belge No: 13-b.

⁵³ Belge No: 52-b.

⁵⁴ Nazif Öztürk, "Mütevellî", *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, s. 216.

⁵⁵ 1600 Tarihli Evkaf Tahrir Defterine göre yapılan bir çalışmada 3265 adet vakfın içinde sadece on bir tanesinde kadın mütevellî tayin edildiği tespit edilmiştir. Bkz. Kadir Aslanboğa, Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 16, S.32, 2018, s. 555.

⁵⁶ Hüküm No: 76-c. Konu ile ilgili defter dışında tespit edilen bir başka örnek; İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicilde yer alan Kasım Çavuş Vakfı mütevellîyesi Ayşe bt. Mustafa Ağa ile ilgilidir. Bkz. Salih Kahriman ve Fuat Recep, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/ M. 1675-1676)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 604.

⁵⁷ Belge no: 72-a.

Şahıs hukuku kapsamına giren diğer bir konu ise kölelik ile ilgilidir⁵⁸. İncelenen sicilde köle azadı ile ilgili pek çok kayıt yer almaktadır. Bu kayıtların çoğunluğunu Osmanlı'da sıkça rastlanan bir olgu olan karşılıksız köle azadı oluşturmaktadır. İslam hukukunun kölelikten hürriyete geçiş için tesis ettiği diğer müesseseler ise mukâtebe sözleşmesi ve tedbîr yoludur. Sicilde yer alan kayıtlar incelendiğinde köle ile efendisi arasında belli bir bedel karşılığında yapılan ve köleyi hürriyetine kavuşturan mukâtebe sözleşmesine ait iki örnek bulunmaktadır⁵⁹. Bir kimsenin kölesini ölümünden sonra hürriyetine kavuşmak üzere azat etmesi olan tedbîr yoluyla ilgili ise sicilde sekiz kayıt mevcuttur.

Sicilde kaydı bulunan kırk dört adet kölenin yirmi sekizi erkek, on altısı kadındır. Bu kölelerin çoğunluğu Rus asıllıdır. Bunun dışında Moskof, Macar, Frenk, Leh, Eflak ve Habeş asıllı köleler de bulunmaktadır. Bu köleler arasında *müslimetü'l-mille* tabiri ile sonradan Müslüman olmuş köleler hakkında da bilgiler mevcuttur. İslam hukuku Müslümanların köleleştirilmesini yasaklamış olmasına rağmen sonradan Müslüman olan gayrimüslimlerin kölelik durumunu devam ettirmiştir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda köleler arasında İslamiyet'i kabul etmiş gayrimüslim kölelere rastlamak mümkündür⁶⁰.

Aile Hukuku ile ilgili Kayıtlar

Nikâh akitlerinin yapılması, evlilikle ilgili anlaşmazlıkların karara bağlanması, nafaka taleplerinin karşılanması, boşanmaların tespiti veya karara bağlanması, mehir, velayet, vesayet, hidâne gibi aile hukuku problemlerinin çözümü Osmanlı mahkemelerinin görev ve yetki alanında bulunmaktadır⁶¹. Bu nedenle aile ve aile hayatına dair mahkemeye konu olmuş pek çok dava şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir.

Şer'iyeye mahkemelerinde nikâh akdi, kadının ve şahitlerin huzurunda gerçekleşmektedir. Akdin gerçekleştiği sırada mehir miktarı da belirlenirdi. Bu nikâhların bugünkülerden farkı işte bu mehir tesmiyesidir⁶². Akdin gerçekleştiği sırada erkek ve kadın mahkemede bizzat bulunabilir ve evlenmeye yönelik irade

⁵⁸ Köle, hak ve fiil ehliyetinden yoksun, eşya gibi alınıp satılabilen, miras bırakılabilen, birinin emri altında bulunan ve özgür olamayan kimsedir. Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Esir Pazarı", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s.57.

⁵⁹ Bu kölelerden Yasef v. Yako'nun Rus asıllı kölesi Maruska'nın üç yıllık hizmet etme karşılığında, El-Hac Mehmed b. Ömer'in Macar asıllı kölesi Sıtkıye binti Abdullah'ın ise beş yıllık hizmet etme karşılığında hür olabilecekleri belirtilmiştir. Belge No: 40-e ve 60-b.

⁶⁰ Maria Pia Pedani, "Erken Modern Dönemde Osmanlı İmparatorluğunda Venedikli Köleler", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Çev. Dilek İnan, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, s.118-119.

⁶¹ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 30.

⁶² A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, s. 83.

beyanlarını ortaya koyabilirlerdi⁶³. Bununla birlikte taraflar nikâh merasimine bizzat katılmak yerine kendilerini velileri veya vekilleriyle temsil ettirebilirlerdi⁶⁴. Bu şekilde gerçekleşecek bir nikâh akdinde öncelikle vekillerin vekâletlerini şahitlerin şehadeti ile ispatlaması gerekiyordu. Ardından vekiller tarafından mehir miktarı belirleniyor ve nikâh akdi gerçekleşiyordu⁶⁵.

Gayrimüslimlerin nikâh akdi için hem kendi cemaat mahkemelerine hem de kadı mahkemelerine başvurma hakları vardı. Kadının huzurunda gerçekleşen nikâh akdinin Müslümanlarınkinden bir farkı yoktu. Gayrimüslimler de mahkemede bizzat yer alarak yahut vekil kullanılarak evlenebilirlerdi. Nitekim, Galata'da Meyhaniye karyesinde yaşayan Vender binti Yani ile Aleksî v. Papanî'nin kadı huzurunda gerçekleşen nikâh akdinde tarafları vekilleri temsil etmiş, mehir miktarı belirlenmiş ve evlilik gerçekleşmiştir⁶⁶.

Evlilik birliğinin sona ermesi hâlinde taraflar kadıya müracaat ederler ve mahkemede boşanma sabit görülürse nikâh fesholunurdu⁶⁷. İncelenen sicilde *talâk-ı bâin* şeklinde gerçekleşen boşanmalar yer almaktadır. Talak-ı bâin, kocaya boşanmış olduğu eşine yeni bir nikah kıyılmaksızın dönme imkânı vermeyen boşama türüdür. Sicilde yer alan kayıtlarda, bu tür bir boşanmanın gerçekleşmesinden sonra mehrin ödenmesi adına kadının yahut ödenmiş olduğunu bildirmek üzere erkeğin mahkemeye başvurduğu görülmektedir⁶⁸.

⁶³ Defterde her iki tarafın mahkemede yer aldığı nikâha örnek; “*Mabmiye-i Galata bâricinde vâki' Hoca Ali maballesinde sâkine Saliba Hâtun ibneti Abdullah mahfil-i kaşâda işbu râfi'ü'l-kitâb Mustafa b. Ali nâm kimesne muvacesinde ikrar ve takrîr-i kelâm idiüb altı bin akçe mehr-i müecel ile nefsimi mezbur Mustafa'ya zeyl-i sabîfede muharrerü'l-esâmî olanlara buşûrunda akd ve tezvîc eyledim dedikde ol dabî mehr-i mezbur ile nefsimiçün mezbûre Saliba'ya tezevviç ve kabûl itmeğin...*” Belge No: 64-a.

⁶⁴ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 52-53.

⁶⁵ Defterde tarafların vekaletle temsil edildiği nikâha örnek: “*Mabmiye-i Galata'da Yolcuşâde maballesî sâkinlerinden Şerife binti İslâm Hâtun tarafından tezevviç-i âti'l-beyân vekâl olub mezbûreyi ma'rifet-i şer'iyye ile ârifân olan Mehmed Çavuş ibni Ali ve Osman b. Hüseyin nâm kimesneler şebâdetleriyle şer'ân vekâlet-i sâbite olan Şa'ban b. Ahmed nâm kimesne mahfil-i şer'-i kavîm-i vâcibü't-tekrîmde işbu râfi'ü'l-kitâb Hasan b. Ferruh nâm kimesne tarafında vekâl olub Yusuf b. Süleyman b. Ali nâm kimesneler şebâdetleriyle vekâleti sâbit olan Mehmed b. Mustafa nâm kimesne muvâcesinde bi'l-vekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm idiüb müvekkilem mezbûrenin nefsimi müvekkil-i mezbur Hasan'a fiddî râyic-i fi'l-vakt altı yüz akçe mü'ecel üzerine zeyl-i kitâbda isimleri muharrer olan Müslimîn buşûrunda bi'l-vekâle akd-i tezvîc eyledim dedikde vekâl-i mezbur Mehmed dabî müvekkil-i merkûm Hasan için tezevviç ve kabûl idivermeğin...*” Belge No: 10-a.

⁶⁶ Belge No: 4-e.

⁶⁷ Meydana geliş şekli ve doğurduğu sonuçlar itibarıyla üç farklı boşanma türünden bahsedilebilir. Bunlar talâk, muhâlaa ve tefrîkdir. Talak kocanın ve bazı durumlarda kadının tek taraflı irade beyanlarıyla gerçekleştirildikleri boşanma türüdür ve farklı şekillerde meydana gelir. Evliliği sürdürülebilmek için yeni akde ihtiyaç bulunup bulunmaması açısından “ric'î” ve “bâin”, Kur'an ve Sünnet'e uygunluk açısından “sünnî” ve “bid'î” kısımlarına ayrılır. H. İbrahim Acar, “Talâk”, *TDVLA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 496-500.

⁶⁸ Bu tür davaya örnek; “*Mabmiye-i Galata dâbilinde Sultan Bayezîd maballesinde sâkin işbu râfi'ü'l-vesîka Hüseyin b. Şa'bân nâm kimesne mahfil-i şer'-i kavîm-i vâcibü't-tekrîmde zevcesi Ümmühâni binti Mustafa nâm Hâtun'u talâk-ı bâyin ile tatlık eyledikden mü'ecelini dabî meclis-i mezbûrda zeyl-i hüccetde mastûrî'l-*

Ayrıca talâk ile boşanmanın dışında tarafların anlaşarak evliliklerine son verdikleri muhâlaa yoluyla boşanmaya dair kayıtlar da bulunmaktadır. Çoğu kere bu yolla boşanma talebi kadın tarafından gelmekte ve kadın kocasından nikâhını alma karşılığında bir kısım mali haklarından feragat etmektedir. Nitekim, sicilde yer alan bir kayıta, Sabiha binti Şaban eşi Abdullah ibni Mehmed'in vereceği üç yüz akçe mehirde vazgeçtiğini mahkemeye bildirmiştir, boşanma bu şartla gerçekleşmiştir⁶⁹.

Boşanma gerçekleştikten sonra kadının mehri, şahsi malları ve nafakası, çocukların velayet haklarının aidiyeti ve bakımları hususunda mahkeme tarafından tedbirler ve kararlar alınırdı⁷⁰. Boşanma gerçekleştikten sonra koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilirdi. Kadıya nafaka talebi yalnızca kadınlar tarafından gelmiyordu⁷¹. *Sagır* diye tabir edilen ergenlik çağına gelmemiş, küçük çocukların veli veya vasisi de kadıya nafaka talebiyle başvurabiliyordu. Örneğin, Galata'da Yel Değirmeni mahallesinde yaşayan Receb Beşe ibni Şaban için vasisi olan amcası nafaka talebinde bulunmuştur. Kadı, Receb'in ihtiyaçları için babasının malından dört akçe ödenmesini uygun bulmuştur⁷².

Miras Hukuku ile İlgili Kayıtlar

Osmanlı hukuk sistemine göre, ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit ve taksimi kadıların görevleri arasında yer alır. Sivil kesimin miras taksimini kadıya yaptırması isteğe bağlıdır. Kadı ancak mirasçılarının veya alacaklıların talebi durumunda yahut mirasçılar arasında küçük çocuklar varsa miras taksimine müdahale edebilir. İncelenen sicildeki miras konulu kayıtlar genel olarak kişilerin aralarında yaptıkları miras paylaşımı hakkındadır. Ölen kişinin akrabaları kendi aralarında miras paylaşımını sorunsuz bir şekilde yapıp mahkemeye bu paylaşımı tescil ettirmek için başvurmuşlardır. Amaç yapılan miras paylaşımına resmîyet kazandırmaktır.

Sicilde mirasın mahkeme tarafından bölüştürülmesini talep eden mirasçılarla ilgili de kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Mehmed Çelebi ve Receb Çelebi

esâmi olan Müslümanlar buşûrunda merkûm Ümmühânî'ye tamâmen def' ve teslim ol dâhî alub kabz eyledikde mahzarında takrîr-i kelâm idüb alâ sümme (?) münkazıye oluncaya değîn zımmetine terettüb iden nafaka-i lâzımm mukâbelesinde dahî zevcim mezbûr Hüseyin yedinden yüz nakd-i akçe ile hâlâ sâkin olduğum menzîlim dâhilinde mevcûd olan iki vukıyye mikdârı sade yağ ve bir şinik mikdârı pirinç ve bir mikdâr odun ve gayrı eşyâ her ne ise bi'l-tamâm alub kabz eyledim min ba'd mezbûr Hüseyin zımmetinde mebr-i mezbûrumdan ve nafaka-i iddetimden ve zevciyyete müte'allik sâir hukûk-ı şer'ıyyeden bir babbe hakkım kalmadı dedikde mâ hüve'l-râki' bi'l-ibtigâ ketb ve sebt olundu." Belge No: 25-g.

⁶⁹ Belge No: 10-b.

⁷⁰ A. Refik Gür, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi, s. 84.

⁷¹ Celal Erbay, "Nafaka", TDVİA, C.32, İstanbul 2006, s. 282-283.

⁷² Belge No: 89-b.

babalarından kalan menzili paylaşma konusunda anlaşmazlık yaşamış ve mahkemeye başvurmuşlardır. Kadının görevlendirdiği mübaşir ve mimar söz konusu menzile gidip, iki kardeş arasında miras paylaşımını gerçekleştirmişlerdir⁷³. Bu miras paylaşımı sicile kardeşlerin karşılıklı olarak diğeri üzerindeki malda hakkının olmadığını belirten iki ayrı hüccet hâlinde kaydedilmiştir⁷⁴.

Sicilde bir adet tereke⁷⁵ kaydı bulunmaktadır. Bu tereke Yolcuoğlu Mahallesi'nde ikamet ederken vefat eden Kayıkkapucu Ahmed Ağa'ya aittir. Çocukların vasisi tarafından yapılan talep üzerine kadının tayin ettiği görevli terekeyi tespit etmiştir. Terekenin ilk kısmında Ahmed Ağa'ya ait olan her türlü eşya adeti ve kıymetiyle birlikte yazılmıştır. Daha sonra sahip olduğu nakit para tespit edilerek ödenmesi gereken borçlar ve giderler *minhai'l-ibrâ'at* başlığı altında kaydedilmiştir. Bunlar, techiz ve tekfin yani defin işlemleri için yapılacak harcama, eşine ödenecek mehir, çocukların nafakası, ev vergisi ve borçlarıdır. Ayrıca terekenin taksimi için mahkeme tarafından alınan resm-i âdî vergisi ve diğer masraflar adına ödenecek miktarda bu kısımda belirtilmiştir. Masraflar çıktıktan sonra kalan para mirasçılar arasında taksim edilmiştir. Ahmet Ağa'ya borcu olan sekiz kişinin yapacağı ödemelerde kaydedilmiş olup, bu borçlar da tahsil edildikten sonra vârisler arasında nasıl pay edileceği yazılmıştır⁷⁶.

Ticaret Hukuku ile ilgili Kayıtlar

İncelenen sicilde kayıtların çoğunluğunu bu başlık altında değerlendirilen davalar oluşturmaktadır. Bunlar; alacak-verecek davaları, satış, kiralama, hibe ve sulh işlemleridir. Defterde borç meselelerine ilişkin yüz yirmi sekiz adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların yüz yedi tanesi herhangi bir nedenle birbirlerine borç veren kişilerin davalarını içermektedir. Alacaklı kişiler, borçlunun borcunu ödemesi için mahkemeye başvurarak borcun ödenmesini talep etmişlerdir ve bu

⁷³ "...*fevkâni bir küçük oda ve yanında bir kenîf ve ona muttasıl bir ocaklı oda ve nerdübân sofası ve bir orta sofa ve iki sofalı ve bir şehnişnli kebîr oda ki bir duvarı benim ile müşterek olmak üzere ibkâ olunmuşdur ve yine tabîânî iki oda ve üç sofa ve bir taş nerdübân ve önünde abur ve zâ'at-ı eşcâr-ı müsmire muhavvata ve bir su kayusu ve havuz ve yine hadîka-i kebîreden bana ta'yîn olan hissedan mâ'adâsının cem'isi ve yine sokak kapusunun üstünde vâki' iki oda ve bir küçük kâlar ve fevkâni ve tabîânî kenîfi ve iki sokak kapusu beyninde vâki' birkaç mekâbir-i müslimîn müstemil mahtûtayı muhtevîdir orta kapudan tâlen yirmi dört zîrâ' ve kadden (?) altı zîrâ' duvarı beynimizde müşterek olmak üzere karındaşım mezbûr Mehmed Çelebi'nin hissesine ta'yîn ve tahsîs olunub ve yine kebîr-i bağçe içinde ikimizin beynini fâsul olacak tahta harcıni iştirâken edâ eylemek üzere mu'âbede eyledik...*" Belge No: 60-d.

⁷⁴ Belge No: 60-d ve 60-e.

⁷⁵ Ölen kişinin geride bıraktığı eşya ve mallar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Muhallefât", *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 406-407.

⁷⁶ Belge No: 90-a.

durumda genellikle borçlunun borcunu kabul ettiği görülmektedir⁷⁷. Bazı kayıtlarda alacaklının ya da borçlunun mahkemede davasını ispat etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Örneğin, Fatma b. Abdullah, beş sene önce İstefani v. Yorgi'ye on riyali kuruş borç verdiğini bildirip borcun ödenmesini talep etmiştir. İstefani'nin borcunu inkâr etmesi üzerine mahkeme Fatma'dan iddiasını ispatlamasını istemiştir. İki şahidin şahadeti ile İstefani'nin borç aldığı ispatlanmış ve mahkeme kendisine borcun ödenmesini tembih etmiştir⁷⁸. Şahitliğin mümkün olmadığı durumlarda ise mahkemenin alacaklıya veya borçluya yemin teklif ettiği görülmektedir. Bu durumda kişilerin yemin ettikleri⁷⁹ ya da yeminden kaçtıkları⁸⁰ görülmektedir. Borç konusunda tarafların aralarında sulh yaptıklarını gösteren kayıtlarda bulunmaktadır. Belirlenen sulh bedelinin ödenmesi ile alacaklı ve borçlu birbirlerinin zimmelerini ibra etmekte ve böylece dava kapanmaktadır. Örneğin, Ahmed Beşe, Fazlı Reis ibni Ahmed'in gemisinde denizci iken vefat etmiştir. Varisi olan babası Seyyid b. Mehmed, Fazlı Reis'ten oğlunun sermaye için verdiği kırk esedi kuruşu talep etmiştir. Fazlı Reis sermaye ile alınan buğdayın telef olduğunu söylemiştir. İki taraf arasında yaşanan çekişmeler arabulucuların aracılık etmesiyle sona ermiş, Seyyid b. Mehmed on bin akçe sulh bedeli karşılığında davasından vazgeçmiştir. Borçluların ödeme yapmak için takas yoluna başvurduğu⁸¹ veya alacaklının borcuna karşılık borçlunun herhangi bir malını rehin ettiği de görülmektedir⁸².

Sicilde yer alan satış ve kiralama işlemleri de bu başlık altında incelenmiştir. Mülk satışı ile ilgili kayıtlarda, evlerin genişçe tarifi yapılmakta, bahçesi varsa içindeki ağaçların sayısı ve meyveli olup olmadıkları da belirtilmektedir⁸³. Sicile

⁷⁷ "...bundan akdem mezbûre Emine elli top astar her biri yüz yirmi beş akçe olmak üzere altı bin akçeye bey' ve teslim idüb ol dabî iştirâ ve kabz imiş idi hâlâ meblağ-ı mezbûr altı bin akçe bakkam mezbûre Emine Hâtun'dan taleb iderim suâl olunsun dedikde gubbe's-suâl mezbûre Emine Hâtun cerâbında fi'l-bakîka müdde'î-i mezbûre üzere elli top astar bahâsından zımmetinde lâzımı'l-edâ ve râcibü'l-każâ altı bin akçe deynim vardır deyü ikrâr ve i'tirâf itmeğin..." Belge No: 30-d.

⁷⁸ Belge No: 3-e.

⁷⁹ "...Mehmed yedinde olan altmış aded keçiden müdde'î-i mezbûrun hissesi olmadığına yemin teklif olundukda ol dabî hasebi'l-mes'ûl yemin billâbi te'âla itmeğin mezbûr İbrahim ikrârı mertebesi olan akçelik edâsıyla ilzâm ve müdde'î-i merkûm mu'ârazadan men' olunub mâ hüve'l-râki' bi't-taleb ketb olundu." Belge No: 7 – c.

⁸⁰ "...Ahmed Reis'e yemin teklif olundukda ol dabî yeminden nüskül itmeğin mücebiyle mezbûr Ahmed Reis bi vech-i mu'ârazadan? men' birle mâ hüve'l-râki' bi't-taleb ketb ve terkîm olundu." Belge No: 48 – d.

⁸¹ "...cibet-i deyn-i şer'iden ba'de-külli hesâb zımmetinde lâzımı'l-edâ ve râcibü'l-każâ deynim olan doksan dokuz bin akçeye takâs idüb ol dabî mukâssa ve kabûl eyledi dedikde..." Belge No: 64 – b.

⁸² "...mülk bağımy vasıyy-i mezbûr yedine rehin ve teslim eyledim ol dabî irtihân ve kabz ve teslim eyledi ba'de'l-yem mezbûr zımmetinde sağrân-ı mezbûrâna lâzımı'l-edâ deynimdir ve bağı mezbûr dabî mezbûr vasıyy-i mezbûr yedinde ve kabz-ı tasarrufundadır dedikde..." Belge No: 56 – e.

⁸³ "...silk-i mülk-i sabîbimde münselik olub mahalle-i mezbûrede râki' bir taraftan ba'zan Müteferrika Yusuf Ağa b. Abdullah mülküne ve ba'zan Salih Efendi mülküne ve bir 202 taraftan ba'zan Kâtib İbrahim Çelebi mülküne ve ba'zan Hâdim (boş) Ağa vakfına ve bir taraftan ba'zan Eyyüb Ağa mülküne ve ba'zan Abdî Ağa mülküne ve bir taraftan tarîk-i Âmma müntehî olub muhavvata-i dâhilyesi fevkânî bir bâb kubbelü ve kâsili

kaydedilen ev satışlarının on beşi iki katlı, ikisi tek katlı ve biri üç katlıdır. Diğerlerine göre çok yüksek bir fiyatla satılan evin müstemilatının geniş olduğu tespit edilmiştir⁸⁴. Arazi satışı ile ilgili kayıtlarda ise arazinin konumu, boyutu, varsa üzerindeki ağaçların özellikleri ve arazinin fiyatı kaydedilmektedir⁸⁵. En yüksek fiyatlı arazinin üzerinde fındık ve meyve ağaçları bulunan on dönümlük bir bağ olduğu tespit edilmiştir. En düşük fiyatlı arazi ise Tatavla'daki boş bir arsadır. Kiralama işlemleri ile ilgili kayıtların tamamında ise bir gayrimenkulün kiralanması söz konusudur. Bu kayıtlarda kiralanın taşınmazın konumu, kiralanma süresi ve kira bedelini görmek mümkündür.

Ceza Hukuku ile İlgili Kayıtlar

Kadılar, yargı görevlerinin yanı sıra şehrin idaresinden ve asayişinden de sorumlulardı. Bu görevleri kapsamında kazada meydana gelen hırsızlık, katl, zina, görevi kötüye kullanma, darp ve küfür gibi asayiş olayları şer'îyye sicillerine yansımıştır. Galata, kalabalık ve kozmopolit yapısı nedeniyle hareketli bir yaşama sahipti. Bu yüzden asayiş ihlal olaylarının diğer semtlere göre daha fazla görülmesi muhtemeldir. İncelenen sicilde yer alan asayiş olayları bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Sicilde hırsızlık olayları ile ilgili dört adet kayıt bulunmaktadır. Hırsızlık davası mağdurun şikâyetine bağlı kılınmıştır. Suçun unsurlarından biri olarak çalınan şeyin başkasına ait olduğunun ispatı gerekmekte bu nedenle öncelikle bu hususun ortaya konması için husumetin bildirilmesini ve dolayısıyla şikâyetin varlığını gerekli kılmaktadır⁸⁶. Nitekim Bereketzâde mahallesinde yaşayan Halil b. Ali, Veli b. Mustafa adlı kişinin evine girip zikrolunan eşyaları çuvala koyup çaldığı iddiasında bulunarak eşyaların geri alınmasını talep etmiştir. Veli b. Mustafa söz konusu eşyaları çaldığını itiraf etmiştir⁸⁷. Bir başka davada ise hırsızlık yaptığı iddia edilen kişinin suçunu inkâr ettiği görülmektedir. Bu durumda zanlıya yemin teklif edilmiş, o da hırsızlık yapmadığına dair yemin etmiştir. Böylece hırsızlık iddiasında bulunan kişinin davası reddedilmiştir⁸⁸. Diğer bir kayıta ise hırsızlıkla

odayı ve yine bir sağır kâşilî odayı ve dokuz bâb fevkânî oda ve bir orta sofa ve bir bâb sofa ve bir tabta pûş ve bir fevkanî mabeyn odası ve iki bâb oda tahtânî oda ve camekanlı iki kubbelî bir hamâm ve debliz ve matbah ve bi'r-i mâ ve bir tahtânî ve iki fevkânî kenîfleri ve hâriciyesi dört bâb fevkânî oda ve iki orta sofa ve bir kâlâr ve bir matbah ve bi'r-i mâ ve tahtânî iki oda ve bir kebîr oda ve bir abur ve bir debliz ve sedd üzerinde üç kat'a eşâr-ı müsmireye hâvî hadîkayı müstemil işbu mülk-i menzîlimi..." Belge No: 29 – a.

⁸⁴ Söz konusu evin satış işlemi 27-d numaralı kayıta yer almaktadır.

⁸⁵ "...silk-i mülk-i sabîimde münselik olub Mahmiye-i mezbûrede İlyas mahallesinde vâki' bir tarafı Hüseyin Ağa vakfı ve bir tarafı Kasım Paşa vakfı ve bir tarafı Rüstem Paşa vakfı ve taraf-i râbi'-i tarik-i am ile mabdûd tûlen dokuz zîra' ve altı bir parmak ve arzân sekiz buçuk zîrâ'mülk arsa-i hâlîyemi..." Belge No: 12 – e.

⁸⁶ Mehmed Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 29.

⁸⁷ Belge No: 46-c.

⁸⁸ "Mahrûsa-i Galata hısmı ebvâbından Arab Kapusu hâricinde çakşur olan Ahmed b.El-Hâc Radvan mahfil-i kazâda Mahrûsa-i mezbûrede bakkal olan iş bu hâmilü's-sıfr Yani v. Panayot nâm zımmî murâcebesinde

suçlanan kişinin evine, mahkeme tarafından görevlendirilen bir görevli ile beraberinde isimleri yazılı birkaç Müslüman gönderilmiştir. Söz konusu kayıp eşyaların suçlanan kişinin evinde olduğu tespit edilmiştir⁸⁹.

Defterde cinayet davası içerikli üç adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir cinayet ya da şüpheli bir ölüm durumu yaşandığında insanlar mahkemeye başvurabiliyorlardı ancak kadı olayla ilgili sadece şahitlerin şahadeti ile yetinmiyordu. Görevlendirdiği kişilerce mahkemeye taşınan olayın detaylı olarak incelenmesini sağlıyordu. Örneğin, Sahaf Muhyiddin mahallesinde yaşayan bazı kişiler kadıya başvurarak, komşuları Emine Hatun'un, evinin yakınındaki kuyuya atılarak intihar ettiğini bildirip, olayın incelenmesini talep etmişlerdir. Kadı tarafından görevlendirilen bir kişi ile mahkemeye başvuran kişiler olay yerine giderek Emine Hatun'un cesedini kuyudan çıkarmışlardır. Cesedin boğazına bağlı bir ip ile kuyuya atıldığı görülmüştür. Görevli tarafından ceset üzerinde yapılan incelemede bir yaralama izine rastlanmamış ve Emine Hatun'un kendi boğazına ip bağlayarak kuyuya atılmış olduğuna dair bir kaniya varılmıştır⁹⁰. Mahkemenin görevli tarafından yaptığı bu tespit sonrasında nasıl bir işlem yaptığına dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Ancak sicilde yer alan bu dava örneği günümüzdeki gibi şüpheli ölümlerin mahkemelere yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Şer'iyye sicilleri Osmanlı tarihi araştırmacılarının yapacağı çalışmalarda başvuracakları kapsamlı ve orijinal kaynaklardır. Yerel tarih açısından önemli bilgiler barındıran siciller bir bölgenin sosyo-ekonomik ve hukuki durumu hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan çeşitli bilgileri barındırmaktadır.

İncelenen 94 numaralı Galata şer'iyye sicili 1663-1664 yılları arasındaki dokuz aylık süreyi ihtiva etmektedir. Bu yıllar IV. Mehmet'in saltanatta olduğu döneme denk gelmektedir. Sicil içerisinde 454 adet kayıt bulunmaktadır. Büyük bir kısmı hüccetlerden oluşan bu kayıtlar, ayrı başlıklar altında tasnif edilmiş sicilden seçilen dikkat çekici örneklerle yer verilerek Galata Kazası'nın sosyal, kültürel, ekonomik yapısı ile ilgili veriler ortaya çıkarılmıştır.

üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem dükkânım açılıp dâhilinde on iki pâre gömlekler ve sarıklar sırka olunmağla merkûm Yanı'yi mazûnna ittibâz idüb suâl olunsun dedikede gıbbe'suâl ve akîbü'l-inkâr ve müdde't-i mezâhdan müdde'âsına mübeyyine beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izbâr-ı acz ile gıbbe'l-istiblâf fi'l-vâki' zikr olunan eşyâyı abz eylemediğüine yemîn teklîf olundukda ol dabî alâ veşki'l-mes'ûl yemîn billâhi te'âla ellezî enzele'l-înîle İsa aleyhisselam itmeğîn mücebiyle vecb-i tasarruf men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Min Receb sene 1075." Belge No: 84-b.

⁸⁹ Belge No: 94-f.

⁹⁰ Belge No: 8-c.

Sicildeki kayıtların büyük bir çoğunluğu borç meseleleri ve satış işlemleri ile ilgilidir. Kişiler alacak-verecek konusunda anlaşmazlığa düştüklerinde ya da yapılan işlemi kaydederek güvence altına almak istediklerinde ister Müslüman ister gayrimüslim olsun kadıya başvurabilmişlerdir. Bu kayıtlar farklı din ve ırklara mensup kişilerin birbirleriyle ticaret yaptıklarını ve birbirlerine borç alıp verdiklerini göstermesi açısından önemlidir. Satış işlemleri ile ilgili kayıtların büyük bir kısmı menzil ya da mülk olarak adlandırılan ev satışlarını içermektedir. Ev satışlarının yanı sıra arazi, hisse, çiftlik, dükkân, değirmen, eşya, sandal ve köle satışı ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. Sicile yansıyan ticaret konulu işlemlerin fazlalığı Galata'daki ekonomik hayatın canlılığını göstermektedir.

Aile hayatına dair davalar içerisinde kadı ve şahitler huzurunda gerçekleşen ve mehir miktarının belirtildiği nikâh akitleri, boşanma, nafaka ve vesayet ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Evlilik ve boşanmalar imam tarafından yapılsa da mutlaka sicile kaydedilirdi. Bundan maksat özellikle kadınların birtakım haklarını güvence altına almaktı. Eğer ilerde boşanma gerçekleşirse kadın mahkemeye başvurarak hak talep edebilir, kocasının vermektan imtina ettiği mehri alabilirdi. Bu dava kayıtları kadın haklarının korunmakta olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Galata'da sosyal yaşama bakıldığında Müslüman ve gayrimüslimlerin hoşgörü içerisinde yaşadıkları görülmektedir. Gayrimüslimlerin başta tereke ve miras konularında olmak üzere birçok konuda kendi cemaat mahkemelerine başvurabildikleri gibi kadıya da başvurdukları görülmektedir. Bu durum Osmanlı hukuk sistemine ve şer'î mahkemeye olan güveni göstermektedir. Burada vurgulanması gereken bir farklılık olarak Müslümanların Kur'an üzerine yemin etmesi söz konusu iken zımmî statüsündeki gayrimüslimlerin kendi kutsal kitaplarının üzerine yemin edişidir.

Osmanlı, bir vakıf medeniyeti olarak bilinmektedir. Defterde yer alan vakıflarla ilgili kayıtlar da bu tespiti teyit etmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunun sosyal dayanışma içerisinde olduğunu da delilidir. Hatta vasiyet kayıtlarında bile vasilerin fakir fukara için hayri ve dinî faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Buna mukabil kayıtlarda hırsızlık, cinayet, darp, küfür gibi suç teşkil eden ve toplumun genel asayişini bozan durumlar da vardır. Bu itibarla siciller toplumun hayatı açısından bir ayna vazifesi görmektedir.

Siciller kültür tarihi açısından da son derece önemli kaynaklardır. Sicilde yer alan bir hüccette ölünün arkasından üçüncü, yedinci ve kırkinci günlerde mevlit yapılması bugün hâlâ yerine getirilen bir gelenektir. Bu nedenle denilebilir ki siciller toplumun geçirdiği değişimleri gösterebildiği gibi bugünün insanı ile Osmanlı insanı arasındaki benzerlikleri de ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA**1. ARŞİV KAYNAKLARI**

İstanbul – Galata Sicilleri, 94 Numaralı Şer'iyye Sicili, H.1074-1075. (İSAM'dan alınmıştır.)

2. TETKİKLER

ACAR, H. İbrahim, "Talâk", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 496-500.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Rejiminde Hükümet Sistemi", *Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi*, C. II, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iye Sicilleri I*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

AKMAN, Mehmed, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.

ALAN, Ercan, "934 (1528) Tarihli Bir Belgeye Göre Rumeli'de Kadılık Müessesesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 46, 2016, ss. 168-177.

ALAN, Ercan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülazemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49, 2017, ss. 89-124.

ASLANBOĞA, Kadir, Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 16, S.32, 2018, ss.551-558.

AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım ve Yayım, İstanbul 2009.

AYDIN, M. Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. III, S. 5-6, Ankara 1993.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslam Mubakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 119-120.

BOSTAN, İdris, Kapudan Paşa, *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 354-355.

BULUNUR, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

DURSTELER, Eric R, *İstanbul'daki Venedikliler*, Çev. Taciser Ulaş Belge, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

ERBAY, Celal, "Nafaka", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 282-283.

FREELY, Brendan ve FREELY, John, *Galata, Pera, Beyoğlu: Bir Biyografi*, Çev: Yelda Türedi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

GEDİKLİ, Fethi, Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, 187-213, ss. 187-189.

- GOFFMAN, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- GRADEVA, Rossitsa, “Balkanlar’da Bir Kadı Mahkemesi 17. Yüzyılda ve 18. Yüzyıl Başında Sofya”, *Osmanlı Dünyası*, Editör Christine Woodhead, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2018.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *TDVİA*, C. 42, İstanbul 2012, ss.475-479.
- GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, Haz. M. Nihat Aryol, İstanbul 2017.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- İNALCIK, Halil, *İstanbul Tarihi Araştırmaları*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- İNALCIK, Halil, “Galata”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, ss. 349-354.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Bilâd-ı Selâse”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 151-152.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İlmiye Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, C. 1, İstanbul 1994, ss. 247-277.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “İstanbul Kadılığı”, *TDVİA*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 305-307.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Mahreç”, *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, ss. 387-388.
- KAHRAMAN, Seyit Ali ve DAĞLI, Yücel, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C.1 ve C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- KAHRİMAN, Salih ve RECEP, Fuat, *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil*, İsam Yayınları, İstanbul 2012.
- KAHRİMAN, Salih ve RECEP, Fuat, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/ M. 1675-1676)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- KIVRIM, İsmail, Mahalle Avârız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği), *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 2019.
- KURU, Levent, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Kadılıkları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 8, Ş. 2, 2019, ss. 261-294.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.
- MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- ÖZCAN, Tahsin, “Muhallefât”, *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, ss. 406-407.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Mütevelli”, *TDVİA*, C.32, İstanbul 2006, ss. 217-220.
- PEDANİ, Maria Pia, “Erken Modern Dönemde Osmanlı İmparatorluğunda Venedikli Köleler”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 117-135.

TAK, Ekrem, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İstanbul 2009.

UĞUR, Yunus, “Şer’iye Sicilleri”, *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 8-9.

UNAN, Fahri, “Mevleviyet”, *TDVİA*, C. 29, Ankara 2004, ss. 467-468.

UŞŞAKİZADE İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şaka’ike*, Haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, “İstanbul Esir Pazarı”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 57-90.

OSMANLI YERELİNDE KONSOLOSLAR, İDARİ İLİŞKİLER VE TARIMSAL AĞLAR: URFA, 1850-1900

Consuls, Administrative Relations and Agricultural Networks in Ottoman Local: Urfa, 1850 - 1900

İsmail ASOĞLU*

Özet

Urfa ve çevresinin Batılı ticari yayılımın yoğun ilgisine mazhar oluşu, XIX. yüzyılın ikinci devresi ile başladı. 1855'te Fransız hükümetince şehre tayin edilen ilk konsolos vekili Prosper Villecroze adında bir tüccardı. Ancak şehir 1860 sonrası istikrarlı bir yatırım alanı olarak tercih edilmeye başladı. Bu noktada Halepli tüccarlar öne çıkmaktaydı. Bireysel girişimlerin yanı sıra Villecroze ve Poche ailelerine ait şirketlerin yerelde kurdukları ticari ağ sayesinde, en ücra köylere kadar ortaklıklar kuruldu. Yerel ağın koordinasyonunu sağlayan kişi ise Fransız konsolos vekili Armand Martin (1860-1891) isminde bir tüccardı. Ticari menfaat ve kâr peşinde olan konsolos vekilleri, legal/illegal surette tüm yerel gruplarla iş birliği içinde oldu. Şehrin Hristiyan sakinleri üzerindeki himaye politikaları da ticari kâr siyasetinin bir parçası olarak kullanıldı. Yereldeki alım-satım ve dağıtım ağını organize eden bu iktisadi aktörler, mahalli ticaretin her süreç ve kademesinde yer almaya özen gösterdi. Bilhassa tahıl ürünleri gibi temel ihtiyaç maddelerinin piyasadan çekilmesine neden olmaları, şehri kıtlıklarla yüzleşmek zorunda bıraktı. Bölgedeki denetim ve otorite boşluğu, konsolos vekillerine daha rahat hareket imkânı verirken; mülkiyet, toprak tasarrufu ve tarımsal ilişkilerden doğan hukukî uyuşmazlıklar, mahalli bürokrasiyi uzun yıllar meşgul etti. 1895'e gelindiğinde ise konsolosların ilgileri, ülkeleri adına ticarî faydadan ziyade, Ermeni isyanlarının teftişine kaydırıldı.

Yerel seçkinlerin ecnebi tüccarlar ile ticari ilişkileri ne boyuttaydı? İdareciler, yabancı tüccarlar ve mültezimler arasında nerede konumlanıyorlardı? Temsilcilerin resmî statülerinin yanı sıra Urfa yerelinde şirketleşme, yerel bağlantılar ve örgütlenme biçimleri nasıl tezahür etti?

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, iasoglu@harran.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5418-0161.

Makale geliş tarihi: 23.08.2021 Makale kabul tarihi: 18.08.2021

Batılı ticari girişimin şehir toplumu üzerinde nasıl bir etkisi oldu? Bu çalışma, yukarıda bahsi geçen sorulara cevaplar aramak suretiyle ortaya çıktı. Söz konusu sürecin anlaşılmasında istifade edilen kaynaklar; ekseriyetle Osmanlı arşiv vesikaları (BOA), kadı mahkemesi kayıtları ve İngiliz konsolosluk raporları oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Halep, Urfa, Levant, Konsolos

Abstract

The great interest of Western traders in Urfa and its surroundings began in the second half of the 19th century. The first vice-consular to the town, appointed by the French government in 1855, was a tradesman called Prosper Villecroze. After 1860, the town was consistently seen as an area for investment. Particularly, traders from Aleppo stood out as significant figures in that period. As well as individual initiatives, local trade networks formed by corporations belonging to Villecroze and Poche families led to establishment of commercial partnerships in the most distant villages. The person who coordinated that local network on behalf of corporations was the French vice-consular and tradesman Armand Martin (1860-1891). The vice-consulates who sought commercial benefit and profit collaborated with local groups in legal or illegal ways. Their policy on guarding Christian residents of the city was also used as a part of commercial profit and gain. The administrative actors who organized local commerce and delivery network were keen on taking part in every process of regional trade. However, by removing basic foods such as cereals from the market, they caused the town to struggle with famine. The authority and audit gap in the region enabled the vice-consulates to act more comfortably. Legal conflicts arising out of property, land use, and agricultural relations kept local bureaucracy busy for long years. However, after 1895, the commercial interest of consuls was focused on inspecting Armenian revolts rather than commercial benefit for their countries.

The study addresses the questions below: how was the commercial relationship between local elites and foreign traders? Where were the administrators positioned between foreign traders and taxmen? How did formal status of representatives' forms and how did their incorporation, local networks, and organizational forms emerge in local Urfa? How did Western trade initiative affect the town community? To examine the questions raised above, this study mostly refers to Ottoman archive papers (BOA), religious court records, and the reports of British consulate.

Key Words: Ottoman, Aleppo, Urfa, Levantine, Consulate

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı Avrupa ilişkileri, konsolosların etkisinde yürütülen diplomatik ilişkilerin etrafında şekillendi. 1856 sonrası hem Avrupa hem de ona eklenen Osmanlı için yeni bir döneme işaret ediyordu. Esasında Osmanlı Devleti Akdeniz'in doğusunda ve Karadeniz'e hâkim olduktan sonra belli başlı ticaret iskeleleri ve merkezlerindeki Avrupalı konsoloslarla temas kurmuş,¹ bu devletlerle ticaret ve deniz işleri hususunda birtakım anlaşmalar imzalamıştı.² Fakat 1856 sonrası, daha eski bir döneme ait kolonyal süreci yenileyen Avrupa, birçok yeni bölgeyi dolaysız siyasi denetim alanı içine dâhil etti. Osmanlı bu denetimin dışında kalmayı başardı. Yani Avrupa'nın iktisadi sızma girişimlerine karşı oldukça etkin bir direnme gösterdi.³ İmparatorlukta ikamet eden yabancı Hristiyanlar, şeriat kaidelerince "aman"dan istifade ediyorlardı. Ancak 1856 sonrası onları temsil eden elçiler ve konsoloslar, ülkesinden uzaktaki yabancı topluluğun sırf kendi mensuplarını ilgilendiren davalara bakmakta belli ölçüde serbestiyete sahip oldu.⁴ İngilizlerle yapılan Baltalimanı Ticaret Muahedesi (8 Ekim 1838) ve ardından diğer Avrupa devletleriyle imzalanan benzer antlaşmalar neticesinde, gümrük gelirleri azaldığı gibi yabancıların ülke içinde ticarete dâhil olmalarıyla birlikte yabancı tüccar sayısı arttı ve bunlarla ilgili davalar önemli bir sorun meydana getirdi.⁵ Bu nedenle konsolosların sayısı da giderek artış gösterdi.

Bu kişiler yabancı bir ülkede kendi vatandaşlarının çıkarlarını ve haklarını koruyan, ticari ve kültürel etkinlikleri yürüten, diplomatik bağımsızlıklardan yararlanan kamu görevlileriydi.⁶ İmtiyazlar sayesinde de vatandaşlarının ticari menfaatlerini sağlama, pek çok hukuki uyuşmazlıkta kendi ülkelerinin kanunlarının uygulanması haklarını elde ettiler.⁷ Batılı sermayedarların etkin ticari faaliyetlerine açık hale gelen Osmanlı pazarı, dünya ekonomisiyle birleşme sürecindeydi. Ancak buradaki süreç, alt düzeydeki grupların (tüccar, toprak sahipleri) vasıtasıyla gerçekleşmedi. Şevket Pamuk'un yerinde ifadesiyle;

¹ Osmanlılar'a Bizans'tan intikal eden ve gerekse denizci Anadolu beyliklerinden kalan İzmit, Gemlik, Edincik, Gelibolu ve İstanbul'daki Kadırga İskeleleri gibi eski yerlerden yararlanılmış, Sinop ve bugün hâlâ varlığını koruyan Alanya gibi Selçuklu tersaneleri de Osmanlılar tarafından kullanılmıştı; Daha geniş bilgi için bkz. İdris Bostan, "Tersane-i Amire", *DİA*, C. 40, (İstanbul 2011), ss. 513-516.

² Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, C. 26, (Ankara 2002), s. 179.

³ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 17.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, 4. Basım, Çev. Yasemin Er, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 24.

⁵ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, C.40, (İstanbul 2011), s.1.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç 15-17 Ekim Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 179.

⁷ Philip Mansel, *Halep - Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Nigâr Nigâr Alemdar, Everest Yayınları, İstanbul 2017, s. 35.

Dünya ekonomisine açılış süreci, tüccarlar ve büyük toprak sahiplerinin Avrupalı sermayedarlarla ittifak kurmaları yoluyla değil, Avrupa devletleriyle merkezi bürokrasi arasındaki pazarlıklar, baskılar ve adım adım uzlaşma yoluyla ilerledi. Ülke içindeki toplumsal kesimlerin bu süreç içindeki gücü sınırlı kaldı.⁸

Hangi surette olursa olsun Osmanlı yerelinde konsolosluk temsilcileri veyahut yabancı tüccarlar geniş ticarî ağlar kurdular, servet sahipleri ile karşılıklı kâr elde etmenin yolunu aradılar. Buradaki ilişki, sermayeyi elinde tutanın dur durak bilmeyen sermaye biriktirme hedefine ulaşmak için başka kişilerle kurmak zorunda olduğu bir ilişkiydi.⁹ Bahsi geçen konsoloslar ise bir elçilik değil, bir ülkenin tüccarlarının yabancı ülkelerdeki temsilcisi konumundaydı. Seçilen temsilci bir konsül olarak mahalli hükümetlerle işleri yürütür, sorunları çözer, vatandaşlarının noterliğini yapardı.¹⁰ Bu nedenle birçok Osmanlı şehrinde çeşitli devletlerin konsoloslarının görev yaptığı ve bunların yazdıkları raporlar, özellikle mahalli tarih için oldukça önemli kaynaklardır.¹¹ Zamanla ortaya çıkan sorunların merkeze iletimi amacıyla tanzim edilen Osmanlı idari yazışmaları, soruşturma tutanakları, yer yer kadı mahkemesi kayıtları, söz konusu ilişkilerden doğan ticari ve bürokratik girişimleri ortaya döken kaynaklar arasında yer alır.

Diğer Osmanlı şehirlerinde vukua geldiği üzere, Osmanlı Urfa'sında konsoloslukların temel eğilimleri muayyen konular etrafında birleşmektedir. Ticarî döngü ve ilişkiler, ıslahatların yerel yetkililerce ne derece uygulanabildiği, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki uyumsuzluk ve çatışma konuları, aşiretler arası mücadeleler ve sonuçları, konsoloslar veyahut vekillerince, ülkelerine havale ettikleri raporların ana başlıklarını oluşturmaktadır. Ticarî kaygıdan sonraki en önemli mevzu Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki uyumsuzluklardı. Osmanlı yerel yetkilileri için bu zaviyedeki sorunlar devletin sonuna değin en karmaşık problemler arasında yer almıştı. Haliyle idareciler, konsolosları titizlikle takip etmek zorunda kalıyor, Bâbıali'ye taşınacak olası bir şikâyet ile yüzleşmek istemiyordu. Urfa Hristiyanlarınca konsolosluklara iletilen şikâyetler, Osmanlı Harciyesine havale ediliyorken, sorunların büyümemesi adına Halep Vâililiğine, Urfa Hristiyanlarının korunması ve himaye edilmesi yönünde emirler veriliyordu.¹²

1850 sonrası Fransız, İngiliz, Alman ve İranlı temsilciler şehirdeki vatandaşlarının işleri yürütmek üzere Urfa'da daha sık görülmeye başladı. Batılı

⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, IX. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 96.

⁹ Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, Çev. Necmiye Alpay, 7. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 16.

¹⁰ Savaş, "Konsolos", s. 178.

¹¹ Savaş, "Konsolos", s. 179.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.MKT: 90/99, Sonraki atıflarda BOA kısaltması tercih edilmiştir.

emperyal sömürünün yerel temsilcileri olarak karşımıza çıkan bu aktörler, mahallî işbirlikçiler ve himaye siyasetiyle Urfa yerelini, mutasarrıfından, mültezimine pek çok grubun dâhil olduğu sorunlarla baş etmek zorunda bırakmıştı. Himayeli, yerli ve yabancı tacirlerden oluşan bir tüccar topluluğu, bölgenin tarımsal/tarım dışı ürünlerinin peşinde kâr sağlamanın derdindeydi. Bu nedenle en ucra köylere kadar ecnebi tüccarların etkinliği söz konusu oldu. Osmanlı yerelindeki bu yayılımcılık, kuşkusuz Batı'nın yeni şiddet formlarından biriydi.¹³ Konsolosluk temsilcilerinin bu denli geniş sahaya yayılabilmesi; Rus, İngiliz ve Fransız diplomasisinin Osmanlı'yı belirli yükümlülüklerle mecbur bıraktığı Paris Antlaşmasından (1856) ileri geliyordu.

Urfa'yı mesken tutan konsolos vekilleri Halep'teki konsolosluklara bağlıydı. Philip Mansel'in ifade ettiği gibi "Halep bir konsoloslar şehriydi."¹⁴ Ancak yabancı şirket ve tüccarların faaliyetleri Halep ile sınırlı kalmadı. Kuzeye doğru açılımın ana güzergâh noktalarından biri olan Urfa, Halep'te yerleşik İngiliz ve Fransız tüccarların ticari meskenlerinden oldu. Konsolos vekilleri ve yerel güçler arasındaki ilişkiler; mülkiyet, toprak tasarrufu ve ticarî ilişkiler çevresinde biçimlendi. Satıcılar, aracılar ve alıcılar cari ilişkilerin baş aktörüydüler. Satıcılar daha çok yerel güç sahibi, aşar mültezimi gibi varlıklı seçkinlerden oluşuyordu. Aracılar ise bir vesile ile konsolosluk himayesinde ayrıcalıklı bir konum elde etmiş şehir sakinleriydi. Alıcılar ise ekseriyetle Halep, İskenderun ve oradan Avrupa'ya mal sağlayan yabancı acente ya da şirketlerdi. Konsolosluk temsilcileri ise bu ağın koordinasyonunu sağlamaktaydı. Kentin seçilmesi, büyük oranda pratik bir nedene dayanıyordu.¹⁵ Servet sahibi yerel seçkinler, yönetici olmaları sayesinde sahip oldukları idari ve mali otoriteden sonuna kadar istifade edebiliyordu.¹⁶ Zaman zaman uyuşmazlıklar yaşansa da yabancı tüccarlar ve yerel seçkinler arasındaki alışveriş mütemadiyen devam etti. Kategorik olarak; merkezi otorite, toprak sahipleri ve köylü arasındaki ilişkilere¹⁷ dâhil olan yabancı tüccarlar, sağladıkları ilişkiler sayesinde, mahallî olan ama dünya ekonomisine bağımlı yeni ticarî deneyim ve ortaklıklar yarattılar.

Fırat'ın büyük yayı içerisinde kalan bölge Dicle Nehri ile Fırat Nehri ve Suriye arasındaki topraklarda meydana gelen ticaret ve fetih hareketlerinde önemli bir paya sahip olmuştu.¹⁸ Güneyde Halep şehrinin ticari yapısı, Anadolu'nun ticaret merkezlerine bağlayan yolları üzerindeki Urfa gibi yerlerin

¹³ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I*, 7. Baskı, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, 2015, s. 79.

¹⁴ Mansel, *Halep - Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, s. 35.

¹⁵ Edhem Eldem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. Sermet Yalçın, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 31.

¹⁶ Çağlar Keyder, Faruk Tabak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Mülkiyet ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 33.

¹⁷ Keyder, Tabak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Mülkiyet ve Ticari Tarım*, s. 5.

¹⁸ Judah Benzion Segal, *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 33.

yoğun olmasını sağlamıştı.¹⁹ Bu yoğunluk, dinî unsurların şehre yerleşiminde de etkili olmuştu. Mesela Yahudilerin bölgede sakin oluşlarına ilişkin bilgiler daha çok göç ve ticaretle bağlantılıydı.²⁰ İngiliz tüccarların Urfa ve çevresini ticarî açıdan keşfi ise yüzyıllar öncesine kadar gidiyordu. Levant Company'e ait dokuz on tüccarın ticari amaçlı doğuya yaptıkları 1583/1584 tarihli gezi rotaları içerisinde Urfa ve Birecik de yer almıştı.²¹ Şehir, tekstil imalatının ve Doğu-Batı ticaretinin en meşhur merkezlerinden biri olan Halep'e²² doğru yol alan güzergâh üzerinde bulunmasının avantajını uzun yıllar yaşadı. Her ne kadar, Osmanlı-İran savaşlarının ve XVI. yüzyıl sonunda Anadolu'daki toplumsal kargaşanın karayolu trafiğine olumsuz etkileri olduysa da İskenderiye ve Halep'ten Avrupa'ya baharat gönderilmeye devam edilmişti.²³ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni müteakip imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine istinaden Anadolu Ermenilerinin durumlarını, sözde takip etmek üzere İngiliz hükümeti önemli Osmanlı mevkilerine - Urfa da dâhil - konsololar tayin etmeye başladı.²⁴ Bu tarih sonrası konsolosların görev ve eğilimleri daha çok Ermeni isyanları üzerinden yerel propagandacılığa evrildi. I. Dünya Savaşı esnasında ise Urfa, Halep, Diyarbakır ve Musul bağlantısıyla bölge, Alman İmparatorluğu'nun genişleme stratejisinde anahtar bir konuma sahip oldu.²⁵

Urfa'da Konsololar, Mültezimler ve Soruşturmalar

Islahat Fermanı (1856) sonrası yabancı konsolosların vilayet işlerine, yerel davalara çok sık müdahale etmeleri, Urfa mutasarrıflarının ve mesai arkadaşlarının görevlerini karmaşıklaştırıp, hareket alanlarını kısıtlayan problemlerin başında gelmekteydi.²⁶ İdari erki sınayan sorunlar; temsil edilen ülke adına kurulu ilişkiler, ticarî ağ, himaye siyaseti ve şahsi menfaatler etrafında şekilleniyordu. Bölgedeki Fransız ve İngiliz meyanesindeki mücadele siyaseti karşısında yöneticiler için karmaşık hale gelen, bu insanların ne yaptıklarından ziyade, nasıl idare edilecekleriydi.

¹⁹ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Küre Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 48.

²⁰ Abdullah Ekinci, "Urfa'da Yahudilik ve Hristiyanlık", *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat*, Ed. Yusuf Ziya Keskin, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 71.

²¹ Mohamad Ali Hachicho, "English Travel Books about the Arab near East in the Eighteenth Century", *Die Welt des Islams*, Vol. 9, Issue 1/4 (1964), p. 57.

²² Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 19.

²³ Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 207.

²⁴ Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (2002), s. 224.

²⁵ Ephraim K. Jernazian, *Judgement Unto Truth: Witnessing the Armenian Genocide*, Transaction Publishers, New Jersey and London 1990, s. 40.

²⁶ François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, 4. Baskı, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 239.

Yabancı tüccar ve konsoloslar için temel kaygı ticari kârların sağlanmasıydı. Şehirdeki Hristiyan Osmanlı topluluklarını himaye siyaseti ise bu politikanın parçası olarak kullanıldı. Maslahatgüzarlar Urfa Hristiyanları adına; “*sorunların bertarafı, gerekli emirlerin verilmesi ve sorunların çözümünü için acele edilmesi*”²⁷ hususunda Bâbıalî’yi göreve çağırabiliyor, özür ve tazminat talebinde bulunabiliyorlardı. Fransızlar 1878 Berlin Muahedesine kadar şehirde etkin konumdaydı. İngilizler daha ziyade bu tarihten sonra görünür olmaya başladı. Şehir ve çevresindeki yabancı ticari girişimlerin artışı ve yasal sorunların ortaya çıkışı, zamanla bir konsolos vekili tayinini zorunlu kılmıştı. Fransızlar adına ilk atanan temsilci Mösyö Prosper Villecroze (Filkrüz) isminde bir tüccardı.²⁸ Vekilin resmî sıfatla tanınması, tarafına yardım edilmesi ve saygı gösterilmesi için yedine bir emirname verilmesi Fransız Sefaretince 31 Ocak 1855’te talep edilmişti.²⁹ Aslında Villecroze ailesi Halep’te yerleşik olan Fransız tüccar bir aileydi.³⁰ Sahip oldukları D & P Villecroze adlı şirket, susam yağı üretiyor, dokuma işleri ile ilgileniyordu.³¹

Şirketin ortaklarından Desire Villecroze, Urfa ve çevresinden sorumlu kişiydi. Şehirden gayrimenkuller edinmiş, ortaklıklar kurmuş, mültezimlerden yüklü buğday alımları yapmıştı. Yerel seçkinler ile iş tutan, hasat mevsimlerinde ürünlerin alımını sağlayan, hususen toprak satın alarak tarımsal üretime el atan tüccar, alım-satım ve ticari ilişkilerden doğan resmî süreçlerde, pek çok kez kadı huzuruna çıktı, Urfa meclisinin işleyişine müdahale etmeye çalıştı. Halep’in yerel Hristiyan tüccar topluluklarından Poche ailesi de Urfa ve çevresinde uzun yıllar ticari ilişkiler kurmuş, Urfalı tüccarlar ile anlaşmalar yapmış, uyuşmazlıklar yaşamışlardı. Mesela Ermeni tüccar Khachir Kanaji, (Arutin, Nazar ve Kevork’un babası) on yıl boyunca borcunu Poche kardeşlere ödememek için direnmişti. Tüccar ailenin Urfa’nın önde gelen yerel tüccarlarından Saatçi Mahmud Ağa ile de ticari ilişkileri bulunuyordu.³² Halep’teki Amerikan konsolos vekili olarak Frédéric Poche gibi bazı şirket üyeleri ve ortakları, konsolosluklarda çalışmaya başlayınca, aile şirketleri seçkinler ve yerel halk arasında daha prestijli hale geldi.³³

²⁷ BOA, HR.MKT: 90/99.

²⁸ Mafalda Ade, “Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)”, *Merchants in the Ottoman Empire (Collection Turcica 15)*, Ed. Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein, Peeters, Louvain 2008, s. 249.

²⁹ BOA, İ.HR: 118/5774.

³⁰ Corneille, Girardi, Marcopoli, Poche, Sola gibi aileler Villecroze’lar gibi Halep’te yabancı kökenli zengin ailelerdi; Peter Sluglett, “Aspects of Economy and Society in the Syrian Provinces: Aleppo in Transition, 1880-1925”, *Modernity and Culture: From the Mediterranean to the Indian Ocean*, Ed. Leila Tarazi Fawaz, C.A. Bayly, Columbia University Press, New York 2002, p. 149.

³¹ Louis Villecroze’in oğlu Khawaja Binyamin Villecroze 1871’de susam yağı üretimi için Seyyid Ahmed Abdülbaki’den 206.75 mecdiyeye bir hane ve bir pres satın almıştı. Aynı yıl içinde diğer kardeş Khawaja Dezire (Desire) Villecroze ise Hacı İbrahim Ağa’dan Bâb-ı el-Nasr mahallesinin dışında bir dokuma dükkanını 250 mecdiyeye satın almıştı; Roger Owen, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, Harvard University Press, America 2000, pp. 216-217.

³² Poche ailesinin Urfa’daki ticari ilişkileri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ade, “Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)”, pp. 243-260.

³³ Metin Atmaca, “Picknick mit den Paschas: Aleppo und die levantinische Handelsfirma Fratelli Poche”, [Book Reviews](#), *Insight Turkey*, Vol. 16, Nu. 2, (2014), p. 214.

Frédéric Poche 1895 Urfa Ermeni isyanı esnasında Halep'te Amerikan konsolosluğunun temsilcisi olarak bulunuyordu. Poche'nin edindiği bilgiler, Urfa'dan Halep'e gönderilen mektup ve telgraflara dayanmaktaydı.³⁴ Her ne kadar Poche biraderler Urfa'da iş tutuyor görünse de kaynaklar, D & P Villecroze Şirketi'nin şehirde daha örgütlü olduğuna işaret ediyor.

Halepli tüccar ailelerin Urfa'da iş yapıyor oluşu bulunduğu güzergâhla ilgiliydi. Urfalı tüccarlar ile iş yapan Halepli Tüccar Hoca Naum,³⁵ pamuk ticareti ile uğraşan ve nakliyesi için Urfalı nakliyecilerle pazarlığa girişen Hoca Abdullah v. Nasri,³⁶ Mustafa b. Genco ile tönbaki (nargile tütünü) alış-verişi yapan Tüccar Circis,³⁷ Terzi Makdis Toros'un borçlu olduğu Tüccar Mihail³⁸ gibi Urfa'daki pek çok tüccar esasen Halepli'ydiler ve ticaret amacıyla Urfa'da bulunuyorlardı.³⁹ Fransa tebaasından Yosef v. Nasri Urfa'ya geldiğinde Hacı Said Efendi'nin konağında misafir olacak⁴⁰ kadar Müslüman seçkinlerle yakın ilişkiler kurmuştu. Yabancı tüccar profiline ekserisi Halepliydi ve Fransız vatandaşıydı. Hoca Hazer v. Abdo⁴¹ gibi Fransız Devleti tebaasından tüccarlar için Urfa verimli bir ticarî saha olmalıydı. Zirâ bölgede ticaret yapmalarının yanı sıra mülkler edinmişlerdi.⁴²

1860 sonrası Urfa'daki Fransız tüccarların durumunu takip etmek üzere (muhtemelen Villecroze ve Poche ailelerinin girişimleriyle) Urfa'ya gönderilen konsolos vekili Armand Martin, neredeyse otuz yıl Urfa'da kaldı, Villecroze şirketinin Urfa'daki alacaklarının takibini yaptı, daha sonra da kendi şirketini kurdu. Yapılan işin ve ticaretin boyutu genişledikçe yereldeki işlerin takibi zorlaşmaya başladı. Bu nedenle Fransız tüccarlar, yerel işbirlikçiler edinmek üzere yoğun çaba sarfetti. Kurulan işbirlikler, ticareti yapılan ürünün türüne göre değişiyordu. Hayvansal ürünlerin temininde, yağma üzerine iş tutan çöl aşiretleri ile rahatlıkla iş birliği kuralabilmişti. Ancak bu doğrudan değil, gruplar ile bağlantı sağlayacak yerli bir sakinin ve sakinlerin aracılığı ile mümkün olmaktaydı. Kurulu

³⁴ Jeremy Salt, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*. Taylor & Francis Group, London 1993, p. 97.

³⁵ USS, 206/613-739.

³⁶ USS, 206/621-762.

³⁷ USS, 228/68-174.

³⁸ USS, 208/241/242/243-1019.

³⁹ İsmail Asoğlu, *Birlikeliktен Yol Ayrımına Urfa Kazısında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2019, s. 201.

⁴⁰ USS, 206/621-763.

⁴¹ USS, 206/672-470; USS, 206/684-494.

⁴² H. 7 Safer 1284 (M. 16 Haziran 1869) tarihli kanunun yayımlanmasından önce, ecnebilere Osmanlı'da gayrimenkul mülkiyeti edinmek hakkı tanınmıyordu. Ancak yasak olsa dahi ecnebilere bu yasağı bertaraf etmeyi başarmışlardı. Bir gayrimenkul alan yabancı, bu mülkü bir Osmanlı tebaasından birinin üzerine yaptırabiliyordu ya da kendisini Osmanlı tebaasından olarak gösteriyordu. Daha geniş bilgi için bkz. Nedjib H. Chiha, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimenkul Mülkiye Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çev. Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/24, 1967, ss. 247-274.

ilişkilerden kaynaklı problemler, mahallî bürokrasiyi uzun süreli sorunlarla baş etmek zorunda bırakıyordu. Konsolosluk çalışanlarından vergi alınıp/alınmayacağına dair tartışmalar bu sorunların başında gelir. Döneme münhasır vesikaların pek çoğunda konsolos vekillerinin vergi hususundaki muhalefetinden bahsedilir. Mutasarrıf Mehmet Takiyüddin Paşa'nın (1859-1861) Bâbali'ye izahatına göre kendisi döneminde devlet hazinesine himayeli grubun hayli zimmetleri birikmiştir. Urfa'nın vergisi, tahrir esnasında kâr veyahut kazanç üzerine toplanmıyordu, haneye tahsis kılınmış olduğundan himayeli grubun vergi ve askerlik bedellerine karşılık mal sandığında biriken borçlarına ne surette muamele olunacağı bilinmeyen sorunlardandı.⁴³ Vekillerin görevini tasdik eden herhangi bir ferman bulunmadığı durumlarda Osmanlı idarecileri, konsolos vekillerine memur nazarıyla bakılıp bakılmayacağı konusunda da endişeli ve kararsızdı.⁴⁴

Vergi ödemedeki muhalefetini sürdüren temsilciler pek çok köylüye tohum teminiyle, ortaklıklar kurarak ziraat yaptırmaya başladı. Armand Martin 1864 sonrası daha da ileri giderek Katolikleri himaye iddiasında bulundu. Katolikliğe katılım gösterenlerin davalarına tercüman göndermeyi ihmal etmedi. Şehirde kökleşmiş ilişkileri ve Halep'te Villecroze'lar gibi hamileri sayesinde idareciler kendisine dokunamıyordu.⁴⁵ Çünkü Armand Martin, yerelde itibar ve prestiji sayesinde tanınmaya başlamış, yerel topluluk içerisinde ticaret, sanayi ve finansal hizmetlerde seçkin bir konuma sahip olmuştu.⁴⁶ Mutasarrıf Ali Tefik Paşa (1864-1865) döneminde mevzu, ödenmeyen vergilerden daha da öte, toplumsal bir mesele haline gelmişti. Konsolosluk himayesindeki Hazer ve Naum'a ait vergilerin, Katolik mahallesindeki komşulara taksim edilmesi, mahalle sâkinlerinin ayaklanmasına neden oldu. Katolik mahallesinden düşürülerek kayıtlarının silinmesi isteniyordu.⁴⁷ Ancak konsolosların himayesinde çalışanların hizmet sürelerince yalnız emlak ve akar vergisi ödemeleri zaruruydu. Şahıslarına ait vergi talep edilmiyordu. Nizamnameye göre Naum ve Hazer, konsolosluk hizmetine girdikleri tarihten itibaren askerlik bedeli ve şahsi vergiden muaf olmuşlardı. Sakin oldukları haneler mülkleri ise yalnız buna isabet eden emlak vergisi tahsil olunacaktı. Konsolosluktan hizmetleri mukabilinde aldıkları maaş ve konsolos vekilinin mağazacılığı için temettü vergisi istenilmesi dahi nizamnameye mugayir görülmüştü.⁴⁸

⁴³ BOA, HR.MKT: 320/63-3.

⁴⁴ BOA, HR.MKT: 326/43.

⁴⁵ BOA, HR.MKT: 472/98.

⁴⁶ Kevin D. Stringer, "Honorary Consuls in an Era of Globalization, Trade and Investment", *Consular Affairs and Diplomacy*, Ed. Jan Melissen and Ana Mar Fernández, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden - Boston 2011, p. 63.

⁴⁷ BOA, HR.MKT: 528/17-4.

⁴⁸ BOA, HR.MKT: 528/17-1.

Müslüman olsun ya da olmasın, şehir sakinleri nazarında bu ayrıcalıklı grup, ekseriyetle kabul görmedi. Ermeni seçkinleri, konsoloslar ve işbirlikçileri için “*milletleri arasına türlü türlü nişak bıraktıklarından bahsediyor, rahat-ı abidanelerini kâilliye bozmuş*” olduklarını belirtiyorlardı.⁴⁹ Ancak yabancı temsilciler ve tüccarlar için yerel işbirlikçiler, işlerin sorunsuz yürütülebilmesi için vazgeçilmezlerdi. Himaye edilen bu grup, konsolosların sahadaki ağının işleyicisi durumundaydı. Ürünlerin yetişmesinden, temin ve nakline ilişkin sürecin takibini yapan işbirlikçiler, aslında yeni bir ara sınıfın üyeleri idi. Onlar sayesinde tarla-piyasa bağlantısı sağlanmış oluyordu.⁵⁰ Farklı görevlerde istihdam edilen bu gruba mensup kişiler, bağlı oldukları ülkelere verilen imtiyazlara istinaden pek çok yükümlülükten muaf olmuşlardı. Himaye edilen müstahdem, tercüman, yasağcı (kavas) gibi kişiler, muhtelif vergilerden muaf olsalar bile uhdelerindeki emlak ve arazilerin vergisini ödemeleri gerekiyordu. Söz konusu muafiyet ise bunların şahsına ve hizmette buldukları müddete aitti. Eşleri, evlatları ve yakınlarını kapsamıyordu. Hizmetten çıktıkları gibi vergi muafiyetleri de düşmekteydi. Bu nedenle ilgili vergilerin konsolosun himayesindekilerden alınması için Urfa mutasarrıfına emirler gönderilip durdu.⁵¹ Ancak Fransız konsolos vekili Armand Martin Dersaadet’teki sefirde bilgi almadığı sürece, çalışanların vergilerini ödemekten sürekli imtina etti.⁵²

Osmanlı otoritesinin kendini en düzenli gösterdiği alan, vergi koyma ve toplama süreçleriydi.⁵³ Bu nedenle idareciler vergi konusunda hassasiyet gösteriyorlardı. Bölgede yabancı tüccarların iş tutmasıyla beraber yüklü zahire ticareti üzerinden, ödenmesi gereken vergiler, yapılan mukavele şekillerine göre gecikebilmekteydi. Bu tür uyuşmazlıklar; tüccar, mültezim, konsolos ve yerel idare arasında, iç içe geçen, bir o kadar karmaşıklaşan ve yerelde çözümlenemeyen bir hal almaktaydı. Vergi tahsili esnasında önemli miktarda gıda stoğu, vergi ödemesi şeklinde mültezimlerin mülkiyetlerine geçiyordu. Yani vergiyi nakit para ile ödemek yerine köylü, elindeki zahiresinin bir kısmını vergi bedeline karşılık mülteziime bırakmaktaydı. Bu da şehre erzak arzında onları, büyük kârlar elde etmelerine imkân sağlayacak ölçüde söz sahibi yapıyordu.⁵⁴ Ancak verginin hazineye nakdi olarak ödenmesi gerektiğinden, zahirenin elden çıkarılması, yani nakte çevrilmesi icap ediyordu.

Mültezim Sakıpzâde Halil ile Hacı Mekki Efendi’nin 1860/1861 senelerine mahsuben, ödemeleri gereken verginin iki yıl gecikmiş olmasının nedeni de şartlı bir mukaveleden kaynaklanmıştı. Fransız tüccar Desire Villecroze’a satılan

⁴⁹ BOA, MVL: 764/57.

⁵⁰ Quataert, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa*, s. 40.

⁵¹ BOA, HR.MKT: 320/63-6; BOA, HR.MKT: 330/67.

⁵² BOA, HR.MKT: 330/67.

⁵³ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Çev. Sema Bulutsuz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 60.

⁵⁴ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 82.

zahireye ilişkin düzenlenen senet, elde edilecek naktin, vergi olarak hazineye ödenmesi şartına göre tanzim edilmişti. İki yıl geçmesine rağmen Fransız tüccar hazineye olan vergi konusunda muhalefetini sürdürmekteydi. Şart olarak Halep gümrük direktöründeki alacaklarının tahsil edilmesini talep ediyordu. Böylelikle vergi tahsili yapılamayan zahire anbardan çıkarılıp satılacak, aynı zamanda gümrük direktöründeki borç tahsil edilmiş olacaktı. Ancak bu Osmanlı vergi nizamınca uygun değildi ve bir ecnebi tüccarın bu yöndeki talebinin yerine getirilmesi, yereldeki ekonomik denetimin kaybı demektir. Bu nedenle Meclis-i Vâlâ tarafından istek kabul görmedi. Mekki Efendi'nin mülkü ile anbarda bekletilen zahire satılmalı, elde edilen gelirle hazineye olan vergi ödenmeliydi. Direktördeki borç ise daha sonra tahsil edilmeliydi (7 Şubat 1863).⁵⁵ Fransız tüccar Osmanlı-Fransa arasındaki ahidname şartlarına, ticaret hukukuna, ecnebi tüccar olarak kendisine bahşedilen haklara vakıftı. Davanın Urfa'da, yani yerelde çözümlenmesi taraftarıydı.⁵⁶ Ancak Maliye Nezaretinin kararı, davayı sonuçlandırır nitelikteydi:

Sakıpzade Halil ve Mekki Efendilerin aşar bedelinden dolayı Desire Villecroze'da alacakları olsa da tüccar, mültezimlere borçlu değildi. Taahhüdünü icabınca Urfa mal sandığına borçluydu. Gümrük direktörü Aslanoğlu Serkiz'den talep ettiği borca karşılık zahire ederinden akçe tevkifine hak ve salahiyeti de olamazdı. Ancak bir senet ya da ilmühaber ibraz ettiği takdirde direktördeki alacağı tarafına ödenebilirdi. Mültezimlerden satın aldığı hinta bedeline karşılık olan borcun Villecroze'dan tahsil edilerek mültezimlerin borcuna mahsuben hazineye ödenmesi gerekiyordu. Bu konuda Halep Vilayeti ile Fransa Sefareti süratle bilgilendirilecekti (6 Temmuz 1863).⁵⁷

Davanın çözümüne dönük emirler gönderilse de yazışma trafiğinin yoğunluğundan, yereldeki sorun uzun süre çözümlenemedi. Sakıpzade Halil Efendi ve pederi Hacı Sakıp Efendi hazineye olan zimmetlerine istinaden bir ara tevkif edildi.⁵⁸ 1863 yılının Kasım ayına gelindiğinde yazışmalar halen devam etmekteydi. Şirket ödeme yapmaktadırdı. Mültezimlerin tevkif edilmesini gerektirecek bir halin olmadığı, tüccardan vergiye mukabil borcun tahsili ve durumun Halep'teki Fransa konsolusuna bildirilmesi emri tekrar edildi.⁵⁹

D & P Villecroz Şirketi ve Armand Martin'nin köylere kadar tarımsal teşebbüsleri de yerel idari erki sınıyan sorunlar arasındaydı. Bazı karyelerde yanı

⁵⁵ BOA, MVL: 766/49-7.

⁵⁶ BOA, MVL: 766/49-5.

⁵⁷ BOA, MVL: 766/49-15

⁵⁸ Sakıpzadelerin vekili Hacı Bozan'ın mektubu süreç hakkında daha ayrıntı sunuyor. Vergi toplama işinde Sakıpzade Halil'in payı %25, Hacı Mekki Efendi'nin payı ise %75'ti. Eski Mutassıf Ali Paşa'nın eliyle mültezimlerin elindeki zahire, Desire Villecroze'a o yılın zahire bedelinden 55.000 kuruş zararına satılmıştı. Aşar bedeli olan 388.724,5 kuruş Sakıpzade Halil ve Mekki Efendilerin borçlarına mahsuben, Villecroze'a teslim edilmiş, ücreti Urfa mal sandığına verilmek üzere tüccardan bir senet alınmıştı; BOA, MVL: 766/49-19.

⁵⁹ BOA, MVL: 766/49-21.

yarıya olmak üzere tohum ektiriyor, binlerce dut fidanı diktiriyorlardı. Aslında mirî araziye ecnebi memurların ağaç ektirmesi iki devlet arasındaki anlaşmalara tersti. Armand Martin yer yer Villecroze ailesine vekâlet ettiği iddiasıyla işleri yürüttü. Esasen ferman ile tayin olunmuş bir memur da değildi. Daha önce Urfa'da bulunan vekilin vefatı etmesi⁶⁰ üzerine Halep'teki konsolosun iltiması üzerine vali tarafından tayin edilmişti.⁶¹ Poche ailesine ait işlerin Urfa'daki takibini yapan vekil, şirketin yereldeki üç bağlantısından sadece biriydi. Abd al-Rahim Azuz (Abdurrahim Aziz) ve Hristiyan yerlilerden Giorgios Khuri diğer iki bağlantıydı. Borçların tahsil, piyasanın takip edilmesi, ticari ilişkide bulunulan tüccarların kâr-zarar durumunun takibi bu kişilerce yapılıyordu.⁶² Ancak işlerin daha sorunsuz yürütülebilmesi için Armand Martin'in konsolosluk statüsünden istifade edilmekteydi.⁶³ Fransız konsolos vekili, uzun yıllar temsilci ve tüccar sıfatıyla D & P. Villecroze'un bir şubesini işletmek üzere Urfa'da kaldı. Ancak bir süre sonra kendi işletmesi Armand Martin & Co.'yu kurdu.⁶⁴ Kazanç arttıkça ortaklıkların sayısı arttı, yatırımlar gayrimenkul edinimleri ile devam etti. Alım-satımlarının kayda geçtiği mahkeme kayıtlarında adı Erman Bey ibn-i Martin olarak yazılıydı. Kadı mahkemesine daha çok ev alım-satım işlemleri için çıkmıştı.⁶⁵ 22 Mayıs 1871 tarihli bir mahkeme kaydında ise Sabunhan'da kaldığı⁶⁶ yazılıydı. Villecroze ailesinin yatırımlarının hangi tarihlere kadar devam ettiğine ilişkin kaynaklar net bir veri sunmuyor. Desire Villecroze'un 1871'de Gerz Mescidi mahallesinde ve Mesbane'de (Basmahane) yerleşik olduğu anlaşılıyor. Bir emlak satışı sebebiyle mahkemeye çıkan tüccar, Fransa Devleti kaçıları, konsolos vekili Hoca Diziri v. Filkrüz⁶⁷ olarak kayıtlara geçmişti.

Ecnebi tebaanın emlak tasarrufuna ilişkin kanun hükmünce; İngiltere, Avusturya, Fransa, Belçika ve İsveç gibi devletlerin tebaasından olanlar bu hukuktan yararlanabilirdi. Aslında yabancı sermaye yatırımlarına 1856 fermanı ile serbestiyet verilmişti. 1867'de ise yabancıların toprak satın almalarının önü açıldı.⁶⁸ Emlâk edinmek isteyen kişi, öncelikle mensup olduğu devletin konsoloshanesine başvuruyordu. Ayrıca millet ve aslını, kendi ve aile üyelerinin isimlerini, alacağı emlâkın türünü mübeyyin Türkçe bir tahrir düzenleyerek mahallî hükümete takdim etmesi gerekiyordu.⁶⁹ 1867 tarihli toprak satın alma

⁶⁰ 1855'te tayin olan Prosper Villecroze göreve gelişinden kısa bir süre sonra vefat etti.

⁶¹ BOA, HR.MKT: 340/4.

⁶² Ade, "Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)", pp. 248-249.

⁶³ Ade, "Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)", s. 251.

⁶⁴ Ade, "Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)", s. 249.

⁶⁵ 2 Eylül 1868'de asker mülazımlarından Harputlu Hacı Mehmed Ağa'nın hanesini 9.000 kuruş gibi yüksek bir meblağa satın aldı; UŞS, 206/432-407.

⁶⁶ UŞS, 228/11-39.

⁶⁷ Tüccar, birkaç mülkünü Mihail veled-i Anton Küston'a 200 meciydi lirası altını karşılığında satmak üzere mahkemeye çıkmıştı; UŞS, 228/50-106-107.

⁶⁸ Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 96.

⁶⁹ UŞS, 206/531.

serbestiyetinden sonra Villecroze ailesi Urfa ve çevresinden hane, tarla, bağ ve değirmen gibi gayrimenkuller edinmeye başladı. Alımları yapan kişi Desire Villecroze'du. 1869'da Döğerli nahiyesinden ekili tarla, üzüm bağı, değirmen gibi gayrimenkuller edindi.⁷⁰ Fransız konsolos vekili Armand Martin'in yatırımları ise ticari ilişkilerine bağlı olarak değişiyordu. Borçlarına karşılık kendisine evini bırakanlar olmuştu.⁷¹ Mülk edinim nedenleri sadece yatırım veyahut ticarî amaçlı değildi. Bu, şehre kalıcı olarak yerleşimin de göstergesiydi. Urfa'ya 1860 itibarıyla gönderilen temsilci, 1890-1891 yıllarında, hala Fransa Cumhuriyeti'nin Urfa'daki konsolos memuru olarak görülmekteydi.⁷² Uzun süreli ticaret ve gayrimenkul edinimi, kurulu ticari ağı, sorunlar yaşansa da sürekli işleyişini, Urfa'nın yüksek kâr sağlayan verimli bir yatırım alanı olduğuna işaret etti. Şehrin yabancılar için cazip bir yatırım bölgesi haline gelmesi, elbette sadece birkaç tüccarın kâr amacı gütmemesine bağlanamazdı. Yerel toplumdaki bazı unsurlarla Batı arasında gittikçe özdeşleşen iktisadi çıkarlar, bölgenin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi⁷³ anlamına gelmekteydi. Bu doğrultuda yabancı sermayedarların girişimleriyle kurulan Osmanlı Bankası'nın şehirdeki ilk şubesi ise 1913'te hizmete girmişti.⁷⁴

Satıcılar ve alıcılar arasındaki sözleşmeler veyahut aradaki anlaşmazlıklar daha önceye dayanan ticari ilişkilerin devamlılığına işaret etti. Yaşanan uyuşmazlıklar ilişkilerin seyrinde yıkıcı bir etki yaratmadı. Halepli tüccarlar yereldeki bağlantıları sayesinde ticaret yapmaya devam ettiler. Bölgedeki ticarî döngü içerisinde alıcılar ve satıcılar tek seferlik ticaret yapmadıklarından, birbirlerine bağımlı olduklarının bilincindeydiler. Ecnebi tüccarlar sorunlarını Osmanlı resmî makamlarına taşımaktan olabildiğince uzak duruyorlardı. Çünkü yerel siyasete yön verebilen güç sahipleri, ellerindeki tüm imkânları devreye sokuyor, davaların seyrini değiştirmek için yoğun mesai harcıyorlardı. Mesela Desire Villecroze, ticaret mahkemesine çağrılışını, Sakıpzade Halil'in mutasarrıf üzerindeki etkisine bağlamıştı.⁷⁵

Vekil Armand Martin'in mahallî ilişkiler ağı ve işleyişe müdahalesi zamanla farklı problemlere kapı araladı. Konsoloslarca gayri resmî ve kişisel yollardan

⁷⁰ Fransız tüccar, 16 Ekim 1869'da Ömeriye mahalleli Mehmed Reşid bin Abuzer'in Döğerli nahiyesindeki değirmeni ile tarlasının iki sehimini satın aldı. Bir ay sonra aynı bölgeden Hacı Seferzâde Osman'ın bin beş yüz tiyekli üzüm bağını, emlak vergisi kendi üzerine olmak üzere 3.000 kuruşa satın almıştı. UŞS, 206/646-808; UŞS, 206/668-461 (H. 17 Şaban 1286 (M. 22 Kasım 1869)).

⁷¹ Topal Hacı Ali Ağa'nın oğlu Ahmet, Armand Martin'e olan 4.300 kuruşluk borcuna karşılık, Siverekli Camii ve umumi güzergâh ile sınırlı evini bıraktı (15 Nisan 1869). Aradan iki yıl geçmesine rağmen evin teslim edilmediğini dönük dava açıldı. Şahitlerin dinlendikten sonra evin Armand Martin'e teslim edilmesine karar verildi; UŞS, 206/556-646; UŞS, 228/11-39.

⁷² 1308 Tarihli Halep Vilâyet Salnamesi, s. 125.

⁷³ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa*, s. 22.

⁷⁴ Christopher Clay, "The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914", *International Journal of Middle East Studies* Vol. 26, No. 4 (1994), p. 610.

⁷⁵ BOA, MVL: 766/49-5.

yürütülen, ideolojik olmayan olaylar etrafında dönen bir oyun söz konusuydu.⁷⁶ Vekil, güney çöllerinde, gasp üzerine iş tutan aşiretlerle yakın ilişkiler kuruyordu. Bu da haydutlara yataklık ettiği yönünde suçlanmasına neden olmaktaydı.⁷⁷ Aslında aradaki ilişki tamamen müşterek menfaatlere dayanıyordu. Tarım ve hayvansal ürünlerin temini amacıyla iş yapılan aşiretlerin ürünleri legal/illegal, ne suretle temin ettiği ise pek önemli değildi. Aşiretlere koyun ve yapağı üzerine hayli akçeler dağıtılıyordu. Bir ara yapmış olduğu mukaveleden dolayı tutuklu bir haydutun tahliyesi için girişimlerde bulunmak zorunda kalmıştı. Tahliyeler verilmediği takdirde, Fransız tüccarların zararlarını talep ediyor ve Osmanlı yönetimini, protesto çekmekle tehdit ediyordu.⁷⁸ Yerel siyasetin işleyişine sekte vuran vekilin tavırları, orta ve yüksek kademeli memurunin yönetebilme erkini, şehirde kaldığı sürece tehdit etti. Gasp ve yağma üzerine şehrin tarımsal bölgelerini tehdit eden çöl aşiretlerine karşı askerî desteğin yetersizliği, bölgeyi güvensiz kılıyor, gruplara rahat hareket imkânı veriyordu. Bu başıboş ortam aynı zamanda rekabet halinde olan yerel güçler için daima serbest bir hareket alanı yaratıyordu.⁷⁹ Bu durum konsolosların yerel güçlerle bağlarını kolaylaştırırken, onlardan daha rahat istifade etmelerini sağlıyordu. Kârlı ortaklık ve alış-verişin peşindeki konsolos vekilleri, yerel güç ve işbirlikçileri ile tarımsal ürünlerin yetiştirilmesinden, hasadına kadar tarımsal sürecin her aşamasında yer alma gayretindeydi. Devletin taşradaki hâkimiyet eksikliği, yeni kazançları vergilendirerek mali durumunu iyileştirme gücünden yoksun olması anlamına geliyordu; aynı zamanda da gıda maddeleri ihracatı kentlerin iâşesini tehlikeye sokuyordu.⁸⁰

Aslında şehir sakinleri yabancıların varlığına alışkındı. Seyyahlar ve misyonerler için Urfa sahası verimli, ziyaret edilmesi gereken bir yerd. Varlıkları ahalice bir rahatsızlık nedeni sayılmıyordu. Ancak 1856 sonrası şehrin tarımsal ve buna bağlı olarak iktisadi döngüsünün bir tarafında yer alan konsolos vekilleri, üretimden ticarete pek çok alanda daha görünür olmaya başladı. Bu yeni yabancı grubu, doğrudan doğruya temel ihtiyaç ürünlerinin satın alımıyla ilgileniyor, şehrin ihtiyacı olan ürünlerin piyasadan çekilmesine neden oluyordu. Tarımsal ürünün Halep, İskenderun aracılığı ile Avrupa'ya akışı, bilhassa mali açıdan buhranlı dönemlerde, şehrin kıtlıklarla yüzleşmesine neden oldu, kuraklığın olduğu yıllarda yaşanan geçim sıkıntısı ise tüm ahaliyi perişan ederken, yoksulluk

⁷⁶ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 106-107.

⁷⁷ Ade, "Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)", p. 255.

⁷⁸ Armand Martin'in aşiret grup ve temsilcileri ile kurmuş olduğu bağlantılar sonraki yıllarda da devam etti. Bilhassa Şammar topluluğu ile anlaşma sağlayan araçlar sağlıyordu. Vekilin adamlarından Davud'un 1863 Temmuz'unda Sülüklü sahasında 28.500 kuruşu gasp ettiği esnada yanında Şammar aşiretinin üyelerinden iki kişi bulunuyordu; BOA, HR.MKT: 340/4; BOA, MVL: 767/88.

⁷⁹ Dror Zé'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 161.

⁸⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s. 34.

toplumsal bir sorun haline geliyordu. Böyle senelerde, gıdanın değeri beslenmenin ötesine uzanmaktaydı. Toplumsal ilişkiler gıdanın üretimi ve tüketimi vasıtasıyla yaratılıyor ve tanımlanıyordu.⁸¹ Yaşanan yoksulluk, Urfa sakinlerinin muhakemesinde o denli yer ediniyordu ki geçmişi anımsarken, “*kaht senesine*”, yani kuraklık sebebiyle ürünün yetişmemesinden ileri gelen kıtlık ve açlık yıllarına gönderme yapıyordu.⁸²

Zahirenin toplu olarak dışarı satımı, sadece şehir sakinleri için beslenmedeki bir açığı ifade etmedi. Zahire yokluğu demek; değirmenciler, ekmekçiler ve kileciler gibi esnaf grubunun geçimlerinin kesintiye uğraması anlamına gelmekteydi. Kıtlığa neden olan söz konusu ticaret, gerçek anlamda varlıklı olanların (yabancı tüccarlar, yerli servet ve toprak sahipleri, mültezimler vb.) siyasi imtiyazları ve ekonomik imkânlarına bağlı bir ticaretti.⁸³ Kişisel menfaat ve maddi kazanç hırsının mağdurları ise sıradan şehir sakinleri olmaktadır. Süveyş Kanalı'nın 1860'larda açılmasıyla, Bağdat ve İran'ın İskenderun Limanı ile Avrupa'ya bağlanan hattı kesilmiş, bahsi geçen ticaret güzergâhının yön değiştirmesiyle Halep, Maraş, Urfa, Antep, Kilis ve Antakya'nın sanayi üretimini olumsuz etkilemişti. Öyle ki kumaş tezgâhlarının yarısı işlemez hale gelmişti.⁸⁴ Bu nedenle şehirdeki iktisadi durgunluğu ticarî güzergâhların değişim ve neticelerinde de aramak gerekiyor.

1859/1860 tarihli meclis toplantılarına ilişkin karar tutanaklarında, ahalinin eli böğründe, taş kesildiğine dikkat çekilmekteydi. Gerekçe olarak düvel-i ecnebiye konsoloslarının mevcut zahireyi fahiş fiyatlar ile satın almaları gösteriliyordu. Bir önceki yılın ekinlerinden istenilen verimin alınamamış olması zahirenin düşük seviyelerde kalmasına neden olmuştu. Hıntanın kilesi 30/40 kuruş iken bu yıllarda 180/200 kuruşa kadar çıkmış, ekmek alınamayacak duruma gelmişti. Yerel yönetim kararınca, zahirenin dışarı satımının engellenmesi noktasında anlaşmaya varıldı. Hıntanın kilesi 150 kuruşa, ekmeğin kıyyesi 1 kuruşa kadar inmişti ancak Halep'teki konsoloslar, kişisel bağlantı ve ortaklık suretiyle yüksek fiyatlar vererek satın almaya devam etmişlerdi. Buğday fiyatlarındaki artış stoklamadan da kaynaklanıyordu ama Halep'in tüccar ailelerinin fahiş fiyatlar ile piyasadan toplu alım yapmaları daha etkiliydi. Aslında buğday temini için Urfa, çevre şehirler için sürekli alım yerlerinden biriydi. 1764 yazında Halep'te iyi hasat olmadığından ve kuraklıktan ötürü ekmek fiyatları yükselmişti. Halep paşası Urfa'dan buğday getirtmişti ancak yeterli olmamıştı. Öfkeli kalabalıklar ise fırınlara saldırmıştı.⁸⁵ İngiliz konsolosluk raporlarına göre

⁸¹ Michael G. Kenny, Kirsten Smilie, *Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekân Hikâyeleri*, Çev. Soner Torlak, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara 2017, s. 66.

⁸² USS, 206/610-731.

⁸³ Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I*, s. 46.

⁸⁴ Harun Şahin, “Osmanlı Döneminde Maraş'ta Ticaret (XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında)”, *Akademik Bakış Dergisi* 29, (2012), s. 9; Asoğlu, *Birlikten Yol Ayrımına Urfa*, s. 173.

⁸⁵ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 166.

aynı ihtiyaç 14 Haziran 1880'de Diyarbekir'deki kıtlık nedeniyle çıkan ayaklanma sonucunda da hâsıl olmuştu. Bölgeye tayin edilen Adliye Müfettişi Ferid Bey bir sorumluk alarak Urfa bölgesinden buğday ve asker talebinde bulunmuş ve Urfa mutasarrıfından olumlu cevap almıştı.⁸⁶

Fransızların yanı sıra İngiliz konsolosluğu da bölgede bir hâkimiyet arayışı içerisindeydi. Protestan İngilizlerin, Katolik Fransızlara karşı yereldeki siyaseti, şehrin Hristiyanları arasında nüfuz kazanma mücadelesiyle başladı. Bu, esas itibarıyla ticari bir şebekeden siyasi bir şebekeye doğru evrimleşmiş İngiliz konsolosluk örgütlenmesinin Osmanlı yerelindeki politikasının bir parçasıydı.⁸⁷ Öncelikli girişimler ekonomik temelli oldu. İngiliz ekonomik ve ticari nüfusu Balta Limanı Antlaşması'nın yol açtığı yolda ilerlemekteydi.⁸⁸ Bu noktada İngiliz tüccarlar Urfa'nın belirli bölgelerinin iltizam işini üstlenmeye çalıştılar. Bu da yerel iktisadî döngünün içine sızma çabasıyla ilgiliydi. Fransızlar ile Ermeniler arasındaki imtizacı bozmak için Ermeni din adamları adına, İngiliz konsolos vekillerince sahte mektuplar dahi düzenlenmişti.

İki ülke meyanesindeki mücadele siyasetine iki mektup üzerinden tanık olunur. İlk mektup 29 Mart 1856 tarihliydi ve Ermeni muteberlerce Halep'teki piskopos vekili Kienerk tarafına gönderilmişti. Mektuba göre İngiliz konsolos vekili John, herhangi bir sorun olmasa da Urfa piskoposu ile Fransız vekilin uyuşmazlık yaşadığını göstermeye çalışmaktaydı. Üstelik hazırlanan mektup, Piskopos Zahariya'nın aşına olmadığı Türkçe ve Arapça lisanlarıyla düzenlenmiş, tarafına bir gece vakti imzalatılmıştı.⁸⁹ Aslında var olan, sahada bir konsolosun diğerini safdışı bırakma çabasından başka bir şey değildi. İngilizler, dinî makamlar üzerinden bir dayanak arayışı içerisindeydi. Yoğun mesai harcadıkları diğer saha ise bölgenin iltizam işleri üzerinedi. Çünkü Osmanlı'da en kârlı ve etkili memuriyet, vergi toplama ile ilgili olanlardı. Varlıklı tüccar, memur, asker ve ulema grupları senelik iltizam açık arttırmalarına giriyorlardı.⁹⁰ Bu nedenle İngilizler, Fransız temsilciler ile iş birliği yapan yerel seçkinler ve idarecilerden şikâyet edip duruyorlardı. Mücadeleye konu olan ikinci mektup ise 1858 tarihli. İlgili senenin iltizamını üzerine alamayan konsolos vekili Kolonel Sanki, yerel idare ile arasındaki uyuşmazlıktan ve Fransızlara tanınan ayrıcalıklardan yakınmaktaydı.

İngiliz vekil, Rumkale ve Birecik kazalarındaki köy ve mezraların iltizamını almaya çalışıyordu. Ancak daha önce bölgenin iltizamını alan meclis üyesi

⁸⁶ FO 424/107, Inclosure 1 in No.18, Acting Vice-Consul Barnham to Major Trotter, Diyarbekir, June 19, 1880, p. 22; Adliye müfettişi Ferid Bey'in Diyarbekir sahasındaki çalışmalarına dönük daha geniş bilgi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, "1880'de Diyarbekir Vilayetine Gelen İlk Adliye Müfettişinin Sergüzeşti", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, s.7, 2012, s. 73-90.

⁸⁷Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", s. 179.

⁸⁸Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", s. 181.

⁸⁹ BOA, HR.TO: 422/59.

⁹⁰ Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, s. 82.

mültezimlerin kendisini vazgeçirmeye çalıştıklarından bahsediyordu. Ayrıca iltizam edilen köyler için Fransızlardan kefil talep edilmezken, İngilizlerden kefil talep edilmesinden şikâyet etmekteydi. İngiliz tüccarların Urfa'daki alacaklarının tahsili konusunda mutasarrıfın ilgisizliğini de ayrı bir hukuksuzluk konusu olarak görüyordu.⁹¹ Aslında ecnebi memurların aşar ve iltizam almaları ittihaz kılınan kaide gereğince yasaklanmıştı. Bu nedenle şikâyet kabul görmedi. Konsolosların bu şikâyetleri Osmanlı idarecileri üzerinde yoğun bir baskı unsuruydu. Memur'ın kademesi içerisinde, yukarıdan aşağıya tavsiyeler gönderilip duruyordu. Dönemin Halep valisi Mehmed Kâmil, Osmanlı ile İngiltere arasındaki dostluğa dikkat çekerek, İngiliz memur ve vatandaşlarına yardım edilmesi, haklarına saygı gösterilmesi gibi hususlarda Urfa mutasarrıfına tavsiyelerde bulunmuştu. Aynı zamanda can sıkacak bir vakaya yol verilmemesi konusunda dikkatli davranmasını istiyordu.⁹²

İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri 1878 Berlin Muahedesi'den sonra şekil değiştirmeye başladı. Antlaşmanın 61. maddesine⁹³ istinaden İngiliz konsoloslarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da daha görünür olmaya başlaması, artık ticarî kaygılardan ileri gelmiyordu. Osmanlı ile diplomatik ilişkiler, daha ziyade Ermeni meselesi üzerinden dizayn edilmeye başlamıştı. Bilhassa 1895 sonbaharı Osmanlı tarihi açısından zorlu bir süreçti. Hükümet ağır bir bunalımla karşı karşıyaydı. Temel neden patlak veren mali bunalım⁹⁴ ile Ermeni örgütlerinin pek çok Osmanlı şehrinde isyanlar başlatmış olmasıydı. 1895/1896 seneleri, Urfa ve çevresinde de İngiliz konsolosların yoğun mesai harcadığı yıllardı. Ermeni isyanları pek çok Osmanlı şehrindeki toplumsal imtizacı sarsmış, Urfa'da da çatışmalara neden olmuştu. Bölgedeki İngiliz konsoloslar sürekli raporlar hazırlıyorlardı. Olayların akabinde Urfa çevresinde tahkikat yapmak üzere İngiliz konsolos vekili olarak Gerald H. Fitzmaurice tayin edilmişti. 1896'da Sultan II. Abdülhamid tarafından ihtida vakalarının araştırılması üzerine toplanan Birecik Komisyonuna İngiliz elçiliğinin temsilcisi olarak seçilen vekil,⁹⁵ Ermeni olaylarına ilişkin Batılı literatürde, Osmanlı aleyhindeki pek çok müellife referans olacak bir rapor hazırladı. Olaylara ilişkin tanzim edilen ilk konsolosluk raporlarında; resmi hesaplara dayanarak 900 kişinin hayatını kaybettiği yazılmıştı. Ancak 2.000 kişinin öldüğüne inanılıyordu.⁹⁶ 7 Ocak 1896 tarihli raporda ise bazı verilerin abartılı

⁹¹ BOA, HR.MKT: 256/61-5.

⁹² BOA, HR.MKT: 256/61-3.

⁹³ Bâb-ı Âli, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde mahallî ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikat ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezlerle Kürtlere karşı oraların güvenliğini temin etmeyi deruhte eder; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, 7. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 133.

⁹⁴ Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa*, s. 61.

⁹⁵ 1896'da Sultan II. Abdülhamid tarafından ihtida vakalarının araştırılması üzerine toplanan Birecik Komisyonuna İngiliz elçiliğinin temsilcisi olarak seçildi; Daha geniş bilgi için bkz. G. R. Berridge, *İngiliz Gizli Belgelerinde Yahudi Dönmesi İttihatçılar* Gerald H. Fitzmaurice - *Türkiye'deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı'nın Anıları*, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 26-31.

⁹⁶ FO 424/186, No. 7, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 3) Constantinople, January 3, 1896, p .3.

olabileceğinden bahsediliyordu.⁹⁷ İki gün sonra Urfa'dan yeni bir mektup alındığından bahsediliyor ve Ermeniler'den 3.000 kişinin hayatını kaybetmiş olduğu ifade ediliyordu.⁹⁸ Raporlarda sayı aşamalı olarak yükseltilmekteydi. 24 Ocak tarihli Halep'teki konsolosluğun sözde tarafsız kaynaklardan edindiği bilgilere göre 7.000-8.000 Ermeni hayatını kaybetmişti.⁹⁹ Halep'teki konsolos, Urfa hakkındaki bilgileri İngiliz vatandaşı bir Yahudi'den alıyordu.¹⁰⁰

10 Mart 1896'da Urfa'ya gelen Fitzmaurice, isyan esnasında Urfa'da 8.000 kişinin hayatını kaybettiğini¹⁰¹ belirtse de İngiltere Sefiri Sir Philip Currie'ye 17 Mart tarihli gönderisinde, hayatlarını kaybedenlerin hesaplamasını yapmanın mümkün olmadığını ifade etmişti.¹⁰² Şehir sakinlerinden Bedros Der Bedrossian'a göre ilk olaylarda 400 aile, ikinci olaylarda ise 5.000 kişi hayatını kaybetmişti.¹⁰³ 1892'de Urfa'ya yerleşen Amerikalı Protestan misyoner Corinna Shattuck'a göre ise kayıpların 3.000'i Gregoryen kilisesinde gerçekleşmişti. Protestanların kaybı ise 110'du.¹⁰⁴ 7 Ocak 1896'da bir misyoner tarafından Urfa'dan gönderilen mektuba göre ise kilise de 1.500 kişinin öldüğü tahmin edilmekteydi.¹⁰⁵ Aynı rakam İngiliz konsolosluk raporlarından birinde de belirtilmişti.¹⁰⁶ Kevorkian ve Paboudjian'a göre ise kilisede ölenlerin sayısı 2.000 kadardı.¹⁰⁷ Yabancı basında paylaşılan ve propaganda amacı taşıdığı anlaşılan veriler de birbirinden tutarsız rakamlardan oluşuyordu. Örneğin; The Daily Banner Times Gazetesi'nin 4 Şubat Salı 1896 tarihli sayısına göre 25 Ekim ve 26 Aralık tarihlerinde Urfa'da 3.500 kişi hayatını kaybetmiş, bu ölümlerin 1.500'ü Gregoryen kilisesinde gerçekleşmişti.¹⁰⁸ Oysa 29 Aralık 1895 tarihli bir telgrafta, heyetle olay yerine giden bir binbaşıya göre bu hadisede ölenlerin sayısı 700 veya 800 kişiydi.¹⁰⁹ Görüldüğü gibi yerli bir sâkin, misyonerler, elçi vekilinin iddiaları birbiriyle tutarsız tahmini rakamlara

⁹⁷ FO 424/186, No. 29, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 7) Constantinople, January 7, 1896, p .12.

⁹⁸ FO 424/186, No. 36, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 9) Constantinople, January 9, 1896, p .14.

⁹⁹ FO 424/186, No. 96, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 24) Constantinople, January 24, 1896, p .59.

¹⁰⁰ FO 424/186, Inclosure in No. 164, *Consul Barnham to Sir P. Currie*, Aleppo, January 6, 1896, p .136.

¹⁰¹ BOA, Y.A.HUS, 358/2.

¹⁰² FO 424/186, No. 295, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received March 19) Constantinople, March 19, 1896, p .238.

¹⁰³ Tamar Der-Ohannessian, *Autobiography And Recollection Bedros Der Bedrossian Ourfatzi*, Edit by Dr. Vahan Janhigian, Philadelphia 2005, s. 3.

¹⁰⁴ Emily Clough Peabody, *Corinna Shattuck - Missionary Heroine of Oorfa, (Lives Worth Living)*, University of Chicago Press, İllions 1915, s. 137.

¹⁰⁵ Edwin Munsell Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Hubbarda Publishing Co, Philadelphia 1896, s. 461.

¹⁰⁶ FO 424/186, Inclosure 1 in No, 225, *Consul Barnham to Sir P. Currie*, (Received February 24) Constantinople, February 19, 1896, pp. 182-183-184.

¹⁰⁷ Kevorkian, Paboudjian, *1915 öncesinde Osmanlı...*, s. 328.

¹⁰⁸ Anonim, "Massacre at Ourfa", *Daily Greencastle Banner and Times, Greencastle*, 4 February 1896.

¹⁰⁹ BOA, Y.A.HUS: 342/105.

dayanmaktadır. Vekilin raporunu bilimsel açıdan tutarlı bulmak da mümkün değildir. Rapordaki; “*iddia olunduğuna göre*”, “*iddia olunuyor*”, “*Ermenîlerin kavlınce*”, “*zan olunduğuna göre*”¹¹⁰ gibi ifadeler, yapmış olduğu tahkikatın sıhhati hakkında şüphe uyandırmaktadır.

1904 yılı içerisinde ise Alman Halı Fabrikası müdürü Frans Eckart’ın karıştığı bir olaya Alman Sefareti dâhil olmuştu. Osmanlı kaynaklarında ekseriyetle “*beyet-i fennîye reisi*”¹¹¹ olarak olarak geçen Alman misyoner, halı atölyesinin açılışından kapanışına değin Urfa’da ikamet etmişti. Arabasına tacizde bulunan bir binbaşının çocuğu ile yaşadığı olay sonrasında, birkaç askerin saldırısına uğramıştı. Kasım 1904’ten Ocak 1906’ya kadar yazışmaların sürdüğü davaya çok sayıda yönetici dâhil olmuştu.¹¹² Sefaret, sorumlu memurlara gereken cezaların verilmesini talep ederek, doğrudan Bâbri’yi suçlu gösteriyordu.¹¹³

Daha alt kademedeki memurların dâhil olduğu uyuşmazlıklar ise geniş çaplı soruşturmalar ile neticelenebiliyordu. İlgili soruşturmalar, sadece vaka tanıklığına imkân vermez. İdareci ve yerel sakinlerin olaylar karşısındaki eğilimlerini de açığa çıkarır. Dolayısıyla soru-cevap şeklinde tanzim edilmiş ifade tutanakları, konsolos, gezgin gibi yabancılar ile idareciler arasında vukubulan sorunlara ışık tutacak, Osmanlı yerelinde yaşanan süreci daha anlaşılır kılacaktır. Yetkililerin yabancılar karşı tavırlarındaki gerginlik ülkenin içinde bulunduğu politik ahval, dış ilişkiler ve toplumsal baskı gibi yerel zorlayıcı nedenlerle de ilişkilidir. Batılı devletlerin Osmanlı üzerindeki baskısı arttıkça, toplumsal tepki gecikmiyordu. Çoğunluk ahalice kabul görmeyen herhangi bir yabancı, mahallî çevrede, hangi görevde olursa olsun, büyükten küçüğe kaygılanılması gereken kişi olarak algılanıyordu.

Bölgede servet avına çıkmış Batılı tüccarların doğal olarak yolculukları ve mali ilişkileri esnasında başlarına pek çok şey geliyordu.¹¹⁴ Dolayısıyla ticarî ve tarımsal ilişkilerden kaynaklı çatışmalarda; tüccar, idareci ve sıradan sakinlerin (kentli/köylü) dâhil olduğu soruşturmalar ve neticesinde tanzim edilen istintaknamelerin; uyuşmazlık kaynakları, yetkililerin çözüm noktasındaki tavırları gibi pek çok konuya da açıklık getirdiği söylenebilir. Soruşturmalar ticarî dolaşımın yoğun surette yaşandığı hanların günlük kalabalıklığını, etnik/dini çoğunluğun hareketliliğini de ortaya koymaktadır. Ecnebi tüccarlar adına yerel işbirlikçilerin, Osmanlı nizamını tanımayacak kadar ileri gidişlerinin boyutlarına dair ipuçları sunuyor olmasından, bu soruşturmalar ayrıca tetkike değerlidir. Çalışmada, bu yöndeki iddialara dayanak oluşturacak iki soruşturma

¹¹⁰ BOA, Y.A.HUS, 358/2; Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Asoğlu, *Birlikteklkten Yol Ayrımına Urfa*, ss. 72-82.

¹¹¹ BOA, BEO: 2448183/581; BOA, BEO: 2450/183725.

¹¹² Asoğlu, *Birlikteklkten Yol Ayrımına Urfa*, s. 275.

¹¹³ BOA, Y.A.HUS: 481/81-5.

¹¹⁴ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 264.

incelenmiştir. Soruşturmalardan ilki, 1862 yılının Ekim ayı içerisinde, Ermenilerin yaşadığı Germuş köyünde yaşanan bir vakıadan kaynaklıdır. Kendisini İngiliz konsolos vekili olarak tanıtan Hoca/Mösyö Riga, doğrudan olayın azmettiricisi iken, köy ahalisi mağdur durumdadır. Hoca Riga'nın Germuş köyündeki bir bahçe üzerinde sahiplik iddiası ve köylüyü öldürtmekle tehdit etmesi soruşturmanın gerekçesidir. Olay, vuku mahaline istinaden "Germuş Soruşturması" olarak kayıtlara geçmiştir. İşin ilginç yanlarından biri, sakinlerinin tamamı Ermenilerden oluşan ve şehirden uzak bir Ermeni köyünde Rızvaniye Vakfı'na¹¹⁵ merbut bir arazinin varlığıdır. Hak iddiasında bulunulan bahçe neredeyse otuz yıldır Makdis Karabet isminde bir köy sakini tarafından tasarruf edilegeldiği halde, Hoca Riga araziyi vakfın evlatlarından Ali Bey'den kiraladığını öne sürerek hak iddia etmektedir. Tanıklar ve sanıkların dinlendiği soruşturmada sorguya alınan ilk kişi, Hoca Riga'nın adamlarından, birinci kavas tabiriyle istihdam edilmiş Urfalı Hasan'dır.

8 Ekim 1862 tarihli istintak rutin sorularla başlar. Germuş karyesine niçin gidildi? Verilen emrin sebebi neydi? Olay mahaline niçin gece gidilmişti? Şehrin hangi kapısından çıkılmıştı? Sıradan sorulara rağmen, kavastan ve köy ahalisinden alınan cevaplar birkaç nokta açısından dikkate değerdir. Yabancı tüccarlar Osmanlı yerelinde, rahatlıkla güç kullanımından, keyfi tutum sergilemekten çekince duymazlar. Mösyö/Hoca Riga'nın sahiplik iddiasında bulunduğu bir bahçeyi zaptetmek için gerekirse adam öldürtmeyi göze alması bunun açık göstergesidir. Köye baskın düzenleyen Kavas Hasan'ın "*ben ne hükümeti ne mutasarrıf paşayı ne de meclisi bilirim. Konsolosun emrini infağ edeceğimdir*" demesi ise yabancıların ve onlara bağlı himayeli grubun Osmanlı nizamından ve onun yerel iktidarından ne denli bağımsız hareket ettiğine işaret etmektedir. Konsolos vekili sıfatına sahip olmadığı halde pek çok yerel güç odağının bulunduğu bir çevrede Hoca Riga'nın rahatlıkla emirler verebilmesi, ecnebi tüccarlara tanınan imtiyazların, onların Osmanlı kırsalında ne derece hareket etme imkânı bulduklarının da göstergesidir.¹¹⁶ Ecnebi tüccarlara tanınan imtiyazlar; sadece kent merkezinde değil, kırsaldaki tarımsal teşebbüsleri, köylere kadar asayişin bozulmasına, mülk gasbına kadar varacak derecede palazlanmalarına neden olmuştur. Şehir idaresini göreve çağıran Ermeni cemaati ise "*biçler reâyâ-yı devlet-i 'alîyeden bulunduğumuz halde ırz ve namusumuzun vikayesi (korunması) muktezâ-yı emr-i fermân-ı pâdişahî olmağın*" derken Gülhane Hattı (1839) ile Islahat Fermanı'nın (1856) gayrimüslimler lehine tanzim edilen hükümlerine gönderme

¹¹⁵ Vakıf, Rakka valisi Rızvan Ahmet Paşa (1730-1745) tarafından tesis edilmiştir; USS, 206/777-1.

¹¹⁶ Daha öncesinde Urfa gümrük direktörlüğü de yapan Hoca Riga esasen İzmirli İngiliz vatandaşı bir tüccardı. Mutasarrıf Ali Paşa zamanında İngiliz konsolos vekiliyim diyerek yerel işbirlikçi ağını genişletmeye çalıştı. Germuş köyünde tasarrufunda olduğunu iddia ettiği bahçe Rızvaniye Vakfı'nın akarları arasındaydı. Otuz yıldır Makdis Karabet tarafından tasarruf edilegelmisti. Vakfın mütevellisi de Makdis Karabet'e kiraladığını onaylıyordu. Evkaf müdürü de yapılan mukaveleyi tasdik etmişti. Ancak Hoca Riga karara itibar etmiyor ve bahçeyi vakfın evlatlarından Ali Bey'den kiraladığı iddia ediyordu; BOA, MVL: 764/57.

yapmaktaydılar.¹¹⁷ 1862 Aralık ayı itibarıyla Hoca Riga'nın yedinde konsolosluk vekâletine dair herhangi bir emir olmadığı anlaşıldı. Sadece bir konsolosluk tercümanı olan Hoca Riga, Germuş hadisesinden sonra tercümanlıktan da ihraç edilmişti.¹¹⁸

Şehre giriş yapan yabancılarla ilk karşılaşan Osmanlı memurları, şehir kapılarında görevli kolcular ve gümrük memurlarıydı. Bölge geçiş güzergâhında olmasından kaçakçılık üst düzeydeydi. Gümrüğe ilişkin eşyalardan alınacak vergi, ciddi oranda gelir teşkil ettiğinden ilgili memurlar dikkatli olmak zorundaydı. Yüklerin indirimi, aranması ve gümrüğe ilişkin eşyaların belirlenmesi, kolcular ve gümrük memurlarının rutin görevleri arasındaydı. Aynı zamanda bu, şehrin asayişini açısından da hassasiyet gerektiren bir işti. Ancak Urfa örneğinde olduğu gibi yabancı gezginlerin aramalara zorluk çıkarmaları, Osmanlı memurları ile gezginler arasında sorunlar yaratıyor, sefaretlerin dâhil olduğu soruşturmalara neden oluyordu. Konuya dair ikinci soruşturma 1864 tarihliydi. Urfa'ya Nehir Kapısı'ndan (Bey Kapısı olmalı) giriş yapan bir grup Amerikalı¹¹⁹ ile kolcular arasında yaşanan arbeye soruşturmanın görünen nedeniydı. Bir kısım eşyaların aranmasına izin verilmemiş, üstelik gümrükten zorla dışarıya çıkarılmıştı. Kalan eşyaların iadesi ise kaçırılan eşyaların geri getirilmesi şartına bağlanarak el konulmuştu. Olayın sefarete intikal sebebi, gümrükte bulunan eşyaların teslim edilmiyor oluşuydu.

İstintak, vaka tanığı memurların her birinin soru-cevap şeklinde sorguya alınmasıyla yürütülmüştü. Verilen yanıtlardaki ayrıntılar önemliydi. Ticarî döngü sahalarının günlük kalabalıklığı, kurumlar arası işleyiş ve çatışmaya dair ayrıntılar doğrudan birinci ağızlardan tutanaklara geçirilmişti. İstintak, Ahmed Hamdi isminde bir Osmanlı memuruna tevdi edilmiş, ilk sorguya alınan kişi gümrük müdürü İbrahim Şevki Efendi olmuştu. Amerikalılara ne suretle muamele olunmuştu? Olay esnasında handa kaç kolcu bulunuyordu? Kolcular dışında handa tüccar, esnaf gibi sair ahalden kimse var mıydı? gibi sorular İbrahim Şevki Efendi'ye yöneltilen sualler arasındaydı. Gümrükte yaşanan arbedenin görevli tanıkları Kolcu Hâcı Ali, Kantarcı Kasım ve Damgacı Karabet isminde bir Ermeni'ydi. Esnaftan Amaborzade (Abamorzade) Mehmed ve biraderi Mustafa ile Mollaoğlu Süleyman, Karazoğlu Nersis, Çolakoğlu Agob ve Derviş Abdurrezzak o esnada handaydı. Aslında Osmanlı yerelindeki idari sorunların pek çoğu kurumların başındaki yetkilinin tavrına göre şekil alıyordu. Çok boyutlu bir soruşturma olmadığı sürece idareciler bir şekilde davaların üstesinden gelmeye çalışıyordu. Ancak bu örnek davada olduğu gibi sefaretlerin dâhil olduğu büyük soruşturmalarda, Bâbali tarafından bir müfettiş görevlendiriliyor, sadece memurların değil, olay karşısında kurumların çözüm noktasındaki tutumları da

¹¹⁷ BOA, MVL: 764/57.

¹¹⁸ BOA, MVL: 765/44.

¹¹⁹ 1864'ün Temmuz ayı içerisinde Amerikan vatandaşı Mösyö Hud (ya da Hod) ve birkaç Amerikalı Dersaadet'e varmak üzere Halep tarihiyle Urfa'ya giriş yapmıştı.

sorgulanıyordu. Urfa özelindeki bu davada bilhassa mutasarrıflığın olay karşısındaki tavrı sorgulanmıştı. İbrahim Şevki Efendi öncelikle bir takrirle meseleye dair yardım talebinde bulunmuş, cevap alamayınca bizzat mutasarrıfın yanına çıkmıştı.¹²⁰ Ancak *biş gümrük işine karışmayız* cevabını almıştı. Gümrük müdürü bu olay sonrası mutasarrıf ile bozduğuna nakleder. Oysa mutasarrıflar gümrük idaresine yardım etmekle mükellefti.¹²¹ Sorun yerelde çözümlenemedi. Yaşananları “*hakâret ve ziyân*” olarak yorumlayan Amerikalı grup, “*cümle Amerika vatandaşı ve türlü Frenk seyyâbların selâmetleri ve bundan böyle kayırlmaları için*” dava açtıklarını belirtiyor, gümrük müdürü İbrahim Şevki Efendi’yi protesto ediyorlardı. Üstelik özürle birlikte münasip bir tazminat istiyorlardı.¹²² Aslında bu tutum, doğu karşısında, Batılı hegemonik ziyânetin bir yansımasıydı.

Tanık ve sanık ifadelerinin ne derece doğruyu yansıttığı açık değildir. Ancak Batılı tüccar, misyoner, gezgin gibi yabancıların şehre giriş-çıkışı ya da herhangi bir suretle ticari ilişkileri, bu örnekte olduğu gibi Osmanlı yerelinde, yönetebilme erkini sınamış, kurumlar arası işleyişi zora sokmuştu. Uzun yazışmalar sonucunda ve Osmanlı hariciyesinin emriyle tutulan eşyalar Gümrük Hanı’nda teslim edildi. O esnada handa “*İslam’dan biraz adamlar ve iki yüzden mütecaviz Hristiyanlar vardı.*” Teslim esnasında konsolos tercümanı da orada hazır bulunmuştu. Zanaat, ticaret gibi meslekî uğraşı içerisinde olan Osmanlı gayrimüslimlerinin Urfa’da da bu tekele sahip olduklarını, iktisadî döngünün en yoğun yaşandığı Gümrük Hanı’ndaki sayılardan çıkarmak mümkün. Sonraki yıllara ait yazışmalarda gümrük müdürü İbrahim Şevki Efendi ve diğer çalışanlara ilişkin cezaî işleme işaret eden bir belgeye rastlanmaz. Bu nedenle özür ve tazminat meselesinin nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

Osmanlı idarecilerinin yabancı vekil veyahut temsilcilere karşı tutumlarında çoğu kez haklı bir zemin bulunuyordu. Kanunlar, ülke temsilcilerini bağıldığı halde pek uyum sağlandığı yoktu. Bâbâli ile yapılan pek çok yazışmaya rağmen bağımsız kararlar alınıyor ya da alınmak zorunda kalınıyordu. Gayrimüslimlere ve ecnebilere özel haklar tanınması, imparatorlukta edindikleri maddi zenginliklerine, şimdi politik hakların da ilave edilmesi Müslümanların tepkisiyle sonuçlanmıştı.¹²³ Üstelik Müslüman tüccarlar, Avrupalı tüccarlar ile aynı imtiyazlara sahip bile değildi. II. Mahmut’un saltanatının ilk yıllarında Müslüman tüccara da diğerleriyle aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınırken, Müslüman tüccara verilme üzere hazırlanan beratın padişah tarafından da uygun bulunmasıyla “hayriye tüccarı” denilen sınıf ortaya çıkmıştı.¹²⁴ 1850 sonrası pek çok Urfalı Müslüman tüccar, hayriye tüccarı beratı almaya çaba gösterdi. Bu noktada Hâcıkamilzâde ailesinin fertleri öne çıkmaktaydı. Hâcıkâmilzâde Hâcî

¹²⁰ BOA, HR.H: 345/5-16.

¹²¹ BOA, HR.H: 345/5-5-14-15-16-17-18.

¹²² BOA, HR.H: 345/5-25.

¹²³ Ufuk Gülsoy, “İslahat Fermanı”, *DİA*, C. 19, (İstanbul 1999), s. 188.

¹²⁴ Mübâhat Kütükoğlu, “Hayriye Tüccarı”, *DİA*, C. 17, (İstanbul 1998), s. 64.

Kâmil Ağa,¹²⁵ Hâcıkâmilzâde Hâcî Mustafa Ağa,¹²⁶ Hâcıkâmilzâde Mehmed Bakır¹²⁷ aile üyeleri arasında ticaretle uğraşan isimlerdi ve hizmetlerinde bulunanlar yine kendi aile üyeleri idi. 1856'da Hâcıkâmilzâde Hâcî Yahya Ağa, Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretine talip olmuş, tüccarlar arasında müstakim ve muteber olduğu beyanıyla tarafına hayriye tüccarı beratı verilmişti. Böylece Avrupa tüccarının ve hizmetkârlarının nail oldukları imtiyazattan istisnasız yararlanabilecekti. Aynı zamanda Urfa'daki hayriye tüccarlarına vekil olarak da tayin edilmişti. Şehirdeki hayriye tüccarlarının ve hizmetkârlarının ticaretlerine ilişkin işlerin imtiyaz şartlarına uygun surette takibini yapacak, bu görevi sebebiyle kimseden ziyade akçe almayacak, kanuna muhalefet etmeyecekti.¹²⁸ Yorgâncızâde Mustafa Ağa,¹²⁹ Kablamazâde Hâcî Ömer Ağa¹³⁰ da hayriye tüccarı sınıfına dâhil olan tüccarlar arasındaydı.

Güneydoğu Anadolu'nun ticari trafiğini yoğunlaştıran tüccar toplulukları arasında Halep'ten İran'a giden tüccarlar yadsınamaz bir yere sahipti.¹³¹ İhtiyaç hâsıl olmuş olacak ki 1850'de Urbikoğlu Agobcan, İran vatandaşlarının işlerini görmek üzere Urfa'ya şehbender vekili olarak tayin edilmişti.¹³² Aynı tarihlerde Urfa ve çevresine ticaret maksadıyla gidip gelecek olan İranlı Hoca Agop v. Kırkor'un yedine de bir pasaport verilmişti.¹³³ 21 Eylül 1871'de ise İran vatandaşı Harun Dayan (Aaron Dayan) Urfa'ya şehbender vekili olarak tayin edilmişti.¹³⁴ Yüklü bir servete sahip olduğu anlaşılan Harun Dayan, Davud Dayan'ın oğluydu ve Hoca Harun olarak da tanınıyordu.¹³⁵ Aslında Harun Dayan Urfa'daki Yahudi cemaatinin başıydı.¹³⁶ *Beit Aharon* isimli bir vaaz kitabı yazmış fakat yayımlamamıştı.¹³⁷ Şehbenderliğinin ilk yıllarında İranlı üç hacı Urfa'da öldürülerek gasp edilmişti.¹³⁸ Olayın akabinde toplanan şehir meclisinde, Binbaşı Kamil Efendi ile arasında bir münakaşa yaşanmıştı.¹³⁹ Yine onun döneminde İran Şehbenderhanesi soyulmuş ancak daha sonra hırsızlar yakalanarak çalınanlar tahsil edilmişti.¹⁴⁰ Urfa'nın farklı mahallelerinde ikamet eden şehbender, 1852'de Debbaghane mahallesinde yaşıyordu.¹⁴¹ 1872'ye gelindiğinde halen Debbaghane

¹²⁵ UŞS, 205/200/201-480-481.

¹²⁶ UŞS, 205/201/202/203-482.

¹²⁷ UŞS, 205/211/212/213-491.

¹²⁸ UŞS, 205/192/193/194/195-472-473-474-475

¹²⁹ UŞS, 205/204/205-483.

¹³⁰ UŞS, 205/207/208/209-487.

¹³¹ Suraiya Faruqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Beşinci Basım, Çev. Neyyir Bertkay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 64.

¹³² UŞS, 204/128-217-218.

¹³³ Urfa Şer'iyye Sicilleri, Defter no: 204, sayfa no: 128, belge no: 216; Sicil kayıtlarından yapılan sonraki atıflarda UŞS, 204/128-216 örneğindeki gibi kısaltma tercih edilmiştir.

¹³⁴ BOA, İ.HR: 252/14958.

¹³⁵ UŞS, 206/617-748.

¹³⁶ UŞS, 220/28-661.

¹³⁷ Abraham David, "Dayan", *Encyclopaedia Judaica*, C. 5, Thomson - Gale, ABD 2007, s. 495.

¹³⁸ BOA, HR.MKT: 747/90.

¹³⁹ BOA, HR.MKT: 750/98.

¹⁴⁰ BOA, HR.MKT: 882/12.

¹⁴¹ UŞS, 206/722-1062.

mahallesine kayıtlıydı. Bu tarihlerde ayrıca Rusya vatandaşlığı almış görünüyordu.¹⁴² 1892'de ise Hızanoğlu mahallesinde ikamet etmekteydi.¹⁴³ Şehbenderliği esnasında, Hoca Salamon Dayan, Hoca Azra Nasır, Davud Ganime ve Ohannes Sarrafyan gibi tercümanları olmuştu.¹⁴⁴ Her ne kadar 1881 tarihli şehbenderliğe ilişkin nizamnamenin üçüncü maddesinde muvazzaf şehbenderlerin ticaretle meşgul olmamaları esası¹⁴⁵ getirilmiş olsa da Harun Dayan ticaretle uğraşmaya devam etmişti. Şehbenderlik görevini 1893'e değin devam ettiren Harun Dayan bu yıl içerisinde vefat etmişti.¹⁴⁶ XX. yüzyılın başlarında İran şehbenderliğini yürüten kişi Câmî-i Kebîr mahallesinde ikamet eden Parmaksızade Hâcî Bekir Bey'di.¹⁴⁷

Sonuç

Konsoloslar ve vekillerince Urfa yerinde yürütülen faaliyetler sadece idari ya da politik bir sorunun parçası olmadı. Vergilendirme, himaye ilişkileri, alım-satımlar dolayısıyla yaşanan ekonomik krizler zincirleme sorunları doğurdu. Hristiyan sakinlerin sefâretlere şikâyetleri ise idareciler için hem dinsel hem de siyasal bir baskı unsuru oldu. Konsolosluk çalışanlarının yerel işleyişe karışmamalarına yönelik uyarılar da bir işe yaramadı. Fransız ve İngiliz konsolosluk temsilcileri oluşturdukları kişisel ve resmî ağlar içerisinde bağımsız davranmayı sürdürdü. Aslında Osmanlı yerinde yabancı tüccarların varlığı ilk başlarda sorun olarak görülmedi. Ancak ticari açıdan kazanç kaybı veyahut yasal bir sorunun doğması halinde taraflar yetkili kurumları devreye sokmaktan geri durmadı. Alış-verişler iktisadi bir canlılık kazandırmış gibiydi. Ancak ticareti yapılan ürünün cins ve yeterliliği her zaman önemli oldu. Şehir sakinlerinin temel ihtiyaçları arasında olan zahirenin yokluğu, sıradan sakinleri ekmek alamayacak durumlara kadar getirdi. Şehrin Hristiyan sakinleri için yabancı konsolos ve tüccarların varlığı her zaman olumlu karşılandı ancak büyük devletlerin mezhep (Protestan-Katolik) politikaları söz konusu olduğunda, Osmanlı idaresinin bahsettiği haklardan sonuna kadar istifade edilmeye çalışıldı. Himayeli çalışanlar sayesinde, üretici grubun - esnaf veya çiftçi farketmeksizin - kazanç durumları tarladan piyasaya kadar bütün iktisadi süreçler takip edildi. Böylelikle şehirden sağlanan ticari ürünlerin piyasa ederi, nakli ve pazarlanması aşamalarında bir ağ sağlanmış oldu. Yabancı tüccar ve konsolosluk çalışanlarının yarattığı sorunlar karşısında yetkililer ekseriyetle bir çözüm üretemedi. İşlerin ne surette yürütülmesi gerektiğine yönelik Bâbâli'den sürekli bilgi talep edildi. Yazışmaların aylar sürmesi, işleyişi aksattı, kurumlar arası uyumsuzluklara yol açtı.

¹⁴² UŞS, 208/304-132.

¹⁴³ UŞS, 220/28-661.

¹⁴⁴ H. 1295 Tarihli HVS, s. 114; H. 1299 Tarihli HVS, s. 94.

¹⁴⁵ Düstûr, Tertip I, Zeyl 2, İstanbul 1299 (1881), s. 192.

¹⁴⁶ David, "Dayan", s. 495.

¹⁴⁷ UŞS, 215/70-538.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO)

2448183/581, 2450/183725.

İrade - Hariciye (İ.HR)

118/5774, 252/14958.

Hariciye Nezareti - Hukuk Kısmı

HR.H: 345/5.

Hariciye Nezareti – Mektubi Kalemi (HR.MKT)

90/99, 256/61, 320/63, 326/43, 330/67, 340/4, 472/98, 528/17, 747/90,
750/98, 882/12.

Hariciye Nezareti – Tercüme Odası

422/59

Meclis-i Vâlâ (MVL)

764/57, 765/44, 766/49, 767/88.

Yıldız – Hususî Maruzat (Y.A.HUS)

342/105, 358/2, 481/81

Düstûr, Tertip I, Zeyl 2, İstanbul 1299 (1881).

Urfa Şer‘iyye Sicil Defterleri

204 Numaralı Defter

128/216-217-218.

205 Numaralı Defter

192/472, 200/480-481, 201/482, 211/491, 204/483, 207/487.

206 Numaralı Defter

432/407, 531, 556/646, 610-731, 613/739, 617/748, 621/762, 621-763,
646/808, 668/461, 672-470, 684-494, 722-1062, 777/1.

208 Numaralı Defter

241/242/243-1019, 304/132.

215 Numaralı Defter

UŞS, 215/70-538.

220 Numaralı Defter

28/661.

228 Numaralı Defter

11/39, 50/106, 68-174.

The National Archives - London

FO 424/107, Inclosure 1 in No.18, Acting Vice-Consul Barnham to Major Trotter, Diarbekir, June 19, 1880.

FO 424/186, No. 7, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 3) Costantinople, January 3, 1896.

FO 424/186, No. 29, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 7) Costantinople, January 7, 1896.

FO 424/186, No. 36, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 9) Costantinople, January 9, 1896.

FO 424/186, No. 96, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received January 24) Costantinople, January 24, 1896.

FO 424/186, Inclosure in No. 164, *Consul Barnham to Sir P. Currie*, Aleppo, January 6, 1896.

FO 424/186, Inellosure 1 in No, 225, *Consul Barnham to Sir P. Currie*, - (Received February 24) Costantinople, February 19, 1896.

FO 424/186, No. 295, *Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury*. - (Received March 19) Costantinople, March 19, 1896.

Vilayet Salnameleri

H. 1295 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi

H. 1299 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi

H. 1308 Tarihli Halep Vilâyet Salnamesi

Araştırma ve İnceleme Eserler

ADE, Mafalda, "Ottoman Commercial Law and its Practice in Aleppo Province (1850-1880)", *Merchants in the Ottoman Empire*, Ed. Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein, (Collection Turcica 15). Peeters, Louvain 2008, pp. 243-260.

AKYILDIZ, Ali "Tanzimat", *DİA*, C.40, (İstanbul 2011), ss. 1-10.

ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

- ASOĞLU, İsmail, *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880-1910)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2019.
- ATMACA, Metin “Picknick mit den Paschas: Aleppo und die levantinische Handelsfirma Fratelli Poche”, [Book Reviews](#), *Insight Turkey*, Vol. 16, Nu. 2, (2014), pp. 213-215.
- BERRIDGE, G. R., “İngiliz Gizli Belgelerinde Yahudi Dönmesi İttihatçılar” *Gerald H. Fitzmaurice - Türkiye’deki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı’nın Anıları*, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul 2016.
- BOSTAN, İdris, “Tersane-i Amire”, *DİA*, C. 40, (İstanbul 2011), ss. 513-516.
- Bliss, Edwin Munsell, *Turkey and The Armenian Atrocities*, Hubbard Publishing Co, Philadelphia 1896.
- CHİHA, Nedjib H., “Osmanlı Devleti’nde Gayrimenkul Mülkiye Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, Çev. Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/24, (1967), ss. 247-274.
- CLAY, Christopher, “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 4 (1994), pp. 589-614.
- DAVİD, Abraham, “Dayan”, *Encyclopaedia Judaica*, C. 5, Thomson - Gale, (ABD 2007), p. 495.
- Abdullah Ekinci, “Urfa’da Yahudilik ve Hristiyanlık”, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa’da Dini Hayat*, Ed. Yusuf Ziya Keskin, TDV Yayınları, Ankara 2011, ss. 71-80.
- ELDEM, Edhem, Daniel Goffmann, Bruce Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Çev. Sermet Yalçın, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- FARUQHİ, Suraiya, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Beşinci Basım, Çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, 4. Baskı, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- GÜLSOY, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *DİA*, C. 19, (İstanbul 1999), ss. 185-190.
- HACHİCHO, Mohamad Ali, “English Travel Books about the Arab near East in the Eighteenth Century”, *Die Welt des Islams*, Vol. 9, Issue 1/4 (1964), pp. 1-207.
- JERNAZİAN, Ephraim K., *Judgement Unto Truth: Witnessing the Armenian Genocide*, Transaction Publishers, New Jersey and London 1990.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, 7. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- KENNY, Michael G. Kirsten Smilie, *Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekân Hikâyeleri*, Çev. Soner Torlak, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara 2017.
- KEYDER, Çağlar, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- KEYDER, Çağlar, Faruk Tabak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Mülkiyet ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- KIRMIZI, Abdülhamit, "1880'de Diyarbakir Vilayetine Gelen İlk Adliye Müfettişinin Sergüzeşti", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.7, (2012), ss. 73-90.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç 15-17 Ekim Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss. 179-187.
- KÜTÜKOĞLU, Mübühâ, "Hayriye Tüccarı", *DİA*, C. 17, (İstanbul 1998), ss. 64-65.
- MANSEL, Philip, *Halep - Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şebri'nin Yükselişi ve Düşüşü*, Çev. Nigâr Nigâr Alemdar, Everest Yayınları, İstanbul 2017.
- MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şebri Halep*, Küre Yayıncılık, İstanbul 2013.
- OHANNESSIAN, Tamar Der-, *Autobiography And Recollection Bedros Der Bedrossian Ourfatzi*, Edit by Dr. Vahan Janhigian, Philadelphia 2005.
- OWEN, Roger, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, Harvard University Press, America 2000.
- PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, IX. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.
- PEABODY, Emily Clough, *Corinna Shattuck - Missionary Heroine of Oorfa, (Lives Worth Living)*, University of Chicago Press, Illions 1915.
- SALT, Jeremy. *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*. London: Taylor & Francis Group, 1993. Accessed July 25, 2021. ProQuest Ebook Central.
- SAVAŞ, Ali İbrahim, "Konsolos", *DİA*, C. 26, (Ankara 2002), ss. 178-180.
- SEGAL, Judah Benzion, *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

- SİNGER, Amy, *Kadılar, Kullar, Kuduslü Köylüler*, Çev. Sema Bulutsuz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- STRİNGER, Kevin D., “Honorary Consuls in an Era of Globalization, Trade, and Investment”, *Consular Affairs and Diplomacy*, Ed. Jan Melissen and Ana Mar Fernánde, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden - Boston 2011, pp. 63-96.
- SLUGLETT, Peter, “Aspects of Economy and Society in the Syrian Provinces: Aleppo in Transition, 1880-1925)”, *Modernity and Culture: From the Mediterranean to the Indian Ocean*, Ed. Leila Tarazi Fawaz, C.A. Bayly, Colombia University Press, New York 2002, pp. 144-157.
- ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Döneminde Maraş’ta Ticaret (XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında)”, *Akademik Bakış Dergisi* 29, (2012), ss. 1-11.
- ŞAŞMAZ, Musa, “İngiliz Yüzbaşı Stewart’ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (2002), ss. 223-238.
- QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılmı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- WALLERSTEİN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi I*, 7. Baskı, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, 2015.
- _____, *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık*, Çev. Necmiye Alpay, 7. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2016.
- ZE’EVİ, Dror, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, 4. Basım, Çev. Yasemin Er, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

OSMANLI DEVLETİ'NDE CELLATLAR VE CELLAT OCAĞI

Executiners and The Guild of Executioner in The Ottoman Empire

Burcu Baş*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde cellatlık mesleği, bu mesleğin dâhil olduğu askeri düzen, Cellat Ocağı'na giden süreç ve bu ocağın işleyişi ile kaldırılışı anlatılmaktadır. Bunun yanı sıra; farklı dönemlerde uygulanan ceza, işkence ve idam yöntemleri de ele alınmaktadır. Bu uygulamaların ardından gerçekleşen süreçten ve cellatların bu süreçteki rolünden de bahsedilmektedir. Ayrıca cellatların kullandıkları aletlere ve infazın gerçekleştiği yerlere de değinilmektedir. Kurumsallaşmasını Fatih devrinden itibaren gerçekleştirmiş olan bu kurumun tüm detaylarıyla araştırılıp ele alınması gerekliliği bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etti. Osmanlı Devleti'nde cellatların ve Cellat Ocağı'nın kurumsal yapısının başlı başına detaylı bir akademik çalışma halinde her yönüyle incelemesinin neden yapılmadığı kafalarda soru işareti olarak durmaktadır. Osmanlı tarihi kaynaklarında rastlanılan ceza ve işkence uygulamaları hakkındaki bilgilerin yetersizliği bunda önemli bir etkidir. Yaptıkları işten dolayı cellatlığın hoş karşılanmadığından hareketle onlar hakkında derli toplu bilgiye ulaşılamadığını da söylemek mümkündür. Bununla birlikte devletin cezalandırma yöntemleri arasında yaygın olarak kullandığı, üstelik kurumsal olarak da varlığı bilinen bu zümre hakkında araştırma boşluğu bulunmaktadır. Araştırma sırasında Osmanlı arşiv kaynakları, seyahatnameler, vakayinameler ve tetkik eserler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Askeri Teşkilat, Cellat, Ceza, İşkence, İdam, İnfaz.

Abstract

In this study, the profession of executioner in the Ottoman Empire; the military status of that profession was included; the process and the operations of the Guild of Executioners and the abolition of the guild are

* *Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, E mail: 7175burcu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9854-7818.*

Makale geliş tarihi: 30.09.2021 Makale kabul tarihi: 26.10.2021

discussed. In addition, the methods of punishment, torture and executions which were implemented in different periods are also discussed. The process behind those practices and the role of the executioners in that process are also mentioned. Moreover, the equipment used by the executioners and the places where the executions took place are addressed. The necessity of dealing with this institution in details, which was institutional during the Fatih period, prompted us to investigate this issue. The lack of a detailed academic study on the theoretical structure of the Guild of Executioners in the Ottoman Empire stands before us as a shortcoming. The fact that information on punishment and torture practices in Ottoman State sources is not sufficient is an important reason for this. One of the reasons why there is not enough information about the executioners is that the work they do is not welcomed. For this reason, it is possible to say that there is no comprehensive information on this subject. However, the state's widespread use of executioners in punishments, despite the lack of sufficient studies on them, encouraged us to do research on this subject. During the study, Ottoman archival sources, travelers' books, chronicles and research works are analyzed.

Key Words: The Ottoman State, Military Organization, Executioner, Punishment, Torture, Execution.

Giriş

Toplumsal düzenin sağlanması ve devletin devamlılığı açısından belirli suçlara karşı ağır yaptırımlar ve gerekli görülen hallerde işkence ile infaza yönelik uygulamalar bulunmaktadır. Cezalandırma ve infaz işlemlerinin uygulanması için ise bu işi yapacak birilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Devlet, uygulaması oldukça güç olan bu cezalandırma işlemlerini yaptırmak için belirli özelliklere sahip kişileri seçerek eğitmiştir. İşte tam bu noktada cellat dediğimiz kişiler ortaya çıkmıştır. Cellatlık zamanla kendi içinde belli incelikleri olan bir meslek halini almıştır.

İdam hükümlerini icra eden adam¹ anlamında kullanılan cellat terimi “kırbaçlayan, çeşitli eziyetler uygulayan” manasını içermektedir². İslam devlet teşkilatında ve literatüründe ise cellatlık mesleğini icra eden memurlara şurtî denmektedir³. Bu memurların bağlı bulunduğu teşkilata ise şurta denir. Bu kelime “yırtmak, yarmak; şart koşmak, alamet koymak; görevlendirmek” anlamındaki şart kökünden türemiştir. Şurta teşkilatı düzenin korunması, suçluların yakalanması, asayiş ve emniyetten sorumludur. Zamanla yetkileri genişletilerek İslam toplumlarında dinen haram olan içki içme ve zina gibi suçların

¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Cellâd”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. I, İstanbul 1993, s. 273.

² Mehmet İpşirli, “Cellât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 7, Ankara 2003, s. 270.

³ İpşirli, “Cellat”, s. 270.

cezalandırılmasına da bakan bu görevliler suçluları hâkimin kararını aldıktan sonra cezalandırmışlardır⁴.

Osmanlı Devleti'nde cellatlık ve Cellat Ocağı konusunda bir çalışma yapmak için yola çıkıldığında öncelikli sorun olarak bilgi ve belge yetersizliği bulunmaktaydı. Popüler bazı bilgilerin ötesinde bilimsel bilgi içeren kaynakların sayısı çok azdı. Yapılan literatür taramasında başlı başına cellatlık ile bu mesleğin Osmanlı Devlet teşkilatındaki konumu ve sistematığı konusunda yapılmış bir araştırma veya esere rastlanmamıştır. Tespit edilen kaynaklar içerisinden derleyip işlenen bilgiler ışığında oluşturulan bu çalışmada cellatlık mesleği müesseseler tarihi kapsamında ele alınacaktır. Osmanlı Arşivi kaynaklarında "Cellat Ocağı"na dair bilgi veren belge bulunmamaktadır. XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında da cellatlık ve Cellat Ocağı gibi bir teşkilattan doğrudan bahsedilmediği tespit edilmiştir.⁵ Bununla birlikte sonraki yüzyılda Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde cellatların Fatih devrinde bir kurumsallaşma sürecine girdiğini, bu mesleğin kurallarını ve işleyişini açıkça anlatmaktadır. Bu bilgiler ışığında cellatlık mesleğinin Fatih döneminden önceye dayandığını söylemek mümkündür. Fakat dönem kaynaklarında cellatlardan bahsedilmesine rağmen, Cellat Ocağı'nın öncesine ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında vakayinameler ve tetkik eserlerde tespit edilen bilgiler doğrultusunda, cellatlığın Osmanlı Devlet teşkilatında Fatih devrinden önce başlayıp zaman içerisinde oluşup şekillenen bir meslek olduğunu söyleyebiliriz.

1. Osmanlı Devleti'nde Cellatlığın Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet devrinden önce idam infaz usulleriyle ilgili kurumsal bir yapının varlığına dair net bilgilere ulaşılamadı. Devlet teşkilatlanmasının oluşmaya başladığı Osman ve Orhan Gazi devirlerinde cellatlar gibi ceza infaz işlerine bakan bir görevli veya kurumsal yapı bulunmamaktaydı. Beyliğin ilk zamanlarında yargılama gerçekleştirilip ölümüne karar verilen kişi kim olduğuna bakılmaksızın boy beyi tarafından başı kılıçla gövdesinden ayrılarak⁶ ya

⁴ Bu teşkilatın günümüzün polis ve jandarması gibi görüldüğü fikrini eleştiren Tyan, teşkilatın polis benzeri bir görevin yanı sıra adli görevler, hapishane idaresi, asayiş, yargı ve infaz yetkilerini de içerisinde barındırdığını belirtmiştir. Metin Yılmaz, "Şurta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, c. 39, s. 243 - 244.

⁵ Bu konuyla ilgili incelenen erken dönem kaynaklarında hiçbir bilgiye ulaşılmamıştır. Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz.: Kemal Yavuz – M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz.: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987. Hadidi, *Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)*, Haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991. Kemalpaşazade Şemseddin Ahmed, *Tevarih-i Al-i Osman II. Defter*, Haz.: Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 427 - 429.

da okla öldürülebilirdi⁷. Kaynaklarda bundan farklı olarak başka bir idam yöntemi uygulandığı hakkında bilgi yoktur. Devlete veya hanedana karşı siyasi nitelikteki suçlara verilen idam cezası gibi önemli ve hayati kararlar teşkilatlanmanın ilerleyen dönemlerinde bizzat padişah fermanlarıyla verilirdi. Örneğin Sultan II. Murad'ın, saltanatının başında Şehzade (Düzmece) Mustafa'yla yaptığı taht mücadelesini kazandıktan sonra onu yakalayıp Edirne'de *bisar burcundan aşağı ber-dâr*⁸ ettirdiği bilinmektedir. Ancak padişahın, bu infazın 'cellatlığını' kime yaptırdığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir.

2. Cellat Ocağı'nın Kuruluşu

Evlıya Çelebi'nin verdiği bilgilerde Cellat Ocağı'nın kuruluşu Fatih Sultan Mehmet devrine kadar geri götürülmektedir⁹. Başta veziriazamlar olmak üzere üst düzey devlet adamlarından idamına hükmedilenlerin infazını yapan Bostancıbaşları burada sözünü ettiğimiz cellatlarla karıştırmamak gerekir. Padişah hariç, hemen hemen bütün devlet görevlilerinin infazını yapmakla görevli olan bostancılar kul sistemi dahilinde değerlendirilmelidir. Cellat Ocağı ise cellatbaşı ve sayıları dönem dönem değişen cellatlardan oluşuyordu. Tüm cellatlar Kıptî idi¹⁰.

Cellat Ocağı'na giden yolda İstanbul'un fethi bir dönüm noktası niteliğindedir. Fetih gerçekleşikten sonra üç sene içinde şehirde her anlamda büyük gelişmeler olmuştur. Fetihden hemen sonra şehrin gerek sosyal ve ekonomik gerekse güvenlik yönüyle hızla eksikliklerinin tamamlanması için idarece tedbirler alındı. Güvenlik işleri ve askerî alanda yapılan teşkilatlanmalar dâhilinde öncelikle Veziriazam Karamani Mehmed Paşa'ya 5 cellat ve şehirdeki suçluları cezalandırması için falaka ve değnek verilmişti. Bu cellatlar çarşamba

⁷ Osman Bey Bilecik tekfuruna karşı harekete geçme niyetine karşı çıkan amcası Dündar Bey'i okla vurup öldürmüştür. Bkz. Neşri, *Kitab-ı Cibannüma*, C. I, s. 95.

⁸ Neşri, *Kitab-ı Cibannüma*, C. II, s. 565.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 2013, s. 33a.

¹⁰ Ali Yıldırım, *Osmanlı Engizyasyonu*, Öteki Yayınevi, Ankara 1996, s. 299; Reşat Ekrem Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s. 32 - 33. En başından beri cellatların Kıptî olduğuna dair literatürde paylaşılan bilgilerin çağdaş kaynaklardaki bilgilerle desteklendiğini söylemek zordur. Dahası cellatların Bostancı Ocağı ile olan bağlantıları da ayrı bir araştırma gerektirmektedir. Çünkü kaynağı devşirme olan bostancı ocağı mensupları arasında Kıptîlerin olduğuna dair bir bilgiye de ulaşamamıştır. Oysa cellatlar Bostancıbaşına bağlı olarak teşkilatlanmıştır. Kıptîlerin devşirme kanununa aykırı olarak ocağa girmeleri mümkün olduğu gibi (*El-İyazü-billâh Urus, Acem, Çingene ve Türk reayasının evlatlarıyla ve sair mahlukun evlatlarından....olmaya. Yukarıda tasrih olunanlardan gayri ademi ya rüşvetle veya rica ile veya bir büyük yerden şefaitle bedergâh idüip balis kullarının aralarına bir ecnebi korlarsa Allâhü azîmüştânın ve yüz yirmi dört bin peygamberin lanetleri ol zabitlerin üzerlerine olsun.* İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C.1, Ankara 1988, s.20-21) devşirme olmaksızın cellatlık mesleğini bedeli karşılığında yapmaları da söz konusu olabilir. Ancak bu söylediklerimizin etraflı bir araştırma ile ortaya konulmaya ihtiyacı vardır.

günleri İstanbul'da kol gezerdi. Şehrin asayişinden sorumlu subaşların maiyetine de kırbaçlı cellatlar verilirdi. Bu cellatlar Galata, Eyüp gibi civar kazalarda güvenliğin sağlanmasından mesuldüler. Mahkemelerce idamına hükmedilen mahkumların infazını da kadı izni ile onlar yapıyorlardı. Aynı zamanda bostancıbaşılar da geceleri sahildeki köyleri ve yerleşim yerlerini dolaşıp asayiş sağlama görevliydi. Birisine suçüstü yaparlarsa suçun ağırlığına göre o kişiyi cezalandırabilir, gerekirse infaz edip denize atabilirlerdi. Elbette bu işlemleri maiyetlerinde bulunan "cellatlar" vasıtasıyla yapıyorlardı¹¹.

Cellat Ocağı İstanbul'da teşkilatlanmış bir kurum olmakla birlikte taşrada da cellatlar bulunuyordu. Evliya Çelebi'nin "Paşa cellatları" diye yazdığı bu cellatlar¹² eyaletlerdeki beylerbeyi/paşa gibi üst düzey devlet memurlarının emirlerini icra ederlerdi¹³. Bunların merkezdeki Cellat Ocağı'nın mensupları mı yoksa onlardan ayrı olarak valilerin veya kadıların maiyetlerinde görev yapan münferit cellatlar mı olduğu konusunda malumat yoktur. Kale zindanlarında bulunan ve idamlarına karar verilen hükümlüler bu cellatlar eliyle infaz edilebilirdi. Bununla birlikte İstanbul dışında olup idamına hükmedilen kişilerin infazı için hükmü ulaştırın kişinin beraberinde cellat da gönderilebilirdi. Bu uygulama daha ziyade hakkında idam fermanı çıkan taşradaki üst düzey devlet adamlarının infazında görülmektedir. Bunun dışındakiler için bazen buldukları yerdeki kadı ya da beylerbeyinden cellat istenebilirdi¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde Topkapı Sarayı'nın yapılmasıyla birlikte merkezdeki kurumların işleyişi de yeniden organize edildi. Sarayın birun kısmında dış hizmetleri yürüten üst düzey görevliler ve bunların maiyetlerindekiler yerlerini aldılar¹⁵. Bunlara cellatlar da dahildir. Cellatlar Topkapı Sarayı'nda padişahın huzuruna çıkılan birinci ve ikinci avlu arasındaki kapıda beklerlerdi. Bunun sebebi infaz edilecek devlet adamları buradan çıktığında eğer kaçmak isterlerse orada zapt edilebilsin diyedir¹⁶. Cellatbaşı ve cellatlar ceza ve infazları uygulama bağlamında birun halkından olan bostancılara bağlıydılar. Şehirde güvenliğin sağlanması işinde de hizmet eden cellatlar subaşına bağlıydılar. Hakkında ferman çıkan kişinin idam hükmü bostancıbaşıya verilirdi. Eğer infaz edilecek kişi önemli bir şahıs ise idamda bostancıbaşı bizzat mutlaka bulunurdu. Hükmü ise cellatbaşı, becerisine güvendiği bir veya gerekirse daha fazla cellatla birlikte gerçekleştirirdi. Bu cellatlara ocakta "cellat yamağı" deniyordu¹⁷.

¹¹ Evliya Çelebi, C. 1, s. 33a.

¹² A.g.e, c. 6, s. 81b.

¹³ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1963, s. 118.

¹⁴ İpşirli, "Cellât", s. 271.

¹⁵ Saray teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK Yay. Ankara 1991.

¹⁶ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Emir Yayıncılık, C. 2, İstanbul 1998, s. 388.

¹⁷ Yıldırım, s. 299 - 300.

Cellatlardan “Üstâdân-ı Dîvân-ı Hümâyûn”, “meydân-ı siyâset ustaları”, “cemâat-i celladân” şeklinde bahsedilirdi. Cellatlar ilk teşkilatlanma başladığında Topkapı sarayında 5, XVII. yüzyıla gelindiğinde ise 70 cellattan oluşan ayrı bir askeri bölük halindeydiler. İlk oluşum aşamasında bu şekilde olsa da bu işe daha fazla rağbet gösterdikleri için sonraları Kıptî yani çingenelerden seçilmeye başlandı.¹⁸

3. Cellatlık Mesleği ve Cellatların Özellikleri

Cellatlar esasen siyasi nitelikteki suçluların infazıyla görevliydi denilebilir. İster merkezde isterse taşrada olsun devlete karşı suç işleyenlerin cezalandırılması onların iş tanımları arasındadır. Bu sebeple taşrada özellikle eşkıyaların ve devlet görevlisi iken haklarında ferman çıkanların infazını onlar yaparlardı. İnfazı yapılacak kişi önemli ve üst düzey devlet adamı ise infazı yapmak üzere genellikle Dersaadet’ten cellat görevlendirilirdi. Bu cellatlar infazını gerçekleştirdikleri kişinin kesik başını İstanbul’a, saraya getirirlerdi¹⁹. Örneğin 25 Aralık 1683 tarihinde idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın vücudu Belgrad’da bulunan sarayın karşısındaki caminin avlusuna defnedilmiş ve kesik başı ise Edirne’ye getirilmiştir²⁰.

Ordu sefere çıkarken beraberinde cellatlar da gidebilirdi²¹. Ancak sefer sırasında veyahut diğer durumlarda emir üzere çağırılan cellat her ne sebeple olursa olsun görevini icra etmeye gelemese başka bir cellat bulunup infaz ya da ceza işi gerçekleştirilirdi. Çağırıldığı halde görevini yapmayan cellat falaka cezasına çarptırılırdı. Bu cezayı da başka bir cellat yerine getirirdi. Örneğin 1628’de Manisa Beyi Sultanzade Hacı Paşa’nın idamı için çağırılan Kara Ali’nin gelmemesi üzerine başka bir cellat çağırıldı. İdam gerçekleştirildikten sonra Hüsrev Paşa Kara Ali’ye de “Makam-ı hizmette bulunmadın” diyerek beş yüz değnek falaka cezası verdi²².

Cellatların en belirgin özelliği sağır ve dilsiz olmalarıydı. Cellatlık mesleğinin ortaya çıktığı ilk zamanlarda infaz işleri padişahın hizmetinde bulunan dilsizlere verilirdi²³. Cellatlar da dahil olmak üzere sarayda görev yapanlar için dış görünüm hususunda belli kurallar sabitti. Örneğin cellatların sakal bırakmaları yasaktı²⁴.

¹⁸ İpşirli, “Cellât”, s. 270.

¹⁹ Daha geniş bilgi için bk. Evliya Çelebi, C.1, s.33a-154b.

²⁰ Abdülkadir Özcan, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, s. 248.

²¹ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara 2010, s. 903. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan Nahcivan Seferi sırasında Şehzade Mustafa’nın ölüm hadisesi, sefere çıkarken ordunun beraberinde cellatların da gitmesi bu duruma bir kanıttır. Şehzade Mustafa babasının elini öpmek için girdiği çadırda cellatlar tarafından boğularak öldürülmüştür.

²² Na’ima Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ*, Haz.: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 2, Ankara 2007, s. 623.

²³ İpşirli, “Cellât”, s. 270.

²⁴ Yalnızca bostancıbaşı sakal bırakabilirdi. Cezar, C. 3, s. 1425.

Mesleğini icra etmeye hazır olan cellatlar bir meslek olarak gördükleri işlerini, padişahın emrini yerine getirdiklerini düşünerek yaparlardı.

Cellatlara ödenen ücrete “cellatlık” ya da “cellâdiyye” denmekteydi²⁵. Cellat Ocağı içerisindeki usta cellatlar rutin olarak aldıkları ücretin dışında bir de gerçekleştirdikleri infazın ardından bir miktar altın alırlardı²⁶.

Cellatlar içinde yaşlanıp iş yapamaz hale gelenler veya güçten düşenler kendilerine belli bir ücret tahsis edilerek emekliliğini talep edebilirdi. Örneğin hicri 1217 (1802/1803) ’de cellat İsmail, kendisine İstanbul gümrüğü malından 120 akçe tahsis olunarak emekliliğe sevk edilmişti. Bunun yanı sıra bu mesleği yapamayıp vazgeçen ve yaptıkları işten *tövbe edenler* de olmuştu. Bu şekilde cellatlık mesleğini bırakanlar geçimlerini sağlamak için tahsisata ihtiyaç duyduklarından kendilerine belirli bir meblağ maaş verilirdi. Örneğin bu şekilde başvuran bir cellada Sadrazam buyuruldusu ve defterdarın uygun görüşüyle İstanbul gümrüğü mukataası mallarından günlük 40 akçe ödenmesi için emir çıkmıştır. Benzer şekilde cellat Mehmed adlı bir kişiye de hicri 1217 (1802/1803) senesinde yıllık 14.160 akçelik gelir tahsis edilmiştir²⁷.

4. Cellatların Görevlendirildikleri Alanlar

4.1. Eşkîyanın Cezalandırılması

Devletin bekası, toplum düzeni, halkın can, mal ve ırz güvenliği gibi hususlar siyasi sistemlerin öncelikli görev alanlarını oluşturmuştur. Devlet idarecileri bunların sağlanması ve devamlılığını temin etmek için kanunlar çıkarır. Söz konusu kanunların uygulanması için de kurumlar oluşturur. İç güvenliği ve asayiş bozan, halkın gündelik yaşantısını sürdürmesini engelleyen kişi veya gruplar bu itibarla devletlerin ortadan kaldırması gereken tehditler olarak önem arz eder. Osmanlı Devleti de zaman içerisinde karşılaştığı böylesi tehditleri yok etmek için birçok ceza yöntemi ve kurum geliştirdi.

İslam ceza hukukunun bir uygulaması olarak boyunları vurularak infaz edilen kişilerin kesik başları teşhir edilirdi. Ancak eşkıyalık yaptığı için başı kesilenler bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Bununla birlikte siyasi suçlara hiçbir şekilde müsamaha göstermeyen Osmanlı Devleti, eşkıyalığı siyasi suçlar kapsamına alarak, “demleri hederdir” dediği eşkıyaları sorgusuz sualsiz idam ya da işkenceli infaz yöntemleriyle öldürmüş ve bunların kesik başlarını teşhir edebilmiştir²⁸.

²⁵ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, s. 241.

²⁶ Evliya Çelebi, C. 1, s. 78b. “Kara Ali’ye, Sultan İbrahim’i öldürdükten sonra 500 altın verilip ‘Hacca git.’ denilerek imalı sözler söylenmişti.”

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Saray Fonu*, Dosya No:94, Gömlek No:4741 (29 Rebiül-ahir 1217 / 29 Ağustos 1802).

²⁸ Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 44.

Esasen belli suçlar için belirli ceza ve infaz yöntemleri vardı. Bununla birlikte zaman zaman mutad dışına çıkılarak başka başka infaz yöntemleri uygulanabilmiştir. Mesela İkinci Murat Tokat, Canik, Amasya taraflarında eşkıyalık yapan Kızılkocaoğulları üzerine Yörgüç Paşa'yı göndermişti. Yörgüç Paşa sayıları 400'ü bulan eşkiyayı mağaraya hapsedip içeri duman vererek boğdurmuş, cesetlerini de bozkıra attırmıştı (1426). Aslında eşkiyaların başları kesilir ve başkente gönderilerek usul gereği teşhir edilirdi. Ancak burada eşkiyalara isyancı muamelesi yapılarak başları kesilmemiştir²⁹. Bu husustaki diğer bir olay da Kuyucu Murat Paşa'nın isyancılarla yaptığı mücadelelerdi. Murat Paşa kendisiyle görüşmek isteyen ancak bunu bir türlü başaramayan Canbolatoğlu üzerine asker gönderdi. Yapılan muharebenin nihayetinde ele geçirilen esirler 20 adet cellat tarafından infaz edildi. *Kuyucu Murat Paşa'nın çadırının önünde 20.000 baş dikili halde duruyordu*³⁰.

4.2. Hanedan Üyelerinin Cezalandırılması

Padişahın hakimiyet kurması, iktidarını ve gücünü ortaya koymasına bağlıdır. Halkın gözünde ne denli güçlü ve otoriter ise devletinde de o denli hakimiyeti sağlar. Padişahın otoritesini zedeleme ihtimali dahi bulunan hanedan mensuplarını cezalandırması veya idama göndermesi, halkın nazarında da mutlak kontrol sağlaması anlamına gelmektedir. Özellikle hanedan içi isyanlar kontrolün zayıfladığını göstereceğinden ve dolayısıyla da devletin geleceğinden endişe edilmesine sebebiyet vereceğinden padişahın, bu tehdit unsurlarını ortadan kaldırması zorunlu hale gelmektedir. Padişahın otoritesine baş kaldıran, onu tanımayan veya iktidar mücadelesi verme ihtimali dahi olan hanedan mensuplarının idamının gerekli görüldüğü dönemler olmuştur. Diğer yandan infaz yöntemleri sadece bir suç işlenmesi durumunda değil, tehdit unsuru oluşturabilecek durumlarda da uygulanmıştır³¹. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki ilk kardeş katli Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi'nin boğdurulmasıydı. Sultan I. Murad'ın Kosova Savaşı esnasında (1389) hayatını kaybetmesi üzerine kendisine biat edilen I. Bayezid, babasının ölümünden habersiz olan kardeşi Yakub'u yanına çağırtdı ve karargâhta boğdurtdı. Bu infazın sebebi gerçekleşmiş bir olay değil, gerçekleşmesi muhtemel bir olaydı: Kardeşi Savcı Bey'in 1385'te babasına karşı kalkıştığı hareketten dolayı, Yakub Çelebi'nin de böyle bir teşebbüsü olacağı ihtimali düşünülmüştü. Bunun üzerine Bayezid'in

²⁹ Hammer, C. 1, s. 463; Mumcu, s. 140.

³⁰ Hammer, C. 4, s. 416. Kuyucu Murad Paşa'nın isyancılarla mücadelesi çalışmamızın ikinci bölümünde İnsan Kuyuları bahsinde anlatılacaktır.

³¹ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara 1988, s. 257. "Sultan Murat'ın vefatı üzerine Bayezid hükümdar oldu. Diğer şehzade Yakub Çelebi'nin bundan haberi yoktu. Kendisine babasının onu çağırtdığı haberi verildi ve Yakub Çelebi gelir gelmez saltanat iddiasında bulunmasın diye devlet erkanının kararıyla boğdurtdu."

Yakub Çelebi'yi tedbir amaçlı boğdurtarak Osmanlı hanedanındaki ilk kardeş katlini gerçekleştirmiştir.³² Anlaşılan Osmanlı Devleti'nde otoriteyi sarsacak ve devletin bekasını tehlikeye sokacak bir durum hakkında sadece ufak bir şüphe bile infaz kararının sebebi olabilmekteydi.

Benzer bir vaka II. Murat'ın tahta çıkışı esnasında da yaşanmıştı. II. Murat, saltanat davasını sürdüren amcası Mustafa Çelebi'nin devletin bekası adına idamına karar vermişti. Ancak bu idam kararının sebebi oldukça mühimdi. Bizans'ın elinde tuttuğu Mustafa Çelebi saltanat uğruna vaatlerde bulunmuş, şayet muvaffak olursa Gelibolu'yu, Boğdan hududuna kadar Karadeniz kıyılarını ve Aynaroz'a kadar Ege kıyılarını Bizans'a vermeyi kabul etmişti. Büyük emeklerle alınan toprakları kolaylıkla gözden çıkarabilen Mustafa Çelebi, devlet erkanından ve bazı mühim kişilerden de destek bulunca iyice güçlendi. Müslüman kanı akıtılarak alınan toprakları bir antlaşmayla Bizans'a öylece terk edeceğini vaat etmesi devletin birliğini açıkça bozduğuna bir işaretti. Buna rağmen Hristiyan topraklarını fetih gayesinde olan Rumeli beyleri dahi ona katılmıştı. Bu desteği göstermelerinin sebebi Osmanlı tahtında 18 yaşında birini görmek yerine bir yetişkin görmek istemelerinden dolayıydı. Ancak Mustafa Çelebi'nin saltanat hakimiyeti hırsıyla Bizans'la anlaşması, devleti küçümsenemeyecek derecede bir buhrana sürüklemesi kendi sonunu hazırlamasına sebep oldu. Nihayetinde Mustafa Çelebi yakalanarak Edirne'ye götürülmüş ve Sultan Murad'ın emriyle 1422'de kale burçlarına asılarak idam edilmişti. Mustafa Çelebi'nin öldürülmesi olayı devlet adına o derece önemliydi ki Fetret Dönemi'nin son perdesi bu hadiseyle ancak kapandı³³. İnfaz edilen hanedan üyelerinin kafası kesilmezdi. 1808'de Asiler Dördüncü Mustafa'nın tekrar tahta çıkacağını söyleyince Şeyhülislamın fetvasıyla idamına karar verilmişti. Bostancıbaşı cellatlara IV. Mustafa'yı kendi belindeki şal kuşakla boğdurtmuştu³⁴.

4.3. Kulların Cezalandırılması

Devlete karşı bir tehdit niteliği taşıyan, merkezi otoriteyi engelleyen, isyana teşebbüs etme ihtimali olan ya da devlete karşı hareket edenlerin safında yer alan bir devlet adamını infaz etmek; devletin bekası ve padişahın mutlak otoritesini sağlama açısından en emin yoldu. Fatih Sultan Mehmet dönemi sadrazamı Çandarlı Halil Paşa'nın infazı buna örnektir. Halil Paşa'nın idamı, infaz edilen ilk sadrazam olması bakımından da önem taşır. Padişahın mutlak otoritesini kısıtladığı düşünülen sadrazamın infazı padişahın otoritesini daha da artırdı. Ancak bu infazın oluşturduğu tepkiler padişahı daha radikal ve köklü değişiklikler yapmaya sevk etti. Nitekim Sultan Mehmet otoritesini pekiştirmek adına sadaret mührünü bundan sonra devşirme kullara verdi. Böylece sadrazamın kudreti

³² Cezar, C. 1, s. 139.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 387; Cezar, C. 1, s. 267 - 272.

³⁴ Danişmend, C. 2, s. 97.

“mutlak vekil” sıfatıyla en üst seviyeye çıkarılırken hükümdar karşısında hiçe indirildi³⁵. Yetkileri fazla ve kudretleri çok olan kul vezirler, yaptıkları hatanın bedelini ise canlarıyla ödeyebiliyorlardı. Örneğin Gedik Ahmet Paşa nüfuzuna güvenerek hükümdarı tehdit etmeye kalkıştığında, padişah onu Cem tarafında yer aldığı gerekçesiyle devlete başkaldırmaktan dolayı infaz ettirmişti³⁶.

Sonraki dönemlerde de vezirlerin katledilme örnekleri vardır. Yavuz Sultan Selim dönemindeki Osmanlı-Safevi mücadeleleri sırasında Şah İsmail, askerleri tahrik ederek orduda endişenin artmasına sebep olmuştu. Öyle ki en sonunda Karaman Valisi Hemdem Paşa Yavuz Sultan Selim’in huzuruna çıkarak düşmanın görünmediğini ve olumsuz arazi koşullarında ilerlemenin tehlikeli olacağını söyleyerek ordunun geri dönmesini önermişti. Paşanın bu çıkışı Yavuz’u hiddetlendirmiş ve tavrı emre itaatsizlik olarak değerlendirilip 1514 Temmuz’unda başı kesilmek suretiyle idamına hükmedildi. Padişahın bu derece katı davranarak sevdiği bir devlet adamının dahi idamını emretmesi devletin bekasının her şeyin üstünde tutulduğunun göstergesi olmanın ötesinde kulların, unvanı ne olursa olsun, sorgusuz idam edilebildiklerini göstermesi açısından kayda değerdir³⁷.

Fethedilen yerlerin hükümdarlarının idamına karar verilirse ceza ve infazlar cellatlar tarafından uygulanırdı. Mesela Sultan El-Melikü'l-Eşref Tumanbay hayatta kaldığı sürece Mısır’da ihtilalin bitmeyeceğinin anlaşılması üzerine Yavuz Sultan Selim onun idamına karar vermişti. Tumanbay bir katıra bindirilerek Kahire sokaklarında dolaştırıldı ve teşhir edildi. Ardından Kahire’nin Bâbü’z-Zuveyle kapısına götürüldü ve burada ipe çengele asılarak idam edildi. Ahalinin görüp emin olması için Tumanbay’ın cesedi bir süre asılı halde bırakıldı³⁸.

Padişahın rızasına muhalefet etmek de infaz sebebi olabilirdi. Yavuz Sultan Selim Mısır’ı aldıktan sonra Vezir Yunus Paşa’yla at üstünde sohbet ederek dönüyorlardı. Mısır beylerbeyliğinden alınan Yunus Paşa Sultan’a boşuna zahmete girildiğini ve Mısır’ın yine bir Çerkez’e verilip emeklerin boşa gittiğini söyleyince Yavuz Sultan Selim hemen orada Yunus Paşa’yı infaz ettirmişti. Başını da üç gün yanında taşımıştı³⁹. Benzer örnekler Osmanlı tarihinin değişik dönemlerinde vuku bulmuştur. Kimi zaman görevin kötüye kullanılması ve rüşvet şayiası, kimi zaman reyaya zulm etmek⁴⁰, emirlere itaatsizlik ve görevi ihmal katledilmek için yeterli sebepler olarak görülmüş⁴¹ ve failer cellatlar tarafından infaz edilmişlerdir.

³⁵ Mumcu, s. 39.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 177 - 178.

³⁷ Cezar, C. 2, s. 729. Benzer bir idam hükmü için bk. Danişmend, C. 2, s. 17-18.

³⁸ Danişmend, C. 2, s. 41.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, s. 294.

⁴⁰ Mumcu, s. 95 – 96.

⁴¹ Na’ima Mustafa Efendi, C. 2, s. 621.

5. Osmanlı Devleti'nin Ünlü Cellatları

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde cellatlardan bahsederken *esnâf-ı celladân bi'iman* tabirini kullanmaktadır. Cellatlar için böyle bir tabiri kullanmasının sebebi onlarda görülen acımasız, duygusuz, soğukkanlı ve vicdandan yoksun duruş gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nde adından çokça bahsedilen cellatlardan birisi Dördüncü Murad'ın emrindeki Kara Ali idi. Kendisi Sultan İbrahim'i infaz eden cellat olarak da nam salmıştı. Evliya Çelebi Kara Ali'nin portresini çizerken bu alanın *üstad-ı kâmilinin* o olduğunu, işkence aletlerini kemerine bağlayıp, el ve ayak kıracak baltaları iki yanına sıkıştırıp aynı şekilde kuşanan yamaklarıyla birlikte görkemli bir biçimde dolaştıklarını ve hiçbirisinin çehresinde nur kalmadığını söyler. Vücudu oldukça kaslı ve iri olan Kara Ali kolları sıvanmış olarak, kılıcını beline bağlayıp; kelpeten, burgu, çivi, buhur-ı fitil, semin sünger, talisman, deri yüzecek sıtırtaş, polad taş, çeşitli zehirli göz milleri, malafa, çimşir işkence, el ayak kırma baltası ve yağlı kementlerini kemerine asıp o vaziyette gezerdi. Yanında yardımcıları (cellat yamağı) muhakkak bulunurdu. Onların da kemerlerinde türlü aletler asılıydı ve yanlarında nakışlı kazıklar bulunurdu. Hiçbirinin yüzünde en ufak bir gülümseme görülemezdi⁴².

Kendilerine özgü duruşlarına ve soğukkanlılıklarına karşılık cellatların zaman zaman bu mesleği icra etme konusunda zorlandıkları da vakidir. Bu durumun en belirgin örneği Sultan İbrahim'in tahttan indirildiği ve infaz edildiği gün yaşananlardı. Cellat Kara Ali infaz için çağırıldığında bu görevi yapmak istememişti. Fakat zorla getirilip emri yerine getirmesi istenildiğinde üzüntüsüne rağmen, çırağının yardımıyla Sultan İbrahim'i orada kementle bağlayıp boğarak infaz etmişti (9 Ağustos 1648)⁴³. Bu, Kara Ali'nin son görevi oldu ve olaydan sonra hacca gitti⁴⁴.

Kara Ali gibi başka ünlü cellatlar da vardır. 17. yüzyılda Kara Ali'nin yamağı olan Hammal Ali⁴⁵ ve 1623'te Genç Osman'ı öldüren ve Davud Paşa'nın infazını gerçekleştiren Usta Süleyman⁴⁶ bunlardan sadece ikisidir.

6. Cellatların Uyguladığı İnfaz Yöntemleri

Kamu düzeninin sağlanması, merkeziyetçi devlet anlayışının yerleşmesi ve devletin bekası için ceza ve birtakım işkenceli infaz yöntemlerinin uygulanması meşru hatta şart olarak görülebilmektedir. Suçlara göre uygulanan ceza infaz yöntemlerine bakıldığında en ağır işkencelerin eşkıyalıkla ve devlete baş

⁴² Evliya Çelebi, C. 1, s. 154b.

⁴³ A.g.e, C. 1, s. 78b.

⁴⁴ A.g.e, C. 1, s. 370b.

⁴⁵ Yıldırım, s. 304.

⁴⁶ Na'ima Mustafa Efendi, C. 1, s. 504.

kaldırmakla suçlananlara verildiği görülmektedir. Bu suçluların türlü yöntemlerle umuma açık bir yerde ibret-i âlem için ölene kadar ağır işkence görerek infaz edilmesi sağlanmıştır⁴⁷. Mahkûmları konuşturmak için cellatlar tarafından uygulanan işkencelerin bazıları şu şekildedir⁴⁸:

- Ustura ile diri diri deri yüzmek,
- Saçları kesilen başa ateşte kızıl hale getirilmiş demir tas giydirmek,
- Cımbızla sinirleri çekmek,
- El ve ayak kesmek,
- Vücudun herhangi bir yerinden içeri doğru burgu sokmak,
- Kaynar sudan soğuk suya ve soğuk sudan kaynar suya sokup çıkarmak,
- Çekiçle kol, bacak, el ve ayak kemiklerini kırmak.

Yukarıda belirtilen işkence yöntemlerinin uygulandığı bazı kişiler olduğu bilinmektedir. Örneğin 17. yüzyıl defterdarlarından Yahnikapan Abdülkerim Paşa ile Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın kethüdası Gadde bunlar arasındadır⁴⁹.

Cellatlar tarafından uygulanan başka ceza ve işkence yöntemleri de vardır. Bunlardan biri *ığdış etmedir*. İğdiş, erkeklik organının tamamen alınarak bir erkeğin hadım edilmesidir. Bu işlemde önce testisler (haya/husye) tamamen alınır. Ardından organ kesilir ve bevl için bu bölgeye kurşun bir çubuk konulur⁵⁰. Bu işkence en çok genç kız ya da oğlan kaçırana ve kızları zorla evlendirmek isteyenlere uygulanırdı⁵¹.

Bir diğer yöntem *asma ve yağlı kementle boğmadır*. Esir çalanlara, cariyeye kaçırana, birden çok defa hırsızlık yapmak konusunda suçu sabit olanlara, görev ihmalı yapan kullara uygulanan işkence yöntemi budur⁵². Bunun yanı sıra ulemadan olanlar da kanı akıtılmadan, boğularak infaz edilirdi. Örneğin 1703'te Edirne'deki isyanda rolü olan Seyyid Mustafa Efendi yağlı kementle boğdurulmuştur. İkinci Murat, amcası Şehzade (Düzmece) Mustafa'nın Biga suyundan geçmesine yardım eden Biga Kadısını astırmıştır⁵³.

Bir devlet adamı idama mahkûm edildiğinde usulen yağlı kementle boğdurulurdu. Huzuruna gelen bir şikayetçiye hoş olmayan ağır sözler sarf eden Vezir Ferhat Paşa'nın öldürülmesi buna örnektir. Paşa önce azledilmiş, ardından

⁴⁷ Yıldırım, s. 300.

⁴⁸ Evliya Çelebi, C. 2, s. 303a.

⁴⁹ Yıldırım, s. 302 – 303.

⁵⁰ Aydın Taneri, "Hadım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 15, İstanbul 1997, s. 1.

⁵¹ Yıldırım, s. 300.

⁵² Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", s. 480.

⁵³ Mumcu, s. 127.

Bostancıbaşı Ferhat Ağa, saklandığı çiftlikte onu yakalayıp Yedikule'ye götürmüş ve 10 Ekim 1595'te yağlı kementle idam etmiştir⁵⁴. Viyana bozgunundan sonra Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa da yağlı kementle boğulmuştur. Bu şekilde idamına hükmedilen devlet adamlarına makamlarına hürmeten cellatlar tarafından saygıda kusur edilmez, onlar da haklarındaki fermanı metanetle kabul edip boyun eğerdiler. Nitekim idamdan önce Ferhat Paşa'ya hakkındaki ölüm fermanı bostancıbaşı tarafından eteği öpülerek bildirilmiş abdest alıp iki rekât namaz kılmasına da ruhsat verilmişti. Mustafa Paşa da vücudunun toprağa düşmesini istediğini söyleyerek altındaki kilimleri kaldırmış; uzun sakalını kendi eliyle kaldırarak celladın kemendi boynuna geçirmesine yardım etmiş, hatta cellada *Sanatını maharetle yap* diyebilmişti⁵⁵.

Kaynaklara yansıdığına göre istisnai işkence yöntemlerinden birisi de *ağza kızgın kurşun dökülmek* suretiyle cezalandırılmadır. Sadece bir örneği olan bu yöntem sonradan Müslüman olup Ramazan ayında şarap içen birine uygulanmıştır⁵⁶.

Vücudun herhangi bir yerini *dağlama ya da kesme* farklı suçlar için uygulanmıştır. Yalancı şahitlik yapanların⁵⁷, sahte ferman ve evrak hazırlayanların kolları; kadınları kötü yola sürükleyenlerin ise alnı dağlanırdı⁵⁸. 1638 Haziran'ında IV. Murad döneminde mehdilik iddiasında bulunan ve bu şekilde çevresinde insan toplayıp devlete karşı harekete geçen Eskişehir kadısı da bu yöntemle cezalandırılmıştı. Üzerine gönderilen birlik tarafından yakalandığında cellatlar sahte şeyhin arkasından ve göğsünden kayışlar geçirip boynuna dolamış, ardından vücudundan deri parçaları ve tüm parmaklarını kesmişlerdir. Bir eşeğe bindirip şehirde gezdirerek teşhir ettikten sonra da ayaklarını kırıp akşama dek işkence yaparak öldürmüşlerdir⁵⁹.

Cellatların en çok başvurdukları cezalandırma yöntemlerinden biri *falakadır*. Kalın bir değnek üzerine bir buçuk ayak genişliğinde mesafeye iki delik delinir. Bu deliklere bir ip bağlanır. Suçlunun ayakları bu ipten geçirilir ve hiç kıpırdamaması için değneğin iki ucundan tutulur. Her biri küçük parmak inceliğinde birer sopayla iki adam, önce biri sonra diğeri olmak üzere, kendilerine verilen emir doğrultusunda suçlunun ayak tabanlarına vurur. Falakaya yatırmak tabir edilen bu işkencede 30-40 sopa yemek çok etkili olmayabilir ama 300-400 değnek yedikten sonra aylarca yürünemeyebilir. Bu yöntem kadınların üzerinde kullanılmaz⁶⁰. Askeriden olan suçlular tazir cezası dâhilinde falakayla

⁵⁴ Na'ima Mustafa Efendi, C. 1, s. 93 - 94.

⁵⁵ Yıldırım, s. 302 - 303.

⁵⁶ Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev: Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 116.

⁵⁷ Evliya Çelebi, C. 2, s. 303a.

⁵⁸ Yıldırım, s. 300.

⁵⁹ Hammer, C. 5, s. 233 - 234. Songül Çolak, *IV. Murad'ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi (1638)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 55-56.

⁶⁰ Thévenot, s. 164.

cezalandırılır. Yeniçerilerin falaka cezası genellikle ocakta uygulanır. Akşam namazından sonra meydana toplanılır ve suçlu olan yeniçeri yüzüstü yatırılarak elleri ve ayakları tutulur. Suçuna göre 40 ile 80 değnek arası vurulur. Suçu ağır ise prangada üç gece 80'er değnek vurularak birkaç gün öylece bırakılanlar vardı. Meydan dayağı olarak da nitelenen falaka Ramazan'da ve cuma günleri yapılmazdı⁶¹.

Cellatların uyguladığı nispeten ağır ve öldürücü işkencelerden bir diğeri *çengele asmadır*. Bu alet kale burcuna benzer ve kalın kalaslardan yapılıdır. Bu kalasların bir adam boyundan yüksek yerlere belli ebatlarda kasap çengeli benzeri büyük çengeller sıralanır. Bu işkenceli idam yönteminde mahkûm tamamen soyulup elleri ayakları birbirine arkadan bağlanmak suretiyle ipe yukarı çekilir. Sonra hızla düşecek şekilde birden aşağı bırakılır ve vücudunun neresine denk gelirse bu çengellere saplanır. Çengeller mahkûmları bazen derhal öldürür ancak ölüm çoğunlukla büyük acılar vererek uzun sürede gerçekleşir. Bu cezaya eşkiya, özellikle de korsanlar çarptırılmaktadır. Kaptan paşalar donanma ile Akdeniz'den dönerlerken bir miktar korsan yakalayıp getirmektedirler. Bunlardan bazıları kadirğa direklerine astırılır ve limana pürdehşet girilir. Bir kısmı da çengele astırılarak teşhir edilmek suretiyle öldürülmektedir⁶². Çengel Eminönü'nde caminin önündeki alanda bulunmaktaydı.⁶³

Eşkiyaya ve özellikle casuslara verilen cezalardan biri çarımha germedir. Bunda mahkûm yine tamamen soyulur. Birbirini çapraz kesen iki büyük kalastan yapılmış bir çarımha, kolları ve bacakları açık bir şekilde sıkıca bağlanır. Omuz başları ve butlarının kaba etleri bıçak ile oyulur. Buralara iri yağ mumları dikilir ve yakılır. Mahkûm bu vaziyette çarımha birlikte bir devenin üstüne konularak şehirde dolaştırılır. Ancak yine de ölmezse akşamüstü asılır. XVII. yüzyıl ortasında asi Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'da tutulan casusları bu yöntemle infaz edilmiştir⁶⁴.

Bazı cezaların gerçek amacı acı vermek değil, acı veren yöntemlerle bilgi elde etmektir. Örneğin Üçüncü Selim zamanında fermanla kimi durumlarda *kazığa oturtma* yöntemi uygulanmıştır. Daha ilk düşman saldırısında askerden kaçanların önce burunları yarılmaktadır ve ardından kazığa oturtulmaktadırlar. Devlete başkaldıran, dine küfreden veya bir Türk kadını ile gayrimeşru münasebete girenler de kazığa oturtulabilmektedir⁶⁵. 1624'te Cennetoğlu adındaki bir sipahinin çıkardığı isyan uzun sürmemiş, kendisi yakalanarak işkenceyle öldürülmüş, adamları ise kazığa oturtulmuştu⁶⁶. Bu işlem oldukça hassas ve yavaş

⁶¹ İnalçık, s. 138 - 139.

⁶² Thévenot, s. 165.

⁶³ Yıldırım, s. 301.

⁶⁴ Evliya Çelebi, C. 2, s. 303a; Yıldırım, s. 301.

⁶⁵ Thévenot, s. 166.

⁶⁶ Cezar, s. 1859.

yapılmalıdır. Uygulama sırasında kişinin ölmemesi esastır. Bunun için bilek kalınlığında oldukça sert bir ağaçtan yapılmış bir kazık, önce susam yağına ve sirkeye bulanır. Mahkûm yine tamamen soyulur, elleri ve ayakları bağlanır, yağlı kazığa çakılarak oturtulur. Ayrıca omuzlarına da yine çarımıhta olduğu gibi mum konulur. Bu şekilde bir süre gezdirilerek teşhir edilir. Susam yağı kişiyi canlı tutar. Ancak kişi henüz konuşturulamadan kazıkta iken ölmüşse işkenceyi uygulayan cellât da öldürülür. Suçlu, itirafta bulunduktan sonra kazıktan çıkartılır ve ardından kan kaybından ölür. Bu ceza da yine şakilere ve korsanlara uygulanmaktadır⁶⁷.

Osmanlı tarihinde bir defaya mahsus uygulandığı tespit edilen istisnai bir cezalandırma yöntemi *topla parçalama*dır. Bu cezayı 16. asır sonlarında Bostancıbaşılardan Ferhat Ağa uygulamıştır. Suçlu, genç bir yeniçeridir. Bir imamın nikâhlı genç karısını kandırıp kaçırmış, kadının saçlarını keserek oğlan kıyafetleriyle bir süre yanı sıra gezdirmiştir. En sonunda Üsküdar'da yakalanan yeniçeri Tophane'ye götürülür. Ferhat Ağa onu cezalandırmak için bilinen tüm yöntemleri az görür ve genci tamamen soydurup bilek, dirsek, diz ve ayak eklemlerini çekiçle kırdırır. Yağlı bezlere sardırarak havan topunun namlusuna tiktirir. Sonunda topu ateşler ve genç, havada parçalanarak ölür⁶⁸.

İlginç infaz yöntemlerinden biri de *boğa cezası*dır. Bu cezanın kökeni 1600'li yıllara dayanmaktadır. Bu işkence Perilaus adlı bir adamın icadıdır. Cezanın ana materyali metalden yapılmış boğa biçiminde içi boş bir alettir ve bir giriş kapağı bulunur. Suçlu kişi boğanın içine kapatılır ve alttan ateş yakılır. Mahkûm acı çekip bağırırken boğaya benzeyen aletin özel olarak yapılmış burun deliklerinden boğa sesine benzer çığlık sesleri duyulur. Bu idam yöntemi hırsızlar ve şehir haydutları için uygulanmaktadır. Ayrıca hırsızlık ve haydutluğun cezası direkt olarak teşhir edilmek suretiyle işkenceyle ölümdür. Bu infazda kullanılan boğa heykeli önceleri İstanbul'da Beyazıt Meydanında bulunmaktaydı⁶⁹.

Hırsızlara yapılan diğer bir işkence türü de *ipek bürüncük yutturmak*tı. Cellatlar zindanda tutulan hırsızlara ipek bürüncük yutturur, ardından da ipeyle ağızlarından geri çıkartırlardı. Bürüncük geri çıkartılırken suçlunun ödü ve midesi ağzına gelirdi⁷⁰.

Hıristiyan olup İslamiyet'ten dönenler, İslam dinine karşı kötü bir şey yapan ya da söyleyenler nadir uygulanan bir yöntemle, *yakılarak (ihrak-ı bi'n-nâr)* cezaya çarptırılırdı. Bunun için cellatlar suçluyu boynuna barut dolu bir kese, başına da ziftlenmiş başlık koyarak ateşe verirdi⁷¹.

⁶⁷ George Ryley Scott, *The History Of Torture Throughout The Ages*, London: Luxor Press, 1959, s.1; Evliya Çelebi, C. II, s. 303a; Yıldırım, s. 302.

⁶⁸ Yıldırım, s. 302.

⁶⁹ Scott, s.166.

⁷⁰ Evliya Çelebi, s. 114b. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bahsettiğine göre o dönemde eleklerin ortasına genilen ipek bez parçasına bürüncük denmektedir.

⁷¹ Thévenot, s. 165.

7. Cellatların Kullandığı İnfaz Aletleri ve Yerleri

Cellatlar her zaman üzerlerinde kılıç taşırlandı. Bunun yanı sıra işkence ve infaz için gerekli olan aletler de yanlarında muhakkak bulunurdu. Bu aletler kelpeten, burgu, çivi, buhur-ı fitil, semin sünger, talisman, deri yüzecek sınıraş, polad taş, çeşitli zehirli göz milleri, malafa, çimşir işkence, el ayak kırma baltası ve yağlı kementlerdir. Bunların uygun olanlarını kemerlerine asarlardı. Cellat yardımcıları da üzerlerinde bu aletleri taşırlandı⁷². Ancak bu aletlerin kullanım şekillerine dair bir bilgiye ulaşılammıştır.

Sarayda uygulanan infazlar birinci avluda Babüselam yakınında cellatların infaz aletlerindeki kanları yıkadığı sağ taraftaki Cellat Çeşmesi önünde veya Divan Meydanı'nda uygulanırdı. İnfaz edilen kişilerin kesik başları yine avludaki *İbret Taş* üzerine konulurdu. Padişah Divan Meydanı'nda yapılan infazları Kasr-ı Adl'den seyredebilirdi. Saray dışındaki idamlar çoğunlukla Yedikule Zindanı'nda gerçekleştirilirdi. Bu idamları çavuşbaşı ya da bostancının nezaretindeki cellatlar yapardı. Örneğin Sadrazam Mahmut Paşa 1474 senesinde Yedikule'de infaz edilmişti. Ferhat Paşa da 1595 senesinde Yedikule'de hapsedildiği odada boğularak idam edilmişti⁷³. Adi suçlardan mahkum olanlar, hırsızlık sabıkası kabark kişiler şehrin belli yerlerinde hatta bazen de soydukları yerin kapısı önünde asılırlandı.

Cesedin bir ağaca asılarak sergilenmesi durumu da söz konusuydu. Bu anlamda İstanbul Atmeydanı infaz ve cesetlerin teşhiri konusunda öne çıkmış olan bir mekandı⁷⁴. Roma döneminde eğlence ve gösteri amaçlı inşa edilen Hipodrom Osmanlılar tarafından bilinen Atmeydanı adıyla anılarak 16. yüzyılda eğlencelerin, yabancı misafirler için yapılan gösterilerin, şehzade ve sultan düğünlerinin, sergilerin ve spor faaliyetlerinin düzenlendiği; hokkabazlar, kılıççılar, güreşçiler ve okçuların gösteriler yaptığı ve halkın bazen seyrettiği bazen de bunlar üzerinden bahse girdiği bir mekân oldu. Atmeydanı eğlence yeri olarak kullanımının dışında infaz ve teşhir yeriydi⁷⁵.

8. İdam Edilenlerin Akıbetleri ve Teşhiri

Cellatlar tarafından asılarak veya başka şekilde öldürülen bazı kişiler ibret-i alem için teşhir edilirdi. Adeta geleneksel hale gelmiş olan bu teşhir işlemi günlerce sürebilirdi. İdamdan sonra ceset belli bir duruş pozisyonuna getirilir ve

⁷² Evliya Çelebi, C. 1, s. 154b.

⁷³ İpşirli, s. 271.

⁷⁴ Evliya Çelebi, C. I, s.67b. "H.1040 Ramazan ayı başında Defterdar Boşnak Mustafa Paşa gizlendiği yerde yakalandı. Receb Paşa'ya haber verildi ve Receb Paşa, Mustafa Paşa'yı öldürttüktan sonra Atmeydanı'ndaki çınar ağacına ayaklarından astırdı."

⁷⁵ Emine Sonnur Özcan, "Osmanlı'nın Atmeydanı "Kamusal" Bir Meydan Mıydı?", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 51, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 109.

öyle teşhir edilirdi. Öldürülen kişi Müslümansa sırtüstü yatırılır, kesik başı kollarının altına koyulurdu. Zımmiyse yüzüstü yatırılır, kesik başı mabadının üstüne koyulurdu⁷⁶. Sarayda Orta Kapı'nın önünde başı kesilenler ise İbret Taşı'nda teşhir edilirdi. Bu taş Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır⁷⁷.

Bazı suçlular cellatlar tarafından parçalara ayrılmak suretiyle öldürülür ve her parçası teşhir edilirdi. Örneğin 12 Ekim 1579'da Sokullu Mehmet Paşa'yı suikast düzenleyerek öldüren katil, dört parçaya ayrılmak suretiyle infaz edildi. Her parçası ibret-i alem için İstanbul kapılarına asıldı⁷⁸. Bazen suçlunun başı "şifre" denilen keskin bir usturayla gövdesinden ayrılarak idam edilirdi. Kesik baş ya İbret Taşı'nın üstüne ya da sarayın şehre açılan büyük kapısı Bab-ı Hümayun'un önüne konulurdu⁷⁹. Taşrada idam edilen siyasi mahkumların kesik başları İstanbul'a getirilir ve Bab-ı Hümayun önünde teşhir edilirdi⁸⁰. Kesik baş teşhir için ayrılırken geride kalan ceset cellatlara aittir. Cellat bu cesedin üzerinde bulunan para edecek ne varsa alır. Sonrasında infaz edilen kişinin yakınları bu cesedi cellattan, infaz edilen kişinin rütbesine göre değişebilen fiyatlarla satın alırdı. İstisnai durumlarda ceset kimseye verilmez ve edilecekse, teşhirden sonra denize atılırdı⁸¹. Hırsızlar özellikle suç işledikleri semtte hatta bazen girdikleri evin, dükkânın kapısına asılırdı. Şeriata aykırı düşünceler geliştirip insanları çevresinde toplamaya çalışanlar ibret-i âlem için öldürülür ve cesetleri ayaklarındaniple bağlanarak sokakta, çarşı pazarda sürüklenirdi⁸².

İnfaz sonrası kesik baş bazen de İbret Taşında değil mızrağa takılarak şehirde gezdirilirdi⁸³. Bazı dönemlerde padişahlar kıyafet değiştirerek Veziriazam ve Bostancıbaşı ile gezer, eşkıyaları yakalayıp başlarını kesmek suretiyle infaz ederdi. Kesik başı bir sırıga takarak sabitlerlerdi⁸⁴. Bu hususta kesik başı sırıga takmanın altında yatan sebebi gösteren en çarpıcı örnek Osmanlı Devleti ile Hristiyan müttefikler arasında imzalanan Segedin Antlaşması'nın daha mürekkebi kurumadan müttefiklerce bozulmuş olması sonucu ortaya çıkan durumdur. Aslında sulh niyetinde olmayan Macar Kralı Ladislas Bizans İmparatoru'nun mektubuyla harekete geçmiştir. Macar Krallık Meclisi'nde Türklerle yapılan antlaşmanın bozulduğu duyurulmuştur. Bunun sebebi olarak da Segedin Antlaşması'nda yer alan Türklerin Sırp kalelerini teslim etmesine ilişkin maddeleri yerine getirmemesi öne sürülmüştür. Oysa Osmanlı Devleti antlaşmanın tüm

⁷⁶ Mumcu, s. 141.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 23.

⁷⁸ Cezar, C. 3, s. 1312.

⁷⁹ Yıldırım, s. 43.

⁸⁰ İpşirli, s. 271.

⁸¹ Mumcu, s. 124.

⁸² Yıldırım, s. 43.

⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 296. "Karamanoğlu Alaaddin Bey kaçarken yakalandı. Padişaha getirildi. Padişah eniştesi olan Alaaddin Bey'e niçin itaat etmediğini sordu. O da 'Niçin itaat edeyim ben de senin gibi bir hükümdarım.' Cevabını verdi. Bu açık söze canı sıkılan mağrur hükümdar, Karamanoğlu'nun öldürülmesini emretti ve bu suretle Alaaddin Bey katlolundu ve kesilmiş başı bir mızrağa takılarak şehir içinde dolaştırıldı."

⁸⁴ Evliya Çelebi, C. 1, s. 63b.

şartlarını yerine getirmiş, hatta Sırp Despotu Brankoviç, Semendire'ye bile girmişti. Haçlı seferlerinin birinci dereceden kışkırtıcısı olan Kardinal Cezarini'ye uyan Ladislas, 1 Eylül 1444'te Segedin'den harekete geçti. Ancak bu hareket sonucu muvaffak olamadı ve önce ayağından bir balta darbesiyle yaralanarak yere düştü, ardından da bir yeniçeri tarafından başı kesildi. Kesik baş Sultan Murad'a götürüldü. Ladislas'ın kesik başını bir mızrağa taktılar ve yeminine rağmen sözünden dönüp bozduğu Segedin Antlaşması'nın metninin asılı olduğu mızrağın yanına diktiler. Tarihte eşine ender rastlanan bu teşhir durumu bir ibret teşkil eder. Daha sonra Ladislas'ın başı bal içerisinde Bursa subaşısı Cebe Ali'ye gönderildi ve Bursa'da halka teşhir edildi⁸⁵.

Siyasi suçlarda infaz eğer boğulmak veya asılmak suretiyle gerçekleştirilmişse ölünün başı mutlaka kesiliyordu. Taşrada cellâtlar tarafından idam edilen mahkûmların kesik başları, infazdan sonra bozulmaması için hemen bal dolu bir torbaya koyuluyor ve cellâtlar bu kesik başı beraberlerinde İstanbul'a getiriyorlardı⁸⁶. Teşhir edilecek kesik başların rütbeye göre teşhir yeri ve şekli de değişiklik gösterirdi. Sadrazam ve bu gibi yüksek rütbeli kişilerin kesik başları Orta Kapı'nın oradaki mermer sütunun yanında gümüş tepside, orta düzeyde rütbe sahibi kişilerin kesik başları Bab-ı Hümayun'un önünde tahta bir tepside, küçük rütbeli devlet görevlilerinin başları ise yine Bab-ı Hümayun'un önünde ama yerde teşhir edilirdi. Bu teşhir genellikle üç gün sürerdi. İnfaz nedeninin yazılı olduğu bir yafta da bu kesik başın önüne bırakılırdı⁸⁷. Hatta XVII. yüzyılda önemli bir Osmanlı paşası olan Murtaza Paşa için ölüm emri çıktığında çavuş ile emrindeki cellât yola koyuldular ve hatt-ı şerifi kurşun bir zarfın içine koyup, bunu da su dolu bir mataraya saklayıp böylece atın eyerine astılar. Murtaza Paşa'yı Diyarbakır'da bir yerde eğlence halinde buldular. Hatt-ı şerifi çıkartıp gösterdiler ve "Emir padişahın." deyip başını gövdesinden ayırdılar. Kesik başı beraberlerinde götürüp mahkemeye emanet ettiler. Daha sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın huzuruna çıktılar. Kara Mustafa Paşa cellâda ve çavuşa kızınca cellât "Vallahi devletli vezir! Biz emir kuluyuz, ferman padişahındır." diyerek hatt-ı şerifi nasıl sakladıklarını ve durumu anlattı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Murtaza Paşa'nın ölümüne her ne kadar üzülse de doğru bir şekilde durumu açıkladığı için cellâda mükâfat olarak bir kese altın verdi ve cellâtla çavuş, Murtaza Paşa'nın kesik başını mahkemeden alıp saraya doğru yola çıktılar. Bu olaya şahit olan Evliya Çelebi cellâdın sözü üzerine şu beyti yazmıştır:

*Hükem-i Sultan olmasa hatâ gelmez cellâddan*⁸⁸.

Sultan İbrahim'in son sadrazamı olan Hezarpare Ahmet Paşa zeki ve bilgili bir devlet adamıydı. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi için Yeniçeri Ocağı

⁸⁵ Cezar, c. 1, s. 313 – 332.

⁸⁶ Yıldırım, s. 302 – 303.

⁸⁷ Mumcu, s. 124.

⁸⁸ Evliya Çelebi, c. 2, s. 348a.

ağalarıyla anlaşmış ve İstanbul'da bir hükümet darbesine sebep olmuştu. Sonunda idamına hüküm verilir. Kaçmaya çalışırken⁸⁹ sığındığı Vezir Sofu Mehmet Paşa da onun için ölüm fetvası çıkarttırmıştır. İnfazına karar verildiğini anlayan Ahmet Paşa kaçmaya çalışırken Cellat Kara Ali tarafından yakalandı. Kara Ali arkadan gelip Paşa'nın sağ koluna, Hammâl Ali de sol koluna girerek kendisini ahır kapısına götürürler. Kara Ali başındaki kırmızı fes takkeyi çıkartıp ortaya koyar. Ahmed Paşa'nın başındaki sarığı alıp kendi başına giyer. Paşayı zorla ahır kapısından içeri sürükler. Kafasına bir yumruk vurur ve Ahmed Paşa dizlerinin üstüne çöker. Kara Ali kemendini çıkartıp paşanın boynuna takar. Hammâl Ali ile birlikte iki ucundan çekerler. Bu şekilde boğularak infaz edilir. Kara Ali onun elbiselerini çıkartır. Paşanın bedenini bir ata yükleyerek Atmeydanı'ndaki çınarın altına götürürler. Paşanın bedeni orada bir gün boyunca teşhir edilir. Ertesi gün yani 8 Ağustos 1648'de Vezir Mehmed Paşa cesedin yanına gelir⁹⁰. İşte paşaya "bin parça" anlamına gelen Hezarpare lakabı bu noktadan sonra takılmıştır. Ahmet Paşa oldukça iri yapılı birisidir. Yeniçerilerden birkaç kişi bunu ganimet sayarak halkın batıl inançlarından istifade eder ve "İnsan yağı eklem ağrılarına iyi geliyor." diyerek Ahmed Paşa'nın etlerini lokma lokma doğrayıp beşer onar akçeye satarlar. Bu etleri satın alan o kadar çok insan çıkar ki paşanın iri vücudu iskelet haline gelene dek parçalanır. Ölümünden sonra bu yapılanlardan dolayı kendisine Hezarpare Ahmet Paşa denmeye başlanmıştır⁹¹.

İdam cezaları genellikle teşhirle halkın önünde uygulanırdı. Bundan kasıt hem devletin gücünü göstermek hem de halkı korkutmak suretiyle suçta yönelmekten caydırmaktır⁹². Öyle ki bu sebeple uygulanan işkenceli idam yöntemleri ve cezalar bir gösteriye dönüştürülürdü. İnfazı gerçekleştirmek için olayın vuku bulduğu yer seçilmeliyken teşhir etmek ve korku yaratmak amacıyla halkın görebileceği yerler olan meydanlar seçilir ve cesetler de buralarda teşhir edilirdi. Her alanda olduğu gibi işkence ve ceza anlamında da bir dönüm noktası teşkil eden Tanzimat ile birlikte belli uygulamalarda değişiklikler yapılmış, eşkıyalığa idam cezası verilmeye devam edilse de bunun yanı sıra başka cezalar da uygulanmıştır. Bunlar pranga ve kürek, hapis, sürgün cezalarıdır. Sürgün cezası verilen eşkıyaların yakınları da aynı cezadan nasiplerini almışlar ve onlar da sürgün edilebilmişlerdir. Ancak yine halka ibret olması esas alınarak uygulanan teşhir, öldürülen eşkıyaların cesetleri ya da kesik başlarının hükümet binaları önünde, pazarlarda, meydanlarda ya da halkın yoğun olduğu yerlerde sergilenmesi suretiyle devam etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Tanzimat uygulamalarıyla her ne kadar "kanun devleti" olma yolunda adımlar atılmaya çalışılsa da klasik dönem bakış açısı devam

⁸⁹ Abdülkadir Özcan, "Hezarpare Ahmet Paşa", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, C. 17, s. 301.

⁹⁰ Na'ima Mustafa Efendi, C. 3, s. 1153 - 1158.

⁹¹ Evliya Çelebi, C. 1, s. 76b; Yıldırım, s. 302 - 303.

⁹² Mustafa Efendi, C. 1, s. 78.

etmekteydi. Yine “demleri heder” olarak görülen suçluların, malları müsadere edilmiş ve vârisleri hiçbir şekilde hak talep edememiştir⁹³.

İnfazı gerçekleştirilen kişilerin varsa mücevherleri dışında kalan eşyaları genel itibariyle cellatlara aittir. Bu tarz eşyalar infazdan sonra alınıp biriktirilerek yılda bir iki kez pazara götürülüp topluca satışa çıkarılır. Elde edilen gelir cellatlar arasında paylaşılır. Bu duruma *Cellat mezadı* denmektedir. 1592'deki sipahi ayaklanmasında infaz edilen yüzden fazla asinin kıyafetleri arabalarla pazara götürülmüş ve satılmıştı. Cellat mezadında oldukça değerli eşyalar da bulunur ancak uğursuzluk getireceği inancıyla pek alıcısı çıkmadığı için genellikle bu eşyalar değerinin çok altında bir fiyata satılırdı⁹⁴.

9. Cellat Mezarları

Cellatlar kanunun uygulanması ve nizamın sağlanmasında devletlerin vazgeçemedikleri görevliler olarak nitelendirilebilir. Yaptıkları işin ağırlığının bir sonucu olarak suçluları cezalandırmak için kullandıkları yöntemler de oldukça acımasızdı. Belki de bu yüzden Türk toplumunda cellatlara ve yaptıkları işe iyi gözle bakılmamıştır. Onun içindir ki cellatlar öldüklerinde herkesin gömüldüğü mezarlıklara değil kendileri için oluşturulan İstanbul Eyüp'teki cellat mezarlığına gömülmüşlerdir⁹⁵. Cellat mezarlarında herhangi bir isim ya da işaret bulunmamaktadır. Bu mezarların karakteristik özelliği normal mezar taşlarına oranla oldukça uzun olan yazısız ve dikdörtgen şeklinde bir mezar taşına sahip olmalarıdır. İstanbul Eyüp'te oluşturulan bu cellat mezarlığı zamanla normal mezarların da eklenmesiyle tamamen bir cellat mezarı olmaktan çıkmıştır. Hatta bu mezarların bazısına daha sonra başka cesetler koyulabilmiş ve bu sebeple cellat mezarları altta kalmıştır. Günümüzde bu mezarların sadece taşları görülmektedir ancak onlar da kaybolmaya yüz tutmuştur.⁹⁶

10. Cellat Ocağının İlgası

Cellat Ocağının ilgası süreci 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte başlamıştır. Literatürde Vaka-i Hayriye olarak isimlendirilen ve kadim yeniçeri ocağının sonlandırılmasıyla tamamlanan sürece paralel olarak Bostancı Ocağı'nın varlığına da gerek kalmadı ve bu kurum da kaldırıldı. Bundan sonra güvenliğin ve düzenin korunması işi yeni kurulan Asakir-i Mansure'ye devredildi⁹⁷. Böylece cellat ocağının da hükmü kalmadı.

⁹³ Yetkin, s. 44 – 47.

⁹⁴ İpşirli, s. 271.

⁹⁵ İpşirli, s. 271.

⁹⁶ Bu mezarlar 13 Temmuz 2016 tarihinde yerinde tespit edilip görülmüştür.

⁹⁷ Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, Ankara 2003, s. 309.

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı yüzyıllardır görev yapan cellatlar için artık son noktanın konulması anlamına geliyordu. Bu anlamda ferman bir dönüm noktası teşkil eder. Tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit kabul edilmesi durumunun öne çıktığı bu fermanla hapisanelerin ıslahı süreci başladı ve işkence gibi cezalandırma uygulamaları yasaklandı. Ferman, devletin öteden beri uygulanagelen hukukî düzenini ve cezalandırma yöntemlerini değiştirmekle cellatlara duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdı⁹⁸. Islahat Fermanı'nın işkencenin yasaklanmasına yönelik maddesine göre *her türlü mücâzât-ı cismaniyye ve ezîyet ve işkenceye müşâbih kaffe-i muâmele tamamıyla ilga ve ibtâl edilmiştir*.⁹⁹ Dolayısıyla ferman doğrultusunda ortaya çıkan yeni hukuk ve uygulamalar cellat ocağının sonunu getirdi. Bu tarihten sonra cellatlar tarafından gerçekleştirilen bir idam infaz bilgisi yoktur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde cellatlar Bostancı Ocağı dahilinde Cellat Ocağı'na bağlıdır. Cellatlık mesleğinin kendine özgü ve zaman içinde oluşan bir sistematığı vardır. Cellatlar konuları sebebiyle bağlı buldukları kurum ve yaptıkları iş dolayısıyla Osmanlı Askerî Teşkilat Tarihi kapsamında ele alınabilir. Osmanlı devlet düzeni içinde duyulan ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkan cellatlık zamanla bir meslek halini almış ve özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte bu alanda yapılan düzenlemeler sonucunda kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu mesleği icra edecek kişilerin seçilmesinde birtakım kurallar vardır. Cellatlar Cellat Ocağı dahilinde kendi içerisinde hiyerarşik bir düzende görev almaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzeni sağlamak, güvenliği temin etmek ve daha da ötesinde devletin bekasını mümkün kılmak adına çeşitli ceza, işkence ve infaz usulleri icra edilmiştir. Bunların uygulayıcıları olarak da cellatlar istihdam edilmiştir. Ceza ile işkencenin zaman zaman birbirine karıştırıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra infaz ve sonrasındaki uygulamalar ibret-i alem için umuma açık yerlerde yapılır. Cellatlar tarafından infazı gerçekleştirilen kişilerin teşhiri bu sebeple geleneksel hale gelmiştir. Böylece hem devletin gücünü göstermek hem de halkın suça yönelmesini engellemek amaçlanmaktadır. İnfaz edilen kişilerin üzerlerindeki eşyalar toplanıp biriktirilerek satılır ve bunlardan elde edilen gelir cellatlara aittir. Yaptıkları işin toplum tarafından iyi görülmemesi sebebiyle cellatlar öldüklerinde ayrı bir mezarlığa gömülmüştür. Mezar taşları oldukça uzundur ve üzerlerinde herhangi bir isim ya da işaret bulunmamaktadır.

⁹⁸ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 19, Ankara 2003, s. 189.

⁹⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C. 2, İstanbul 1971, s. 175.

Ekler**Resim 1:** *Cellat Mezarı (Eyüp Sultan Mezarlığı, İstanbul 13/07/2016 tarihli çekim)*

Resim 2: *Cellat Mezarları (Eyüp Sultan Mezarlığı, İstanbul, 13/07/2016 tarihli çekim)*

Kaynakça**Arşiv****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, Cevdet Saray Fonu, 94/4741.

BOA, Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri, 44, s. 180.

Araştırma Eser ve Makaleler

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vakânuvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, Çev: Ahmet Hezarfen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, C. I-VIII.

AŞIKPAŞAZADE, *Tevarih-i Âli Osman*, Haz.: Kemal Yavuz – Yekta Saraç, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2010.

AYDIN, M. Akif, “Osmanlılar, Hukuki-Adli Yapı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, C. XXXIII, s. 515.

AYDIN, M. Akif, “Osmanlı Ceza Hukuku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, C. VII, s. 478.

BAŞARAN, Betül, “III. Selim ve İstanbul Şehir Siyaseti, 1789-1792”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 116 - 134.

CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, C. I-VI.

ÇOLAK, Songül, *IV. Murad’ın Bağdad Seferi Menzîlnâmesi (1638)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2015.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, C. I - V.

GÜL, Abdulkadir, “Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği)”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, Erzincan 2013.

GÜLSOY, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C. XIX, s. 185 - 190.

HADİDİ, *Tevarih-i Âli Osman (1299-1523)*, Haz.: Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.

HAMMER, Joseph Von Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Haz.: Mümin Çevik – Erol Kılıç, Emir Yayıncılık, İstanbul 1998.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. I-II, İstanbul 1990.

- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C. I, s. 11 - 12.
- İLGÜREL, Mücteba, “Candar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, C. VII, s. 145 - 146.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Cellât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C. 7, s. 270 - 271.
- İŞBİLİR, Ömer, “Kuyucu Murad Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C. XXVI, s. 507 - 508.
- KEMALPAŞAZADE ŞEMSEDDİN AHMED, *Tevarih-i Al-i Osman II. Defter*, Haz.: Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KANAT, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Tarihimizdeki Garip Vakalar*, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- LÉVY, Noémi, “19.Yüzyılda Osmanlı’da Kamu Düzeni Konusunda Çalışmak: Bibliyografya Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Siyasetin Katl*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1963.
- NA’İMA MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Na’imâ*, Haz.: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, C. I-IV.
- NEŞRİ, Mehmed, *Kitab-ı Cibannüma*, Haz.: Faik Reşit Unat – Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, C. I-II.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Bostancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, C. VI, s. 308 - 309.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Hezarpare Ahmet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, C. XVII.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 246-249.
- ÖZCAN, Emine Sonnur, “Osmanlı’nın Atmeydanı “Kamusal” Bir Meydan Mıydı?”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 51, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Cellâd”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. I, s. 273.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Baltacı”, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. I, s. 154.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, s. 241.
- REDHOUSE, James W., “Jellâd”, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 667.

- SCOTT, George Ryley, *The History Of Torture Throughout The Ages*, Luxor Press, London 1959.
- TANERİ, Aydın, “Hadım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, C. XV, s. 1 - 3.
- TANERİ, Aydın, “Emîr-i Hares”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, C. XI, s. 134 - 135.
- THÉVENOT, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Çev: Nuray Yıldız, İstanbul 1978.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, C. I - IV.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşekyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- YILDIRIM, Ali, *Osmanlı Enjizyonu*, Öteki Yayınevi, Ankara 1996.
- YILDIZ, Murat, *Bahçivanlıktan Saray Mubafızlığına Bostancı Ocağı*, Hazine Yayınları, İzmir 2012.
- YILMAZ, Metin, “Şurta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, C. XXXIX, s. 242 – 244.

AVUSTURYA'DA OSMANLI DİPLOMASİSİ: BÜYÜKELÇİ RECEP AĞA'NIN VIYANA SEFARETİ (1628-1629)

Ottoman Diplomacy in Austria: Recep Aga's Embassy to Vienna (1628-1629)

Mahmut Halef CEVRIÖĞLU*

Özet

XVII. yüzyıl Osmanlı-Avusturya diplomatik ilişkilerinden bir kesit sunan çalışma, *yeni diplomasi tarihi* olarak adlandırılan yaklaşım bünyesinde aktör odaklı bir bakış açısına başvurmuştur. 1628-1629 yılları arasında Sultan IV. Murad tarafından Avusturya'nın başkenti Viyana'ya büyükelçi olarak gönderilen Recep Ağa'nın sefareti, bu yeni yaklaşım uyarınca şu unsurlar üzerinden ele alınmıştır: Osmanlı elçisinin görevi süresince haiz olacağı *unvanın kullanımı*, serhat bölgesinde iki tarafın elçilerinin mübadelesi, Osmanlı elçilik heyetinin Viyana'ya girişi ve elçi Recep'in Avusturya İmparatorunun huzuruna kabulü gibi *performatif diplomasi pratikleri* ve son olarak, Osmanlı elçisinin günlük masrafını karşılamak için ev sahibi hükümetin kendisine bağladığı tayınat ve elçinin konakladığı ikametgâhın temini üzere *muamelat*. Çalışma göstermiştir ki Osmanlılar ve Avusturyalılar arasında 1606 yılında imzalanan Zıtvectorok Anlaşması sonrasında iki taraf arasındaki diplomatik ilişkiler deneysel sayılabilecek şekilde yeniden oluşmaya başlamıştır. Her ne kadar diplomatik karşılaşmaların yer yer çekişmelere sahne olduğu doğrusa da, Recep Ağa'nın elçiliğinin gösterdiği üzere bu yeni pratikler bütününe müttekabiliyet kaygısı damgasını vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Habsburglar, Müttekabiliyet, Osmanlı-Avusturya İlişkileri, Yeni Diplomasi Tarihi, Yeni Çağ Diplomasisi

Abstract

Inspired by the actor-centered approach of the new diplomatic history, the present study offers a snapshot of seventeenth century Ottoman-Austrian relations. The diplomatic mission of Ottoman ambassador Recep Aga in Vienna between 1628 and 1629 has been

* Dr., Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih Bölümü, e-mail: halefcevrioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0079-8134.

Makale geliş tarihi: 21.09.2021 Makale kabul tarihi: 26.10.2021

examined on the following premises of this novel approach: the use of titles by the Ottoman ambassador during his mission to Vienna, performative diplomatic practices (exchange of the Ottoman and Austrian ambassadors at the border, the Ottoman ambassador's entrance ceremony to Vienna, imperial audiences given by the Austrian Emperor to the Ottoman ambassador) and the treatment of emissaries (alimantation and accommodation). The study suggests that following the Peace Treaty of Zsitva-torok in 1606, diplomatic practices between the two powers were reshaped in an almost experimental fashion. Notwithstanding the conflictual nature of these diplomatic encounters, the Recep Aga embassy shows that the new set of diplomatic practices was marked by a constant concern for reciprocity.

Key Words: Early Modern Diplomacy, Habsburgs, New Diplomatic History, Ottoman-Austrian Relations, Reciprocity

Giriş

XX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte diplomasi tarihi çalışmaları farklı bir seyre girmiş, eski siyasi olay anlatısı ve devlet adamı odaklı tahliller bir kenara bırakılmıştır.¹ *Yeni diplomasi tarihi* olarak ele alınan literatürde, bürokrasi ve dış politika odaklı eski anlatı terk edilmiş, araştırmalar aktör odaklı bir rotaya girmiştir. Öncelikli olarak elçilerin gündelik yaşamları, ekonomik-kültürel uğraşları, ev sahibi ülkelerde kurabildikleri sosyal rabıtarlar veya kendilerinin gerek ailevi gerek hami-mahmi bağları (patronaj) gibi araştırma alanları artık diplomasi çalışmalarının merkezindedir.² Ayrıca, diplomasi tarihinin böylece kültür tarihiyle etkileşime girmesi sonucu teşrifat, sembolik dil, yazılı-sözlü iletişim gibi konular da artık diplomasiin odağında yer almaya başlamıştır.

Diplomasinin bu nispeten gölgede kalmış, yeni uğraş alanlarını aydınlatmak için ise, kullanılan kaynak havuzunun genişletilmesi

¹ Bu çalışma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde Mayıs 2021'de tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir. Bu vesileyle YUDAB-Balkan Çalışmaları kapsamında, Avusturya Devlet Arşivleri'nde ve Milli Kütüphane'de (Viyana) araştırma yapmamı mümkün kılan YÖK'e (Yükseköğretim Kurulu) ve süreçte yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Cahit Telci'ye (İzmir), Prof. Dr. Claudia Römer'e (Viyana) ve Doç. Dr. Özgür Kolçak'a (İstanbul) teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca, tezin nihai halini almasında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Suraiya Faroqhi (İstanbul), Dr. İrfan Kokdaş (İzmir) ve eşim Ebru Şengül-Cevrioglu'na da müteşekkirim. Son olarak, doktora eğitimim boyunca paha biçilemez manevi desteğini esirgemeyen dostum Mahmut Tat'ın (1991-2019) aziz hatirasını da rahmetle yâd etmeyi borç bilirim.

² John Watkins, "Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe", *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38:1 (2008), s. 1-13; Tracey A. Sowerby, "Early Modern Diplomatic History", *History Compass*, 14:9 (2016), s. 444-5, 448; Erik Thomson, "For a Comparative History of Early Modern Diplomacy", *Scandinavian Journal of History*, 31:2 (2006), s. 151-172.

gerekmiştir. Yalnızca diplomatik arşivlere (elçi raporları ve idarecilerin kaleme aldığı resmi talimatlar) bakmak, araştırmacıları sadece devletlerarası ilişkilere dair soruların cevaplanabileceği kısıtlı bir alana itmekteydi. Ayrıca, elçi raporlarının, kariyer kaygısı yaşayan elçilerin kendi lehlerine çarpıtılmış olarak üretilmiş olması riski her zaman söz konusudur. Bu yüzden yeni diplomasi tarihinin izlediği metodoloji, diplomatik arşivlerin aile arşivleriyle kıyaslanarak ele alınmasıdır. Başka bir deyişle diplomatik arşivlerdeki resmi belgeler, aile evrakı arasında bulunan elçi günlükleri ve elçilerin yazmış oldukları gayri resmi mektuplar/yazışma ile mukayese edilerek okunmalıdır. Böylece resmi söylemin dışında, diplomatik araçların gerçek nüfuzunun daha iyi algılanabildiği bir kapı açılmaktadır.³

Pek tabii Osmanlı tarihi açısından herhangi bir 'diplomatik arşiv'den bile bahsetmek mümkün değilken, aile arşivleri ya da diplomatik günlükler bulmak tamamen ihtimal dışıdır. Hatta Osmanlı diplomasi tarihinin ana kaynaklarını teşkil eden *sefaretnamelerin* de genel itibarıyla XVIII. yüzyılda kaleme alınmaya başlamasından ötürü Osmanlı diplomatlarının önceki asırlardaki faaliyetleri büyük ölçüde araştırma dünyasının dışında kalmıştır.⁴ Ancak, gerek yeni oluşmaya başlayan gazetecilik faaliyetleri gerekse Avrupa arşivlerinde saklı belgeler en azından XVII. yüzyıl için sınırlı da olsa Osmanlı diplomatlarına ve Osmanlı diplomasisinin işleyişine ilişkin aydınlatıcı bilgiler sunar. Böylece, yeni diplomasi tarihinin en mühim özelliklerinden biri olan aktör odaklı yaklaşımın, Avrupa'ya giden Osmanlı elçilerini takip etmek için kullanılması da kısmen mümkün hâle gelmektedir. Bu bağlamda Orta Avrupa'da birbirlerine komşu Osmanlı ve Habsburg (Avusturya) İmparatorlukları da, diplomatik karşılaşmalar bakımından oldukça hareketli bir deney ortamı teşkil eder.

Mevcut çalışma, 1628 yılında diplomatik bir aktör olarak İstanbul'dan Avusturya İmparatorluğu'na yollanan Osmanlı elçisi Recep Ağa'nın Viyana misyonuna odaklanmaktadır. 1627 yılı Eylül ayında Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında sınır bölgesinde icra edilen Sön [Szöny] Barışı'nın ardından, Habsburg ve Osmanlı saraylarının birbirlerinin başkentlerine karşılıklı büyükelçi ve hediyeler yollayarak sulhun devamlılığını garanti etmeleri gerekiyordu. Aslında karşılıklı büyükelçi ve hediye yollama uygulaması, Avrupa'da Osmanlı toprak genişlemesinin geçici olarak sekteye uğradığı 1606 Zsitvatorok Antlaşması'nın⁵

³ My Helsing ve Sophie Holm, "Tidigmodern utrikespolitik som kulturhistoria? En presentation av forskningfältet 'new diplomatic history'", *Historisk Tidskrift för Finland*, årg 100 (2015:4), s. 555-556.

⁴ Kemal Beydilli, "Sefaret ve sefaretname hakkında yeni bir değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, 30, sayı. 30 (2007), s. 8-30.

⁵ Gustav Bayerle, "The Compromise at the Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 5-54.

hükümlerinden biri olarak 1628'e kadar birkaç kez faaliyete geçirilmişti.⁶ Ancak ilk defa 1628'de iki tarafın büyükelçileri, birbirlerini sırayla karşılıklı başkentlerden alıp kendi başkentlerine eşlik etmek yerine, sınır bölgesinde mübadele edilmişlerdir. Bu da ikili ilişkiler kapsamında serhat bölgesinde büyükelçi mübadelesi uygulamasının başlangıcı anlamına gelmekteydi.⁷

Gerek bu şekilde miladi olma özelliğinden, gerekse günümüze ulaşan dönem kaynaklarının zenginliğinden ötürü, bahsi geçen büyükelçi mübadelesi Avrupalı araştırmacıların dikkatini önceki ve sonraki diplomatik teşebbüslere kıyasla daha çok çekmiştir denebilir. Fakat yapılan çalışmaların odağında pek tabii Avusturya tarafından seçilen büyükelçi Baron Kuefstein yatmaktadır.⁸ Öte yandan, Osmanlı tarafının görevlendirdiği büyükelçi Recep Ağa'ya dair bilgiye sahip değiliz. Bu sebeple mevcut çalışmada Recep Ağa'yı bir diplomatik aktör olarak odağa alıp, ağanın Viyana misyonunu yeni diploması tarihinin unsurları olan seremoniler (sınır mübadelesi, şehre giriş, huzura kabul) ve ağırlama (tayinat ve ikametgâh) pratikleri üzerinden inceleyeceğiz.

1. Recep Paşa'nın Kimliği ve Yola Çıkış

1627 Eylül'ünde imzalanan Sön Anlaşması gereği Avusturya ve Osmanlı taraflarının birbirlerine hediye taşıyan büyükelçiler (*ambassador*) göndermeleri ön

⁶ Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, R Oldenbourg Verlag, Münih 1983, s. 52.

⁷ Karl Teply, "Türkische Gesandtschaften nach Wien (1488-1792)", *Österreich in Geschichte und Literatur*, 20 (1976), s. 19. Yakın zamanda yerli akademik yazında iddia edildiği üzere 1665 yılında Elçi Kara Mehmed Paşa ile Walter Leslie arasında gerçekleşen mübadele, "kaynaklara yansıyan ilk elçi mübadele merasimi" olma özelliğini ancak bilinen Osmanlıca kaynaklara bakıldığında haiz olabilmektedir, Mustafa Can, "Osmanlı Devleti'nde Elçi Mübadelesi", *History Studies*, Cilt 12, 1 (Şubat 2020), s. 91.

⁸ Geçtiğimiz asır boyunca bu konuyu nispeten etraflica ele alan birkaç telif eser bulunmaktadır: Karl Graf Kuefstein, *Studien zur Familiengeschichte, III. Teil: 17. Jahrhundert*, Wilhem Braumüller, Viyana ve Leipzig 1915, s. 259-280; Madeleine Welsersheimb, *Hans Ludwig von Kuefstein (1582-1656)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Viyana, Viyana Üniversitesi, 1970, s. 118-200; Karl Teply, *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. im Jahre 1628 des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*, A. Schendl, Viyana 1976. Sanat tarihi perspektifinden Olga Nefedova, *Heritage of Art Diplomacy: Memoirs of an Ambassador*, Skira, Milan 2013'ün yanı sıra, şu eserlere bakılmalıdır: Peter Burschel, "A Clock for the Sultan: Diplomatic Gift-giving from an Intercultural Perspective", *The Mediterranean History Journal*, 16/2 (2013), s. 547-563; Maximilian Grothaus, "Hans Ludwig Kuefstein und die Kaiserliche Grossbotschaft an die Hohe Pforte im Jahre 1628: Zu zwei niederösterreichischen 'Turquerien' und ihrer Bedeutung", *Kamptal Studien*, 3 (1982-1983), s. 145-174; Klára Berzeviczy, "Fragen des Zeremoniells während einer Gesandtschaftsreise: Einige Bemerkungen zum Reisebericht des H. L. Freiherrn von Kuefstein", *EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Reihe I – Band I: Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I am 27. November 2013*, Eötvös-Jozsef Collegium, Budapeşte 2014, s. 53-70. Bütün bunların öncüsü olarak, 1630'lu yıllarda Habsburg saray tarihçisi sayılabilecek bürokrat Franz Christoph Khevenhüller oluşturduğu on dört ciltlik hacimli Kaiser II. Ferdinand biyografisinde, Kuefstein'in elçiliğine de hatırı sayılır ölçüde yer vermiştir, Franz Christoph Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XI*, M.O. Weidmann, Leipzig 1726, s. 252-279 ve 721-744.

görülmekteydi. Ancak, on yedinci yüzyıl gerçeklikleri penceresinden bakılınca, Osmanlı diplomatik jargonunda elçilik kavramı veya elçi unvanları henüz tam anlamıyla oluşmuş değildi. Daha detaylı belirtmek gerekirse, Yeni Çağ (yaklaşık 1400-1800) boyunca yalnızca diplomatik görevlerde ihtisaslaşmış bir Osmanlı bürokrat zümresinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine Osmanlı idaresi *çavuş* ya da *müteferrika* gibi saray görevlilerini yabancı ülkelere kısa süreli temsilci olarak *ad hoc* misyonlarla göndermeyi seçmiştir.⁹ Hakkında etraflıca bilgiye erişemediğimiz Recep Ağa da gerek Osmanlı hazine kayıtlarında, gerekse dönemin İstanbul'daki İngiltere elçisinin raporunda *Dergâh-ı Âli müteferrikalarından* biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

İlgili Osmanlı hazine kaydı, Recep Ağa'ya yüklü bir yol harcı ödendiğini göstermektedir.¹¹ Ayrıca, ağa yola çıkmadan önce Avusturya İmparatoru II. Ferdinand (h. 1619-1637) için de tıbbî amaçlarla kullanılan kıymetli taşlar (misk, amber, ban-zehir), kumaş (destar, yorgan, donluk) ve halı (Uşak seccadesi, acem keçesi, kaliçe) gibi eşyalardan bir hediye sepeti oluşturulup ödemesi hazineden yapılmıştır.¹² Bununla birlikte, padişahın ahırından (*raht hazinesini*) kıymetini bilmediğimiz koşum takımları ve atların da hediye olarak gönderildiği kayıtlara geçmiştir.¹³ Benzer şekilde 24 Aralık 1627 tarihli girdide, görevinin önemine istinaden Recep Ağa'ya yola çıkmadan önce Osmanlı idaresi tarafından kaliteli bir

⁹ Murat Uluskan, "Divân-ı Hümayun Çavuşları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004, s. 127. Bahsi geçen terim (*ad hoc*), kalıcı/daimi temsilin değil de tek seferlik görev amaçlı diplomatik temsiliyet manasına gelmektedir. 1793 öncesi Osmanlı diplomasisi bu kavramla bağdaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", A.N Yurdusev (ed.) *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York 2004, s. 36-65.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, (Başbakanlık) Osmanlı Arşivi [BOA], *Kamil Kepeci Defterleri [KK.d]* 1814, s. 139, H. 3 R 1037/M. 12 Aralık 1627. Ayrıca, İngiliz elçisi Sir Thomas Roe da bir "mutafar-aga of the grand signor, in qualetye of a little ambassador" ayrıldığını not düşmüştür, bkz.: Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, S. Richardson (ed.) Londra, 1740, s. 716: "To Sir Isaac Wake".

¹¹ BOA, *KK.d* 1814, s. 139: "Be-cibet-i harv-ı rub-ı Recep Ağa 'an müteferrika-yı dergâh-ı 'âli ki ba-elçi-i küçük-i Nemçe be-Beç firistad-bü'd, baba 20.000, Be-dest-i Mustafa Çavuş, tâbi-i ağa-yı müşarimileyb 'an Hıçane-i Amire". Recep Ağa'nın yol ödemesi olarak aldığı tüm para 150.000 akçeye yakındır. Aynı defterin devam sayfalarında diğer ödemeler de parça parça kaydedilmiştir.

¹² Hediyelerin değeri yaklaşık 161.400 akçedir, bkz.: BOA, *KK.d* 1814, s. 169. İlk ödemenin yapıldığı tarih olarak ilgili belge 26 Ra 1037 (5 Aralık 1627) tarihini göstermektedir. Ancak Reindl-Kiel'in aynı hediyelere dair incelediği *KK.d* 667 kodlu teşrifat defteri 20 Aralık 1627'yi işaret etmektedir, bkz. Hedda Reindl-Kiel, "Der Duft der Macht: Osmanen, islamische Tradition, muslimische Mächte und der Westen im Spiegel diplomatischer Geschenke", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95 (2005), s. 223.

¹³ Avusturya Devlet Arşivleri (Österreichisches Staatsarchiv) [OeStA], Hanedan Arşivi (Haus- Hof- und Staatsarchiv) [HHStA], *Diplomatie und Außenpolitik vor 1848 - Staatenabteilungen, Türkei I, Turcia 111-4* [Beilage], f. 218a-219b: "Verzeichnus, was der Türgische Abgesandte, Regie Bassa, von der ottomanischen Porten, Ihrer Khay[serlichen] M[ajestät]t[e]t präsentirt unnd überantwortet bat."

hil'at hediye edildiğini görmekteyiz.¹⁴ Recep Ağa'nın İstanbul'dan kaç kişi ile ayrıldığını bilemesek de, Viyana'ya vardığı sırada elçi Recep'in heyeti 130 kişiye ulaşacaktı.¹⁵

Aralık ayında İstanbul'dan ayrıldığını düşündüğümüz Recep Ağa heyeti, 1628 yılının ilk aylarında Avusturya-Osmanlı serhaddine ulaşmış, Budin'de (mod. Budapeşte) beklemeye başlamıştı. Budin'de görevli Osmanlı valisi Murteza Paşa, serhat bölgesinin hem diplomatik hem de idari şefi konumundaydı: Gerek Recep Ağa'nın konaklaması, gerekse elçilik mübadelesinin gidişatından artık Murteza Paşa (g. 1626-1630) sorumlu olacaktı. Paşa'nın, 22 Şubat 1628'de Recep Ağa'ya ve heyetinden önde gelen kimselere (ağaları, kapıcıları ve tercümanı) diplomatik görevlerinden ötürü giydirdiği *hil'atlar* kayıtlara geçmiştir.¹⁶

Recep Ağa Şubat 1628'den aynı yılın eylül ayına kadar serhat bölgesinde (Budin'de) karşı elçi Baron Kuefstein ile mübadele edilmeyi beklemişti.¹⁷ Bu uzun bekleyişin öncelikli sebebi, Osmanlı tarafının hazırlamış olduğu sultan onaylı anlaşma metninden (*ahidname*), Habsburgların memnun olmamasıydı. Habsburgların argümanına göre metinde sulhu sanki Habsburglar istemiş, de Osmanlılar bahsetmiş, şeklinde ifadeler geçiyordu. Bu yüzden anlaşmanın Habsburgların talep ettiği hale getirilmesi için, derhal Budin ve İstanbul arasında ulaklar gidip gelmeye başlamıştı. İkinci sebep ise, konumuzla daha alakalı olandı: Recep Ağa'ya Osmanlılar tarafından büyükelçi unvanı (*titolo di ambasciatore*) verilmemişti. Habsburg yönetimi, elçi Recep'in sıradan bir ağa olmasından rahatsızdı: Avusturyalılar, büyükelçi olarak atadığı kimseleri soylular arasından seçtiklerinden (Kuefstein'in baron olması gibi), aynı hassasiyeti Osmanlıların da göstermesini bekliyorlardı. Habsburg tarafı, Osmanlılar gerekli değişiklikleri yapmazsa sulhu tehlikeye atmayı göze aldıklarını, kısacası 'mütekabiliyet' çerçevesinde muamele görme isteklerinden taviz vermeyeceklerini bir ulak ile Budin'deki Murteza Paşa'ya bildirmişlerdi.¹⁸

Habsburg idaresinin, Osmanlı elçisinin terfi-i rütbesini istemesinin Osmanlılar için olmasa da dönemin Avrupa diplomatik adabı içerisinde şüphe

¹⁴ BOA, *Büyükruşnamçe Defterleri [D.BRZ.d]* 20683, s. 36.

¹⁵ OeStA, *Finanz- und Hofkammerarchiv [FHKA], Sammlungen und Selekte, Reichsakten [RA]* 302.24 (eski sistem Fasz. 185/A içinde), f. 266a-b (10 numaralı tomar).

¹⁶ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.d]* 7339, s. 4: (16 C 1037/22 Şubat 1628). 1628-1629 arasında geçen bu defter, Murteza Paşa zamanında tutulan bir Budin Vilayeti hazinesi muhasebe (*ruşnamçe*) defteridir. Bu defterin muhtelif sayfalarında paşanın Şubat ile Eylül 1628 arasında Budin Vilayeti'nde konaklaması için harcanan yaklaşık yarım milyon akçelik meblağın girdilerine ulaşmak mümkündür, s. 13,14, 18.

¹⁷ Budin hazinesi Recep Ağa ve heyetine Budin Eyaleti'nde konakladıkları 256 gün için (deftere göre 22 Ocak'tan itibaren eylül sonuna kadar) günlük 1150 akçe yeme-içme masrafı yapmıştır, BOA, *MAD.d* 7339, s. 14 (20 Ekim 1628).

¹⁸ OeStA, *HHStA, Venedig, Dispacci di Germania [V.Disp.G]* 69, s. 159-160: "Di Prage li 9 Febraro 1627 [1628]": "... essendo resolutissimi Imperiali di non cedere, et volere essere trattati del pari [vurgu yazara ait]".

götürmez bir karşılığı vardı: Modern öncesi Avrupa toplumunda 'şeref' (*Ehre*) kavramı, sosyal sermaye olarak görülmekteydi. Bu durumda Avrupalı monarkın huzuruna çıkarken efendisini temsil eden diplomat da hâliyle temsil ettiği hükümdara yaraşır bir sosyal sermayeye sahip olmalıydı. Yeni Çağ standartlarında mevzubahis sosyal sermayenin de aristokraside yer almaktan geçtiğini düşünürsek, Habsburgların kendi diplomatlarını soylular arasından seçmesi ve Osmanlıların da aynısını yapmasını istemesi anlam kazanmaktadır.¹⁹ Nihayetinde hem Habsburg hem de Osmanlı hükümdarları taçlı-başlar arasındaki en yüksek kategori olan imparatorlar olduklarından, sembolik temsilin gerçekleştiği huzura kabullerde elçilerinin hem temsil ettikleri hükümdarı hem de huzurunda buldukları hükümdarı onurlandırmak adına yüksek sosyal sermaye sahibi, yani soylu olmaları gerekmektedir.

Aslında Osmanlı yönetimi, elçilerinin rütbesine yönelik bu tarz bir taleple ilk defa karşılaşmıyordu. Daha önce, mesela 1617 yılında, Avusturya'ya elçi gönderilen Ahmet Kâhya'ya, Kanije Beylerbeyliği payesi verilmişti.²⁰ 1628'de de aynı durum söz konusu olmuştu: Osmanlı-Habsburg sınırında yer alan, ancak Budin kadar büyük ve önemli olmayan Kanije Eyaleti'nin yöneticiliği payesi, bu sefer de Recep Ağa için uygun görülmüştü.²¹ Bu payeyle artık elçi Recep, 'paşa' yapılmış ve böylece büyükelçi statusüne yükselmişti. Gerçekten de Budin hazine defterinde, Budin'e ilk vardığında ağa olarak kayıtlı Recep'in sonraki aylarda Recep Paşa olarak karsımıza çıktığını görmekteyiz.²²

Daha önce literatürde dikkat çekildiği üzere, Avrupa toplumunda olduğu şekliyle bir aristokrasi sınıfının Osmanlılarda bulunmayışı, Osmanlılarda 'elit' kabul edilme şartını sultan hizmetinde çalışmayla ilişkilendirmişti. Başka bir deyişle, Yeni Çağ'da bir toplumsal sermaye olarak görüldüğüne değindiğimiz 'şeref', Osmanlı toplumunda sultanın hükümetinde elde edilen konumla kişiye transfer edilmiş oluyordu. Böylece askeri sınıfa dâhil olmak, aslında Osmanlı eliti (ya da soyluları) arasına girmek manasına gelmekteydi.²³ Haliyle 'paşa' unvanı da sultanın taşra hükümetindeki en yüksek idari unvan sayılmaktaydı. Bu sebeple

¹⁹ André Krischer, "Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit", Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 5-8.

²⁰ Sándor Papp, "Osmanische Funktionäre im Informationsnetz des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger (1649-1666)", *Chronica*, 19 (2020), s. 33.

²¹ OeStA, *HHSLA, V.Disp.G* 70, s. 23: "Di Prage li 15 Marzo 1628".

²² BOA, *MAD.d* 7339, s. 4, 13, 14. Habsburg kayıtlarında dönemin sadaret kaymakamının (Topal Recep Paşa) Osmanlı heyetini birazdan baştan savma hazırladığı, ancak sınır bölgesinde Murteza Paşa'nın hem Büyükelçi Recep'in taşıdığı Osmanlı hediyelerini takviye ettiği hem de Recep'e 'paşa' ünvanının verilmesini sağladığı belirtilmiştir, OeStA, *HHSLA, Türki I, Turica* 112, (1633) f. 94a: "Constantinopel den 12 July 1633".

²³ Ehud Toledano, "The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1900): A Framework for Research", Illan Pappé ve Moshe Ma'oz, *Middle Eastern Politics and Ideas: A History from within* içinde, Tauris, Londra-New York 1997, s. 150-151.

olacak ki on yedinci yüzyılın devamında da Avusturya'ya gidecek elçilere Temeşvar ya da Rumeli Beylerbeyi gibi makamlarla 'paşa' payesinin verilmeye devam ettiğini görüyoruz.²⁴ Osmanlı yönetimi için 'büyükelçi' veya 'soylu' gibi tanımlayıcılar pek anlamlı olmasa da, 'paşa' ibaresinin ifade ettiği önemin ne Habsburglar ne de Osmanlılar tarafından tartışmaya açılmadığı muhakkaktı.

Recep Paşa'nın misyonuna dönecek olursak, anlaşma metninin son halinin İstanbul'dan Viyana'ya ulaştırılmasıyla (10 Eylül 1628),²⁵ artık büyükelçi mübadelesi için bir engel kalmıyordu. 23 Eylül tarihli gazete haberine göre, Viyana yönetimi Osmanlı elçisi Recep Ağa'nın (artık Paşa) ilerleyen haftalarda şehre gireceğini bildirmiş ve bu şehre giriş merasiminin öncekilerden daha şatafatlı olacağı söylenmişti. Bu sebeple ahaliye, Osmanlı büyükelçisini karşılamak için şehre giriş günü şık ve silahlı olarak sokaklarda olmaları duyurulmuştu.²⁶ Viyana'dan çoktan ayrılmış olan Habsburg Büyükelçisi Baron Kuefstein da o sıralarda iyice Osmanlı sınırına yaklaşmış, Habsburg-Osmanlı serhaddindeki son Avusturya kalesi olan Komaron'a varmıştı. Recep Paşa da aynı tarihlerde maiyeti, heyetine eşlik eden mehter takımı ve kırk kadar arabayla Budin'den çıkıp sınırdaki son Osmanlı kalesi olan Estergon'a doğru yola koyulmuştu.²⁷ Mübadele, Estergon ile Komaron arasında, serhat bölgesinde yer alan ve tarafsız olduğu kabul edilen bir yerde gerçekleşecekti (Ek 1: Harita).

2. Büyükelçi Mübadelesi

Sınır bölgesinde eş zamanlı gerçekleşen büyükelçi mübadelesi uygulamasının 1628 yılıyla başladığına daha önce değinmiştik. Erişebildiğimiz Osmanlı kaynakları anlatı niteliğinde olmadığından, mübadelede gerçekleşenlere dair ancak Habsburg Büyükelçisi Baron Kuefstein'in sefaretnamesinde bilgi bulmaktayız: Kuefstein, "*saat ve yer hususunda Türklerle yapılan mutabakat*" üzerine, büyükelçilik mübadelesi için 26 Eylül 1628 günü sabah 9'da Komaron'dan harekete geçtiğini not etmiştir.²⁸ Viyana'dan beri kendisini ve heyetini taşıyan on sekiz teknenin yanı sıra, sınır kalelerinden eşlik için gelen on bir *şayka* (sığ sularda ilerleyebilen

²⁴ 1650 yılında elçilik yapan Hasan'a Temeşvar Beylerbeyi, 1665 yılında yine müteferrika olan Kara Mehmed Ağa'ya ise Rumeli Beylerbeyi olarak paşa payesi verilmişti, bkz.: Papp, "Osmanische Funktionäre", s. 32; Ernst D. Petritsch, "Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)", Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer (haz.) *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/ Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, Burgenländische Landesarchiv, Eisenstadt 2016, s. 269.

²⁵ József Stessel, "II. Ferdinand'ın Büyükelçi Kuefstein'a mektubu, 10 Eylül 1628", *Magyar Történelmi Társ.* 50 (1902), s. 427.

²⁶ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 23. September/Anno 1628.

²⁷ BOA, MAD.d 7339, s. 14.

²⁸ OeStA, HHStA, *Türkei I, Turica* 111-3, f. 7a-b. Elçi mübadelesinin devamı bu kaynaktan aktarılacaktır.

tekneler) ile Tuna Nehri üzerinde ilerlemektedirken, 400 atlı ve 200 piyade de nehir kenarında uygun adımlı bir kortej oluşturuyordu. Saat 10 civarı (daha önceki sulhların bağlandığı ve dolayısıyla tarafsız bölge statüsünde olan) Almaş ve Sön yerleşimleri arasına varmışlardı. Kuefstein'a göre mübadelenin burada yapılmasını, bir gün önce Osmanlı tarafı temsilcileri ile Habsburglar adına Komaron Kalesi komutanının vekili kararlaştırmıştı.

Avusturya elçisi Kuefstein, Almaş-Sön arasına geldiği vakit, karşısında benzer bir kalabalıkla Osmanlı Büyükelçisi Recep Paşa'yı ve Estergon sancakbeyini hâlihazırda bekler bulmuştu. Kuefstein maiyetine tekmeden inmelerini buyurmuş ve iki soylu yaverini, kalabalık bir hizmetkâr grubu ve tercümanıyla birlikte Osmanlı büyükelçisine selam ve karşılama için yollamıştı. Buna mukabil Recep Paşa da dört ağasını Kuefstein'a aynı sebeple göndermişti. Ağalar Kuefstein'ı selamlayıp, sıhhatini sormuşlar, ardından da kendisinden yarı yolu gelmesini rica etmişlerdi, zira Osmanlı büyükelçisi de öyle yapacaktı.

Kuefstein yürüyüşe başlamadan önce gönderdiği adamlarının dönmesini beklemek istediğini söylemiş, adamları döndüğünde de aynı şekilde kendisinden, kaygından inmesini rica etmişlerdi. Bunun üzerine Kuefstein, bir yanında Kaiser'in yanına tayin ettiği bir görevli ve diğerinde Komaron Komutanı Baron Kollonitsch ile kayıktan kıyıya inmişti. Artık yapılması gereken, iki büyükelçinin de birbirlerine doğru yürüyüp orta yolda buluşmalarıydı. Kuefstein, taraflar yürümeye başladıktan sonra Recep Paşa'nın, "*mağrur edasıyla, ve kendince [Kuefstein'a karşı] takınmış olduğu öndelik tavrını vurgulamak için adımlarını yavaşlattığını ve hatta sabit durduğunu*" fark etmiştir.²⁹ Kısacası Kuefstein Osmanlı tarafının, adeta ayaklarına gitsin diye kendisini beklediğini ima etmektedir. Bunun üzerine Kuefstein kendisi de durmuş ve eğer Osmanlı büyükelçisi derhal ilerlemezse, her şeyi bırakıp gideceğini söylemiştir.³⁰ Sefaretnamesinde açıkça bu şekilde dile getirmese de, Baron Kuefstein belli ki diplomatik mütekabiliyetten ödün vermek istemiyordu.

Baron Kuefstein'ın, Recep Paşa'nın yapmaya çalıştığı kurnazlık hakkında doğru söyleyip söylemediğini ne yazık ki hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak, şayet böyle bir durum gerçekleşmişse de, herhangi bir yorum yapmadan önce sebebinin acaba gerçekten Osmanlı tarafının bilinçli bir politikası mı olduğunu; bunun Büyükelçi Recep Paşa'nın kendi inisiyatifiyle yaptığı bir hamle mi olduğunu; yoksa karşılıklı bir yanlış anlaşılma sonucu herhangi bir sebepten Recep Paşa'nın duraklama ihtiyacı mı hissettiğini bilmek gerekir. Ayrıca, karşılıklı birbirine yürüyen iki kişinin göz kararıyla nerenin orta nokta olduğuna karar vermeleri de oldukça muğlak bir arayış olsa gerekir. Yine de hatırlatmakta fayda var ki yıllar sonra, 30 Mayıs 1665'te gerçekleşecek elçi Kara Mehmed-Walter

²⁹ OeStA, HHSIA, *Türkei I, Turcica* 111-3, f. 7b: "*Ich aber gleich darauf vermerckbet, dass die Türcken ihrer stolzen art nach, unnd zu erzägung einer vermäinten präeminenz, längsamer, dann Wier, fortgängen, unnd gar still zu stehen sich unterstanden*".

³⁰ OeStA, HHSIA, *Türkei I, Turcica* 111-3, f. 7b.

Leslie mübadelesinde, Osmanlı elçisinin “*ilk gelen elçiyi mağlup, diğerini ise galip*” olarak addettiği görüşü, Recep Paşa’nın yapmaya çalıştığı kurnazlığın Osmanlı havsahasında yeri olabileceğine işaret etmektedir.³¹ Hakikat ne olursa olsun, 1628’de ilk defa gerçekleşen mübadelede yaşanan bu tarz bir sürprizin tekrarlanmaması adına ileride önlem alınacak ve gerek 1665’te gerekse sonrasında sınırdaki teati noktasında üç direk dikilmiş olacaktı: elçiler kendi taraflarındaki ilk direkte atlarından inip, orta direğe aynı anda ulaşmaya çalışacaklardı.³²

Nihayetinde Kuefstein anlatısına dönecek olursak, büyükelçinin geri dönme tehdidini duyup bütün barış sürecinin suya düşmesi ihtimalinden çekinen Osmanlılar yollarına devam etmiş ve böylece iki taraf birbirlerine doğru yürüyüp gelmişlerdir. Taraflar birbirlerine ulaştığında, dostane selamlarını vermişlerdir. Ardından Kuefstein söze girip, ilk olarak iki imparatorun sulhu bağlamasından ötürü kendisinin Kaiser II. Ferdinand tarafından Sultan IV. Murad’a (h. 1623-1640) gönderildiğini söylemişti. Kuefstein, sözlerine büyükelçi Recep’e sıhhatler ile iyi yolculuklar dileyerek ve Habsburg Sarayı’nda, imparator nezdinde çok iyi muamele ve karşılama bulacağını vurgulayarak devam etmişti. Cevaben Recep Paşa da sıhhatler ve iyi yolculuklar dilemişti. Bunun üzerine Kuefstein, Osmanlı tarafının talep ettiği mürur tezkeresini (*Gelaitsbrieff*) henüz Kaiser’den elde edemediklerini, bu yüzden de Komaron komutanından aynı ricayı yenilemesini kısa süre önce istediğini söylemişti.³³ Bunu dert etmiş gözükmeyen Osmanlı büyükelçisi, derin bir saygıyla Sultan Murad’ın Kuefstein adına çıkarttığı mürur tezkeresini uzatmış ve kendisi için gelmesi gereken mektubu bekleyeceğini söylemişti. Ancak Kuefstein, teşekkürlerini sunmakla beraber sebepsiz bir şekilde (lakin muhtemelen mütekabiliyet adına) Osmanlı tarafının verdiği mektubu almayı dostça reddetmişti. Böylece elçi mübadelesi tamamlanmış oluyordu.

Artık Recep Paşa, Kaiser’in tayin ettiği görevlinin, yani Komaron Kalesi komutanı Kollonitsch’in gözetimi altındaydı.³⁴ Habsburg idaresi, o sıralarda Osmanlı topraklarında hüküm süren veba salgınından ötürü büyükelçiyi hemen yoluna koymamış, bir süre Komaron’da karantina amacıyla bekletmiştir (*auszulufften/fare un poco di contumacia*).³⁵ Günümüz standartlarında bir büyükelçiye veba şüphelisi gözüyle bakılması kulağa oldukça rahatsız edici gelebilir. Ancak, aynı sebepten ötürü Habsburg Büyükelçisi Baron Kuefstein’in da Budin’e kabul

³¹ Ernst D. Petritsch, “Die osmanische Großbotschaft”, s. 272.

³² Christoph Würflinger, “Symbolische Kommunikation im habsburgisch-osmanischen Konfliktmanagement: Die Großbotschaft des Anton Corfiz Graf Ulfeld nach Konstantinopel 1740/41”, Yüksek Lisans Tezi, Paris Lodron Universität Salzburg, 2017, s. 47.

³³ Avusturya Harp Şurası’nın (*Hofkriegsrat*) kayıtlarında, Recep Paşa için aman mektubunun ancak 30 Eylül’de oluşturulduğunu görüyoruz, OeStA, *Kriegsarchiv [KA]*, *Hofkriegsrat [HKR]* P 260, f. 279b: “Salvus Conductus für Herauffraifung des Türckischen Legatus”.

³⁴ Recep Paşa’nın eşlikçisi Kollonitsch’ten tayinatını talep ettiği kayıtlara geçmiştir, OeStA, *KA*, *HKR* P 259, f. 298a, 1 Ekim 1628.

³⁵ *Neu-ankommender Currier Auß Wien*, (*Ordentliche Zeitungen*); ve OeStA, *HHStA*, *V.Disp.G* 71, s. 45. İkisi de 7 Ekim 1628 tarihlidir.

edilmeyip, Murteza Paşa tarafından şehir dışında, bir sahra çadırında ağırlandığını düşünürsek, paşanın çok da itiraz hakkı yoktu. Recep Paşa'nın elçilik mübadelesinden sonra Viyana'ya girişine kadar yirmi beş günlük bir zaman geçmesi gerekecekti.³⁶

Nihayetinde Recep Paşa ve heyeti 20 Ekim günü şehre girişten önceki son durak olan Schwechat'a gelmişlerdi.³⁷ Bu sırada şehir içerisinde de hareketlenmeler başlamıştı. Habsburg idaresi şehrin dört bir yanındaki mahallelerde davullar çaldırıp, şehir sakinlerinin ertesi sabah erkenden silahlarıyla beraber Osmanlı elçisini karşılamaya gelmelerini duyurmuştu. Şehir sakinleri dört farklı sancağa/alaya (4 *Fabnen*) bölünüp karşılama için dizileceklerdi. Ulaşan haberler, elçi Recep'in gösterişli bir maiyet ve kortejle gelip, Kaiser II. Ferdinand için göze hoş hediyeler getirdiği doğrultusunda idi.³⁸

3. Recep Paşa'nın Viyana'ya Girişi

Şehre giriş seremonileri, Yeni Çağ Avrupa diplomatik kültürünün yerleşik öğelerinden biriydi. Avusturya hükümdarlarının ikamet ettiği Viyana'ya girişin seremoniyle gerçekleşmesi, aslında birinci dereceden (*primi ordinis*) elçilere tanınan bir ayrıcalıktı. Daha net belirtmek gerekirse, dönemin cumhuriyet ya da prenslik değil de ancak krallık statüsünde olan devletlerinin Habsburg başkentine gönderdikleri elçilerinin tören alayıyla Viyana'ya girme ayrıcalığı bulunmaktaydı.³⁹ Pek tabii imparatorluk statüsünde olan Osmanlı Devleti temsilcileri de birinci dereceden elçiler olarak alayla Viyana'ya girmektedirler.

21 Ekim 1628 günü gerçekleşen Recep Paşa heyetinin şehre girişi hakkında dönemin gazetesi bize önemli bilgiler vermektedir:⁴⁰ Önceki gün duyurulduğu üzere Viyana ahalisi sabahtan silahlarını kuşanmış bir şekilde, ait oldukları dört sancaktan birinin altına gelmişler, tam öğle vakti kendilerine buyrulan konuma geçmişlerdi: Her ne kadar dört sancak önceden belirlenmiş konumlarda

³⁶ Vebadan ötürü o sırada Osmanlı idaresi Budin'i boşaltmış, Peşte dışında sahra çadırlarına yerleşmişlerdi, Klára Berzeviczy, "Fragen des Zeremoniells während einer Gesandtschaftsreise: Einige Bemerkungen zum Reisebericht des H. L. Freiherrn von Kuefstein", Balázs Sára (ed.), *EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Reihe I – Band I: Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I am 27. November 2013*, Eötvös-Jozsef-Collegium, Budapeşte 2014, s. 61.

³⁷ OeStA, KA, HKR P 260, f. 283b (20 Ekim 1628). Schwechat günümüzde havalimanının bulunduğu yerdir.

³⁸ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 21. October / Anno 1628.

³⁹ Jan Paul Niederkorn, "Das Zeremoniell der Einzüge und Antrittsaudienzen der venezianischen Botschafter am Kaiserhof", Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, içinde Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 84-85.

⁴⁰ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 28. October / Anno 1628. Gazete haberiyle neredeyse birebir aynı anlatıyı kuran havadis derlemesine de bakılabilir: *Theatrum Europaeum*, Yıl 1628, s. 1144-45.

tutulmuşsalar da, ahali sırayla büyükelçinin geçeceği cadde üzerine yerleştirilmişti. Ardından, elçi heyetine rehberlik edecek saray görevlisi (*Hoffmarschalck*) Kont Schwarzenburg, hem kendi maiyeti hem de peşi sıra gelen bir kısım şehir sakini ve tüccarlar ile at sırtında şehir dışına çıkıp, surların yarım mil ötesinde, St. Mark isimli arazide Recep Paşa'yı karşılamışlardı.

Kont Schwarzenburg ve Recep Paşa birbirlerine doğru yaklaşmışlar ve mesafe yeterince kapanınca önce paşa sonra da saray nazırı atlarından inmişlerdir. Karşılıklı birkaç adım attıktan sonra ev sahibi Schwarzenburg durmuş ve misafiri Recep Paşa'nın kendisine gelmesini beklemiştir. Paşa yaklaşıncı da iki taraf birbirine hürmetlerini sunmuşlar (*einander erzeigter gebührenden Reverenz*), ardından Kont Schwarzenburg tercüman vasıtasıyla paşayı selamlayarak (*gratulirt*) karşılamıştır. Akabinde, Recep Paşa'nın önüne Kaiser II. Ferdinand tarafından gönderilmiş ve göz alıcı mücevherlerle koşumları süslü bir atı getirmişler, o da hemen binmişti.⁴¹

Şehre giriş anına dair gazetede yer almayan önemli bir hususu Murteza Paşa'nın geç tarihli bir mektubundan öğrenebiliyoruz: Recep Paşa ve heyeti Viyana'ya girerken, her ne kadar mehter çalınmasına izin verilmişse de, sancak dalgalandırılmasına müsaade edilmemişti.⁴² Belli ki bu konuda önceden bir mutabakata varılmış olduğundan, Recep Paşa herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Mızıka ve sancak konusundaki bu hassasiyet, 1616 yılında İstanbul'a maiyetiyle birlikte giren Habsburg büyükelçisinin mızıka ekibine davulborazan çaldırıp sancak sallandırması meselesine dayanıyordu. Bir tarafında Hristiyanlığı temsilen çarmıha gerili İsa ve diğer tarafında Habsburgların arması olan çift başlı kartal yer alan sancağın Müslüman Osmanlı başkentine girerken açılması, o sene haliyle bir krize sebebiyet vermişti.⁴³ Hal böyleyken, sonraki elçilik seremonilerinde bu konu şehre giriş töreni başlamadan bir karara bağlanır olmuştu. Gerçi her ne kadar Recep Paşa mehter çaldırabilmişse de, mevkidaşı Baron Kuefstein'in İstanbul'a girerken ne sancak açmasına ne de mızıka çaldırmasına izin verilmemişti.⁴⁴

Recep Paşa'nın Viyana'ya giriş seremonisine dönecek olursak: Paşa, Kaiser II. Ferdinand'ın gönderdiği bineğe atladıktan sonra, bugün de aynı ismi taşıyan Kärntner Kapısı'ndan maiyetiyle birlikte şehre girmiş ve günümüzde '2. Viyana ilçesi' olarak bilinen Leopoldstadt (*vor dem Rothen Thurn über der Schlagbruck*) tarafına kadar geçit yapmıştır. Görselden (Ek 3) anlaşılacağı üzere izlenen güzergâhın, Recep Paşa ve heyetini lojmanlarına götürmek için en kısa yol olmadığı doğrudur. Ancak yapılan bu kısa dolambaçla heyet hem huzura kabul

⁴¹ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 28. October/ Anno 1628.

⁴² OeStA, HHSStA, *Türkei I, Turcia* 111-4, f. 120a: "Datum Offen den 3. Novembers Anno 1628 ./."

⁴³ Adam Wenner, *Türkisches Reisebuch von Prag aus biss gen Constantinopel, ...*, Simon Halbmayer, Nürnberg 1622; ve tercümesi için Crailsheimli Adam Wenner, *Padışahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

⁴⁴ OeStA, HHSStA, *Türkei I, Turcia* 111-3, f. 17b.

gününden önce imparatorluk sarayını (*Hofburg*) hem de şehrin sembolü konumunda olan Aziz Stefan Katedrali'ni (*Stephansdom*) uzaktan görmüş oluyordu.

Dönemin gazetesi tören alayını ve ilerleyişini şöyle aktarmaktadır: En önde bir bölük kimi mızraklı kimi mızraksız, davullar ve uzun sancaklar taşıyan Macarlar gitmekteydi ki, bunlar ta sınırdan beri Osmanlı heyetine eşlik etmişlerdi.⁴⁵ Peşleri sıra bir gün önceki duyuruyu ciddiyetle dikkate almış şık giyimli, mavi tüyler ve kuşaklar takmış şehir eşrafı ve tüccarı at üstünde ilerliyordu. Bu grubun ön kısımlarında ise şehrin belediye başkanı Daniel Moser ve ticaret sorumlusu yer almaktaydı. Şehir eşrafının arkasındaki grubu da (ki aralarında pek çoğu kasaptı) yine at üstünde şık giyimli şehir sakinleri oluşturmaktaydı. Artık bu üçüncü grubun ardından da Osmanlı elçilik heyeti başlıyordu. Hediye olarak getirilen atların ve Recep Paşa'nın boşa çıkan atının önünde mızraklı askerler gitmekte, artlarında ise birkaç Osmanlı süvarisi ve nihayet büyükelçi Recep gelmekteydi.⁴⁶ (Ek 2)

Recep Paşa'nın fiziksel görünüşüne dair de ilk defa bu vesileyle malumat sahibi oluyoruz: Gazetenin tabiriyle yaşlı ve şişman bir adam olan Recep Paşa, sarı kadifeden içlik (*Underrock*) ve kırmızı kadifeden bir kaftan (*Oberrock*) giymekteydi.⁴⁷ Paşa ilerlerken yanında da saray nazırı Kont Schwarzenburg ve iki kişi daha at binmekteydi: Komaron muhafızı Kollonitsch'in ifadesine göre, Kont Schwarzenburg elçinin sağında, kendisi ise solunda ilerlemekteydi. Artlarından saray halkı (*Hoffleuth*) ve en sonda da mızrak ve sancak taşıyan birkaç Osmanlı tebaası daha yürümekteydi. Osmanlı heyetinin yükünü taşıyan arabalarla da kortej sonlanmış oluyordu. Yine Kollonitsch'in aktardığına göre heyetin yolu Kärntner Kapısı'ndan sonra imparatorluk ahırları (Kayserstall), kömür pazarı (Kholmarkht) ve Graben'den geçmişti. Rothenthurm denen şehir kapısından çıkan heyet, Tuna üzerindeki köprüden (Schlagbruck) geçerek şehri terk etmişti. Köprüyü geçtiklerinde varmış oldukları Tuna Nehri adacığı (Leopoldstadt), Osmanlı heyetinin aylarını geçireceği yer olmuştu.⁴⁸ (Ek 4 ve 5)

4. Büyükelçi Recep Paşa'nın Viyana'daki İkametgâhı, Tayinatı ve İlk Günleri

Osmanlı elçileri on altıncı yüzyıl boyunca, yirmi otuz kişilik nispeten küçük heyetlerle geldiklerinden, konaklama meselesi o dönemde Habsburglar için pek sorun olmamıştı.⁴⁹ Öyle ki, 1565'de gelen Hidayet Ağa'nın suriçi Viyana'da

⁴⁵ OeStA, KA, HKR P 260, f. 284a. 21 Ekim 1628 tarihli bu girdi Raab (Yanık) Kalesi'nden iki yüz hafif süvarinin (*Husar*) geldiğini belirtir.

⁴⁶ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 28. October/ Anno 1628.

⁴⁷ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 28. October/ Anno 1628.

⁴⁸ OeStA, HHStA, *Handschrift Weiß [HS W] 1114*, Mektup K4: "Wienn den 22 Okt. :628".

⁴⁹ Karl Teplý, "Türkische Gesandtschaften", s. 18.

(günümüzde ‘1. Viyana’) bir lojmanda kaldığı bilinmektedir.⁵⁰ Ancak, Zitvatorok Anlaşması’ndan sonra başlayan büyükelçilik/hediye elçiliği uygulamasıyla Osmanlı heyetleri de kalabalıklaşmış ve heyetlere suriçi Viyana’da yer bulmak pek kolay olmamıştır. Literatürde 1634 sonrasında gelen Osmanlı büyükelçilik heyetlerinin Viyana’nın dışında, Leopoldstadt varoşunda yer alan ‘Zum Goldenen Lamm’ isimli handa kaldıklarına dikkat çekilmişse de, Recep Ağa’nın 1628-1629 yıllarındaki lojmanı ilgili araştırmanın dışında kalmıştır.⁵¹

21 Ekim’de Viyana’ya yerleşmiş olan Recep Paşa’nın kaldığı yere dair arşiv malzemesi bilgi sunmaktadır: Şehirdeki Venedik elçisinin raporuna göre bu ikametgâh, “*şehrin dışında, yakınlarda yer alan kimi evler*” idi.⁵² Muhtemelen bu kadar kalabalık (yaklaşık 130 kişi) bir heyeti tek bir evin kaldırması mümkün olmadığından, bahsi geçen yer birkaç haneden mürekkep bir bina olmalıydı. Her halükarda bu ev kompleksi, Avusturya kayıtlarına kulak verecek olursak alelade bir bina değildi: Avusturya Sarayı Maliye Dairesi (*Hofkammer*) Direktörü Jacob Berchtold’un Leopoldstadt’taki ikametgâhı, Habsburg hazinesi tarafından haftalık ödemelerle Recep Paşa ve heyeti için kiralanmıştı.⁵³ Bu durumda Osmanlı büyükelçilerinin suriçinde değil de Leopoldstadt’ta ikamet etmeleri 1628’de başlamıştır.

Recep Paşa’nın Viyana’da günlerini nasıl geçirdiğine dair fazla malumatımız bulunmamaktadır. Yine de Osmanlı tarafıyla iletişim trafiğinin Budin Valisi Murteza Paşa üzerinden ya da sadece paşa ile olduğunu varsayabiliriz.⁵⁴ Viyana’ya dönecek olursak, bir elçi olarak misyonundaki en önemli anın, gönderildiği hükümdarın şahsen karşısına çıkmak olduğu bilincinde olan diplomatik çevre için, Kaiser II. Ferdinand’ın ne zaman Recep Paşa’yı göreceği büyük merak unsuruydu. Şehirdeki Venedik temsilcisi, Ferdinand’ın Recep Paşa’yı gelişinden bir hafta sonra 28 Ekim’e kadar hâlâ kabul etmediğini not düşmüştür. Bundan daha önemlisi ise, Recep Paşa’ya verilen ‘tayinat’a dair yaşananlardı.⁵⁵

⁵⁰ Özgür Kolçak, “Sınır Diplomasından Saltanat Elçiliğine: Bir 16. Yüzyıl Diploması Hikâyesi Yahut Marcus Scherer/Hidayet’in Esrarlı Sergüzeşti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39: 67 (2020), s. 182.

⁵¹ Richard Perger ve Ernst D. Petritsch, “Der Gasthof "Zum Goldenen Lamm" in der Leopoldstadt und seine türkischen Gäste”, *Studien zur Wiener Geschichte: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 55 (1999), s. 164.

⁵² OeStA, *HHSIA*, *V.Disp.G* 71, s. 64: “Da Vienna li 28 Ottobre 1628”: “è alloggiato fuori della Città in alcune case vicine”.

⁵³ OeStA, *FHKA*, *Hoffinanz Österreich [HFÖ]* P 731, f. 272a: “Hern Jacobn Berchtoldt HoffCamer Directorn die demselben wegen des Türrgişhen Pottsbafters einlosierung in sein Hauß über der Schlagbrucken.” Haftalık kira bedeli 40 *Florin* (yaklaşık 27 guruş: 2400 akçe) olarak kaydedilmiştir.

⁵⁴ OeStA, *HHSIA*, *Türkei I, Turcica* 111-4, f. 120a’da gördüğümüz üzere Recep Paşa şehre girerken mehter müziği çalınmasına izin verildiğini, ancak Osmanlı sancaklarının kapatıldığını Murteza Paşa’ya yazmıştı.

⁵⁵ OeStA, *HHSIA*, *V.Disp.G* 71, s. 64: “Di Vienna li 28 Ottobre 1628” .

Tayinat uygulaması, 18. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne olağanüstü misyonla gelen elçilerin günlük yiyecek-içecek ve benzer masraflarının karşılanmasını ifade etmektedir.⁵⁶ Ancak bu uygulamanın tek taraflı olmadığı, Habsburgların da Viyana'ya veya Prag'a gelen Osmanlı elçilerine benzer bir muameleyi uygun gördükleri aşikârdır. Recep Paşa ve maiyeti için 1628 Eylül'ünde Habsburg Maliye Dairesi'nin gerekli ayarlamaları yaptığını biliyoruz: Bohemya (2000), Silezya (2000) ve Macaristan (1000) maliye kalemlerinden aylık toplamda 5000 Florin (3333 Taler: yaklaşık 300.000 akçe, yani günlük 110 Taler: 9900 akçe) toplanıp Recep Paşa heyetine tahsis edilmesi planlanmıştı.⁵⁷ Ancak, Venedik elçisinin ifadesine göre Recep Paşa kendisine yapılan tahsisattan tatmin olmamıştı. Kendi rütbesinde birine bu tahsisattan çok daha fazlası verilmesi gerektiğine dair sitemini iletmesine rağmen, Habsburg yetkilileri paşaya verdikleri meblağı makul addetmekteydi.⁵⁸

Ertesi hafta, Venedik temsilcisinin 4 Kasım tarihli raporu, tayinat sorununun hâlâ çözülemediğine, aksine kötüye gittiğine işaret etmektedir. Ayrıca Venedik temsilcisi, Habsburg yetkilerinin sorunun çözümüne yönelik çaba gösterdiğini not ederken, aldığı meblağı yetersiz görmeye devam eden Recep Paşa'nın bu sorun çözülene kadar Kaiser II. Ferdinand'ın huzuruna çıkarılmayacağını da belirtmektedir.⁵⁹ Bir sonraki raporda (11 Kasım) ise işlerin iyice çığırından çıktığı ifade edilmiştir: Recep Paşa itirazını doğrudan Kaiser II. Ferdinand'a sunmak için 5 Kasım günü kendi başına saraya gitmek istemiştir. Ancak, kapıdaki nöbetçiler paşanın Leopoldstadt'tan Viyana'ya geçmesine izin vermemiş ve paşayı ikametgâhına dönmeye mecbur etmiştir.⁶⁰ Saray Harp Konseyi'nin (*Hofkriegsrat*) kayıtlarında gördüğümüz kadarıyla bu anlaşmazlık hakkında kendisi de Osmanlılardan tayinat alacak olan Kuefstein'a mektup yazılmıştır. Ayrıca, 9 Kasım'da Habsburglar Budin'e adamlar yollamıştır ki görevleri arasında muhtemelen bu durumu Murteza Paşa'ya iletme de vardı.⁶¹

Tartışmaya dâhil olmuş Habsburg saray tercümanına verdiği yazılı rapordan, olayın çok ileriye gittiğini ve Recep Paşa'nın tercümanı yüzüne karşı 'yalancı' olarak nitelendirdiğini dahi görmekteyiz. Paşaya verilen günlük 110 Taler'i (aşağı yukarı 9900 akçe) kifayetsiz gören Recep Paşa, Habsburg Büyükelçisi Kuefstein'a günde 9000 akçe üzerine binek yemi ve odun da verildiğini, bu yüzden kendisine verilen günlük 110 Taler'in (9900 akçenin) yetersiz olduğunu ısrarla söylüyordu: Kendisine Habsburg topraklarına girdiğinden beri kırk gündür tayinat

⁵⁶ Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasisinde 'Tayinat' Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10.1 (2015), s. 31-49.

⁵⁷ OeStA, FHK4, HFÖ P 727, f. 316, 359, 369.

⁵⁸ OeStA, HHS1A, V.Disp.G 71, s. 64: "Di Vienna li 28 Ottobre 1628".

⁵⁹ OeStA, HHS1A, V.Disp.G 71, s. 73: "Di Vienna li 4 Novembre 1628".

⁶⁰ OeStA, HHS1A, V.Disp.G 71, s. 82: "Di Vienna li 11 Novembre 1628"; *Courante nyt Italien ende Duytschlandt, &c. 1628 (Den 2 Decem. Anno 1628)*, s. 1: "Wt Weenen den 12. [November]".

⁶¹ OeStA, KA, HKR P 260, f. 286b, 287b, 288a.

bağlanmamıştı; ayrıca, gerçek anlamda bir diplomatik ‘mütekabiliyet’ yakalanması için de isteği, günlük 9000 akçelik tayinatın üzerine 2000 akçelik (yaklaşık 22 Taller) hayvan yeminin ve kömür parasının da eklenmesi gerektiği idi. Nihayetinde 5 Kasım 1628 günü kapının suratına kapatılması hadisesi üzerine, Recep Paşa iki gün sonra farklı bir tutum sergileyip, dört ağasını Habsburg karar mekanizmasının en önemli dairesi sayılabilecek Gizli Şura (*Geheimrat*) üyelerinden biri olan Kont Meggau’ya özür dilemek için göndermeyi seçmişti.⁶² Belli ki Recep Paşa’nın isteği de nihayetinde kabul edilmişti: Paşaya Habsburg topraklarından çıkana kadar günde 100 Taller (9000 akçe) günlük tayinat verilmiş, ayrıca yakacak ve binek yemi sağlanmıştı.⁶³

Meselenin İstanbul’a yansıyor yansımadığını bilmiyoruz. Ama öyle görünüyor ki sonrasında Murteza Paşa, büyükelçi Recep ile muhatap olmuştur: 20 Kasım günü Budin’den Viyana’ya yollanan mektuplar uyarınca Murteza Paşa, Osmanlı büyükelçisinin tavrını onaylamadığını belirtmiş ve Recep Paşa’ya ileride hareketlerine dikkat etmesi için yazacağını söylemiştir.⁶⁴

5. Huzura Çıkış

Nihayetinde Recep Paşa’nın geri adım atmasıyla, Kaiser II. Ferdinand’ın huzuruna kabulü önünde bir engel kalmamış oluyordu. Recep Paşa 19 Kasım 1628 pazar günü huzura çıkabilmişti.⁶⁵ Mevsim kış olduğu için, huzura kabul suriçi Viyana’da bulunan imparatorluk sarayında (*Hofburg*) gerçekleşmiş olmalıydı.⁶⁶

Şehre giriş alaylarında olduğu üzere, huzura kabul törenleri de diplomatik seremonilerin merkez vakaları olarak görülmüştür. Zira bu iki performans türü de “*bem elçiyi gönderen hükümdarın prestijini ve önemini göstermeye hem de elçilerin ev sahibi hükümdara hak ettiği saygıyı sergilemelerine*” yaramaktaydı.⁶⁷ Recep Paşa misyonunun bir hediye elçiliği olduğunu düşünürsek, huzura kabul töreninin bu temsili ve performatif zaviyesinin, Sultan IV. Murad’ın hediyelerinin II. Ferdinand’a takdimi olduğuna dikkat çekmek gerekir. Başka bir deyişle elçiliği süresince Recep Paşa’nın en mühim gördüğü olay, İmparator II. Ferdinand’ın huzuruna kabul olmalıydı.

⁶² OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica* 111-4, f. 158a-161b ve f. 165b-166b.

⁶³ OeStA, *FHKA, HFÖ P 731*, f. 535b; F. C. Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XI*, s. 742.

⁶⁴ OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica* 111 (1628), f. 44a-45b: “Di Buda li 21 della Luna di Novembre”.

⁶⁵ OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica* 111-4, f. 150a.

⁶⁶ Karl Teplý, “Türkische Gesandtschaften”, s. 21.

⁶⁷ Leopold Auer, “Diplomatisches Zeremoniell am Kaiserhof der Frühen Neuzeit: Perspektiven eines Forschungsthemas”, Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 44.

Dönemin gazetesinde sadece “*paşar sabahı, ayinden sonra*” vuku bulan ve “*hediyelerin takdimi*”nden ibaret olarak verilen Recep Paşa'nın kabulü,⁶⁸ Venedik elçisinin raporunda biraz daha ayrıntılıdır.⁶⁹ Şehre girişinde olduğu gibi, ikâmetgâhına gelip Recep Paşa'yı alan kişi saray nazırı (*Maresciale di Corte [Hoffmarschal]*) Schwarzenburg olmuştur. Schwarzenburg, paşaya ve heyetine at sırtında saraya kadar eşlik ettiği sırada heyet şu şekilde ilerlemekteydi: En önde aşağı yukarı otuz kadar Osmanlı memuru, Kaiser II. Ferdinand'a ve veliahtına getirilmiş hediyeleri taşımaktaydı. Peşleri sıra, Kaiser'e hediye edilecek dört atı (ki ikisinin koşumları çok değerli taşlarla bezeliydi)⁷⁰ yularından çeken bir grup ilerliyor, en sonda ise Büyükelçi Recep ile Kont Schwarzenburg yan yana geliyordu.

Elçi raporu ve havadis derlemelerinde net bilgi bulamasak da, daha önce de değinildiği üzere Osmanlı heyeti o gün yanlarında atlardan fazlasını götürüyordu. Habsburg hazinedarının tuttuğu listede yer alan tıbbî nitelikli taşlar, kumaşlar, koşum takımları ve atlar,⁷¹ aslında Recep Paşa'nın hediye paketinin jenerik bir içeriğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Zira Hedda Reindl-Kiel'in gösterdiği üzere on yedinci yüzyılın devamında Viyana'ya giden pek çok heyet birebir bu hediyeleri yanlarında götürmekteydi. Ancak, daha sonraki dönemlerde gönderilen Osmanlı otaklarının ve *hil'at*larının,⁷² Recep Paşa'nın heybesinde olmadığını görüyoruz. Bununla birlikte, gönderilen kumaşların büyük kısmının ipek ağırlıklı olması, dönemin lüks tüketim anlayışına uymaktadır.⁷³ Habsburg Sarayı'nın bu hediyeleri nasıl değerlendirdiğini bilemesek de, hediye anlayışları “mukabele ve

⁶⁸ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 25 November/Anno 1628.

⁶⁹ OeStA, *HHStA, V.Disp.G 71*, s. 97: “Di Vienna li 25 Novembre 1628”. Ayrıca, 1628-1629 yılı havadis derlemesinde de çok kısa olarak huzura gidiş yer almaktadır, bkz.: Gotthard Arthus (Danskli), *Mercurii Gallobelgici Succenturiati, sive Rerum in Galli et Belgico Potissimum...*, *Tomii Decimi Septimi Liber Secundus*, Sigismund Latomus, Frankfurt 1629, s. 64. Ayrıca, huzura kabulü 7 Kasım gibi yanlış bir güne tarihlendirse de, Khevenhüller de kimi detaylar sunmaktadır, F. C. Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XI*, s. 278-279.

⁷⁰ Osmanlı kayıtlarında anlaşıldığı kadarıyla atlar ve koşumları iki taraf için de önem arz ediyordu. Öyle ki, hem 1616 senesinde dönemin mirahorunun tuttuğu bir listede Kaiser'den hediye olarak gelen koşumları görmek mümkün olduğu gibi (BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi [TSM] D 141*, f. 4b), 1649 yılında Kaiser III. Ferdinand'a İstanbul'dan gönderilen yirmi iki at ve yakut, lal, piruze gibi taşlarla süslü gümüş-altın koşumlarını ayrıntılı olarak bulmak mümkündür (BOA, *TSM] E 412-4 ve 782-26*).

⁷¹ OeStA, *HHStA, Turica 111-4*, f. 218a-219a.

⁷² Hedda Reindl-Kiel, “Ottoman-European Cultural Exchange: East is East and West is West, and Sometimes the Twain Did Meet Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire”, Colin Imber, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey (der.) *Frontiers of Ottoman Studies, Volume II* içinde, I.B. Tauris, Londra ve New York 2005, s. 119.

⁷³ Silahdar Mustafa Paşa'ya ilişkin 1636-1637 yıllarına tarihli bir belge de günlük kullanım için ipekli kumaşlar, at koşumları için ise kadife kullanıldığına dikkat çekmektedir ki Osmanlı Büyükelçisi Recep Paşa'nın getirdiği hediyelerde de durum budur, Hedda Reindl-Kiel, “The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Gift Traffic of the Ottomans”, Th. Ertl ve B. Karl (der.), *Inventories of Textiles-Textiles in Inventories* içinde, Vienna University Press, Viyana 2017, s. 151-152.

yeniden dağıtım” olan Osmanlıların⁷⁴ aksine, Habsburgların muhtemelen bunları yeniden dolaşıma sokmayıp imparatorluk ailesi içinde muhafaza ettiklerini düşünebiliriz.⁷⁵

Recep Paşa'nın heyetiyle birlikte saraya girdikten sonra neyle karşı karşıya olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Ancak on yedinci yüzyılda Viyana Sarayı'na (*Hofburg*) gelen yabancı elçilerin, bir salondan diğerine kademe kademe geçerek imparatorun huzuruna çıktıkları bilinmektedir. Buna göre Recep Paşa da önce *Trabantensaal* denen salona, devamında kimi durumlarda tören salonu olarak kullanılan *Rittersaal*'a, oradan da iki bekleme odasını da (*antechambre*) geçerek nihayet *Ratstube*'ye ulaşmış olmalıydı. Burası, *Ratstube*, imparatorun en yakın karar alıcı mekanizması sayılabilecek, bir bakıma mahrem-i esrarı olan *Geheimrat*'ın toplantı salonuydu. Ayrıca, *Ratstube* krallık seviyesindeki devlet temsilcilerinin huzura kabul törenleri için de kullanılmaktaydı.⁷⁶ Bu durumda Recep Paşa, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın bir avlusundan diğerine geçen yabancı diplomatları andıracak şekilde, Viyana Sarayı'nın salonlarını ardı ardına geride bırakarak huzura kabul odası olan *Ratstube*'ye varmış olsa gerektir.

İmparator II. Ferdinand'ın huzuruna çıktığı zaman, Recep Paşa önce hürmetlerini sunmuş; barışın tasdikine, muhafazasına ve Macar serhaddindeki akınlara karşı gerekli önlemlerin alınmasına ricacı olarak hitabını icra etmiştir. Ardından Osmanlı sarayından getirdiği, kendisini akredite eden itimat mektuplarını Avusturya İmparatoru'nun bir görevlisine teslim etmiştir. Sonra da Sultan IV. Murad'ın gönderdiği hediyeleri sergilemek üzere adamlarını içeri

⁷⁴ Hedda Reindl-Kiel, “Luxury, Power Strategies, and the Question of Corruption Gifting in the Ottoman Elite (16th-18th Centuries)”, Yavuz Köse (der.), *Şehriyân, Die Welt der Osmanen, die Osmanen in der Welt, Wahrnehmungen, Begegnungen und Abgrenzungen. Illuminating the Ottoman World Perceptions, Encounters and Boundaries, Festschrift Hans Georg Majer* içinde, Harrasowitz, Wiesbaden 2012, s. 109; Frédéric Hitzel, “Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş Tokuş”, Dejanirôh Couto (der.), *Harp ve Sulh: Avrupa ve Osmanlılar* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 254.

⁷⁵ Harriet Rudolph, “The Material Culture of Diplomacy. The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg- Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530–1650)”, Gunda Barth-Scalmani, Harriet Rudolph ve Christian Steppan (der.), *Politische Kommunikationen zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa* içinde Studien Verlag, Innsbruck-Viyana-Bozen 2013, s. 233-238'de gördüğümüz üzere Avrupalıların, Osmanlı tarafının diplomatik hediyeleri yeniden dönüşüme sokmasına duyduğu hayret işlenmektedir. Bu da bizi Habsburg tarafının aldığı hediyeleri muhafaza ettiği varsayımına yönlendirir. Yine de Habsburgların (gerek hediye gerekse ganimet olarak elde ettikleri) Osmanlı objelerini, Hristiyan dünyasında kendi üstünlüklerini sergilemek adına başka saraylara hediye gönderdikleri bilinmektedir, bkz.: Barbara Karl, “Objects of Prestige and Spoils of War: Ottoman Objects in the Habsburg Networks of Gift-Giving in the Sixteenth Century”, Zoltán Biedermann, Anne Gerritsen ve Giorgio Riello (der.), *Global Gifts: The Material Culture of Diplomacy in Early Modern Eurasia*, içinde Cambridge UP, Cambridge 2018, s. 144-145.

⁷⁶ Herbert Karner, “Raum und Zeremoniell in der Wiener Hofburg des 17. Jahrhunderts”, Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 59-65.

sokturmuştu. Ayrıca, bahsi geçen hediye atların da dışarıda, avluda beklemekte olduğunu tercümanı aracılığıyla imparatora bildirmişti. Osmanlı sultanlarını andırır şekilde baldaken (tente/sayebân) altında oturarak kabulü gerçekleştiren Kaiser II. Ferdinand'ın huzurunda, saray efradına dâhil asiller ve ileri gelenler de bulunmaktaydı. Kaiser'in huzurundan sonra bir de eşinin (*Kaiserin*/imparatoriçe) yanına giden Recep Paşa, alışlageldik iltifatların ardından Sultan IV. Murad'ın annesi valide sultan adına hediyelerini sunmuştur. Son olarak, Kaiser Ferdinand'ın veliahdı olan oğlu tarafından kabul edilen Recep Paşa, ona da Osmanlı hediyelerini takdim etmişti. Ardından da, tüm kabuller boyunca kendisine eşlik eden Kont Schwarzenburg'un mihmandarlığında yine Leopoldstadt'taki ikametgâhına dönmüştür.⁷⁷

Huzura kabul gibi önemli bir ritüele dair sahip olduğumuz malumat dahi bu kadar kısıtlıyken, Recep Paşa'nın sonrasında ne yaptığına dair bir şey bilmek pek de mümkün değildir. Ancak, bir buçuk ay kadar sonra Venedik temsilciliğinin tekrar düştüğü nota göre, paşa daimi olarak Leopoldstadt'ta, ikametgâhında tutuluyor, kimseyle görüşemiyordu. Sadece birkaç kez Kaiser'in gönderdiği at arabasıyla (*in una carrozza dell'Imperatore*) gezintiye çıkmasına izin verilmişti. Kuefstein İstanbul'dan dönene kadar da Recep Paşa'nın Viyana'yı terk etmesine izin verilmeyecekti.⁷⁸

6. Paşanın Temasları ve Geri Dönüş (1629)

Yılın ilk gazetesinden öğrendiğimiz kadarıyla Habsburg Sarayı'nın 1629 yeni yılı kutlamalarına Büyükelçi Recep Paşa da kendince bir katkıda bulunmuştu: 2 Ocak 1629 günü Osmanlı mehter takımı Habsburg Sarayı avlusunda icrada bulunmuştu. Ardından da heyetin müftüsü (imamı) Kaiser Ferdinand'a şifahen iyi dileklerini iletmış, karşılığında da tüm heyet Ferdinand'ın hediyelerine nail olmuştu.⁷⁹

Anladığımız kadarıyla bir sonraki hafta, Recep Paşa doğrudan tekrar Kaiser II. Ferdinand'ın huzuruna çıkmış ve Kuefstein'in İstanbul'a varıp iyi muamele gördüğüne dair haberleri kendisine iletmışti. Ayrıca, 19 Ocak günü, paşa Avusturya'da fiilen en üst idari yetkili sayılabilecek Gizli Şura (*Geheimrat*) Direktörü Prens Eggenberg'in de huzuruna çıkmış,⁸⁰ kendisine Sultan IV. Murad

⁷⁷ OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 71, s. 97: “Di Vienna li 25 Novembre 1628”; F. C. Khevenhüller, *Annalium Ferdinandeorum Tom XI*, s. 278-279; yıllar sonra (1633'te) İstanbul'daki Nemçe Kapıkethüdası Rudolf Schmid dönemin sadrazamına, Kaiser Ferdinand'ın oturarak huzura kabul gerçekleştirmesinin ve mektupları şahsen teslim almamasının normal olduğunu, Kaiser'in yalnızca aklına estiği zamanlarda ayakta huzura kabul gerçekleştirdiğini, kısaca herhangi bir mutata kuralın çiğnenmediğini anlatmak zorunda kalmıştır OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica* 112, f. 124b-125a: “mai ho visto che li Imperatore mio Signore si levi in piedi mentre da audienza sedendo...”

⁷⁸ OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 71, s. 133: “Di Vienna li 30 Dicembre 1628”.

⁷⁹ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 13. Januarii / Anno 1629.

⁸⁰ *Wochentliche Ordinari Zeitung/ Anno 1629, 6: Wien den 26. Jenner.*

adına hediye olarak getirmiş olduğu ipekli kilimleri, güzel bir atı ve sair armağanları sunmuştu. Viyana'daki Venedik elçisi ise bu haberlerin yanı sıra bir de gözlemde bulunuyordu: Kaiser Ferdinand'ın niyeti, Kuefstein'in İstanbul'dan ayrılıp Macaristan sınırına vardığını duyana kadar hiçbir şekilde Recep Paşa'nın Viyana'dan ayrılmasına müsaade etmemekti.⁸¹ Bu meyanda elçilik heyetlerinin gerçekten de karşılıklı rehinelere olarak başkentlerde mahpus tutulduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Yeni yılın gelişiyle Osmanlı Büyükelçisi Recep Paşa Avusturya devlet adamlarıyla görüşmelerine başlamıştı. Mesela 16 Şubat'ta Recep Paşa, Harp Şurası (*Hofkriegsrat*) Başkanı Kont Collalto'yu ziyarete gitmiş ve padişah adına bir de at hediye etmişti.⁸² Aslında paşanın Viyana'dan ayrılana kadar bir dizi Habsburg üst düzey memuruyla görüştüğü meseleler özünde şu iki konuydu: Avusturya-Osmanlı sınırında aidiyeti belli olmayan köylerin vergilerini kime vereceklerinin belirlenmesi ve düşman toprağına akın yapanların cezalandırılması.⁸³ Gerçi bu konularda asıl söz sahibi Budin Valileri (bu durumda Murteza Paşa) olduğundan, bu görüşmelerin ya sembolik olduğunu ya da Murteza Paşa'dan Recep Paşa'ya giden talimatlar doğrultusunda gerçekleştiğini varsaymaktayız.

Viyana'da geçirdiği günlerde Recep Paşa'nın akıbetini siyasi meselelerden ziyade, bir bakıma İstanbul'dan gelen haberler belirlemekteydi. Viyana'daki Venedik elçisi mart ayında, Baron Kuefstein'in İstanbul'da kötü muamele gördüğünün anlaşıldığını yazıyor, bütün bunlardan aslında Osmanlıların sulhu istemediği çıkarımını yapıyordu.⁸⁴ Elçi iki hafta sonra, Habsburg yetkililerinin misilleme yoluna gittiklerini ve Büyükelçi Recep Paşa'ya karşı ilk geldiği zamana kıyasla çok daha sert bir tavır takındıklarını belirtmiştir. Artık Recep Paşa'nın evden çıkmasına izin verilmiyor, keza kimse de evine sokulmuyordu. Ayrıca, Osmanlı büyükelçisinin Budin'e dönme isteği de reddedilmişti.⁸⁵ Paşanın hapis durumunun ne kadar sürdüğünü bilemiyoruz. Yine de bu sert tavrın, paşanın Habsburg idarecileri ile görüşmesine engel olmadığını not düşmekte fayda var.

Elçiliğin seremoniyel kısmıyla ilgili olmadığından, Recep Paşa'nın büyük ölçüde mahpusluk ve Habsburg idarecileriyle faydasız görüşmeler yaparak Viyana'da geçirdiği uzun aylar ilgimiz dışındadır. Paşanın geri dönüşüne doğru

⁸¹ OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 71, s. 157-158: "Di Vienna li 20 Gennaro 1628 [1629]". Bu mektuptaki ilginç bir habere göre, Viyana'daki Osmanlı mürtetlerinden (*rinegato*) biri kilisede rahibin yüzüne çamur atmış, daha sonra özür dilemesine rağmen Recep Paşa'nın adamları tarafından önce Viyana adaletine teslim edilip sonra paşanın adamları tarafından can verene kadar dövülmüştü.

⁸² OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 71, s. 190: "Di Vienna li 17 Febbraro 1628 [1629]".

⁸³ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeittungen)*, vom 13. Januarii / Anno 1629; *Continuation der Augspurger Zeitung, 12/22 Aprilis*, Wien/ vom 11. April [1629]; OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 72, s. 103-104: "Di Vienna li 21 Aprile 1629"; OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 72, s. 341-343: "Di Vienna li 18 Agosto 1629"; OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 72, s. 352: "Di Vienna li 25 Agosto 1629".

⁸⁴ OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 72, s. 48-49: "Da Vienna li 24 Marzo 1629".

⁸⁵ OeStA, *HHStA, V.Disp.G* 72, s. 78: "Di Vienna li 7 Aprile 1629".

hızla ileri saracak olursak, Osmanlı büyükelçisinin bekleyişinin biteceğine dair ilk umut ancak 1629 Eylül'ünde Viyana'ya varan bir ulak ile yeşeriyordu: Ulak, Baron Kuefstein'in yola çıkmış olduğunu bildirmişti.⁸⁶ Bunun üzerine Recep Paşa da artık tartışmalı köyler hususunda müzakere etmeyi bırakmış, İstanbul'a dönmek için talepte bulunmuştu. Ancak, en başında da olduğu gibi, Habsburg yönetimi yine de Kuefstein'in sınırdaki gözükmemesini beklemek istediğinden, paşanın talebini reddetmişti.⁸⁷ Paşanın bekleyişi bir buçuk ay kadar daha sürecekti: Ancak 27 Ekim'de hem şehir gazetesi hem de Venedik temsilcisi artık Baron Kuefstein'in Budin'e vardığını haber veriyordu. Ayrıca, habere göre Kuefstein, Kanije Paşası payesini haiz Büyükelçi Recep Paşa'nın da artık Viyana'dan yollanmasını talep ettiğini şehre bildirmişti.⁸⁸

1629 Ekim sonu-Kasım başında, yani Baron Kuefstein Budin'de bulunduğu sıralarda, Büyükelçi Recep Paşa da Viyana'yla bağlarını koparmaya çalışıyordu. Paşa, 9 Kasım günü veda icazeti için Kaiser II. Ferdinand'ın ve oğlunun huzuruna çıkmıştı.⁸⁹ Gazeteye yansıyan habere göre Kaiser Ferdinand hem Büyükelçi Recep Paşa'ya hem de heyetine hediyeler dağıtmış ve bir de ziyafet çekmişti. Ayrıca, 16-17 Kasım tarihli haberlerde Osmanlıların yola çıkmadan önce hatırı sayılır ölçüde alışveriş yaptıkları, yanlarında piştov ve tüfek dolu sandıklar götürdükleri not edilmiştir. 16 Kasım'da artık yola çıktığı belirtilen Recep Paşa heyeti on sekiz göz alıcı *şayka* üzerinde buluşma noktasına doğru Tuna aşağı ilerlemiştir.⁹⁰

Sefaretnamesinden anladığımıza göre Kuefstein, artık mübadele için son nokta olan Almaş'tan 30 Kasım 1629 sabahı erkenden ayrılmış ve vaktinden önce mutabakata varılmış olan mahalle (*vergleichene Stell der Abwechslung*) ulaşmıştı. Recep Paşa ise bir gece önce başlayan istisnai kuvvetli rüzgârlar yüzünden sıkıntılı geçen bir sürecin ardından oldukça geç gelebilmişti.⁹¹ Önceki yıl olduğu gibi nizami biçimde gerçekleşen mübadelede herhangi bir sıkıntı çıkmamış ve büyükelçiler kendi hudutlarına ulaşmıştı.

Osmanlı Büyükelçisi Recep Paşa'nın Osmanlı topraklarına girdikten sonra neler yaşadığına dair yeterli bilgi bulmak mümkün olmamıştır. Elimizde sadece

⁸⁶ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 8 September / Anno 1629.

⁸⁷ OeStA, HHSStA, V.Disp.G 72, s. 398: "Di Vienna li 15 Settembre 1629".

⁸⁸ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 27 October / Anno 1629; OeStA, HHSStA, V.Disp.G 72, s. 450: "Di Vienna li 27 Ottobre 1629".

⁸⁹ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 10. November / Anno 1629; OeStA, HHSStA, V.Disp.G 72, s. 470: "Di Vienna li 10 Novembre 1629"; *Wochentliche Ordinari Zeitung/ Anno 1629, 47*: Wien den 14 November.

⁹⁰ *Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen)*, vom 17. November / Anno 1629 ve vom 24. November / Anno 1629; *Wochentliche Ordinari Zeitung/ Anno 1629, 48*: Wien den 16 November. Özellikle ikinci gazetede yer alan ilginç bir habere göre, ziyafet sırasında içkiyi fazla kaçıran Osmanlı heyetinden bir kişi, orada bulunan bir Silezyalı'yı bıçakladığı için tutuklanmış ve kefalet karşılığı Recep Paşa'ya teslim edilmiştir.

⁹¹ OeStA, HHSStA, *Türkei I, Turcica 111-3*, f. 57a.

Büyükelçi Recep'e, kapı kethüdasına ve sair adamlarına Budin'de toplam otuz *hil'at* takdim edildiği⁹² ve Recep'in İstanbul'a dönüşünde Sultan IV. Murad'ın huzuruna çıkıp tamamladığı görevini anlattığı malumatı vardır.⁹³ Görevi sonrasında Kanije beylerbeyliği ve paşalık payeleri kendisinden geri alındığı için olsa gerek, elçi Recep Osmanlı bürokrasisi içindeki pek çok Recep Ağa arasına tekrar karışarak tarih sahnesinden kaybolmuş gözükmektedir.⁹⁴

Sonuç

Zıtvectorok Anlaşması'yla (1606) başlayan süreçte Osmanlı-Avusturya diplomasi pratikleri, dereceli bir başkalaşım yaşamıştır. Bu başkalaşımın tetikleyici unsuru pek tabii diplomatik mütakabiliyet anlayışının benimsenmesi çabasıydı. Mütakabiliyetin ilk ayağı ise, artık Osmanlı idaresinin de karşı başkente hediye elçiliği gönderme yükümlülüğüne girmesi olmuştu.

Daha önce böyle bir yükümlülük hissetmemiş Osmanlılar için bu, çok da rahat anlaşılmamayan bir durumdu: Hediye taşıyan elçilerin yüksek rütbeli olması gerekliliğinin nasıl tanımlanması gerektiği Osmanlılar için bir bilinmezdi. Ne Osmanlı toplumunda Avrupa'da olduğu gibi büyükelçi olmaya uygun bir soylu zümresi bulunmakta ne de Osmanlı idaresi diplomatik görevle gönderdiği çavuş ya da müteferrika gibi saray görevlilerine herhangi bir ayırt edici paye verme âdetindeydi. Bu şartlar altında Osmanlı elçisi Recep'in payesi misyonuna başladığı İstanbul'da değil de, Habsburgların itirazı üzerine ancak serhat bölgesinde belirlenebilmiştir. Kanije gibi bir serhat eyaletinin valisi sıfatıyla 'paşa' unvanının Recep Ağa'ya verilmesi, kan bağıyla değil de sultana hizmetinin derecesiyle toplumsal itibarı ölçen Osmanlı idaresi perspektifinden yeterli bir çözüm olarak görülmüştü.

Mütakabiliyet hususu sadece unvan ile sınırlı kalmamış, diplomasinin performatif alanlarında da münakaşaya sebep oluşturmuştur. 1628'de iki taraf büyükelçilerini ilk defa sınırda mübadele edileceğinden, bu pratiğin siyasi bir tansiyona mahal vermesi söz konusu olmuştu: Habsburg elçisinin ifadesine göre elçi Recep, mübadele anında adımlarını yavaşlatmış ve Avusturyalı mevkidaşını ayağına getirerek Osmanlıları onurlandırmak istemişti. Ancak, orta noktada buluşmaktan başka herhangi bir seçeneği mütakabiliyetin ihlali olarak gören Avusturya elçisi durumu protesto edince, Recep yoluna devam etmiş ve olması gerektiği şekilde iki tarafın temsilcisi ortada buluşmuşlardı.

⁹² Österreichische Nationale Bibliothek, *Cod. Mixt. 636*, f. 11b, 16 Ca/1 Ocak 1630. Hâlâ paşa olarak anılan Recep ve heyetine 65.000 akçeye yakın nafaka pahası da sarfedilmiştir.

⁹³ OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica 112*, f. 125b.

⁹⁴ OeStA, *HHStA, Türkei I, Turcica 112*, f. 94a'da görüldüğü üzere 1633 yılında Habsburg kapıkethüdası Schmid içerlemiş bir şekilde, elçi Recep'in geri dönüşünden sonra Osmanlılar arasında hiç itibarının artmadığını belirterek, bir bakıma Habsburg tarafının itibarı gerçek olmayan bir elçile kandırıldığını ima etmiştir: "nach dessen widerkunft hab nit gespürt, man ihme umb ein haar werths mehrers astimirt hette".

Elçi Recep Viyana'ya yerleştikten sonra da mütekabiliyetin ihlali gündeme gelmiş, bu sefer itiraz eden Osmanlı tarafı olmuştur. Her ne kadar Habsburg yönetimi Osmanlıların ödediğinden daha fazla nakit parayı tayinat olarak Recep Paşa'ya uygun görseler de, Osmanlı elçisi bunu yine de uygun bulmamıştı: Taraflar arasında eşitlik sağlanabilmesi adına Recep Paşa, Avusturyalı mevkidaşıyla aynı tayinat bedelini almalı, ancak hayvan yemi ve yakacak bedeli de nakit olarak kendisine ödenmeliydi.

Mütekabiliyet haricinde, büyükelçilik anlayışının getirdiği bir diğer yenilik ise, elçi ikametgâhlarında yaşanan değişim olmuştur. XVI. asra göre kat kat kalabalıklaşan Osmanlı heyetleri artık suriçi Viyana'daki hanlarda ağırlandı, şehrin yanı başındaki varoşa taşınmak durumunda kalmışlardı. 1628 yılıyla birlikte Osmanlı büyükelçileri düzenli olarak Leopoldstadt'ta konaklamaya başlamıştır.

Nihayetinde Recep Ağa'nın Viyana elçiliği, 1606 sonrasında Osmanlı genişlemeciliğinin kısmen sekteye uğradığı ve Osmanlı-Habsburg ilişkilerinin değişime girdiği bir döneme denk gelmişti. Osmanlıların psikolojik olarak henüz alışamadıkları bu siyasi atmosfere, diplomatik düzlemde kuralları henüz belirlenmemiş pratikler eşlik etmişti. Haliyle bu pratikler tatbik edilirken yer yer çekişmeler söz konusu olmaktadır. Ancak, her halükarda Recep Ağa'nın elçiliği, Osmanlı-Avusturya diplomatik ilişkilerinin mütekabiliyet kavramı ekseninde yeniden şekillenmesi sürecinde önemli bir basamağı teşkil etmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, *Kamil Kepeci Defterleri* [KK.d] 1814.

BOA, *Büyükrüznamçe Defterleri* [D.BRZ.d] 20683.

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler* [MAD.d] 7339.

OeStA, (*Haus- Hof- und Staatsarchiv*) [HHStA], *Diplomatie und Außenpolitik vor 1848, Staatenabteilungen, Türkei I, Turcica* 111; 112.

OeStA, HHStA, *Venedig, Dispacci di Germania* [V.Disp.G] 69; 70; 71; 72.

OeStA, HHStA, *Handschrift Weiß* [HS W] 1114.

OeStA, *Finanz- und Hofkammerarchiv* [FHKA], *Sammlungen und Selekte, Reichsakten* [RA] 302.24.

OeStA, FHKA, *Hoffinanz Österreich, Prot.* [HFÖ P] 727; 731.

OeStA, *Kriegsarchiv* [KA], *Hofkriegsrat Prot.* [HKR P] 259; 260.

Österreichische Nationale Bibliothek, *Cod. Mixt.* 636.

B. Gazeteler

Neu-ankommender Currier Auß Wienn, (Ordentliche Zeitungen) 1628; 1629.

Courante uyt Italien ende Duytschlandt, &c. 1628.

C. Telif Eserler

ARI, Bülent, “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, A.N Yurdusev (ed.) *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York 2004, s. 36-65.

AUER, Leopold, “Diplomatisches Zeremoniell am Kaiserhof der Frühen Neuzeit: Perspektiven eines Forschungsthemas”, Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 33-54.

BAYERLE, Gustav, “The Compromise at the Zsitvatorok”, *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 5-54.

BERZEVICZY, Klára, “Fragen des Zeremoniells während einer Gesandtschaftsreise: Einige Bemerkungen zum Reisebericht des H. L. Freiherrn von Kuefstein”, Balázs Sára (ed.), *EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Reihe I – Band I: Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I am 27. November 2013*, Eötvös-Jozsef-Collegium, Budapest 2014, s. 53-70.

BEYDİLLİ, Kemal, "Sefaret ve sefaretname hakkında yeni bir değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, 30, sayı. 30 (2007), s. 8-30.

CAN, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Elçi Mübadelesi”, *History Studies*, Cilt 12, 1 (Şubat 2020), s. 87-102.

HELSING, My ve Sophie Holm, “Tidigmodern utrikespolitik som kulturhistoria? En presentation av forskningfältet ’new diplomatic history’”, *Historisk Tidskrift för Finland*, årg 100 (2015:4), s. 549-560.

HITZEL, Frédéric, “Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş Tokuş”, Dejaniroh Couto (der.), *Harp ve Sulb: Avrupa ve Osmanlılar* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 243-258.

KARNER, Herbert “Raum und Zeremoniell in der Wiener Hofburg des 17. Jahrhunderts”, Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 55-78.

KOLÇAK, Özgür, “Sınır Diplomasısından Saltanat Elçiliğine: Bir 16. Yüzyıl Diploması Hikâyesi Yahut Marcus Scherer/Hidayet’in Esrarlı Sergüzeşti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39:67 (2020), s. 139-214.

KRISCHER, André, “Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit”, Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul

Niederhorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit* içinde Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 1-32.

NEHRING, Karl, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, R Oldenbourg Verlag, Münih 1983.

NIEDERHORN, Jan Paul, "Das Zeremoniell der Einzüge und Antrittsaudienzen der venezianischen Botschafter am Kaiserhof," Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederhorn (haz.) *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 2009, s. 79-96.

PAPP, Sándor, "Osmanische Funktionäre im Informationsnetz des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger (1649-1666)", *Chronica*, 19 (2020), s. 24-41.

PERGER, Richard ve Ernst D. Petritsch, "Der Gasthof "Zum Goldenen Lamm" in der Leopoldstadt und seine türkischen Gäste", *Studien zur Wiener Geschichte: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien*, 55 (1999), s. 147-172.

PETRITSCH, Ernst D., "Die osmanische Großbotschaft und der Weltreisende Evliyâ Çelebi in Wien (1665/66)", Karin Sperl, Martin Scheutz, Arno Strohmeyer (haz.) *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/ Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*, içinde Burgenländische Landesarchiv, Eisenstadt 2016, s. 269-291.

REINDL-KIEL, Hedda, "Der Duft der Macht: Osmanen, islamische Tradition, muslimische Mächte und der Westen im Spiegel diplomatischer Geschenke", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95 (2005), s. 195-258.

_____, "Ottoman-European Cultural Exchange: East is East and West is West, and Sometimes the Twain Did Meet Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire", Colin Imber, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey (der.) *Frontiers of Ottoman Studies, Volume II* içinde I.B. Tauris, Londra ve New York 2005, s. 113-123.

_____, "Luxury, Power Strategies, and the Question of Corruption Gifting in the Ottoman Elite (16th-18th Centuries)", Yavuz Köse (der.), *Şebrâyîn, Die Welt der Osmanen, die Osmanen in der Welt, Wahrnehmungen, Begegnungen und Abgrenzungen. Illuminating the Ottoman World Perceptions, Encounters and Boundaries, Festschrift Hans Georg Majer* içinde Harrasowitz, Wiesbaden 2012, s. 107-120.

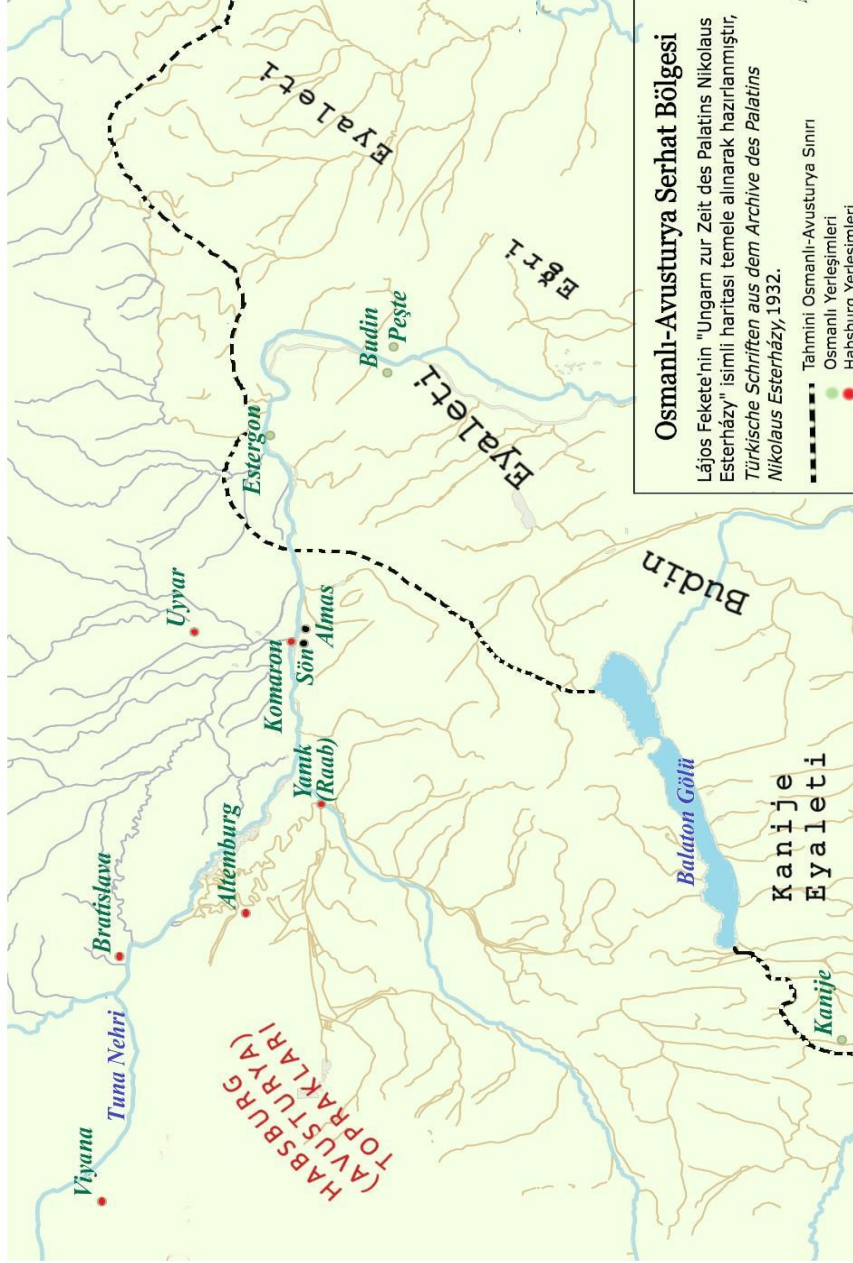
_____, "The Empire of Fabrics: The Range of Fabrics in the Gift Traffic of the Ottomans", Th. Ertl ve B. Karl (der.), *Inventories of Textiles-Textiles in Inventories* içinde Vienna University Press, Viyana 2017, s. 143-164.

ROE, Thomas, *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, S. Richardson (ed.), Londra 1740.

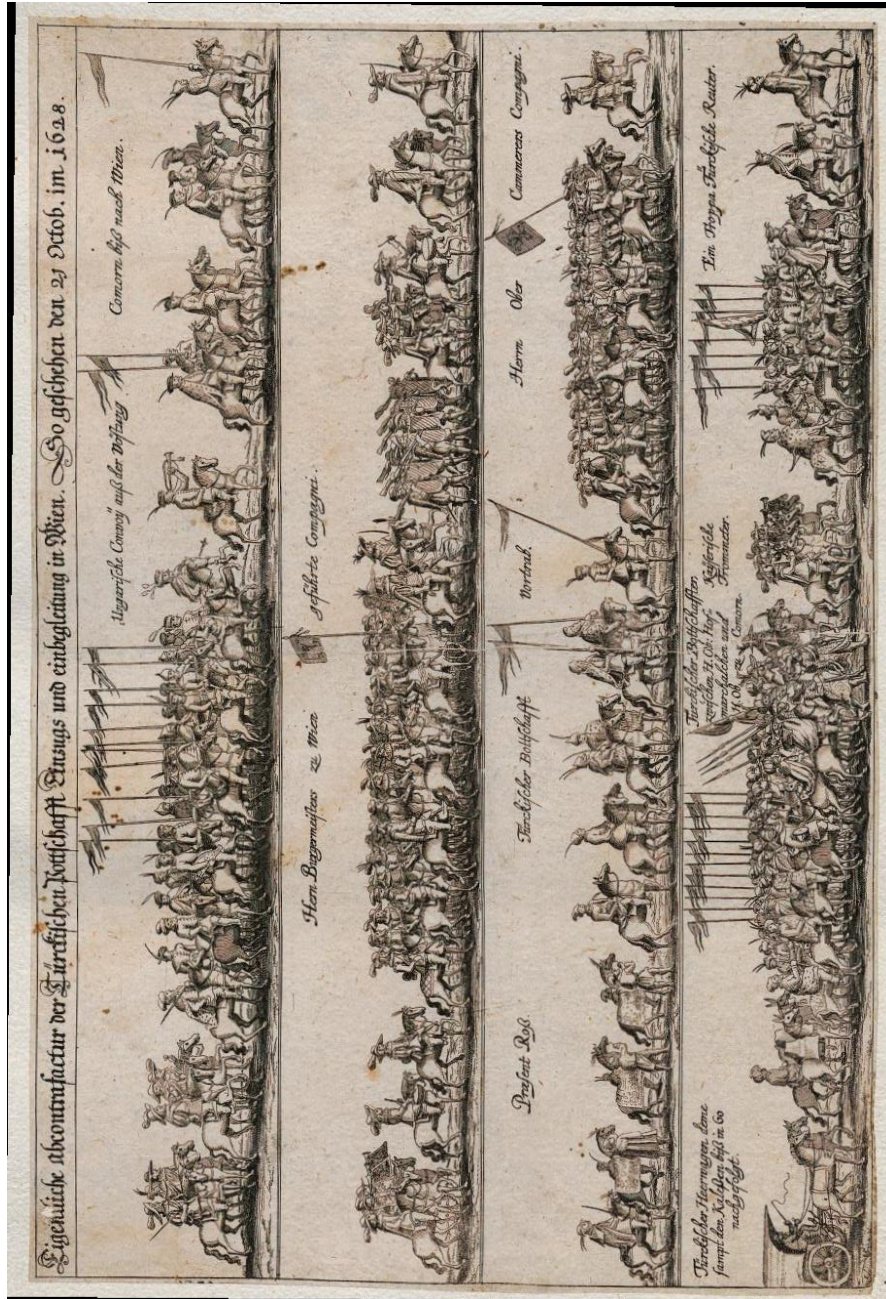
RUDOLPH, Harriet, "The Material Culture of Diplomacy. The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg- Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530-1650)", Gunda Barth-Scalmani, Harriet Rudolph ve Christian Steppan (der.),

- Politische Kommunikationen zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa* içinde, Studien Verlag, Innsbruck-Viyana-Bozen 2013, s. 211-238.
- SOWERBY, Tracey A., “Early Modern Diplomatic History”, *History Compass*, 14:9 (2016), s. 441-456.
- STESSEL, József, “II. Ferdinand’ın Büyükelçi Kuefstein’a mektubu, 10 Eylül 1628”, *Magyar Történelmi Társulat*, 50 (1902), s. 427.
- TEPLY, Karl, “Türkische Gesandtschaften nach Wien (1488-1792)”, *Österreich in Geschichte und Literatur*, 20 (1976), s. 14-32.
- THOMSON, Erik, “For a Comparative History of Early Modern Diplomacy”, *Scandinavian Journal of History*, 31:2 (2006), s. 151-172.
- TOLEDANO, Ehud, “The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1900): A Framework for Research”, Illan Pappé ve Moshe Ma’oz, *Middle Eastern Politics and Ideas: A History from within* içinde, Tauris, Londra-New York 1997, s. 145-162.
- TOPAKTAŞ, Hacer, “Osmanlı Diplomasisinde ‘Tayinat’ Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10.1 (2015), s. 31-49.
- ULUSKAN, Murat, “Dîvân-ı Hümâyûn Çavuşları” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.
- WATKINS, John, “Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe”, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 38:1 (2008), s. 1-13.
- WENNER, (Crailsheimli) Adam, *Padişahın Huzurunda: Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- WÜRFLINGER, Christoph, “Symbolische Kommunikation im habsburgisch-osmanischen Konfliktmanagement: Die Großbotschaft des Anton Corfiz Graf Ulfeld nach Konstantinopel 1740/41”, Yüksek Lisans Tezi, Paris Lodron Universität, Salzburg 2017.

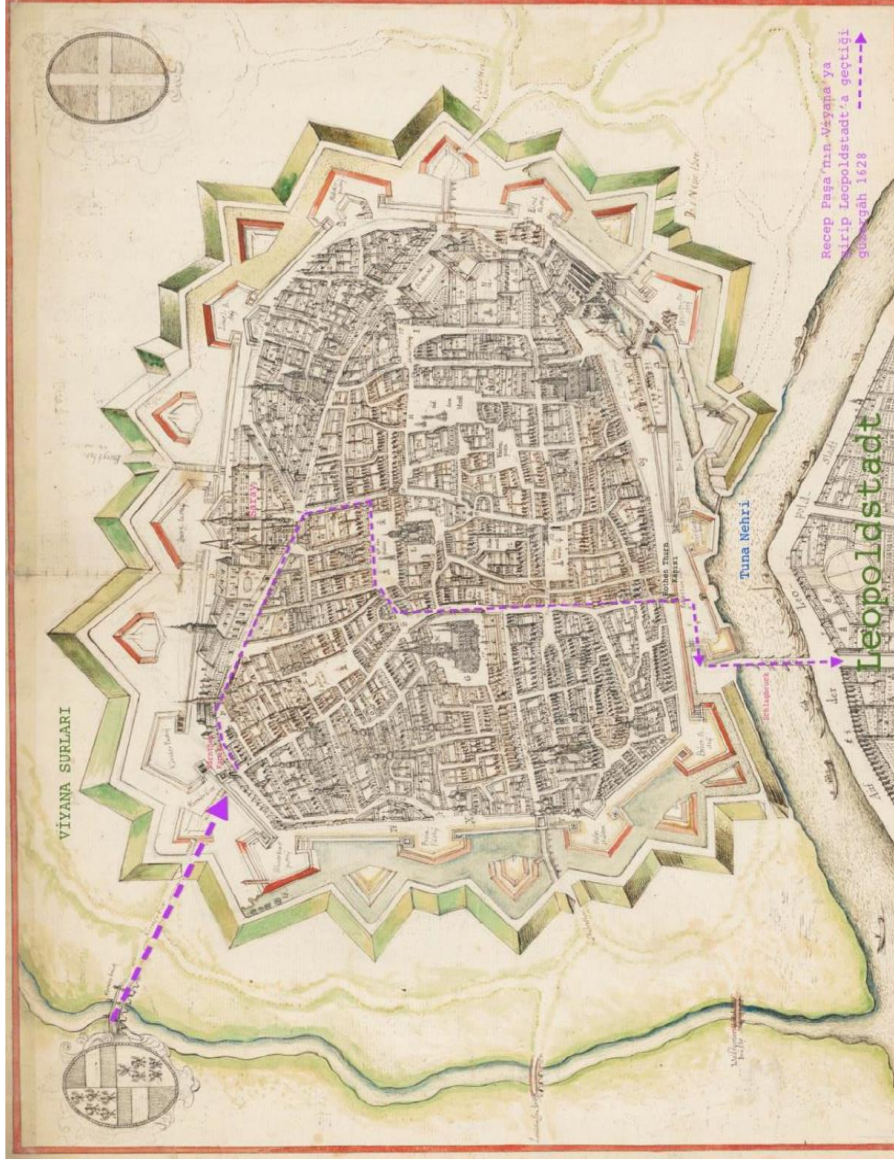
Ek 1: Osmanlı-Avusturya Serhat Bölgesi Haritası

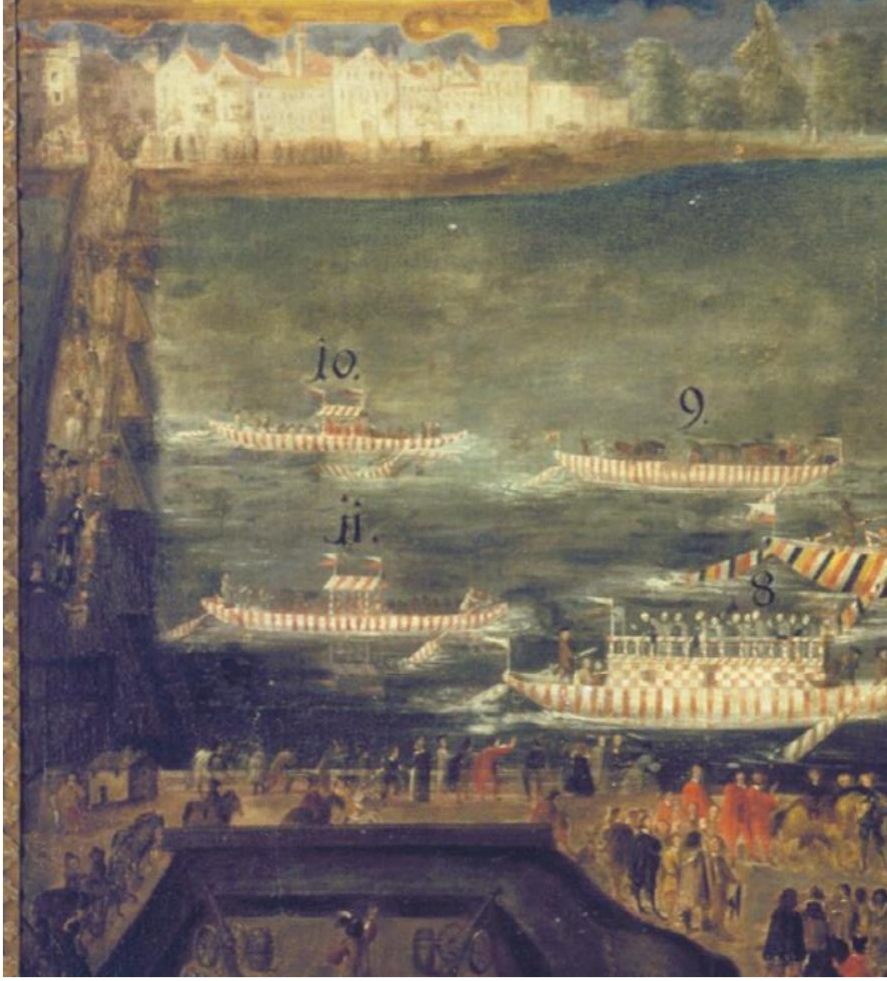
Ek 2: Recep Paşa'nın Viyana'ya Girişi, 1628
 (Kaynak: Fürstlich Waldeck'sche Hofbibliothek, Klebeband 15, s. 343)

Ek 3: Recep Paşa'nın Viyana'ya Girişte İzlediği Güzergâh (B.G. Andermüller'in 1703 Tarihli Haritası)
(Kaynak: Ferdinand Opll ve Martin Scheutz, *Die Transformation des Wiener Stadtbildes um 1700, Viyana: Böhlau, 2018*)

Ek 4: Viyana'dan Schlagbruck ve Leopoldstadt Görünümü
(Kaynak: Greillenstein, Niederösterreich, Avusturya;
<https://realonline.imareal.sbg.ac.at/detail/nr-017917>)

Ek 5: *Leopoldstadt Tarafından Kuşbakışı Viyana* (Kaynak:Hoefnagel, 1609: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_1609_1640_ArM.jpg)

OSMANLI DEVLETİNDE MODERN EĞİTİMİNİN DÜŞÜNSEL VE BÜROKRATİK TEMELLERİ: MÜLKİYE SINIFININ EĞİTİMİNDEN HALKIN EĞİTİMİNE GEÇİŞ

Intellectual And Bureaucratic Foundations of Modern Education in the Ottoman State: Transition from The Education of the Civil Service to the Public Education

İsmail Güven*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde modern eğitim anlayışının girişine yönelik düşünsel ve bürokratik temelleri analiz edilmiştir. Tanzimat döneminden hemen öncesinde devletin ihtiyacı olan yeni bürokratik kadroları yetiştirmek ve devletin bilgili memur ihtiyacını karşılamak için kurulan okullar daha sonra sivil rüşdiyelerin açılmasına örnek oluşturmuştur. Bu makalede memur okullarından rüşdiyelere geçişi sağlayan düşünsel ve bürokratik etkiler tartışılmıştır. Osmanlı Devletinin siyasi ve askeri alandaki gerilemesine çözüm bulmaya çalışan devlet adamları, sefirler ve bürokratların düşüncelerinin yeni eğitim anlayışını biçimlendirmişlerdir. Çalışmada ilk olarak eğitim kavramı çözümlenmiştir. Eğitimsel dönüşümü belirleyebilmek için Tanzimat dönemi öncesinde başlayan değişimler, sefirler ve bürokratların yazmış olduğu sefaretnameler, layihalarda eğitimle ilgili önerileri ve bunların uygulamaya yansımaları çözümlenmiştir. Bu düşünceler “Mekteb-i Maarif-i Adli”nin açılmasıyla uygulamaya geçmiş, daha sonraki yıllarda ise sivil mekteplerin yani rüşdiyelerin kurulmasıyla devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, bürokrasi, mektep, maarif.

Abstract

This study examines the intellectual and bureaucratic foundations of the modern education concept in the Ottoman Empire. The schools, which were established just before the

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, yuvani@ankara.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-6973-9544.

Makale geliş tarihi: 21.10.2021 Makale kabul tarihi: 27.10.2021

Tanzimat period to train new bureaucratic cadres needed by the state and to meet the state's need for knowledgeable civil servants, served as a model for the establishment of civilian secondary schools later. Public officials, ambassadors and bureaucrats, who tried to find a solution to the political and military decline of the Ottoman Empire, pointed out the necessity of creating of new educational system and shaped the new understanding of education. In the study, transition process of educational phases of bureaucrats to new civil education was analyzed in Ottoman society. In order to determine the educational transformation, the changes that started before the Tanzimat period, the memorandums written by the ambassadors and bureaucrats, the suggestions about education in the pleadings, and their reflections on the practice were examined. These ideas were put into practice with the opening of the "Mekteb-i Maarif-i Adli (School of Learning)", and continued with the establishment of civil schools, or junior high schools, in the following years.

Keywords: Education, bureaucracy, school, education.

Giriş

Eğitim toplumların kültürel birikimini kuşaktan kuşağa aktaran en önemli araçlardan birisidir. Bu yönüyle bütün toplumların ortak belleğini oluşturur. Ortak belleğin oluşturulması çabaları planlı programlı olarak eğitim kurumlarında gerçekleştirilir. Bununla birlikte, toplumların yaşam biçimleri, ekonomik yapıları, siyasi gelenekleri ve sınıflaşma gibi olgular hemen her dönemde eğitim politikasını ve anlayışını biçimlendirmiştir. Sınıfsal yapı ve yönetimde söz sahibi olan kesimler tarihin hemen her döneminde eğitimin içeriğini ve yönünü de belirlemişlerdir. Eğitim ayrıcalık olarak hakim sınıfların denetiminde yürümüştür. Eğitim anlayışını aynı zamanda toplumun organize ediliş biçimi ve bireylerin eğitime olan talepleri de belirleyici olmuştur. Yönetici sınıf kendi hakimiyetini perçinlemek için de eğitimden yararlanmışır. Sosyal devlet anlayışının kişiler ve vakıflar aracılığıyla yürütülmesi gibi olgular devletin eğitime yalnız kendi ihtiyacı olan alanlarda eğitime yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunun içe kapanıklığı, temel eğitim kurumları olan medreselerin tek yönlü eğitim verme geleneği dünyadaki gelişmelerden kopmalarına yol açmıştır. Geleneksel eğitim kurumları olan medreseler devletin bürokrat ihtiyacını karşılarken, saray mektebi olan Enderun üst düzey askerî yöneticileri yetiştirmiştir.¹ Devletin siyasi başarıları içe kapanık olan toplumsal düzenin uzun

¹ Halil İnalçık, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Doğu Batı, 5, Ankara, 2003. ss. 18-25. Ayrıca Bkz. Halil İnalçık "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi." *Türkiye Günü* 11, 1990, ss. 30-41.

yıllar “atalet” içinde devam etmesini sağlamıştır. Osmanlı devletini ziyaret eden birçok batılı “zamanın durduğunu” ifade etmişlerdir. Oluşturulmuş olan bu eğitim anlayışıyla sistem yüzyıllar boyunca yeniden üretilmiş ve eğitim anlayışı, derslerin içeriği bile neredeyse aynı kalmıştır. Klasik çağın bu geleneksel bürokrasisinin medreseler aracılığıyla oluşturduğu eğitim uzun yıllar aynı kalmıştır. İlmiye de bu değişime uzun yıllar direnmiştir. Bu direnme devletin gerilemesiyle birlikte yerini “katı muhafazakârlığa” ve “kayıtsızlığa” bırakmıştır. Eğitim kurumlarına kişisel ve bireysel tercihler baskın olmuş ve adam kayırma, rüşvet ve iltimas gibi öğeler eğitim anlayışını aşındırmıştır. Kaybedilen savaşlar sonucunda ekonomik kayıplar artmış, refah seviyesi gerilemiştir. Devlet adamlarının gerilemelerde yıllarca değişmeden kalan eğitim sisteminin payı olduğunu anlamaları ise çok geç olmuştur. Taassup ve önyargılara eğitim sistemine egemen olmuştur. Askeri alanda bozulmalar da askeri eğitimin geri kaldığının göstergesi olmuş ancak yeniçerilerin devlet mekanizmasına baskıları devleti zor durumda bırakmıştır. Eğitimde söz sahibi olan ilmiye ile devlete hakim olan seyfiye sahip oldukları ayrıcalıkları yitirmemek için işbirliğine gitmişler, eğitim ve askeri yapıdaki bütün değişiklikleri farklı nedenlerle engellemişlerdir. Geleneksel eğitim kurumları Lale devrine kadar neredeyse hiç değişmemiştir Lale devrinden sonra askeri eğitimde değişme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Devlet askeri alandaki yenilikleri yaparken, eğitimin yenilikleri kazandırmada önemli olduğunu anlamış ve askeri eğitimi dönüştürmeye başlamış, batılı tarzda eğitim anlayışını topluma tanıtmışlardır. III. Selim (1789-1807), Osmanlı toplumunda batıyı resmi olarak tanımaya çalışan ve kurumsal reformları yapmaya çalışan ilk padişah olarak en somut adımları atmıştır.² Batı uygarlığı ile yakından ilgilenmiştir. Ebu Bekir Râtîb Efendi’yi Viyana’ya elçi olarak göndermiş ve orada kamusal hizmetler, eğitim vb. konularda kendisini aydınlatmalarını istemiştir. Râtîb Efendi ile başlayan sefaretname ve layiha hazırlama geleneği aralıksız devam etmiştir.³ III. Selim Avrupa başkentlerine atadığı büyükelçilerin yanı sıra ülke içinde bürokratlardan da layihalar istemiştir. Osmanlı Devleti’nde geleneksel eğitimden batılı tarzda eğitim kurumlarının oluşturulmasında devletin değişen bürokrasisinin etkisi büyük olmuştur. Bu çalışmada Tanzimat dönemi öncesinde başlayan bu değişimlerin düşünsel ve bürokratik temelleri örneklerle

² Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988., s. 13, 20,21. Ayrıca Bkz. Enver Karal, Ziya. *Selim III. Ün Hatt-ı Hümayunları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942, s. 12,14,

³ Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Râtîb Efendi, (1570-1799)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011. s. 40, 41, Ayrıca, Bkz. Fatih Bayram, *Ebubekir Râtîb Efendi as an Ottoman Envoy of Knowledge Between The East and The West*. Diss. Bilkent University, 2000. Ayrıca Bkz. İsmail Güven, *Tanzimat Bürokratlarının Eğitimsel Dönüşüme Etkileri, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s. 5.6*. Ayrıca Bkz. Belkas Gürsoy Altunış, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü." *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 36, 2006, ss. 139-165.

incelenecektir. Bütün bu gelişmeleri anlayabilmek için Tanzimat öncesindeki bürokratik gelenek ve eğitimsel gelişmelere yer verilecek daha sonra da eğitimsel değişimlerin düşünsel boyutları analiz edilecektir.

Tanzimat Dönemi Öncesinde Toplumsal Yapı ve Eğitim

Osmanlı Devleti'nde toplumsal konum ve sınıf bireylerin aldığı eğitimi doğrudan etkilemiştir. Tanzimat dönemine kadar (1839) üst düzey eğitim imkânlarından belli sınıflar (Seyfiye, İlmiye, Kalemîye) daha fazla yararlanmışlardır. Sosyal devlet anlayışının geç gelişmesi, kitlelerin eğitiminin ihmal edilmesine yol açmıştır. Osmanlı toplumundaki yatay sınıflaşma ve yükselme döneminde ortaya çıkan nepotizm yukarıda sözü edilen sınıflara eğitime ulaşma şansını daha fazla vermiştir. Bu durum devlet adamlarının doğrudan istediği bir durum olmamakla birlikte pratikte yüzyıllar boyunca süren bir uygulamaya dönüşmüştür. Osmanlı toplumunda çoğunluğu oluşturan reayanın ihmal edilmesi, eşit vatandaşlık kavramlarının gelişmemesi, bürokrasiyi oluşturan sınıfların çıkar bağları halkın eğitime ulaşmasını yüzyıllarca sınırlandırmıştır. Bunun bir başka nedeni de devletin organize ediliş biçimine bağlı kamıştır. Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı sınıf olan yöneticiler temelde “askeri” sınıfı oluşturmaktadır. Askeri sınıfı destekleyen ve gücü meşrulaştıran “ilmiye” ile bürokratik hizmetleri aksatmadan sürdüren “kalemîye” eğitim ayrıcalığını ellerinde tutmuşlardır.⁴ Osmanlı toplumunun diğer bir sınıf ise halk başka bir deyişle *re'âya*, yani vergi ödeyen sınıftı. Reayanın eğitim hizmetlerine ulaşması ise “ilmiye” sınıfının kabul ve tercihine bağlı kalmıştır.⁵ Osmanlı devletinde *millet* adı verilen dinî-mezhebi cemaatler de tebaanın bir parçası olarak kendi eğitimlerini kendileri organize etmişlerdir. Eğitime ulaşma konusunda “Müslüman” cemaate göre daha şanslı oldukları söylenebilir. Bu milletlerin liderleri vergi yükünün paylaşılmasını ve toplanması, topluluğun eğitimi, evlilik, boşanma, miras gibi topluluk içi hukukî işlerden sorumluydular. Topluluklar-arası ilişkilerde şeriat ilkeleri geçerliydi. Müslümanlar ise doğal olarak hâkim millet konumundaydı. Gayrimüslim milletlerin vergi dışı tutulan cemaat önderleri bir yana bırakılacak olursa, devletin hemen tamamını Müslümanlar oluşturmaktaydı.⁶ Eğitim yönetici kadro (rical) için özel görevleri yerine getirebilmeleri için anahtar olarak kullanılmış ve bu sınıfın “seçkin” olma ayrıcalığını elinde tutmasını sağlamıştır. Seçkin sınıf taşrada devletin temsilcisi olarak devlet işlerini sürdürmek durumunda oldukları için eğitimlerine özel önem verilmiştir. Eğitimli ve kültürlü olmak aynı zamanda

⁴Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. I. Cilt. Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993. s. 320

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 28, 30.

⁶Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi* (No. 131). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 51. Ayrıca Bkz. Gülcan. A Güneş, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2015, 1/2, ss.1-30.

devlet mekanizmasında görev almanın önemli bir belirleyicisi olmuştur.⁷ Müslüman olmak, İslam'a hizmet, padişaha sadakat gibi ülküler eğitilmiş sınıftan hemen her dönem ilke edindiği olgular haline gelmiştir. Osmanlı Türkçesinin inceliklerini kavramak ve seçkin Osmanlılığın töre ve geleneklerine uygun bir yaşam sürdürebilmek, kısacası oldukça üst düzey bir eğitim ve yetişmeden geçmiş olmak oldukça önemliydi.⁸ Daha önce belirtildiği gibi reayadan birisinin küçük yaştan itibaren nüfuzlu bir hamisi olmadan bu sınıflara kabul edilmesi oldukça zordu.⁹ Seçkin ailelerden gelen gençler için devlette iş bulmak sorun değildi, ama bunlar da daha yüksek mevkilere çıkabilmek için gerekli eğitimden geçmek ve kişisel yeteneklerini kanıtlamak zorundaydılar. Her ne kadar zaman içinde Osmanlı seçkinleri kendilerine katılacak yeni üyeleri kendi yakınları arasından seçmeye yönelmiş ve Osmanlı eğitimi bu yüzden katı ve şekilci bir hale girmişse de Osmanlı yönetim düzeninin canlı dönemlerinde kişisel yeteneğe, eğitime ve kültürel inceliğe önem verdiği kabul edilmektedir.¹⁰ Yöneten sınıf olan ve padişah tarafından atanmış olan seyfiye, ilmiye ve kalemiye reayadan farklı olarak eğitim ayrıcalığını elinde tutmuştur. Bu gelişmeler III. Selim döneminde değişmeye başlayacaktır. III. Selim Viyana, Berlin, Paris ve Londra gibi Avrupa'nın önemli başkentlerine Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere giden elçilere "*Elçi ve elçiyle birlikte olan memurların zaman geçirmeden devlet için yararlı olacak bilim, teknik ve diğer konular üzerinde gece gündüz sürekliliğiyle çalışmaları...*"¹¹ni söylemiştir. III. Selim'e sunulan layihalar içinde Tatarcık Abdullah Efendi'nin sunduğu layiha eğitim ve idari dönüşümü vurgulaması bakımından oldukça önemlidir.¹²

Tatarcık Abdullah Efendi layihasında öncelikle bozulmuş olan askeri disiplini ele almış ve ordunun eğitiminin yeniden düzenlenmesini önermiştir. Eğitimle ilgili önerilerde de bulunmuştur. Layihasının ikinci bölümünde ilmiye sınıfının ve ulemanın çürümüşlüğüne dile getirmiştir. Müderrisliğe atanmada adam kayırma ve rüşvetin yaygınlaştığını belirterek, şahadetnamelerin padişah iradesine bağlanması ve beşik ulemalığına son verilmesini vurgulamıştır. Kadı olacak kişilerin herkese açık ortamda sınava girmesini ve başarılı olduktan sonra

⁷ Carter Vaughn Findley, *Bureaucratic Reform in Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, 1980, s.88

⁸ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, PEGEMA Yayınları, Ankara, 2018 s. 126, 127,

⁹ Bkz. Cornel Fleischer *Bureaucrat And Intellectual in The Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*. Princeton University Press, 2014, s. 38-45,

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş yayınları, Ankara, 2009 s. 41, 45, vd. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 72, 73.

¹¹ Enver Ziya Karal, Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri: 1718-1839, *Tanzimat I*. İçinde. MEB, İstanbul. 1999 s. 26. "Sefir... ve sefir-i mumailiye'nin maiyetinde olan memurunin cümlesi ol tarafta ızaa-i vakit etmeyüp haderne-i Devlet-i Aliyyeye yarayacak el sine ve ulfun ve maarif ve fununu tahsiline hakkıyla say-ı belîğ etmeleri matlup olmakla leylî nehar iştilgal ve muvazabetten hali olmayalar"

¹² Cümleden ehemmi ve akdem ve derece-i vücubda elzem olan tedarik, asakir-i mu'alleme ve mürettebe hususi olmağla bkz. Tatarcık Abdullah Sultan Selim-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaat. *Tarih-i Osmanî Encümeni*, sene VII, Cüz 41-43. İstanbul 1332 (1912). s. 32

atanmalarını önermiştir.¹³ Bu öneriler daha sonra kurulacak olan yeni eğitim kurumlarından mezun olanların göreve başlayabilmesi için sınavlardan geçmeleri gerektiği düşüncesinin de ilk örneğidir. Abdullah Efendi'nin layihasında ordunun eğitimi için kara ve deniz olarak ayrılması, askeri eğitim sisteminin düzeltilmesi için batından alanla ilgili kitapların getirilmesini ve çevirilerinin yapılmasına yönelik ifadeler yer vermiştir. Askeri okullara yabancı uzmanlar (özellikle Fransız), öğretmenler ve teknik personel getirilerek yeni öğretim anlayışının uygulanmasını önermiştir.¹⁴

Layihada askeri yapı ve eğitimin yeniden düzenlenmesi istenirken bürokrasideki adam kayırma ve içe dönüklük açık biçimde eleştirilmiştir. Liyakate önem verilmemesinin ve irrasyonel uygulamaların bürokrasi ve ordunun disiplinini bozduğu bunun da devletin gerilemesinde rolü olduğu açıklanmıştır. Bu layiha tıpkı Koçi Bey vd. yazdığı layihalar gibi burada da eğitimsizlik ve liyakatsizlik eleştirilmiştir. Osmanlı bürokrasisinin toplumun gerçeklerine yabancılaşması ve toplumdaki soyutlanmış olmalarının halkın sorunlarını çözüme başarısız olmalarına yol açtığını açıklamıştır. Aynı olgular Ebubekir Râtib Efendi'nin (1750- 1799) yazmış layiha ve sefaretnamesinde çok çarpıcı biçimde yer almıştır.¹⁵ Ebubekir Râtib Efendi'nin "Büyük Layiha" olarak bilinen *Tuhfetü's-Sefâre fî Abvâl-i Asâkiri'n-Nasârâ ve'l-İdâre'* adlı eserinde eğitimle ilgili düşüncelere doğrudan yer vermiştir. Bu layiha Tanzimat öncesinde ve sonrasında

¹³ Besim Özcan, Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası / *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXV. cilt, 1. sayı (Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan) , Ankara, 1987, s. 55-64. Ayrıca Bkz. Osman Özkul. Osmanlı İlimiye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi, *Tarih Okulu Dergisi*, 34, İzmir, 2018, ss.233-246.

¹⁴Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, ss.11-14. "Hatime layihasında dahi evvel be-evvel berri ve bahri asikir-i mualeme tedariki ehemmiyetli elzem olması ile heman masarifine bakılmayup Düvel-i Nasarının fenn-i harbe dair olan müellefit-ı cedideleri tedarik ve terceme ettirilerek ve fünün-ı harbiyyede mahir efenc muallim ve mühendisleri celb olunarak ta'lim-i askere mübaşeret ve top ve sair edevat-ı harbiyyeyi anların re'yi üzere tesviye ve imile dikkat olunması ve çünkü askeri taifesi bir mikdar bedeviyete me'luf ve ceng-ü harb ahvaline mümkün mertebe kesb'i ittila' ile müstaid'i talim olduklarından başka a'danın galibiyeti mücerred askerleri muallim ve müretteb ve top ve cebehineleri ve sefain-i harbiyyeleri fünün-ı harbiyye ve hendesiyyeye muvafık olumdan neş'et eylediği gerek ocaklunun ve gerek sair nasın meşhudları olmağla bu hususta bir ferdin ta'n ü teşn'i etmeğe zühresi olmayup amme'i enam istisvab ve istihsan eyleyeceği zahir ve eğer bir müddet mürur ile askeri taifesi yine hazariyeti i'tiyad eder ve mağlusiyyet haletleri zihinlerden çıkar ise ta'lim-i asker hususu müte'assir olacağından evvelki sefer akibinde olduğu gibi ga'iline hareket olunmayup dakika fevt edilmeyerek hemen bu maddenin icrasına mü'başeret kılınması..."

¹⁵ Layihalardan önce Ratib Efendi buradaki duruma ilişkin tahriratını resmi rapor olarak sunduğu görülmektedir. Bkz. BOA., Hat, 248/14065 19 Mayıs 1792 (H.27 Ramazan 1206) Ayrıca Bkz. Hüner Tuncer, Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları. *Belleten*. Cilt XLIII, Sayı 169, Ocak, 1979. ss 73-105, Ayrıca bkz. Carter V.Findley, Ebu Bekir Ratib's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1995, s. 85, Ayrıca Bkz. Sema Arıkan, "Nişâm-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Layihası." (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi 1996, s. 41, 42.

eğitim anlayışının değişmesine yönelik somut öneriler içermesi bakımından önemlidir.¹⁶ Râtib Efendi düzenli ve itaatkâr bir ordu ile düzenli bir mali yapının Avrupa'nın ilerlemesinde önemli rolü olduğunu açıklamıştır. Avrupa'daki ordunun eğitilmiş olduğunu, devlet adamlarının yetenekli kişilerden seçildiği için devletlerin hızla ilerlediğini belirtmiştir. Bir anlamda Osmanlı toplumundaki nepotizmi eleştirmiştir. Ayrıca, Avrupa'da halkın eğitime önem verildiğini halkın okuma-yazma düzeyinin yüksek olduğunu böylece yeniliklerden ve icatlardan toplumun büyük bir kesiminin haberi olduğunu benzer durumun Osmanlı toplumunda da başarılması gerektiğini dile getirmiştir. Râtib Efendi Avrupa'daki eğitimsel, siyasi ve kültürel olguları ele alırken Avrupa ile karşılaştırmalar yapmıştır. Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması askeri okullarla ilgili önerilerinin III. Selim tarafından ciddiye alındığını göstermektedir.¹⁷ Eserinde sık sık Avrupa'nın düzen ve nizamının önemli olduğunu "Nizam" ya da reformların yapılmasını açıklamıştır ki bu anlamda "nizam" kavramı eserin özünü oluşturur. Layihasında "fünun-ı harbiyeye mahsus bir talimhane tertibi" ifadesiyle askeri eğitimde yenileşme gerektiğini açıklamıştır. III. Selim askeri alanda yenilikler yapmaya karar verdiğinde Râtib Efendi'yi bu değişiklikleri gerçekleştirmesi hususunda görevlendirmiştir.¹⁸

Râtib Efendi askeri okullarda verilen eğitimin niteliği konusunda da önemli bilgiler vermiştir: "...askeri görevlere asaleten atanmadan önce altı, yedi ve sekiz yıl akademilerde öğrenim gördükten sonra başarı durumlarına ya da tercihlerine göre ordunun ilgili birimlerinde göre alırlar..."¹⁹ Okullara deney ve gözlemlerin yapıldığını belirterek, çok sayıda eserin öğrencilere okutulduğunu açıklamıştır. Böylece pozitif bilimler ve yabancı dil derslerinin mühendishane gibi kurumlarda okutulmasına ilişkin önerilerde bulunmuştur. Râtib Efendi bununla da kalmamış okullar ve eğitim kurumlarının yasa ve yönetmelikle kurulduğunu Osmanlı devletinde de bu olgulara önem verilmesini önermiştir. Daha sonraki yıllarda Osmanlı devletinde açılacak okulların layihalara ve nizamnamelere bağlanması bu etkinin yansıması olarak görülebilir. Râtib Efendi'nin layihasında vurguladığı bir başka önemli nokta kamusal eğitime verdiği önemdir. Avrupa'da her kesimin eğitim hizmetlerinden yararlandığını, din, mezhep, ulus ya da etnik köken farkı gözetilmeden eğitim kurumlarına kabul edildiğini vurgulamıştır.²⁰ Muhtelit eğitimin kaynağını oluşturan bu öneriler önce Tıbbiye'de Tanzimat döneminden sonra da sivil okullarda uygulamaya geçmiştir. Bilindiği gibi farklı milletlere mensup öğrencilerin okullara kabul edilmesi uygulaması Islahat Fermanı ile

¹⁶ Bkz. Arıkan, *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Lâyihası...* s. 42-44

¹⁷ Enver Ziya Karal, Ebubekir Râtib Efendi'nin 'Nizam-ı Cedid' Islahatında Rolü. *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1956, s. 347-355.

¹⁸ Fatih Bayram. *Ebubekir Ratib Efendi As an Ottoman Envoy of Knowledge Between The East and The West*, Doctoral dissertation, Bilkent University. 2000. s.12.

¹⁹ Bkz. Arıkan, *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Lâyihası*.s. 45,

²⁰ Sema Arıkan, *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Lâyihası*. s. 23-61.

resmileşmiştir. Bu noktada Ebubekir Râtib Efendi'ye benzer görüşleri padişaha layiha olarak sunan D'Ohsson'un²¹ (Muradcan Tosunyan) önerilerine de yer vermekte yarar vardır.²² Muradgea D'Ohsson Osmanlı devletinde askeri alanda başarılı olabilmek için askeri eğitimin yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Mühendishane-i Berrî-i Hümâyün kurulmuştur. Böylece Bahr-i Hümayun ile yeni kurulan Berr-i Hümayun askeri eğitim kurumları olarak sivil okullara da örnek olmuştur.²³ Mühendishanelerin kurulmasından sonra yurt dışına gönderilen elçiler ve diğer bürokratlardan oluşan yönetici seçkin sınıfı olan "mülkiye sınıfı" ortaya çıkmıştır. Mühendishaneler 18.yüzyılın sonundan itibaren göreceli laik ve modern eğitimin Osmanlı toplumunda başlangıcıyla birlikte Osmanlı toplumu yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Askeri modernleşme ile birlikte bürokratik değişim ortaya çıkmıştır. Bu durum daha sonra belli ölçülerde hızlanmaya başlamıştır. III. Selim ve II. Mahmud döneminde de bürokrat olarak görev yapmış olan Behiç Efendi'nin 1803 yılı başlarında yazmış olduğu "*Sevanihü'l-levayibi*" başlıklı çalışmasında Osmanlı devletinde adalet, eğitim ve toplumsal yozlaşmaları eleştirmiştir. Toplumda eğitimsizlik ve cehaletin önlenmesi için eğitime özel önem verilmesini vurgulamıştır. Behiç Efendi Osmanlı toplumunda devlet hizmetleri için değil halkın eğitimine de özel önem verilmesini istemiştir. Medreseden yetişen din adamlarının bilgisiz olduğunu, bilimsel açıdan yeterli olan kişilerin kadı ya da müftü olarak atanmasını dile getirmiştir. Behiç Efendi bu kişileri görev yaptığı yerlerde ülkenin durumunu analiz eden layihalar ve nizamnameler yazmalarını, kadı ve naiplerinin denetlenmesi için nazır atanması ve meclislerde bunların görüşlerine başvurulması üzerinde önemle durmuştur. Behiç Efendi aynı zamanda devlet işlerinin iyi işleyebilmesi, devlet yapısının bozulmasının önlenmesi için nezaretler oluşturulmasını belirtmiştir. Nezaret her ne kadar devletin işleyişi için önerilmişse de daha sonraki yıllarda eğitim sistemine girdiği görülmüştür.²⁴ Keçecizade İzzet Molla'nın 1827'de kaleme almış olduğu layihası da benzer

²¹Bkz. E. Saadet Öner, *İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfûz İM D'Ohsson Evrakı Tasnif ve Tablîli*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999. Ayrıca Bkz. Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan), Ailesi hakkında kayıtlar, Nizâm-i Cedîd'e Dâir Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyâsî Hayatı," *Tarih Dergisi*, 34, 1983-1984, ss. 247-314 İgnatius Mouradgea D'Ohsson 1740 yılında İstanbul Beyoğlu'nda Katolik Ermeni bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. İstanbul'da, Fransiskan ve Dominiken papazları tarafından oluşturulan okulda Batı eğitim tarzından ve bu aydın kesimin sunduğu olanaklardan yararlanmış ve iyi bir eğitim görmüştür. İzmir'de 1735'te açılan İsveç Konsolosluğu'na tercüman olarak göreve başlamıştır. 1755'te İsveç Kralı'nın sır kâtibi (özel kalem) unvanını aldı. 1783'te İsveç-Osmanlı Ticaret ve Dostluk Antlaşması'nın gerçekleşmesindeki üstün katkıları nedeniyle "Vasa Nişanı"na layık görüldü. 1796'da Osmanlı Devleti'ne İsveç Elçisi tayin edildi. 1801'de şövalye ilan edilerek asalet unvanı aldı

²² Kemal Beydilli, Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri. *İlmi Araştırmalar*, 8, 1999, s. 25-64. Ayrıca Bkz. Beydilli. "İgnatius Mouradgea D'Ohsson Muradcan Tosunyan" 1999, s. 268.

²³ Bkz. Koçer *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, Ankara, 1991., s. 22, 25.

²⁴Ali Osman Çınar, *Es-seyyid Mehmed Emin Behiç'in Sevanihü'l-levayibi ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜT AE 1992.

konuları önermektedir. Ancak bu layihada nezaret kavramının ötesine geçilerek, devlet ve ekonomik konular ele alınmakta, devlet memurlarına maaş bağlanması ve üst düzey bürokratlardan bir danışma meclisi kurulması da önerilmiştir. Nitekim bu çabalar sonunda oluşturulan Geçici Nafia Meclis'inin hazırladığı ilk layihada eğitim konusunda özel önem verildiği görülecektir. İzzet Molla devlet memurlarının görevlendirilmesini Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye örneği ile açıklayarak “fenn-i ta'allüm bilmek” üst görevlere gelmek için bir ilke olmasını önermiştir.²⁵ Memur ya da kâtip yetiştirmek için daha sonraki yıllarda açılacak olan Mekteb-i Maarif-i Adli gibi kurumların açılışına ilişkin önerilerin düşünsel temellerinin bu layihalarda yer alması oldukça anlamlıdır. Bununla birlikte kamu hizmetlerinin yeterli biçimde yerine getirilemediği ve kalemlerde çalışanların eğitimsiz olduğunu belirten Behiç Efendi layihasında kâtiplerin bilgi ve görgülerini geliştirmek, okuma-yazma becerilerine ilerletmelerini sağlamak için Bâb-ı Âli yakınlarında Arapça ve Farsça bilen hocalar gözetiminde bir okul açılması ve kâtiplerin kalemlerdeki uzmanlık alanına göre yetiştirilmesinin gerektiği konusunu işlemiştir.²⁶ Behiç Efendi bu okulda tarih, coğrafya gibi derslerin verilmesi ve kitapların yazılmasını da önermiştir. Bu okula iyi ve varlıklı aile çocuklarının alınmasını böylece bu çocukların devletin çıkarlarını daha iyi koruyacaklarını söylemiştir.²⁷ Bu düşünceler II. Mahmud döneminde ve sonrasında yayımlanan fermanlarda ve memur atamalarında “ahlaklı kişilerin sorumluluk alması” gerekir sözüyle paralellik taşımaktadır. Tanzimat Fermanında da devlet memurlarının keyfi davranışlarının olduğu konusuna yer verilmiştir. Görüldüğü üzere elçilerin sefaretnameleri ile başlayan düşünsel değişim layihalarda daha da belirginleşmiştir. Bu görüşler “batılı tarzda eğitim veren” askeri okullar ile daha sonra Mekteb-i Maarif-i Adli'nin açılışıyla uygulamaya dönüşmüştür.

Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Sivil Eğitimde Dönüşümler

Tanzimat dönemi öncesinde askeri, siyasi ve ekonomik kayıpları önlemek için askeri alanda bazı yenilikler yapmış ancak başarılı olamamıştır. Zaman zaman devlet adamları ve bürokratlar devletin gerileyen düzenini düzeltmek için layihalar yazmış ancak geleneksel idari ve eğitimsel yapıdaki güç ilişkileri bu değişimin önünde durmuşlardır. Askeri alandaki gerilemelere, ordunun itaatsizliği, bürokrasideki tutarsızlık ve pozitif bilimlerin yerini dini alanların alması gibi olgular Osmanlı devlet adamlarını yeni yollar aramaya itmiştir. Askeri alanda başlayan bu yenilikler, daha sonra idari ve kültürel alana da yansımıştır. Tanzimat döneminden önce başlayan eğitimsel dönüşüm bu dönemde farklı görünüm

²⁵Keçecizade, *Layiha* I. Yk. 6a.

²⁶Daha sonra buna benzer okulun açılmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA., HAT / 1646 /13-0, 8 Aralık 1847 (H.29 Zilhicce,1263)

²⁷Bkz. Çınar, *Es-seyid Mehmed Emin Behiç'in Sevanibü'l-layihai*, s. 33, 34, 35.

almıştır. Tanzimat sonrasında yapılan hukuksal, kurumsal ve eğitimsel reformlar genelde eğitimi ve halkın eğitiminin daha fazla önem kazanmasını sağlamıştır. Önce Tanzimat Fermanı daha sonra Islahat fermanı toplumsal dönüşümü hızlandırmıştır. Kişisel güvenlik, siyasi katılım, tebaaya eşit haklar sağlama konusunda yapılan hukuksal düzenlemeler eğitim alanına da yansımıştır. İç ve dış gelişmeler toplumsal yapıyı etkilemiş ve “halk” algısı değişmeye başlamıştır. Tanzimat dönemine kadar devlet önünde güçsüz olan halk bu dönemden itibaren devletin halk için olduğu düşüncesiyle tanışmıştır. Devlet adamları eğitimle ilgili yasal metinler oluşturmuşlar ve devlet eğitimle ilgili sorumluluk almaya çalışmışlardır. Toplumun genel eğitim düzeyini yükseltmeye yönelik yeni eğitim kurumları açmışlardır. Devlet bu dönemde eğitim kurumlarıyla daha fazla ilgilenmiş, sosyal ve ekonomik olarak gelişimin sağlanması için halkın eğitimine özel önem verilmiştir. Tanzimat döneminde temeli atılan eğitimsel değişimler hem kültürel hem de ideolojik değişime yol açmıştır. Bu anlamda bürokrasi ve eğitim ilişkilerinin verilere dayalı olarak incelenmesi Tanzimat dönemi eğitiminin dönüşümünün anlaşılmasına yardım edecektir. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve gelişmesini anlayabilmek Tanzimat dönemindeki değişimi kavramaya bağlıdır. Tanzimat dönemi eğitim kurumlarının amaçlarının, işlevlerinin değişmeye başladığı bir döneme işaret etmektedir.²⁸

Tanzimat döneminde ortaya çıkmaya başlayan bürokrasi (mülkiye), eğitim sistemini kendi dünya görüşleri ve anlayışına göre düzenleyerek ilmiyenin tekelden çıkarmayı hedeflemişlerdir. Yönetmel ve hukuksal düzenlemelerin yanı sıra eğitim sisteminin sevk ve organizasyonunda söz sahibi olmuşlar. Hatta medreseler dışındaki eğitim kurumlarını elinde tutan sınıf haline gelmiştir.²⁹ Eğitime daha dünyevi nitelik kazandırarak eğitimi araçsal olarak güçlendirmişler ve rasyonel ilkelere göre düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır. Böylece bu kurumlarda yeni oluşturulan bürokrasi geleneğini sürdürecekt olan kadroları yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Reformcu bürokratlar olarak nitelendirilen bu kesim eğitimde ilmiyenin otoritesinin Babıali'ye dolayısıyla yeni bürokratik kadrolara geçmesine öncülük etmişlerdir. Bir anlamda ulema ve ayanların etkisinden bağımsız, batılı tarzda eğitim almış memurlar yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Memurların çalışma koşullarını iyileştiren yasal düzenlemelere ek olarak devlete bağlı eğitim kurumları açarak “devlete bağlı ya da devletin memuru” olan bir kuşak yaratmaya çalışılmışlardır. Bu bürokratlar siyasi ve yönetsel yetkilerini nezaretler ve meclisler aracılığıyla güçlendirerek toplumsal reformlarda hem karar verici hem de icracı olarak görev yapmışlardır.³⁰

²⁸ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 7. Baskı, PEGEMA Yayınları, Ankara, 2018, s. 133

²⁹ Bkz. Metin Heper, "19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi", *TCTA.*, c. 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985, ss. 245-258; Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in Ottoman Empire...s. 201, 202*

³⁰ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Belleten*, TTKY., c. XXVIII, no: 112, Ankara Ekim 1964, s. 615

Tanzimat sonrasında ortaya çıkan yeni bürokratik yapı aynı zamanda yeni bir bürokrat tipinin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde batıdaki gibi dikey bir sınıfsal yapı mevcut değilse de yatay sınıfsal yapı içinde ilmiye, kalemiye ve seyfiye'nin bürokrasideki egemenliğine karşı Tanzimat kafasıyla yetişmiş "mülkiye sınıfı" ortaya çıkmıştır. Eğitimle ilgili kalıcı ve ayrıntılı düşünülmüş bir eğitim politikası geliştirilememiştir. Ancak "devleti kurtarmak için yönetsel, ekonomik önlemlerin yanı sıra kısa dönemli, işe yarar ya da faydacı özellik taşıyan "devletin bekasını sürdürmesine yardım edecek" geçici eğitimsel çözümler aranmıştır. Bu politikayı belirleyen iç ve dış politik koşulları iyi kavramak gerekir. Eğitim politikasının birinci belirleyeni devletin kaybettiği askeri saygınlığını tekrar kazanmaktır. Tanzimat öncesinde başlayan ve Tanzimat döneminde hızla süren politika belirleme anlayışı batıdaki derin tartışmalardan oldukça uzaktır. Eğitimle ilgili kalıcı ve ayrıntılı düşünülmüş bir eğitim politikası geliştirilememiş "devleti kurtarmak için yönetsel, ekonomik önlemlerin yanı sıra kısa dönemli, işe yarar ya da faydacı özellik taşıyan, devletin bekasını sürdürmesine yardım edecek" geçici eğitimsel çözümler aranmıştır. Bu durumu anlayabilmek için bu politikayı belirleyen iç ve dış politik koşulları iyi kavramak gerekir. Eğitim politikasının birinci belirleyeni devletin kaybettiği askeri saygınlığını ve gücünü tekrar kazanmayı sağlayacak becerileri kazandırmak olmuştur. Devletin bekasını kurtarmak için askeri güce ve değişime inanan Tanzimat bürokratları Osmanlı Devleti'nin rakibi olan Avrupa'yı tanımak ve onların askeri eğitim sistemin benzer kurumları ve politikaları oluşturarak onlara karşılık vermeye çalışmıştır. Tanzimat döneminde artarak devam eden "layiha" ve sefaretname türündeki eserler Tanzimat döneminden sonra da yazılmıştır. Bu tür belgeler Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik ve hukuksal politikasını doğrudan eğitim politikasını da dolaylı biçimde etkilemiştir. Padişahlar bu tür belgelerden yararlanarak eğitim ve öğretimle ilgili konularda çeşitli fermanlar yayımlamışlardır.³¹ Özellikle Tanzimat döneminden sonra ortaya çıkan bu metinler ışığında eğitim politikası bu yönde hızla değişmeye başlamıştır. Eğitimi kitlelere ulaştırmak, eğitimi devletin görevlerinden biri haline getirmek, devletin gereksinim duyduğu memur ve bürokratları yetiştirmek, ilmiyenin eğitimdeki gücünü azaltmak ve dünyevi konuları ders programlarına eklemek gibi olgular eğitim politikasındaki dönüşümün ilk örnekleridir. Tanzimat döneminde artarak devam eden "layiha" ve sefaretname türündeki eserler Tanzimat döneminden sonra da yazılmıştır. Layihaların temel amacı her ne kadar padişahların isteklerine cevap vermek olsa bile özellikle padişahın özellikle bürokratlardan bunları istemesi oldukça anlamlıdır. Aynı şekilde bu tür belgeler Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik ve hukuksal politikasını doğrudan eğitim politikasını da dolaylı biçimde etkilemiştir. Padişahlar bu tür belgelerden yararlanarak eğitim ve öğretimle ilgili konularda çeşitli fermanlar yayımlamışlardır. Özellikle Tanzimat döneminden sonra ortaya çıkan bu metinler ışığında eğitim politikası bu yönde

³¹ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, VII, Matbaa-i Osmaniyye, 1309, s.148.

hızla değişmeye başlamıştır. Eğitimi kitlelere ulaştırmak, eğitimi devletin görevlerinden biri haline getirmek, devletin gereksinim duyduğu memur ve bürokratları yetiştirmek, ilmiyenin eğitimdeki gücünü azaltmak ve dünyevi konuları ders programlarına eklemek gibi olgular eğitim politikasındaki dönüşümün ilk örnekleridir. Tanzimat öncesinde başlayıp sonrasında hızla devam eden, askeri, yönetsel, eğitimsel ve hukuksal merkezileşme ve devletin bu merkezileşmede tek güç olması kameralizmin doğrudan etkisi olarak yorumlamak mümkündür. Yapılacak olan reformların merkezi otorite ve askeri yapıyı güçlendirmesi için eğitim ve eğitilmiş subaylar yetiştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Tanzimat öncesinde kara ve deniz harp okullarının açılması, askeri öğrencilerin yurt dışına öncelikle Almanya'ya gönderilmesi bu politikaların eğitime yansımaları olarak algılanabilir. Tanzimat'ın ilanından önce oluşturulan bir Meclis-i Umur-ı Nafia layihasında "*eğitim*" ve "*bilim*"in ülke kalkınması ve sanayinin temel aracı olduğu vurgulanmıştır. Layihada: "*Eğitim ve bilim toplumun mutluluk ve nimetinin kaynağıdır. Her türlü zenginliğin kaynağının eğitim ve bilim olduğunu düşünen herkes bilir...*" denilerek gelişme ve ilerlemenin önemi belirtilmiştir. Meclis-i Nafia'nın bu layihasının ilk politika belgesi olmasının nedeni de budur. Layihada öğrencilerin dini eğitim alması konusu işlenmiştir. Tanzimat'ın ilanından önce çıkan layihalarda aslında eğitimin dünyevi yanına ilişkin vurgulamalara rastlanmaktadır. Toplumun gelişmesi için eğitimin araç olarak kullanılması önerilmektedir.³² Laik eğitim anlayışının izleri buralara kadar uzamaktadır. Açılmış olan askeri okullara öğrenim için başvuran öğrencilerin yetersiz olduğu ve Türkçeyi bile okuma yazmadan yabancı dil öğrenmeye çalışmalarının bir işe yaramadığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nin önceden bilimsel olarak ileri olduğu ancak daha sonra çeşitli nedenlerle bu konuda geri kaldığı vurgulanmaktadır. Sıbyan mekteplerindeki düzensizlik nedeniyle öğrencilerin düzenli bir eğitim almadığı, hiçbir biçimde denetlenemeyen öğretmenlerin de zamanı boşa geçirdiği belirtilmiştir. Layiha mevcut okulların denetim altına alınması ve öğretim programlarının düzenlenmesi böylece ülke ve toplumun ticaret, ziraat ve sanayi alandaki gelişmesi için mahalle mekteplerindeki öğrencileri eğitimin niteliğinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin sorumluluklarının artırılması, sınıf usulünün getirilmesi, yaşa göre sınıflara bölünmesine de yer vermiştir. Daha üst düzeyde okullar için Türkçe Farsça ve Arapça öğretilmesi istenmiştir. Eğitimin kamu yararına yapılan bir etkinlik olduğu görüşünden yola çıkarak eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik görüşler öne sürmüştür. Kurul, Osmanlı Devleti'ndeki eğitimi eleştirel olarak ele almış³³ ve sıbyan mekteplerinin yetersizliğini vurgulamış ve Rüşdiye düzeyinde eğitim kurumunun açılmasını önermiştir (Koçi Bey Risalesi, Lütfü Paşa Asafname). Nafia Meclisi'nin eğitimle ilgili oluşturmuş olduğu ilk layihada sıbyan mekteplerinin, Rüşdiyelerin yeniden

³² Layihanın tam metni için Bkz. *Takvim-i Vekayi*, 21 Zilkade 1254 (5 Şubat 1838) def'a 176.

³³ Bu konu daha önce Lütfü Paşa'nın Asafname ve Koçi Bey'in ünlü Risalesi olmak üzere değişik dönemlerde farklı kişiler tarafından da sık sık dile getirilmiştir.

düzenlenmesi ve geliştirilmesi ve darülfünun kurulması ve eğitim kurumlarının denetim, gözetim ve sevk-organizasyonundan sorumlu bir “Meclis-i Maarif” oluşturulması gibi konulara yer verilmiştir.³⁴ Layiha aslında Tanzimat öncesi eğitim sistemine gerçekçi bir ayna tutmaktadır. Meclis-i Umur-u Nafia’nın 1838 tarihinde hazırlamış olduğu layihanın³⁵ bütününe bakıldığında eğitimin amaçlarında ilerleme, gelişme ve bilimselliğin açık biçimde vurgulandığı, batıdaki teknolojik ve sanayinin gelişmesinin temelinde eğitime yapılan yatırımların önemli olduğunun altının çizildiği görülür.

Tanzimat dönemi sonrasında açılan eğitim kurumlarının en temel amacı bürokrasi için gerekli uzman personeli yetiştirmek olarak açıklanabilir. Tanzimat öncesinde otodidakt olarak ya da usta-çırak geleneğine dayalı rastgele yetiştirme anlayışının yerine kurumsallaşmanın oluşturulmaya çalışıldığı görülür.³⁶ Diplomalara önem verilmesi, batı dillerini bilme (Fransızca), sınavlarda başarılı olmak gibi uygulamalar eğitim kurumlarının işleyişini belli ilkelere bağlaması açısından önemlidir. Mekteb-i Adli’nin açılışı ile başlayan yeni eğitim anlayışı diploma, dil bilme ve sınavla atanmayı zorunlu kılan nizamnamelerle bürokrat yetiştirilmek istenirken diğer yandan da eğitim kurumlarının işleyişi belli bir düzene oturtulmuştur.³⁷ Bu uygulamalar daha sonraki yıllarda açılacak olan sivil okullara da örnek oluşturacaktır.

İmamzade Esad Efendi 1 Mart 1839 tarihinde rüşdiyelerin açılması konusunda sunduğu layihada daha önce vurgulanan düşüncelere benzer biçimde konulara yer vermiştir. Esad Efendi layihasında sıbyan mekteplerinin öğretim düzeyinin düşük olduğunu buradan mezun olan öğrencilerin Kuran-ı Kerim’i hatasız okuyamadıklarını belirtmiştir. Aynı şekilde Sıbyan mektebinde başarılı olan öğrencilerin üst öğrenime devam etmelerini istemesi memur yetiştiren okulların yanı sıra sivil okulların kurulmasına ilişkin düşüncelerin tekrar tekrar vurgulandığı görülmüştür.³⁸ Eğitimde devletin daha fazla sorumluluk yüklenmesine ilişkin çabalar da önem kazanmıştır. Eğitim kurumlarının kanun ve nizamlara dayalı olarak oluşturulması düşüncesiyle Evkafı Hümayun Nezareti içinde Mekatib-i Rüşdiye Nezareti (1839) oluşturulmuş, yönetimine İmamzade Esad Efendi atanmıştır.³⁹ Eğitimle ilgili konuları ve soruları daha geniş çerçevede

³⁴ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*, İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1338) s. 30, Ayrıca, Bkz. BOA. BEO A MKT MHM 268/39, 19 Muharrem 1280/6 Temmuz 1863

³⁵ Layihanın tam metni için Bkz. *Takvim-i Vekai* 21 Zilkade 1254.

³⁶ Osman N. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla*. İstanbul, Eser Matbaası, 1977.s, 382, 383.

³⁷Bkz. Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, s. 44-47, İhsan Sungu, Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Tesisi, *Tarih Vesikaları Dergisi* 1/3, 212-225, 1941, s.213.

³⁸ Bkz. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezaret-i ...* s. 16-17.

³⁹ Mekatib-i Rüşdiye Nezaretine ilk nazır olarak İmamzade Esad Efendi atanmıştır. Bkz. BOA.HAT, 1320/51545, 15 Mart 1839 (H.29-Zilhicce1254) Mekâtib-i Hayriyeye İmam-zade Esad Efendi'nin

tartışabilmek için önce Muvakkat Maarif Meclisi kurulmuştur daha sonra bu meclis daimi hale getirilmiştir.⁴⁰ Bu meclis daha sonra Meclis-i Maarif-i Umumiye (1845) adını almıştır. Bir yıl sonra Mekâtib-i Umumiye Nezareti oluşturulmuştur.⁴¹ Böylece Osmanlı Devleti'nde eğitimle ilgili politikaları biçimlendiren en azından kâğıt üzerinde de sorumlu olan nezaret açılmıştır. Bu nezaretin açılması ile birlikte sivil okulların öncüsü *Rüşdiyelerin* kuruluşu çalışmaları da başlamıştır. Tanzimat dönemi öncesinde başlayan bu çabalar belli düzeyde de olsa yeni bir aydın sınıfı ortaya çıkarmış bu sınıfın eğitime olan etkisini Cevdet Paşa şu cümlelerle bize aktarmaktadır: Reşid Paşa'nın yetiştirdikleri "*neşri-i maarif ve ta'mim-i terbiye ile usûl-i cedide üzere Avrupa'ya tenfik-i tanzim*" etmişlerdir. Cevdet Paşa bu ifadeyle Tanzimat bürokratlarının Avrupa'daki yöntem ve ilkelere göre eğitim sistemini düzenleyerek halkı kitlesel olarak eğitmeyi hedeflediklerini açıklamıştır.⁴² Bürokrasinin yetiştirilmesi için oluşturulması önerilen eğitim kurumlarının felsefi temelleri de yine devlet adamları tarafından oluşturulmuştur. Bu konuda Sadık Rifat Paşa'nın görüşleri belirleyici olmuştur denilebilir. Tanzimat döneminin gizli ideoloğu olarak yazmış olduğu eserlerle hem Reşid Paşa'yı hem de padişah Abdülmecid'i etkilemiştir. Rifat Paşa Avrupa izlenimlerini anlattığı eserinde pozitivism ve bilimsel düşünceyi özellikle vurgulamıştır. Rifat Paşa bir toplumun medeni olabilmesi için "bilim ve aklı" kullanmak gerektiğini bunu da eğitimle başarmanın mümkün olacağını yazmıştır. Bilim ve akılcı eğitim politikası oluşturmak ve eğitim sistemi geliştirme önerileri Tanzimat dönemi devlet adamları tarafından sık sık vurgulanmıştır. Sadık Rifat Paşa "Avrupa Ahvaline Dair Risale"sinde Avrupa'daki eğitimsel ve bilimsel gelişmelere somut örnekler vererek Osmanlı toplumu için de benzer yapının kurulmasının önemli olduğunu açıklamıştır. Eğitim ve bilimsel alanda gelişmelerin "medeniyet" in kaynağı olduğunu yazmıştır. Batı medeniyeti seviyesine ulaşabilmek için eğitim kurumlarının ve sisteminin ıslah edilmesi, yeni okulların açılması, ders kitapları ve araç-gereçlerinin sağlanması yararlı olacağını sık sık vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde özellikle bürokraside kullanılan yazışma dilinin dilin sadeleştirilmesi ve halkın anlayacağı düzeye getirilmesini istemiş ve temel eğitim ile bunun başarılacağını öne sürmüştür. Daha sonra Cevdet Paşa da yazışma dilinin

nazır intihab edildiği ve memuriyetine Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti' unvanı verildiği kaydedilmektedir

⁴⁰ Bkz. 27 Recep 1262 (21 Temmuz 1846) Tarihli Takvim-i Vekay-i Def'a 303 Daimi Maarif Meclisi'nin Kurulmasına İlişkin İrade Ayrıca, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin ilk başkanı Emin Paşa'dır.

⁴¹BOA., İ.DH 135-6923, 22 Aralık 1846 (H. 3 Muharrem 1263), Sıbyân ve rüşdiye mekteplerinin nizâmât ve sair muamelelerine bakmak üzere görevlendirilen Nakibüleşraf İmamzâde Esad Efendi'ye Mekâtib-i Umumiye Nâzırı unvanı verilmesi ve yardımcılığına Kemal Efendi'nin getirilmesi, Dârülfünûn binası ve nizamnâmesi tamamlanuncaya kadar Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'nin değişikliğe uğratılmaması; Mekâtib-i Umumiye Nezâreti'nin idaresi ve işlerinin görülmesi için gerekli olan kadroların açılması ve bu kadrolara memur tayin edilmesine dair padişah emri çıkarılmıştır.

⁴² Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12. Haz. Cavid Baysun. 2. Baskı: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986 s. 23,

sadeleştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Rifat Paşa'nın önerileri içinde kız ve erkek çocukların eşit biçimde eğitilmesi, mesleki eğitim almaları gibi konular da yer almıştır.⁴³ . Benzer görüşler Mustafa Sami Efendi tarafından "Avrupa Risalesi" başlıklı eserde "Avrupa toplumunda cehaletin hoş görülmediği ve herkese eğitim verilmesi gerektiğini benimsedikleri" biçiminde ifade etmiştir.

Mustafa Sâmî Efendi, Avrupa'da özellikle Fransa'da toplumun büyük kesiminin okur-yazar olduğunu ve basit matematiksel işlemleri kafadan yaptığını, engellilerin de eğitim aldığını, eğitim süresinin sekiz yıl olduğunu dile getirmiştir. Toplumun büyük kesiminin okuma-yazma bilmesi nedeniyle günlük gazeteleri rahatça izlediklerini ve ülkenin gidişatından haberdar olduklarını yazmıştır. Bu gelişmelerin toplumda bilimin, matematiğin ve mühendisliğin gelişmesine katkıda bulunduğunu açıklamıştır. Toplumda bilime özel önem verildiğini şöyle açıklamıştır: "Örneğin geometri bilimi aynı zamanda cebirin gelişmesini sağlıyor ve gemicilik aletleri yapıyorlar. Hesaplamalar sayesinde kısa zamanda üretim yapıyorlar. Kimyanın gelişmesi baskı ve yazı malzemelerinin daha hızlı üretilmesine yol açıyor. Dillerini gereksiz sözcük kullanımıyla kullanılmaz hale getirmiyorlar söyleyeceklerini kısa ve net söylüyorlar. Yeni kitap ya da eser yazana ödül (telif olmalı) veriyorlar ve hak ettiği saygıyı gösteriyorlar böylece kimsenin emeği boşa gitmiyor...". Bu durum daha sonraki yıllarda Telif-Tercüme faaliyetlerinin hızlanmasını ve Tercüme bürosunun kurulmasına yol göstermiştir denilebilir. Tanzimat bürokratlarının bu görüşleri önce bürokratların yetiştirildiği eğitim kurumları aracılığıyla uygulamaya konmuş daha sonra da sivil okullara yansımıştır. Tanzimat bürokratları toplumu bir bütün olarak eğitebildiklerinde gelişmenin sağlanabileceğini düşünüyorlardı.⁴⁴ Bu nedenle açılacak eğitim kurumlarında seçkin eğitim yanı sıra özellikle sıbyan mektepleri ve rüşdiyeleri aracılığıyla ülkenin her bölgesine yayarak kamusal eğitim

⁴³ Bkz. Sadık Rifat Paşa: *Avrupa Abvaline Dair Risale.*, s. 8 "sıbyânın tahsil-i ulûm ve fûnûn etmelerine be-gâyet dikkatleri olduğundan, zükûr ve inâstan çocukları beş altı yaşına vardıkta, mahallât mekteplerine verip, on iki yaşına kadar kendi lisanları ve elsine-i sâireyi kaide üzere okuyup yazmağı tahsil ve on iki yaşından sonra yine ekserisi devlet akademilerinde, iktizâsına ve her birinin isti'dât ve hevesine göre, hangi san'ata sâlik olacak ise, ona göre ulûm ve fûnûn ve sanâyi'e dair şeyleri terbiye-hânelerinde öğrenip, on sekiz yaşına vardıkta, fûnûn-ı lâzimeyi tekml ederler ve bazı bu ma'küle büyük terbiye-hânelerin usul ve nizamı üzere şâkirdânı, fakat haftada bir kere hânesine ve anası ve babası yanına gidip, ma'dâ vakitlerinde kaide üzere, aled-devâm tahsil-i ulûm ile meşgul olurlar. Ve bunların me'külât ve melbûsât vesair masârifât-ı lâzımelerini sene ve sene peder ve akrabaları mekteb müdiri tarafına i'tâ ederler. Çünkü bunların ulûm-ı nakliyyeden ma'dâ ulûm-ı akliyyeden olan hikmet ve hey'et ve tabâbete ve mûsikîye ve ael-husus fûnûn-ı harbîye ve bahrîye ve usûl-i politika-i düveliye ve maârif-i sâireye i'tibârât-ı müfritaları olduğundan, onların mahsus mektepleri olarak, usulü veçhile tahsil ederler ve bunlardan başka kâffe-i tabâyi'-i eşyaya kesb-i vukuf etmek dahi usûl-i mer'iyeden bulunduğundan, bilcümle hayvânât ve madeniyât ve nebâtâtın keyfiyyât ve te'sirâtını dahi tecrübe ile her biri fûnûn-ı mahsusa hükmünde olarak, iktizâsını tahsil ederler ve yalnız ilmiyle kanaat ve iktifa etmeyip, tecrübe-i ameliyyesi dahi istihsâl olunmak üzere, meselâ, her iklimde bulunan zî-rûh kâffe-i hayvânâtın mürde ve kadidleri ve berr ve bahrda olan bilcümle madeniyâtın numuneleri bilâd-ı bâride ve hârrede bulunan kâffe-i eşcâr ve nebâtâtın nümüne ve bahçeleri mevcut olarak, ledel-hâce re'yü'l-ayn müşahede ederler".

⁴⁴ Bkz. Mustafa Sami *Avrupa Risalesi.*, s. 118, Rifat Paşa, *Avrupa Abvaline Dair*, s. 30, 32

anlayışının geliştirilmesi üzerinde önemle durmuşlardır. Örneğin Ali Paşa devletin birinci görevinin milletin eğitim ve genel kültür düzeyini geliştirmek, eğitimi yaygınlaştırmak olduğunu belirtmiştir. Ali Paşa karma eğitimle (Müslim ve Gayrimüslimlerin birlikte eğitildiği) Osmanlı tebaasının bir arada kaynaştırılabileceğini böylece Avrupa'daki gelişmiş uygarlıkların seviyesine çıkılabileceğini ummuştur. Osmanlı toplumundaki yalnız Müslüman unsurlarla ülkeyi etkili olarak yönetemeyeceğini ve ülkenin gelişemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁵

Sonuç

Osmanlı devlet adamları ve medrese geleneğinde gelen ulema sınıfı askeri başarıların sona ermesine kadar geçen dönemde Avrupa'da ortaya çıkan bilimsel ve teknik alandaki yeniliklere yabancı kalmışlardır. Askeri yenilgiler ise yüzyıllar boyunca arka plana atılmış olan idari, sosyal ve ekonomik problemlerin de bir anda görünür olmasına neden olmuştur. Osmanlı devlet adamları yenilgilerin arkasındaki nedenleri aramak yerine asker sayısının yetersizliği, silah teknolojisinin geri kalması gibi yüzeysel sorunlara odaklanmışlardır. Bu nedenle bilimsel ve teknolojik yenilikleri üreten anlayış oluşturma yerine hazır almayı benimsemişlerdir. Avrupa'da geliştirilen yeni askeri teknoloji satın alınmış, askeri sayısı artmış ancak istenen başarı sağlanamamıştır. Sorunları çözmek Avrupa'dan uzmanlar ya da danışmanlar getirilmiş böylece "Osmanlı devlet adamlarının gözünün önündeki demir perde" aralanmıştır. İlk önce Lale devrinde başlayan bu etkileşimi askeri alanda yeniliklerin ortaya çıkması izlemiştir. Mühendishaneler ile birlikte eğitimsel anlayışın değişmesi gerekliliği somut olarak kabul görmüştür. Böylece eğitim alanında ilk değişim başlamıştır. Daha sonra mühendishanelerde görev yapacak Osmanlı vatandaşları eğitim için Avrupa'ya öğrenci olarak gönderilmiştir. Böylece geleneksel "seyfiye" bürokrasisine alternatif yeni bürokratlar yetiştirilmiştir. Bu olgulardan sonra Avrupa'ya elçiler gönderilerek oradaki gelişmeleri aktarmaları istenmiştir. Ülke içinde de III. Selim döneminde bu yeniliklere bir de meşveret uygulaması eklenmiş, deneyimli bürokratlardan ülke sorunlarına çözüm getirecek öneriler almak için layihalar hazırlanması istenmiştir. Böylece padişah ve çevresindeki yönetim çemberi genişlemiştir. Layihalarda ve sefaretnamelerde ortak nokta eğitimsizlik ve liyakatsizlik olarak vurgulanmıştır. Eğitimle ilgili öneriler hemen her dönemde layihaların ortak noktasını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra devlet işlerinde liyakatsizliğin önlenmesi için bürokratların eğitimlerinin yeniden düzenlenmesi de sık sık dile getirilmiştir.

⁴⁵ Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Vasiyetnameleri*, İstanbul, 1978, s. 2, 7, 12, Ayrıca, Bkz. Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1, İstanbul, 2006, s. 55-56., Cemil Aydın, *"Mecmûa-i Fünun ve Mecmûa-i Ulûm Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995 s. 118, 119.

Meclisler yoluyla karar alma uygulamasına girilmiş ve eğitimle ilgili meclisler gerek devlet memurları gerek halkın eğitimi için önemli layihalar yayımlamışlardır. Bunun yanı sıra deneyimli bürokratlardan devletin bozulan düzenine çözüm önerileri almak için layihalar istemiştir. Tanzimat öncesinde başlayan daha sonra devam eden sefirlik ya da nazırlık gibi görevlerde bulunanlar eğitimle ilgili konulara sefaretnamelerde ve layihalarında tartışmışlardır. Ebubekir Râtib Efendi'nin (1750-1799) Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), Sadık Rifat Paşa (1807-1858), Mustafa Sami Efendi (öl.1851), Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871), Keçecizade Fuat Paşa 1828-1910), Safvet Paşa (1814-1883), Sadullah Paşa (1838-1891) gibi bürokratlar eğitim konusunda önemli görüşleri sürmüşlerdir. Eğitim politikasının ilk metinleri denilebilecek layihaları, hattı hümayunlar ve nizamnamelerin çıkarılması izlemiştir. II. Mahmud Dönemi'ne kadar batıyı tanımak ve Osmanlı Devleti'ndeki kurumları ıslah etme düşünceleri ağır basmıştır. Daha sonra asıl önemli olanın "özde" değişim olduğu fark edilmiş ve halkın eğitilmesine de önem verilmiştir. Eğitim bir kamu görevi olarak algılanmaya başlamasına ilişkin ilk önemli çaba II. Mahmud'un 1824 tarihli fermanı ile resmi hale gelmiştir. Bunlardan başka II. Mahmud'un bürokraside gerçekleştirdiği dönüşümler ile nezaretlere ilmiye dışından gelen bürokratların atanması izlemiştir. Böylece yeni sisteme kolayca adapte olabilecek "mülkiye" bürokrasisinin yetiştirilmesi için Mekteb-i Maarif-i Adli, Mekteb-i Edebi' adlı göreceli laik sayılabilecek eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Bu kurumların başarılı olduğu görülünce benzer uygulamalar sivil eğitim alanına da aktarılmıştır. Tanzimat bürokratları eğitimle ilgili yenilikleri eğitim politikası, eğitimin düşünsel, yönetsel ve hukuksal temellerini öncelikle bürokrat yetiştirme ve devlet adamı yetiştirmek için dönüştürmüşler sonrasında bu birikimi sivil okulların açılmasına yönlendirmişlerdir. Böylece bürokrat eğitiminden sivil eğitime doğru geçiş hızlanmıştır.

Kaynakça

Gazete ve Arşiv Belgeleri

(Hicri Takvim Çevirilerinde Türk Tarihi Kurumu Tarih Çeviri Kılavuzu Kullanılmıştır).

Takvim-i Vekay-i, 21 Zilkade 1254 (5 Şubat 1838) Def'a 176.

Takvim-i Vekay-i 27 Recep 1262 (21 Temmuz 1846) Def'a 303

BOA. BEO A MKT MHM 268/39, 6 Temmuz 1863(19 Muharrem 1280)

BOA., HAT, 248/14065 19 Mayıs 1792 (H.27 Ramazan 1206)

BOA.HAT, 1320/51545, 15 Mart 1839 (H.29-Zilhicce1254)

BOA., İ.DH 135-6923 22 Aralık 1846 (H. 3 Muharrem 1263)

BOA., HAT / 1646 /13-0, 8 Aralık 1847 (H.29 Zilhicce,1263)

Makale ve Kitaplar

AHMED CEVDET, *Tarih-i Cevdet*, V, VII, İstanbul, 1309.

AHMED CEVDET, *Tezâkir* 1-12. haz. Cavid Baysun. 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

AKARLI, Engin Deniz, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Vasiyetnamaları*, İstanbul, 1978.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (No. 131). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.

ARIKAN, Sema. "Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Lâyihası." *Unpublished Ph.D. Diss.*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1996.

AYDIN, Cemil "Mecmûa-i Fünun ve Mecmûa-i Ulûm Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1995.

BAYRAM. Fatih *Ebubekir Râtib Efendi As an Ottoman Envoy of Knowledge Between The East and The West*, Doctoral dissertation, Bilkent University. Ankara, 2000.

BEYDİLLİ, Kemal "İgnatius Mouradgea d'Ohsson (Muradcan Tosunyan), Ailesi hakkında kayıtlar, 'Nizâm-i Cedîd'e dâir Lâyihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyâsî Hayatı," *Tarih Dergisi*, 34 (1983-1984), ss.247-314

BEYDİLLİ, Kemal Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri. *İlmi Araştırmalar*, 8, 1999, ss. 25-64.

ÇETİNSAYA, Gökhan "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1, İstanbul, 2006, ss. 55-56.,

ÇINAR, Ali Osman *Es-seyyid Mehmed Emin Behiç'in Sevanihü'l-levayibi ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜT AE, İstanbul, 1992.

ERGİN. Osman N. *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye, ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla*, I-I. Cilt. İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

FİNDLEY, Carter V., Ebu Bekir Râtib 's Vienna Embassy Narrative: Discovering Austria or Propagandizing for Reform in Istanbul. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1995.

FİNDLEY, Carter V. *Bureaucratic Reform in Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, 1980.

- FLEISCHER, Cornell H. *Bureaucrat And Intellectual in The Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*. Vol. 394. Princeton University Press, 2014.
- GÜNEŞ, Gülcan Avcı. "Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere bakışı ve klasik dönem millet sistemi." *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)* 1.2 , 2015, ss.1-30.
- GÜVEN, İsmail *Türk Eğitim Tarihi*, 7. Baskı, PEGEMA Yayınları, Ankara. 2018.
- GÜVEN,İsmail, *Tanzimat Bürokratlarının Eğitimsel Dönüşüme Etkileri*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021.
- HEPER, "Metin 19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi", *TCTA.*, c. 1, İletişim Yay., İstanbul. 1985, ss. 245-258.
- İNALCIK, Halil "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", *Belleten*, TTKY. , C.XXVIII, No: 112, Ankara, Ekim 1964.
- İNALCIK, Halil *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*. Kronik Yayıncılık, 2016.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı toplum yapısının evrimi." *Türkiye Günlüğü* 11, 1990. ss. 30-41.
- İNALCIK, Halil, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Cilt, 5. Doğu Batı, 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. Eren, 1993.
- KARAL, Enver Ziya Ebûbekir Râtib Efendi'nin 'Nizam-ı Cedid'İslahatında Rolü. *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1956, ss. 347-355.
- KARAL, Enver Ziya, 'Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri: 1718-1839, *Tanzimat I* içinde s. MEB Yayınları, Ankara, 1940.
- KARAL, Enver Ziya. *Selim III. 'ün Hatt-ı Hümayunları*. Vol. 1. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1942.
- KARPAT, Kemal, H. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş yayınları, Ankara, 2009.
- KAYNAR, Reşat *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- KOÇER, H. Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi:(1773-1923)*. MEB, 1991.

- KURAN, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- MAHMUD CEVAD, *Maarif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1338.
- ORTAYLI, İlber *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Hil Yayın, Ankara, 1987.
- ÖNER, E. Saadet, *İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfûz İM D'Ohsson Evrakı Tasnif ve Tablîli*. "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- ÖZCAN, Besim, Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası / *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXV. cilt, 1. sayı (Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan) , Ankara, 1987. ss.55-64.
- ÖZKUL, Osman, Osmanlı İlmiye Sistemine İçerden Bir Eleştiri: Kazasker Tatarcık Abdullah Molla'nın Layihasının Analizi , *Tarih Okulu Dergisi*, sayı: 34. 2018.ss. 233-246.
- SADIK RİFAT PAŞA, "*Avrupa Abvaline Dair Risale*", *Müntababât-ı Âsâr*. "Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839-1865 içinde, İstanbul, 2006, ss.27-34.
- SUNGU, İhsan, Mekteb-i Maarif-i Adliyenin Tesisi, *Tarih Vesikaları Dergisi* I/3, 212-225, 1941.
- TATARCİK ABDULLAH, Sultan Selim-i Sâlis Devrinde Nizâm-ı Devlet Hakkında Mütâlaat. *Tarih-i Osmanî Encümeni*, sene VII, Cüz 41-43.İstanbul 1332 (1912). s. 32
- TUNCER, Hüner, Ebubekir Ratip Efendi'nin Viyana Mektupları. *Belleten*. 43 169, Ocak, 1979. ss 73-105
- YEŞİL, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi: Ebubekir Râtib Efendi, (1570-1799)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

SON DÖNEM OSMANLI EĞİTİM TEŞKİLATINDA ÖĞRETMEN SORUNU*

Teacher Problem in the Late Ottoman Education System

Ebubekir Keklik**

Özet

Son dönem Osmanlı eğitim-öğretim teşkilatının en önemli sorunlarından biri öğretmen sayısındaki yetersizliktir. Tanzimat'tan sonra yeni usulle eğitim-öğretim yapan pek çok yeni okul açıldı. Yeni usulle eğitim-öğretim yapacak okullara öğrenmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulları kuruldu. Ancak bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılayacak kadar öğretmen yetiştirilemedi. Bu sebeple buralarda başlangıçta eski tarz eğitim almış öğretmenler görevlendirildi. Hatta çoğu zaman öğretmenlikle hiçbir ilgisi olmayan kişiler bu okullarda istihdam edildi. Maaşların düşüklüğü modern öğretmen okullarından mezun olan öğretmenlerin mesleğe girmemesine, girenlerinse bir müddet sonra istifa etmesine sebep olmaktadır. İlköğretim okullarının finansmanı halka bırakıldığı için taşradaki öğretmenler hem çok düşük maaşla çalışmak zorunda kalıyor hem de genellikle maaşlarını zamanında alamıyorlardı. Okul binaları çoğu yerde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmeye elverişli değildi. Dersler okul olmak için yapılmamış kiralık binalarda yürütülmekteydi. Ortaöğretim okullarında genellikle branş öğretmeni bulmak mümkün olmadığı için okul müdürleri ve öğretmenler branşları olmayan pek çok derse girmek zorunda kalıyordu. Dahası devlet memurlarının ortaöğretim kurumlarında ders vermesi adet haline gelmişti.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Okul, Öğretmen, Maaş

*Bu makale *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yakınçağ Tarihi-, Ankara 2018.

**Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü e-mail: ebubekirkeklik@karatekin.edu.tr ORCID: 0000-0002-7982-8980.

Makale geliş tarihi: 07.06.2021 Makale kabul tarihi: 14.07.2021

Abstract

One of the most important problems in the late Ottoman education and training organization was insufficiency in the numbers of teachers. Many modern schools were opened after the Tanzimat decree. Teachers' schools were opened to train teachers for modern schools. However, a sufficient number of teachers could not be trained for these schools. For this reason, teachers who were trained in the old way were assigned to these schools at the beginning. Generally, non-teachers were assigned to these schools. Graduates of modern teachers' schools have resigned because of insufficient pay. That's why some of the teachers' school graduates never entered the profession. Since the financing of primary schools was left to the public, teachers either received very inadequate salary or could not receive their salaries on time. School buildings were not suitable for education in most places. Lessons were usually held in rented buildings that were not built as schools. In high schools, there were usually no branch teachers, so school principals and teachers had to teach different courses. In high schools, civil servants working in various government offices also gave lectures, and this was considered normal.

Keywords: Ottoman State, Education system, schools, teachers, salary

Giriş: İlk Öğretmen Okulları Dârümuallimînlerin Kuruluşu

Osmanlı'da ilk öğretmen okulu 1848'de Dârümuallimîn-i rüşdî adıyla Kemal Efendi tarafından açılmıştır. Bu ilk öğretmen okulunun açılmasının sebebi, adından da anlaşılacağı gibi, rüştiyelere öğretmen yetiştirmektir. Rüştiye mektepleri 1847'de ilk açıldığı zaman buralarda ders verecek yetişmiş öğretmen bulunmadığı için bu okullara medreselilerden, tekke mensuplarından veya memur ve askerlerden öğretmen temin edilmişti. İşte Dârümuallimîn-i rüşdî, bunun sağlam bir yol olmadığına anlaşılması üzerine kuruldu.¹ Bundan sonra 1868'de iptidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla Dârümuallimîn-i sıbyan ve 1870'te kız rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek için Dârümuallimat açılmıştır.² Ancak İstanbul'daki Dârümuallimîn-i sıbyanın imparatorluk

¹Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi, cilt V, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.1772.*

²Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1967, s.11; Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme'nin 160. Yılında Dârümuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezî Dergisi)*, Sayı 20, Ankara 2006, s.28; Cevat Kara, "Satı Bey Yönetiminde İstanbul Dârümuallimini ve Osmanlı Devleti'nde Çağdaş Eğitim Bilimlerinin Gelişiminde Etkisi", *İstanbul, İmparatorluk*

genelindeki yaklaşık 1200 sıbyan mektebinin ihtiyacını karşılamasının mümkün olmadığını kabul etmek gerekir. İşte bu sebeple 1872’de vilayet merkezlerinde de birer Dârümuallimîn açılmasına karar verilmiştir. Ne var ki, ilk taşra Dârümuallimîn-i sıbyanları ancak 1874-75’te Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde açılabilmiştir.³

Öztürk’e göre, taşrada öğretmen yetiştirilmesine yönelik faaliyetler 1880 yılına kadar, bunlarla sınırlı kalmış, bu tarihte ise Maarif Nezareti tarafından vilayetlere atanan maarif müdürlerinden tayin olundukları vilayetlerde öncelikle birer Dârümuallimîn-i sıbyan açarak usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapabilecek öğretmen yetiştirmeleri istenmiştir. Nitekim aynı yıl içinde Kosova vilayetinde bir Dârümuallimîn açılmıştır. Bu okulun amacı vilayet dâhilindeki muallimlere usul-i cedidin öğretilmesi ve yeni muallimler yetiştirilmesidir.⁴

Bu tarihten sonra taşrada öğretmen yetiştirmek için faaliyetler yoğunlaştırılmış, bu konuda maarif meclisleri önemli rol oynamıştır. Vilayetlerinde bir öğretmen okulu açmak isteyen maarif meclisleri, okul için arsa veya binayı temin ettikten sonra öğretmen tayini ve ihtiyaçların karşılanması için tahsisat almak amacıyla Maarif Nezaretine başvurmaya başlamıştır.⁵ Bu talepler karşısında 1882’de toplanan maarif meclisi, maarif müdürü bulunan on vilayette birer Dârümuallimîn-i sıbyan açılmasına karar vererek 1200 kuruş tahsisat ayrılmasını önermiştir. Meclis-i Vükelâ tarafından da onaylanan bu karar Ocak 1883’te II. Abdülhamid’in bir iradesiyle yürürlüğe girmiştir.⁶ Bundan sonra sayıları hızla artan Dârümuallimîn-i sıbyanlar 1882’ye kadar Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Aydın, Halep, Hüdavendigâr, Erzurum, Sivas, Amasya, Mamuretülaziz, Musul, Bolu ve Van olmak üzere, on dört vilayet merkezinde açılmış, sayıları 1908’e kadar otuzu bulmuştur.⁷ Ancak bu ilk Dârümuallimînlerden arzu edilen sonucun alınabildiği söylenemez. 1888’de toplanan Maarif komisyonu taşra Dârümuallimînlerinden arzu edilen sonucun alınamamasını şu şekilde açıklamıştır:

“Dârümuallimînlerden istifade olunmadığı bahsine gelince, çünkü bunlara girecek olanlar talebe-i ulumdan bulunduğundan köylerden kalkıp, vilayet merkezlerine gelmek ve orada tahsil için birkaç sene kalmak lazım gelip, hâlbuki

Başkentinden Megakente, editör: Yavuz Köse, çeviren: Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.335.

³ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s.30.

⁴ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.30-31.

⁵ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.31.

⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.152.

⁷ Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.31; Koçer’e göre bu vilayetler şunlardır: Edirne, Bağdat, Adana, Beyrut, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Şam, Trabzon, Kastamonu, Mamuretülaziz, Musul ve İzmir. Koçer, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, s.32.

talebe-i ulumun fakir hâlleri bu kadar masraf ihtiyarına müsaid olmadığından bunlardan rağbet eden bulunamamış ve Dârümuallimînler sıbyan mektebinden talebe kabul ederek büsbütün vaziyetten çıkmıştır.”⁸

Görüldüğü üzere Dârümuallimînlerin başarısız olmasının en önemli sebeplerinden biri buralara yeteri kadar öğrenci bulunamamasıdır. Bu okullara öğrenci gönderecek alt kademe okulların bulunmaması, tek kaynağın medreseliler olmasına sebep olmuş, onlar ise köylerden gelip vilayet merkezlerinde okuyacak mâlî imkânlardan mahrum buldukları için Dârümuallimînler yeterli öğrenci sayısına ulaşamamıştır. Bunun sonucunda biraz okuma yazma bilen hemen herkes bu okullara kabul edilmiştir. Sonuçta Dârümuallimînler arzu edilen seviyede eğitim verememiştir. Bu sorunu aşmak amacıyla 1888’den itibaren bazı vilayetlerde, masrafları mahallinden karşılanmak üzere, kaza, sancak ve köylerden yetenekli çocukların Dârümuallimînlere kabul edilmesi uygulamasına geçilmiştir.⁹

Taşra Dârümuallimînlerinin binaları genellikle mahallî idareler tarafından yapılıyor, öğretmenleri ise Maarif Nezareti tarafından tayin ediliyordu. Ancak okul binaları eğitim-öğretim için son derece yetersizdi. Üstelik pek çok Dârümuallimîn yeterli öğretmen sayısına sahip değildi. Öğretmenlik, öğretmenlerin yaşadıkları mali sıkıntılar yüzünden pek rağbet edilen bir meslek değildi. Öğrenci bulma sorunu öğrencilere çeşitli maddi yardımlar yapılarak aşmaya çalışılıyordu; fakat öğretmen ihtiyacının karşılanması için zamana ihtiyaç vardı. Bu yüzden Bâbiâlî, vilayet maarif idarelerine emirler göndererek, eğitim ıslahatının başarıya ulaşmasının esasının yeterli sayıda öğretmen yetiştirilmesine bağlı olduğunu, bunun için Dârümuallimînlere önem verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Vilayet maarif idarelerinden, gençlerin Dârümuallimînlere rağbet etmesini sağlayacak tedbirler alınması isteniyordu.¹⁰

II. Abdülhamid döneminin sonlarında taşra Dârümuallimîn-i sıbyanlarının sayısı otuzu geçmiştir. 1905-1906 yılı istatistikine göre imparatorluk genelinde taşra Dârümuallimînlerinin sayısı otuz ikidir. Söz konusu istatistike göre Bursa hariç bütün vilayetlerdeki Dârümuallimînler, Dârümuallimîn-i sıbyan olarak gösterilmiştir.¹¹ Kodaman’a göre, bazı vilayetlerin istatistik cetvellerini göndermedikleri hesaba katılırsa bu rakam otuz beş-otuz altıya çıkabilir.¹²

⁸Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.152-153.

⁹Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.153.

¹⁰Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi -Kuruluşlar ve Tarihçeler-*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948, s.385.

¹¹*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Hicrî 1328, aktaran Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.153.

¹²Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.153; II. Meşrutiyet döneminde de istatistiklerin vilayetlerden düzenli bir şekilde ve eksiksiz olarak gönderilmemesi büyük bir sorundu. Özellikle

İkinci Meşrutiyet Döneminde Öğretmen Sorunu

İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı eğitiminin, önceki dönemlerde olduğu gibi, önemli sorunlarından biri de öğretmen yetiştirilmesi ve istihdamıydı.¹³ Meşrutiyet ilan edildiğinde bütün imparatorluk genelinde otuz civarında öğretmen okulu bulunuyordu.¹⁴ Ancak bu sayı oldukça yetersizdi. 1914-1915 öğretim yılında Edirne, İzmir, Adana, Ankara, Bağdat, Beyrut, Halep, Hüdavendigâr, Diyarbakır, Sivas, Şam, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamüretülaziz, Musul, Erzurum, Bitlis, Basra, Van ve Yemen’de birer Dârümuallimîn-i sıbyan bulunuyordu. Bunlardan Trabzon, Musul ve Mamüretülaziz’dekiler hariç tamamı yatlıydı.¹⁵

İkinci Meşrutiyet döneminde gerek öğretmenlik mesleği gerek öğretmen yetiştirme konusunda atılan en önemli adımlardan biri 1913’te *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkat*’nin yayımlanmasıdır.¹⁶ *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu* 1910’da Meclis-i Mebusan’a takdim edilmesine rağmen ancak 1913’te çıkarılabilmıştır. Bu durumun en önemli sebebi, öncelikle vilayet idaresine bir şekil verilmesi zorunluluğuydu. Ancak imparatorluğun Türk olmayan unsurlarının itirazları konuyu sürüncemede bırakıyordu. Mesele -öncelikle- devletin nasıl idare edileceği tartışmalarında düğümleniyordu. İmparatorluk merkezîyetle mi yoksa ademimerkezîyet veya tevsî-i mezuniyetle mi yönetilecekti. Tartışmanın esasını bu mesele oluşturmaktaydı.¹⁷

Bu sebeple *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu* meclisten geçirilemediği için “muvakkat” bir kanun olarak çıkarıldı. *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkat*’ne göre iptidai muallimlerinin ataması veya azli, vilayet maarif müdürün teklifiyle vali tarafından yapılacaktır. Bütün iptidai mektep muallimleri muallim muavini ve muallim olarak ikiye ayrılacaktır. Muallim olabilmek için Dârümuallimîn-i iptidaiyeden mezun olmak şarttır. Dârümuallimîn mezunlarının yetmediği

coğrafi olarak zor ulaşılır yerlerde bulunan okulların istatistik kayıtları hiçbir zaman tam olarak tutulmamıştır. Bu konuda çarpıcı bir örnek için bakınız: BOA, MF. İBT. 429/6, 11 Cemaziye’l-âhîr 1331/18 Mayıs 1913. Bu belgelerdeki yazışmalarda *Tedrisat-ı İbtidaiye Müdürlüğü*nün istatistiklerdeki hataların veya eksikliklerin sebebini soran yazısına, Bağdat ve Hicaz maarif müdürlerinin verdikleri cevaplar yer almaktadır. Bağdat maarif müdürüne göre istatistikleri gönderilemeyen okullar buldukları mahalle nakliye vasıtası olmayan yerlerdedir. Hicaz maarif müdürüne göre ise, istatistiklerin eksikliğinin sebebi, “*aşâir-i kurâ mekteplerinin idarece malum*” olmamasıdır. Üstelik “*söz konusu mahaller henüz tamamen dâire-i medeniyette bulunmadığı hasebiyle...*”, “*âdât-ı talebe idarece malum*” değildir.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Hamza Altın, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2008), s.271-283.

¹⁴ Halil Aytekin, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s.155.

¹⁵ Öztürk, *Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.33.

¹⁶ *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, Düstur, II. Tertip*, cilt V, s. 804-823; Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Menzurat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982, s.83-102.

¹⁷ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, cilt III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.1296.

yerlerde vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclisleri boş muallimlikler veya muallim muavinlikleri için her sene tatil döneminde bir ehliyetname sınavı yaparak başarılı olanlara ehliyetname verecektir. Bu ehliyetnameler üç sene için geçerli olacak ancak üç sene sonunda Dârümuallimîn derslerinden sınava girerek şehadetnâme almak zorunlu olacaktır. Sınava girmeyenlerin ise geçici ehliyetnameleri geri alınacaktır. Bunun dışında tedrisat-ı iptidaiye müfettişinin gerekçeli beyanı ve teklifi üzerine vilayet maarif müdürleri üç seneden önce de bu geçici ehliyetnameleri geri alabilecektir. Umumi iptidai mektepleri muallimliğine ve muallim muavinliğine yukarıdaki maddelerde yazılan şartlar haricinde kimse tayin edilmeyecektir. İptidai mekteplerine muallim yetiştirmek amacıyla her vilayet merkezinde yatılı bir Dârümuallimîn-i iptidaiye açılacaktır. Açılacak olan bu Dârümuallimînlerin müdürleri ve muallimleri Maarif Nezareti tarafından tayin edilecektir. Kız iptidai mekteplerine muallime yetiştirmek amacıyla vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclislerinin kararı ve Maarif Nezaretinin uygun görmesi durumunda gerekli görülen yerlerde yatılı Dârümuallimâtlar açılacaktır. Genel iptidai mekteplerinin müdür, muallim ve muallim muavinlerinin murabahacılık etmek, kumar oynamak, sarhoş olmak, halkın hissiyat-ı diniyesini rencide edecek iş ve hareketlerde bulunmak gibi eğitimin şeref ve haysiyetini ihlal eden davranışlar göstermeleri yasaktır. Ayrıca, eğitim faaliyetlerini aksatacak surette kanun ile kendilerine tevdi edilmemiş başka bir memuriyet yapmaları da yasaktır. İptidai mektebi muallimleri vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclislerinin muvafakati olmadıkça, muallimliğe tayin oldukları andan itibaren üç sene içerisinde memuriyetlerini terk edemezler. Terk ettikleri takdirde söz konusu meclislerin kararıyla geçici olarak veya süresiz olarak mesleki eğitimlerden ihraç olunurlar. Aynı cezalar açıkta bulunup da teklif olunan memuriyeti kabul etmeyen muallimler için de uygulanır. Umumi iptidai mekteplerin müdür, muallim ve muallim muavinleri hakkında icra edilecek “mücazât-ı inzibatiye” şunlardır: 1-ihhtar 2-tekdir 3-maaş kesintisi veya cezaen tahvil 4-azil 5-görevden geçici olarak ihraç 6-görevden süresiz olarak ihraç.¹⁸

İhhtar cezası mektebin bulunduğu mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından verilecek ve tescil edilecektir. Tekdir ve maaş kesme cezası kaza veya nahiye maarif encümeninin gerekçeli beyanıyla, karar ve görüşü alınarak mahallin en büyük mülki memuru tarafından icra edilir. Cezaen tahvil veya azil cezaları vilayet maarif müdürünün teklifi üzerine vilayet tedrisat-ı iptidaiye meclisinin görüşü alınarak vali veya müstakil mutasarrıf tarafından icra edilir. Azil cezasına çarptırılan kimse meclisin huzuruna çıkmak, azline dair evrakın suretlerini almak hakkına sahiptir. Azledilmiş olan memur, mutasarrıf veya vali tarafından kendisine azli tebliğ olunduğu tarihten itibaren kırk beş gün içinde Maarif Nezaretine müracaatla görevine iade edilmesini isteyebilir. Ancak bu talep azil kararının uygulanmasını ertelemez. Tenzil-i sınıf ve görevden geçici veya süresiz

¹⁸Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, madde: 41-51.

olarak ihraç cezalarına tedrisat-ı ibtidaiye meclisi tarafından hükmedilir. Görevden ihraç olunan memur hükmün tebliğ tarihinden itibaren kırk beş gün içinde Meclis-i Kebir-i Maarif'e başvurarak kararın bozulmasını talep edebilir. Kararın bozulması talebi cezanın tehirini icab ettirmez. Elli birinci maddede zikrolunan mücazat-ı inzibatiye Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müdür ve muallimleri hakkında da uygulanır. Ancak ceza derecelerinden ihtar ve tekdir ile maaş kesintisi maarif müdürünün gerekçeli beyanıyla ortaya çıkacak işareti üzerine vilayetçe ve diğerleri vilayetin işaretine göre Maarif-i Umumiye Nezareti'nce icra olunur. Ahval-i vahime ve müsta'celede vilayet maarif müdürü veya müfettişi mektebin menfaati acil bir tedbir alınmasını icab edeceğine hükmederse tahkikat-ı inzibatiyeyi icra ettiği sırada geçici olarak bir muallime işten el çektirebilir. Şu kadar ki işi vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisinin ilk toplantısında bu meclise havale eylemek lazımdır. Muallimin işten el çektirilmesi maaşın kesilmesini gerektirmez. Muallim veya muallimelerle köy ve nahiye meclisleri ve maarif encümenleri arasında ortaya çıkacak ihtilaf vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisince hallolunur. Görev süreleri otuz seneyi bulan muallim veya muallimler köy veya nahiye meclisleri ile kaza encümenleri tarafından talepleri durumunda emekliye sevk edilirler. Dârümuallimîn muallimleri ile müdür ve muavinleri Dârümuallimîn-i Aliye ve Dârülfünun mezunlarından seçilerek tayin olunurlar. Tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri ibtidai mektepleri, Dârümuallimîn muallim ve müdürleri arasından iyi hizmetleri sabit olanlar arasından seçilerek tayin olunurlar. Tedrisattaki yetersizliğinden dolayı azil olunanlar tekrar muallimlik talebinde bulunurlarsa yeniden sınava tabi tutulurlar. Sınavda eğitim hizmetlerinin hiçbir derecesini ifaya muktedir olamadığı görülenler bir daha muallimlik hizmetinde istihdam olunmazlar.¹⁹

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkat'ne göre idadi mezunları ve medreselilerin öğretmenlik yapmaları yasaklanmıştır. Ancak bu tarihe kadar taşra iptidailerinde herhangi bir belge istenmeksizin muallim alımı yapıyordu. Tedrisat-ı iptidaiye dairesinin 5 Ağustos 1913 tarihli bir duyurusunda, medreseler ve idadilerle Dârümuallimînler arasında amaç ve içerik farklılıkları bulunduğu, Dârümuallimînlerde öğretmenlik mesleğine dair dersler verildiği, bu sebeple medrese ve idadi mezunlarının da diğerleri gibi ehliyetname imtihanlarında başarılı olmaları ve şهادetname almaları durumunda muallimliğe istihdam edilebileceklerini bildirmiştir. Bu duyurunun sebebi, Antep meclis-i umumisi tarafından kaleme alınan bir mazbataydı. Söz konusu mazbatada, medreselerin ıslahıyla medreselilerin de muallimlik yapabileceği söylenmekte buna izin verilmesi talep edilmekteydi.²⁰ Ne var ki, *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkat*'nin açık hükmüne rağmen, Suriye, Basra, Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Mamuretülaziz vilayetleri maarif müdürlerinin yazışmalarından söz konusu vilayetlerde iptidai

¹⁹Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, madde, 52-64.

²⁰BOA, MF. İBT. 450/22, 27 Ramazan 1331/30 Ağustos1913, aktaran Arzu M. Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s.144.

muallimlerinin çoğunun Dârümuallimîn mezunu olmadıkları ve zamanında Dârümuallimîn derslerinden başarıyla imtihan veremedikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan Dürzî köylerinde görevlendirilen öğretmenlerin Türkçeye vakıf olmadıkları, iptidai ders programını uygulayabilecek kapasiteden uzak oldukları söylenmektedir. Aynı yazışmalardan Maarif Nezaretinin, ehliyet sahibi öğretmenler yetiştirilene ve *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatî*'nin hükümleri uygulamaya konulana dek, “*istisnaiyet-i mevki ve zaruret-i mücebbire*” sebebiyle bu bölgelerde imtihan cetvelleri eksik olanları da muallimliğe kabul ettiği anlaşılmaktadır.²¹

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatî'nden bir yıl sonra 1914'te yürürlüğe giren *İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatî* taşradaki öğretmen okullarının tamamının masraflarını mahallî idarelere bırakmıştır.²² Ancak bu durum vilayetlerde bazı meclis-i umumilerin öğretmen okullarının programlarına müdahale etmesine sebep olmuştur.²³ Öte yandan taşra öğretmen okullarının masraflarının mahallî idarelere bırakılması, bu okulları ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Zira -özellikle savaş yıllarında- ekonomik açıdan sıkıntıya giren mahallî idareler, tasarruf amacıyla ilkin öğretmen okullarını kapatmaya başlamışlardır.²⁴

İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlik mesleği ve taşra öğretmen okulları ile ilgili olarak atılan en önemli adımlardan biri -Cumhuriyet döneminde de bir süre yürürlükte kalacak olan- 1915 tarihli *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*'nin yayımlanmasıdır.²⁵ Bu nizamnameye göre, taşra Dârümuallimînlerinin yalnızca iptidai kısımlarından ibaret olduğu söylenmektedir ki bu, buralarda sadece ilkokul öğretmenlerinin yetiştirileceği anlamına gelir. Nitekim nizamnamenin altıncı maddesinde bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir: “*Vilayat ve elviye-i gayri mülbaka merkezinde bulunan Dârümuallimîn-i iptidaiyelerin müddet-i tahsilîyesi dört sene ve Dârümuallimât-ı iptidaiyelerin müddet-i tahsilîyesi beş senedir. İşbu Dârümuallimîn-i iptidaiyeler dahi mekâtib-i iptidaiyeye muallim ve muallime yetiştirirler.*” Görüldüğü üzere taşra Dârümuallimînlerinin öğretim

²¹Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim*, s.143-144.

²²İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatî'nin tam metni için bakınız: *Düstur, II. Tertip*, cilt V, s.186-217.

²³Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, sayı 19, 15 Şubat 1334, s.663.

²⁴Öztürk, *Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.33. Taşradaki öğretmen okullarının idarî ve malî olarak mahallî idarelere bırakılmasına dair bir değerlendirme ve *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatî*'nin bu konuya dair maddelerinin eleştirisi için bakınız: İhsan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâlet-i Celilesine”, *Maarif Hakkında Layihalar I*, Maarif Vekaleti, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339, s.16-30.

²⁵Nizamnamenin tam metni için bakınız: *BOA*, MF. MKB. 210/5, 25 Eylül 1330/8 Ekim 1914; *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331; *Düstur, II. Tertip*, cilt VII, s.649-659; Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat*, s.554-564. Nizamname 1930'a kadar yürürlükte kalmıştır. Yürürlükten kaldırıldığı tarih için bakınız: *Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete*, sayı 1586, 3 Eylül 1930.

süresi dört, Dârümuallimâtlarının öğretim süresi ise beş yıla çıkarılmıştır. Ayrıca bu okullara bağlı birer de Tatbikat Mektebi açılması öngörülmüştür.²⁶

İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlik mesleğine dair bir diğer önemli gelişme de 1916 yılında *Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnamesi*'nin yayımlanmasıdır.²⁷ Bu talimatname 1915 nizamnamesinin uygulamaya geçirilmesi yolunda atılan önemli bir adımdır. Taşra öğretmen okullarının idari ve mali teşkilatlarıyla eğitim öğretim faaliyetlerini tanzim eden talimatname, öğretmen okullarının temel ideolojisinde de önemli bir değişiklik yapmıştır. Bu talimatnameyle İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar öğretmen okullarının Osmanlılık bilincini geliştirme, Osmanlı milleti teşkil etme hedefi Türklük bilincinin geliştirilmesiyle yer değiştirmiştir. Talimatnamede tarih ve müzik derslerinin bu ilke doğrultusunda işlenmesi istenmiştir.²⁸

Maarif Nezaretince Balkan Savaşlarından sonra yayımlanan *Mekatib-i İptidâiye Ders Müfredatı*'nda, tarih derslerinde Osmanlı tarihine girilmeden önce eski Türklerin tarihi, eserleri ve medeniyetleri hakkında bilgiler verilmesi gerektiği söylenmektedir. Öğrencilere okulların civarında bulunan tarihi eserlerin gezdirilmesi, istibdat devri, hürriyet mücadelesi, 10 Temmuz inkılâbı, Trablusgarp ve Balkan savaşlarının anlatılması istenmektedir.²⁹ Nitekim Maarif Nezareti, vilayet maarif müdürlüklerine gönderdiği bir yazıyla savaşlarda kahramanlık gösteren askerlerin menkıbelerinin ders kitaplarına yazılmasına dair bir karar alındığını, bu sebeple bu tür kişiler hakkında nezarete bilgi verilmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁰ *Mekatib-i İptidâiye Ders Müfredatı*'nda ayrıca Muhtasar Tarih-i Medeniyet dersinde Türk tarihinin ayrı bir başlık altında işlenmesi ve eski Türklerden, eski medeniyetlerden biri olarak bahsedilmesi tembih edilmektedir. Dikkat çekici olan nokta, terbiye-i bedeniye derslerinde hücum, esir almaya gibi oyunlara yer verilmesi ve çocuklara nişan talimleri yaptırılmasının istenmesidir. Müfredata göre, çocuklar yılda bir kere resmi poligonlara götürülecek ve atış talimleri yapacaklardır.³¹

Maarif Nezareti İkinci Meşrutiyetin ilanından itibaren öğretmeni açığını kapatmak için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Ancak bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen arzu edilen sonuç bir türlü elde edilememiştir. Nitekim İkinci Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarından Emrullah Efendi 28 Şubat 1910'da, Sabah gazetesine verdiği bir röportajda, memleketin ihtiyaçlarının genişliğine bakılarak

²⁶Dârümuallimîn ve Dârümuallimât Nizamnamesi, madde, 1, 3, 6.

²⁷Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

²⁸Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi, madde, 6, 8; Öztürk, *Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası*, s.34.

²⁹Mekatib-i İbtidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört, Üç Dersaneli ve Muallimli Mekteblere Mahsus, İstanbul 1330.

³⁰BOA, MF. MKT. 1198/62, 19 Receb 1332/13 Haziran 1913.

³¹Mekatib-i İbtidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört, Üç Dersaneli ve Muallimli Mekteblere Mahsus, İstanbul 1330.

imkânlarının çok kısıtlı, maarif bütçesinin halkın nüfusuna oranla çok düşük olduğunu ifade etmiştir. Dahası maarif nazırı taşra ilkokulları için yetmiş bin öğretmene ihtiyaç duyulduğunu, bunun yüzde birinin bile bulunabileceğine inanmadığını belirtmiştir. Emrullah Efendi'ye göre, maarif programının temeli bina ve mekteptir; ancak "memlekette" bunlar da yetersizdir. Emrullah Efendi'nin söz konusu beyanatından kısa bir alıntı yapmak konu hakkında daha sağlıklı bilgi edinilmesini sağlayabilir:

"Köylerde mektep binaları yok. Mektep binaları yaptırılan yerlerde ise muallimlere maaş vermek için para yok. Bu işi bütçedeki tahsisatla yapmak mümkün değildir. [...] memlekette okuyup yazma bilmez adamların miktarını azaltmak için her ne yapmak lazımsa yapacağız. [...] muallimlere gelince mevcutların vukuf derecelerini artıracacağız. Muallimlik edebilecek kadar okuma yazma bilenlere bir ehliyetname verip mekteplerde istihdam edeceğiz."³²

Emrullah Efendi, yukarıdaki sözlerine rağmen, öğretmenliğin bir meslek hâline gelmesi için gayret göstermiş bir maarif nazırıdır. Onun öncelikli işlerinden biri memurların öğretmenlik yapmalarını engellemek olmuştur. Nitekim ona göre, memurdan muallim olamazdı. Emrullah Efendi'nin nazırlığına kadar her öğretmen okuttuğu dersin adına göre çeşitli ücretler almaktaydı.³³ Emrullah Efendi, öğretmenlerin maaş sistemini okutulan dersin adına göre değil, mezun oldukları okula göre düzenlemeye çalışmıştır.³⁴

İctihad yazarlarından Ali Kâmi, Emrullah Efendi'nin nazırlığı zamanında meslekten olmayan memurların öğretmenlik yapmalarının engellenmesinin öğretmen açığını daha da büyüttüğünü, bunun mekteplerde tahsil hayatının can çekişmesine sebep olduğunu söylemektedir. Öte yandan Ali Kâmi de öğretmeliğin bir meslek olarak görülmediğinden yakınıdır. Öğretmen maaşlarının düşük olmasının en yetenekli insanları öğretmenlik dışındaki mesleklere, memuriyete yönelttiğini söyler. Ona göre, öğretmenlerin maaşlarının düşüklüğü sebebiyle, geçinebilmek amacıyla çok ders almaları eğitimde verimliliği iyice düşürmektedir.³⁵

İkinci Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarından Nail Bey de 1909'da bu konuda şunları söylemektedir:

"Mülkümüzde yeni bir maarif teşkilatı henüz yapılacaktır. Devr-i sabıktan kalan teşkilat, içinde levha bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer;

³²*Sabah*, 15 Şubat 1325/28 Şubat 1910; Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, cilt III-IV, s.1278.

³³*BOA*, MF. MKT. 1076/25, 16 Şaban 1326/13 Eylül 1908; *BOA*, MF. MKB. 202/52, 26 Şaban 1329/22 Ağustos 1911, karar numarası 1503; *BOA*, MF. İBT. 335/79, 16 Şaban 1329/12 Ağustos 1912.

³⁴Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devri Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ankara 1996, s.71.

³⁵Ali Kâmi, "Maarif Derdi", *İctihad*, 2 Kânun-ı sâni 1329/15 Ocak 1915, s.1935, aktaran Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları, İctihad, Sebili'r-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınevi, Ankara 2007, s.156.

matluba hizmet edemez. Dikkat buyurulsun ki birçok yerlerde mektebin yalnız teşkilat ve tedrisatı değil, binası bile bir dârü't-tedrise, bir melce-i ilm-i irfana benzemiyor. Diğer mahallerde ise o kadarı bile yok. Yani hiç mektep yok. İşe bidayetten başlamak lüzumu vardı. Başlıca buna hasr-ı meşagil eyledim.”³⁶

İkdam gazetesi bu durumu sütunlarına muhtemelen nail kelimesiyle nazır Nail Bey’in ismi arasında bir kelime oyununa başvurarak “*maarif nezareti tubaf bir tecelliye mazhar oldu. Her gelen kendinden evvelkini bozdu ve bunu da iyi yapıyorum diye yaptı. Memleket bugüne kadar maatteessüf bir maarif nazırına nâil olamadı*” şeklinde taşımıştır.³⁷

Dönemin Aydınlarının Gözünden Eğitim ve Öğretmen Sorunu

İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarından Tüccarzade İbrahim Hilmi, Osmanlı eğitim teşkilatının durumunu bir tahterevalliye benzetmiştir. İbrahim Hilmi de eğitim teşkilatının iş başına gelen her nazır tarafından yeniden yapıldığını, birinin yaptığı teşkilatı öbürünün bozduğunu, bu durumun bir düzensizliğe sebep olduğunu söylemektedir.³⁸ Hâlbuki Balkan Savaşlarının ülkede açtığı yarayı tedavi edecek yegâne güç muallimler ordusudur. Ona göre, artık devlet de millet de geleceğini ordu ve donanmadan değil mekteplerden, muallimlerden beklemelidir. Ancak der, “mektep binalarını çoğaltmakla milletin irfanına hizmet edilemez, nasıl ki muntazam kışlalar inşa etmekle mükemmel ordular teşkil edilemezse.”³⁹

Tüccarzade, öğretmen açığına temas ettikten sonra, mevcut öğretmenlerin de çok yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Öğretmenliğin bir meslek olarak görülmediğini, pekçok kimsenin bu işe mecburen girdiğini, daha iyi bir iş bulanların öğretmenlikten ayrıldığını söyler. Ancak ona göre, bu konuda öğretmenler haklıdır; zira insanların geçimlerini sağlayamadıkları bir meslekten kurtulmaya çalışması, başka bir mesleğe geçmesi doğaldır. İbrahim Hilmi’ye göre, okutulan şeyler hakikatte bir hiçtir. Çoğu öğretmen okuttukları ders hakkında gerçekte hiçbir şey bilmemektedir. İbrahim Hilmi’nin şiddetle eleştirdiği konularda biri de taşra idadilerindeki öğretmenlerin birden çok derse girmeleri konusudur.⁴⁰

³⁶*Sabah*, 23 Aralık 1325, aktaran Teyfur Erdoğan, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı I”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 51, sayı I, s.217.

³⁷*İkdam*, 6 Şubat 1909.

³⁸Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmîyemiz-Felaketimizin Esbabı*-, Kütüphane-i İslam ve Askeri, Dersaadet 1329, s.19. Bu dönemde sık Maarif Nazırını değişikliklerinin ortaya çıkardığı sorunlar için ayrıca bakınız: Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Maarif-i Umumiye Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *OTAM*, sayı 22 (Ankara 2007), s.177-206.

³⁹Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmîyemiz*, s.40.

⁴⁰Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmîyemiz*, s.41.

Namık Ekrem de 1910'da yayımlanan *Anadolu'da Bir Cevlan* isimli kitabında benzer sorunlara temas etmektedir. Namık Ekrem, Halep'te idadi mektebini ziyaret eder ve okulun muallimleri ve müdürüyle tanışır. Ertesi gün idadi mektebinin bazı öğrencileri kendisini ziyarete gelir. Öğrenciler, Namık Ekrem'e muallimlerinin görevlerine dikkat etmediklerinden, şimdiye kadar mektepte hiçbir şey öğrenemediklerinden, hele Fransızcadan bir kelime bile bilmediklerinden dert yanarlar. Öte yandan yazar, Halep maarif müdürünü ziyaret ettiğini ve müdüre vilayette maarifin pek geri kaldığını, çok gayrete ihtiyaç olduğunu söylediğini, müdürün cevaben, “*acınacak bir vaziyet evet, Halep vilayeti baştanbaşa maarifsizdir*” dediğini nakletmektedir. Ayrıca maarif müdürü, Namık Ekrem Bey'e liyakatli muallim bulunamadığını, Nezarete bu konuda yazdıklarını ancak cevaben “*vilayet maiyyet memurlarına ders verin onlar derslere girebilirler çünkü mülkiyeden mezundurlar*” denildiğini, aktarmaktadır.⁴¹

Ahmet Şerif Bey'in *Tanin* gazetesinde yayımladığı seyahat notları da İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı taşrasında öğretmen sorunu hakkında oldukça aydınlatıcı bilgilerle doludur. Ahmet Şerif Bey'in seyahat yazıları 1909-1913 yılları arasında Anadolu⁴², Trablusgarp, Arnavutluk ve Suriye'nin⁴³ çeşitli bölgelerinde yaptığı gezilere dayanmaktadır. Notların konumuz açısından dikkate değer yönü yazarın gittiği hemen her yerde okulları da ziyaret etmiş olması, öğretmenlerle, okul idarecileriyle ve halkla konuşmuş olmasıdır. Ahmet Şerif Bey'in gezi notları İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı taşrasında eğitimin genel durumu hakkında, dönemin diğer kaynaklarını teyit eden, geniş bir muhtevaya sahiptir. Ancak bu yazılarda tasvir edilen taşra eğitiminin durumu pek de iç açıcı değildir. Nitekim *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahid, Ahmet Şerif Bey'in gezi notları hakkında şunları söylemektedir:

“Anadolu'da *Tanin* muhabirimiz hangi şehre, kasabaya uğradıysa behemahâl oradaki mektebi de gezmiş, meşhûdâtını bize yazmıştır. Anadolu'da *Tanin* mektuplarını takib eden kârilerimiz taşra mektepleri denilince artık gözlerinin önüne dar, müteaffın bir odaya üst üste doldurulmuş birçok biçâre çocuktan, câhil bir hâceden, usulsüz, mantıksız, maksatsız bir tedristen başka bir şey getiremezler.”⁴⁴

Ahmet Şerif'e göre Anadolu, İstanbul'un bütünüyle meçhulüdür. Ahmet Şerif'in yaptığı mektep tasvirleri pek iç açıcı değildir. Birkaç istisna dışında bütün memlekette eğitim-öğretimin durumu perişan bir vaziyettedir. Harap, havasız, rutubetli mektep binaları, programların sık sık değişmesinden kaynaklanan

⁴¹Namık Ekrem, *Anadolu'da Bir Cevlan -Birinci Kısım Anadolu'ya Doğru-*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1327, s.41-44.

⁴²Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, cilt I, hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁴³Ahmet Şerif, *Arnavutluk'da Sûriye'de ve Trablusgarp'de Tanin*, cilt II, hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁴⁴Hüseyin Cahid, “Maarif İçin”, *Tanin*, No: 573, 25 Mart [1]326/7Nisan 1910. Taşra eğitiminin durumu hakkında benzer düşünceler için bakınız: Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz*, s.29-31.

aksaklıklar, kitap temin etmenin zorlukları, halkın cehalet ve taassubu, muallim ve muallimelerin yetersizlikleri, maaş alamayan muallim ve muallimeler, toplanmayan maarif komisyonları, maarif gelirlerinin darlığı, mektepsiz ve muallimsiz köyler... Ayrıca Ahmet Şerif'in notları gayrimüslim ahalinin eğitim yönünden Müslümanlara ne kadar üstünlük sağladıklarını, bu konuda Müslüman ahaliye nazaran ne kadar ileri gittiklerini de göstermektedir. Ona göre bu durumun temel sebebi Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki anlayış farklılığıdır:

“İslam halk, diğer şeylerde olduğu gibi, maarif yönünde de her şeyi hükümetten bekliyor. Tabii, hükümet, tebaasının cahillikten kurtarmak ister. Fakat bu görev, yalnız ona yüklenirse, maarifin galip gelmesi zordur. Taşra İslam halkında, meşruti idare hakkında yanlış bir anlayış vardır. Zannediyorlar ki, her şeyi hükümet yapacak, bunlar birdenbire olacak ve kendileri hazıra konacaklar.”⁴⁵

Ahmet Şerif'in yazdıkları, ana hatlarıyla, Osmanlı arşivindeki “maarif evrakı”yla örtüşmektedir.⁴⁶ Ancak maarif tarihi araştırmalarında genellikle Maarif Nezaretinin yayımladığı maarif salnameleri ve istatistik mecmuaları başta olmak üzere resmî evrak kullanılmaktadır. Bu kaynaklarda eğitim tarihine dair önemli veriler vardır şüphesiz, ancak bu verileri okumak son devir Osmanlı maarifinin gerçek hüviyetini kavramak için yeterli değildir. Nitekim söz konusu resmî belgelerdeki rakamların büyüklüğü çoğu zaman yanıltıcı olabilmektedir. Kâğıt üzerinde bütün Osmanlı taşrasında çok sayıda idadi, iptidai ve rüştiye görülmektedir, ancak pekçok yer yerde özellikle de kırsal bölgelerde bu okulların gerçekten faaliyet yürütüp yürütmedikleri bile şüphelidir. Nitekim Osmanlı Arşivi'ndeki Maarif Nezareti evrakı, özellikle de Heyet-i Teftişîye ve İstatistik Kalemî belgeleri bu yargıyı destekler mahiyette verilerle doludur.⁴⁷

⁴⁵Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s.88-89. Meşrutiyetin ilanı halkın bir kesimi tarafından tam olarak anlaşılammış, halktan bazı kimseler “ilân-ı hürriyet”i artık vergi verilmeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Örneğin Aydın vilayetinde bir grup kasap, kasaplardan alınan ve mahalli eğitim kurumlarının masrafları için kullanılan “zebhiye resmi”ni Meşrutiyetin ilanından sonra vermek istememiştir. Bakınız: BOA, MF. MKT. 1086/42, 20 Zilkade 1326/14 Aralık 1908.

⁴⁶Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: Ebubekir Keklik, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yakınçağ Tarihi-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

⁴⁷II. Meşrutiyet dönemi eğitim istatistikleri için bakınız: *Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî: Nezarete Merbut Mekatib-i Umumiye ile Mekatib-i Hususiyenin ve Müze-i Hümayun ile Müze ve Yıldız Kütüphanelerinin ve Kütüphane-i Umuminin 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır*. Haritalı Olarak Birinci Defa Neşr Edilmiştir, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliyye, 1334; *Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî: 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuasıdır*, Haritalı Olarak İkinci Defa Neşr Edilmiştir, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliyye 1336. Ayrıca bakınız: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt VI, hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000; Şamil Mutlu, “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, *Belgeler, (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)* cilt XVII, sayı 21'den ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu

Ahmet Şerif Bey de İkinci Meşrutiyet döneminin eğitim konusuna eğilen pekçok aydını gibi öncelikle Maarif Nezaretinin düzenli bir teşkilat kuramamasından şikâyetçidir:

“Tarafsız bir bakışla bakılınca, Dâhiliye, Mâliye, Nâfia, Adliye nezaretlerinin az çok çalışmakta olduklarını, memleketin noksanlarını gidermek için uğraştıkları görülür. Bu bir haktır ki, teslim olunmalıdır. Fakat Maarif Nezaretine gelince, orada derin bir uykudan, gafletten başka bir şey sezilmiyor. Bu dâire, öyle mantıksızlıklar içinde çalkalanıyor ki, bunların delillerini görmek için, taşraya şöyle bir bakmak yeterlidir.”⁴⁸

Ahmet Şerif Bey’in gezi notları, yukarıda da ifade edildiği gibi, İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı taşrasında eğitim-öğretimin durumu hakkında oldukça aydınlatıcı veriler sunmaktadır. Ahmet Şerif’in gezi notlarından taşradaki öğretmenlik mesleğinin durumu ve öğretmenlerin sorunlarına dair önemli şeyler öğreniyoruz:

“Okullara öğretmen temini zor. Nezâret, yüz yirmi yüz elli kuruş aylıklı rüşdiye mektepleri ikinci öğretmenlerinin [muallim-i sâniliklerinin] tayini görevini üzerine alıyor ve bunun için öğretmen bulamıyor. Ankara’da açılan Erkek Öğretmen okulunun [Dârümuallimîn] bugün iki öğrencisi var. Okula gereken ders araçlarının ve diğer şeylerin hazırlanması için cedveller hazırlanmış ve nezaretten ödenek istenmiş, bir buçuk aydan beri, bir cevap bile verilmiyor. Okul müdürü ve öğretmenleri, öğrencilere nasihat etmekle vakit geçiriyorlar.”⁴⁹

Ahmet Şerif’in 1910’daki Feke ziyaretine dair yazdıkları ise son derece çarpıcıdır. Ahmet Şerif, öncelikle, nüfusu 18000 civarında tahmin edilen Feke köylerinde okul adına hiçbir şey bulunmadığını söylemektedir. Yazarın Feke intübaları çok dikkat çekicidir:

“1800 kadar tahmin edilen genel nüfusun oturduğu köylerde, okul adına, bir şey yoktur, bir köy, ayrı ayrı, ikişer üçer ev olmak üzere, iki üç saatlik bir mesafede dağılmış olduğundan, uygun yerlerde okul yapılması da pek güçtür. Cehâlet, bütün ağırlığıyla, kalblere, ruhlara hâkimdir. Bir yerde ise, cehâlet, bu kadar genel, tabii bir durumda bulduğukça, orada hayatı sefil yapan sebebler var demektir. Feke’de biri İslam, biri Ermenilere, diğeri Protestan mezhebine girenlere mahsus üç okul olduğunu söylediler. Evvela en yakın olan, İslam okulu denilen yere gittim. Ufak bir oda, içinde erkek, kız, otuz kadar çocuk. Bu çocuklar ile hoca yerin darlığı sebebiyle, o kadar sıkışmışlar ki, âdetâ, bir vücut hâline gelmişler. Okul bilgi yerine

Basımevi, Ankara 1997, s. 127-143 ve tablolar. Osmanlı eğitim istatistiklerinin güvenilir kaynaklar olmadığını gösteren farklı tarihlerde yapılmış çeşitli yazışmalar için bakınız: *BOA*, MF. İST. 10/21, 10 Zilkade 1328/13 Kasım 1910; *BOA*, MF. İST. 10/69, 29 Muharrem 1329/30 Ocak 1911; *BOA*, MF. İST. 12/49, 16 Safer 1330/5 Şubat 1912; *BOA*, MF. İBT. 429/96, 18 Cemaziye’l-âhir 1331/25 Mayıs 1913; *BOA*, MF. İBT. 512/40, 24 Ramazan 1332/16 Ağustos 1914.

⁴⁸Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, s.70.

⁴⁹Ahmet Şerif, *Anadolu’da Tanin*, s.70.

pis bir koku yayıyor. [...] Okulun durumu, hocanın câhilce durumu, öğrencilerin maddî manevî, nasıl acınacak bir yerde olduğunu açıkça anlattığından, odadan içeri girmeye, çocuklarla görüşmeye lüzum görmez. [...] İki yüz kuruş maaş alan hoca efendi pek âciz bir adamdır. Çocuklar kendisiyle oynarlar, sakalını çekerler, o da evinin hizmetlerini çocuklara gördürür. [...] Kendisinin doğru imlâ yazdırmaya, bir parça okumaya gücü yoktur.”⁵⁰

Ahmet Şerif, Fekede'deki Ermeni ve Ermeni-Protestan okullunu da ziyaret etmiş, bu okulların Türklere âit olan okuldan çok daha başarılı olduğunu ifade etmiştir. “Okuldan üzgün olarak çıktığımı itiraf etmeliyim” der. Üzüntüsünün sebebi şudur: “Bu ziyaret, Osmanlılar içinde İslamların, özellikle Türklerin, ne kadar biçare kaldıklarını, pekiyi gösteriyor ve geleceği yapacak neslin de, ne kadar sönük bir hâlde yetiştirildiğini, ibret olacak şekilde gösteriyor”dur. Ahmet Şerif'in Ermeni-Protestan mektebine dair izlenimleri arasında dikkat çekici iki husus vardır: Birincisi çocukların Türkçe İncil okumaları, ikincisi buradaki Ermeni çocukların Türk okulundaki çocuklardan daha iyi Türkçe okuyabilmeleridir.⁵¹

Ahmet Şerif'in ziyaret ettiği yerlerden biri de Nallıhan'dır (1909). Ahmet Şerif, Nallıhan'da öncelikle rüştiye mektebini ziyaret etmiştir. Gene aynı manzara, “harap, köhne, havasız, ışsız ve rutubetli” bir bina. Ahmet Şerif de son dönem Osmanlı aydınlarının pek çoğu gibi ezberci eğitimden şikâyet etmektedir.⁵² Yazarın Nallıhan intibaları arasında üzerinde durulması gereken en önemli konu Nallıhan hükümet konağını ziyareti esnasında kaymakamın odasında toplantı hâlinde olan maarif komisyonuna dair anlattıklarıdır:

“Kaymakamın odasına girdim, başkanlığı altında bulunan maarif komisyonu toplantı hâlinde idi. Kaymakam, zâbita aracılığı ile maârife borcu olanları getiriyor, üçer-beşer kuruş almak için, epeyce uğraşıyordu. Ve işte, böyle, bin zorlukla alınan para ile öğretmenlerin aylıkları verilecekti. Getirilen adamların yüzlerinin durumlarını inceliyordum. Pek belli idi ki, okulda çocukları bulunan bu adamlar, parayı bir yük, bir angarya gibi veriyorlardı. Kaymakam, birkaç saat uğraştıktan sonra, gâlibâ, üç yüz kuruş kadar bir para toplanabildi ve öğretmenler arasında taksim edildi. Evvelce, öğretmenlerin aylıkları veriliyormuş, hatta Nallıhan'da on beş gün kaymakamlık eden, Yalvaç eski kaymakamına, okullardan söz açılınca, ‘aman, burada da mı okullar, ben onlardan bıktım, usandım’ demiş. Fakat iki ay evvel gelen kaymakam Ahmet Cevdet Bey, durmak istemiyor, uğraşarak, çarpışarak, öğretmenlerin aylıklarını veriyor, elinden geldiği kadar çalışıyor.”⁵³

Ahmet Şerif Bey'in hem *Anadolu'da Tanin* hem de *Arnavudluk'da Sûriye'de ve Trablusgarb'de Tanin* adıyla kitaplaştırılan gezi notlarında yukarıdaki satırların pek

⁵⁰ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s.180-181.

⁵¹Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s.181.

⁵²Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s.87-88.

⁵³Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s.90.

çok örneğine rastlamak mümkündür. Ehliyetsiz öğretmenler, harap mektep binaları, aylarca maaş alamayan öğretmenler ve büyük mâlî sıkıntılar... Burada örnekler Anadolu'dan seçildi ancak ifade etmek gerekir ki Trablusgarp, Suriye ve Arnavutluk'taki⁵⁴ Osmanlı eğitiminin durumu da Anadolu'dakinden daha iyi değildir. Bu bölgeleri Anadolu'dan ayıran en önemli farklılıklardan biri devlet okullarındaki öğrencilerin bile büyük bir kısmının Türkçe bilmemesidir.⁵⁵

Ethem Nejad da İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı taşrasının eğitim ve öğretmen sorunlarına yazılarında sık sık temas eden yazarların başında gelmektedir. Ona göre taşrada üç çeşit öğretmen bulunmaktadır, yazar, bunlardan birincisinin hiçbir mektep görmeden yetişmiş ehliyetnameli muallimler, ikincisinin eski Dârülmualimîn mezunları, üçüncüsünün ise yeni Dârülmualimîn mezunları olduğunu söyledikten sonra birinci ve ikincilerin birbirinden farksız olduğunu ifade etmektedir. Bunların içinde öyleleri mevcuttur ki der, mektebe fayda yerine zarar vermektedir. Yazara göre bunları işten çıkarmakla hiçbir kayıp yaşanmaz.⁵⁶

⁵⁴BOA, MF. HFT. 1/55, 1 Receb 1328/19 Temmuz 1909. Yanya vilayetinde maarif müdürünün de hazır bulunduğu bir toplantıda tutulan ve Maarif Nezaretine takdim edilen 26 Haziran 1326/9 Temmuz 1910 tarihli zabıt: “[...]Vilayet dâbilinde 360’ı aşkın Müslüman köyü mevcuttur. Kasabalardaki mekatib-i iptidaiyeyi saymazsak söz konusu köylerin yalnız yetmişinde mektep vardır. Geriye kalan 260’ı aşkın köyde henüz hiçbir mektep tesis ve kışad olunmamıştır. Bu 260’ı aşkın köyden 119’unda iptidai mektebi açılması elzemdir. Geriye kalan 142 köy söz konusu 119 köye civar olduklarından buralardaki çocuklar yeni açılacak mekteplere devam edecekleri için her muallime aylık 300 kuruş maaş verilmesi ve her mektebe çeşitli barcamalar için senelik yüzer kuruş tahsis edilmesi suretiyle söz konusu mekteplerin maaş ve masrafları için 440 bin 300 kuruşun [1]327 senesi bütçesine dâhil edilmesi lazımdır. Ayrıca Aydonat ve Lavros kazaları merkezleriyle diğer on beş köyde mekatib-i iptidaiye muallimleri bulunduğu halde mektep binaları olmadığından tedrisat pek müsait olmayan geçici mekânlarda icra edilmektedir.”

⁵⁵BOA, MF. MKT. 1166/29, 1 Safer 1329/1 Şubat 1911. Arap vilayetlerinde, öğrencilerin yanısıra öğretmenlerin de ana dilleri Arapça olduğu için Türkçeyi hiç bilmedikleri, dolayısıyla buralarda Türkçe eğitim vermeye çalışmanın hiçbir fayda sağlamayacağına dair Beyrut valisinin 8 Kânun-ı sâni 1326/21 Ocak 1911 tarihli yazısı. Ana dilleri Arapça olan Hicaz, Yemen, Bağdad, Basra, Suriye, Beyrut, Musul, Halep ve Trablusgarp vilayetleriyle Kudüs ve Bingazi livalarında Arapça eğitime müsaade edilmesinin münasip görüldüğüne dair 13 Mart 1327/26 Mart 1911 tarihli Meclis-i Maarif kararı. Tedrisat-ı İbtidaiye İdaresi'nin 30 Haziran 1327/13 Temmuz 1911 tarihli ilgili yazısı: “Abalisi tamamen Arapça konuşan vilayet ve livalarda iptidai mekteplerine devam eden çocukların Osmanlı lisanıyla yazılmış kütüb-i diniye ve resâil-i fenniyeden kesinlikle bir şey anlayamayacakları için söz konusu vilayetlerdeki köy ve kasabalarda nezâretçe tertip edilen resmi programda iptidai derslerinin Arapça okutulması, Osmanlıcannın ise ders-i mahsus şeklinde okutulması şeklinde ayrıca veya yalnızca rüştiye mekteplerinde okutulması [...] hazırlanmakta olan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası'na dâba önce Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sadece gayr-i Müslim unsurlar kendi lisanlarında tedrisat yapabilirler hükmünün aksine anâsır-ı muhtelif-i Osmaniyeye etfâline mahsus iptidai mekteplerinde kendi dillerinde eğitim yapabilecekleri hükmü konulmuştur. Şu anda Arapça konuşan memleketlerde öğrenciler ve öğretmenler Türkçe bilmedikleri için eğitimden hiçbir fayda sağlanamıyor, bu sebeple söz konusu layiha kanun haline gelene kadar şimdilik yalnız söz konusu yerlerde aynen gayr-i Müslim mekteplerinde olduğu gibi kendi ana dillerinde eğitim yapmaları uygun görülmekte ise de emr u ferman... Sonuçta, Hicaz, Yemen, Bağdad, Basra, Suriye, Beyrut, Musul, Halep ve Trablusgarp vilayetleriyle Kudüs ve Bingazi livaları maarif müdürlüklerine Arapça tedrisata müsaade edildiğine dair tamim.”

⁵⁶Ethem Nejad, *Terbiye-i İbtidaiye İslahatı*, Keşişyan Matbaası, İzmir 1331, s.5.

Mehmed Emin Bey de *Anadolu Mecmuası*'nda benzer şeyler söylemektedir. Mehmed Emin Bey'e göre, köylerde iki çeşit hoca bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı sarıklı hocalardır ki çocuklara bir şey öğretmediklerini halk bilir. Fesli hocalar ise köy hayatını bilmedikleri için çocuklara lazım olan bilgiyi veremezler. Yazar bir köylünün muallimlerden şu şekilde şikâyet ettiğini söylemektedir:

“Sarıklı hoca geldi, çocuklara hiçbir şey öğretmedi. Şehre gittik, sarıksız hoca istedik. O da kâğıtları kestirerek tavuk, horoz şekilleri yaptırdı. Bu ne işe yarayacak dedik? Hayvanların şekillerini öğrenecekler dedi. Hâlbuki bizim çocukların tavuğu resimden öğrenmeğe ihtiyacı var mı?”

Mehmed Emin Bey, Osmanlı eğitim teşkilatının hayata uygun olmadığı kanaatinde. Ona göre, eğitim sisteminin köyde ve şehirde aynı olması büyük bir hatadır. Zira köy çocuklarının senede sekiz aylarını tahsil devresi içinde geçirmeleri mümkün değildir. Bunun için yazar, köylerde daha esnek bir eğitim düzenine geçilmesini teklif etmektedir.⁵⁷

İkinci Meşrutiyet döneminin önde gelen eğitimcilerinden Satı Bey de aynı şeylerden şikâyetçidir. O da Meşrutiyetin başından itibaren eğitime yeteri kadar önem verilmediğini ifade ederek, Maarif Nezareti'nde sağlam bir düzen kurulmadığı için eğitim teşkilatında arzu edilen ıslahatların bir türlü yapılamadığı kanaatinde.⁵⁸ Nitekim bu durumun mahsurları görüldüğü için Şura-yı Devlet 1913'te her nazır değişikliğinde nezaret teşkilatının değişmemesi yolunda bir karar almak zorunda kalmıştır.⁵⁹ Ancak bu kararın da maarif teşkilatında bir süreklilik sağladığını söylemek mümkün değildir. Nitekim çok sonraları Hamdullah Suphi, “tedrisatımız umumî bir zaaf içindedir. Yalnız dinî tedrisat değil, bütün tedrisat hep gevşek vaziyettedir. Muallimlik mesleği muallimlerimize sefaletten başka bir şey temin etmiyor [...] Tedrisat-ı iptidaiyeyi, umumiyetle kadınlarımızın eline vermek çok faydalı bir tedbir olacaktır” demiştir.⁶⁰ Hüseyin Cahit de eğitim teşkilatındaki düzensizlikten dert yanmaktadır:

“Kör döğüşü tabiri mevcut olmasaydı maarifin hâline bakarak bunu icat etmek lazım gelecekti. Maarifte çalışma, yazıp çizme eksik değil, fakat bu savt-ı musiki ile âdi bir patırtı arasındaki fark ne ise ve muntazam bir maksad-ı muayyene hâdim çalışma ile bu hay ve huy-ı aklâm arasındaki fark da odur. Nezarete hiç kimsenin birbirinden haberi olmadığını gösterecek ahvâldendir ki Maarif Nezaretinin bu sene Meclis-i Mebusana gönderdiği bütçeyi devâir-i âidesi, nezaretin erkân-ı memurîni görmemiştir. İdare-i dâhiliyesi bu kadar müşevveş, taksim-i âmâli bu

⁵⁷Mehmed Emin, “Anadolu Maarifi Nasıl Taammüm Edebilir?”, *Anadolu Mecmuası*, sayı II (sene 1340), s.50-53.

⁵⁸Satı, “Terbiye-i Âvâm İçin”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909.

⁵⁹“Maarif Teşkilatı”, *Sabah*, 14 Şubat 1913; Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri*, s. 161; Erdoğan, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı I”, s.219-220.

⁶⁰“Hamdullah Suphi Beyefendinin Maarife Dair Nokta-i Nazarları”, *Sebilü'r-Reşad*, Adet 477, cilt 19, 23 Nisan 1337, s.90-92.

derece mensi olan bir dâirenin intizam dâiresinde bir fikr-i takip ile iş beklemek bittabi hatadır. Bundan dolayıdır ki Maarif Nezaretinde Emrullah Efendi gibi şahıs itibariyle hakikaten muhterem, fâzıl ve memleketimizde emsâli nâdir bir nazır bulunduğu hâlde maarif umuru bu kadar müşevveştir. Eski zamanın elifbayı ezbere okuyacak derecede eser-i dirâyet nazırlarını aratacak bir şekildedir. Maarif Nezareti herhâlde mekâtib-i sultanîyeyi açmağa azmetmiş, ihtimâl ki kendisine bu husustaki muvaffakiyetsizliğinden dolayı itiraz eden gazetelere işte muvaffak oldum tarzında mütefâhirâne bir cevap vermek istiyor. Onun için rüştiye çocuklarına sınıflar atlatarak mekâtib-i sultanîyenin birinci devresine girmek istiyor. Programı tadil ediyor ve bunu yolluyor. Bütün bu icraat ise eyyam-ı tatilîyede yapılmak lazım gelirken sene ortasında yapılıyor. İkinci devre ise kemâfissâbık idadi programları tedris olunacak, hitam-ı tedrisatta talebeye idadi şehadetnâmesi verilecektir. O hâlde bu kadar gürültü ne oldu? İdadilerin adını değiştirip sultani yapmak için mi bu kadar masraf ihtiyar ettik? Bu kadar zaman kaybettik? Her tarafta çocuklar kitapsız, programsız, muallimsiz beklediler durdular ve elan bekliyorlar ve bu ne vakte kadar?"⁶¹

Öğretmen Yetersizliği ve Maaş Sorunu

İkinci Meşrutiyet dönemi öğretmen açığının çok fazla olduğu bir dönemdir. Ancak bu ihtiyacın ne oranda olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Zira İkinci Meşrutiyet yıllarında öğretmenlere ilişkin istatistiklerde tutarlılık yoktur. Maarif Nezareti istatistik belgeleri güvenilir kaynaklar sayılamaz.⁶² Örneğin Maarif Nezaretinin yayınladığı istatistiklerde ülkedeki 4.486 iptidaide 6.872 erkek, 1.154 kadın öğretmen olduğu görülmektedir. Ayrıca bu istatistiklerde ülkedeki Müslüman özel iptidai mekteplerinde 2.749 muallim ve 188 muallime bulunmaktadır.⁶³ Hâlbuki muallimde çıkan bir yazıda aynı ders yılında ilkokullarda 6.255 erkek 1000 kadın öğretmenin bulunduğu kayıtlıdır. 1913-14 ders yılında İstanbul ve taşrada 36 sultani vardır. Buralarda 408 kişi idare heyetinde 776 kişi tedris heyetinde görünüyor. Ülkedeki 59 idadide ise 500 kadar

⁶¹Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, cilt III-IV, s.1433-1434.

⁶²İstatistik cetvellerindeki tutarsızlıklarla ilgili çeşitli yazışmalar için bakınız: *BOA*, MF. İST. 10/6, 29 Receb 1328/6 Ağustos 1910; *BOA*, MF. İST. 10/11, 25 Şaban 1328/1 Eylül 1910; *BOA*, MF. İST. 10/53, 26 Zilkade 1328/29 Kasım 1910; *BOA*, MF. İST. 11/18, 26 Rebiü'l-evvel 1329/28 Mayıs 1911; *BOA*, MF. İST. 11/68, 1 Cemaziye'l-âhir 1329/30 Mayıs 1911; *BOA*, MF. İST. 11/19, 27 Rebiü'l-evvel 1329/26 Mayıs 1911; *BOA*, MF. İST. 11/48, 14 Cemaziye'l-evvel 1329/13 Mayıs 1911; *BOA*, MF. İST. 12/49, 16 Safer 1330/5 Şubat 1912; *BOA*, MF. İST. 15/5, 12 Şevval 1332/3 Eylül 1914.

⁶³*Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuasıdır*, Haritalı Olarak İkinci Defa Neşr Edilmiştir. Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliye, 1336; karşılaştırınız: *Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemi, Nezarete Merbut Mekâtib-i Umumiye ile Mekâtib-i Hususîyenin ve Müze-i Hümayun ile Müze ve Yıldız Kütüphanelerinin ve Kütübhane-i Umuminin 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır*, Haritalı Olarak Birinci Defa Neşr Edilmiştir, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliye 1334.

öğretmen ve 200 kadar yönetici görevlidir. Dârümuallimînlere gelince 1913-14 ders yılında sayıları 21'dir. Yüksek okullar İstanbul Dârümuallimîn-i âlîsi dâhil 16'dır ve 373 öğretmen bulunmaktadır. Osmanlı gayrimüslimlerinin ve yabancıların okullarına gelince, aynı ders yılında gayrimüslim cemaatlere ait 2.596 özel okulda dört binden fazla öğretmen bulunuyordu. 215 yabancı ilkokul ve 806 öğretmen vardı.⁶⁴

1911'de Sadaret, Maarif Nezaretine Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu vilayetlerinde acilen iptidai mekteplerinin açılmasına dair bir tezkere göndermiştir. Söz konusu tezkereye Maarif-i Umumiye nazırı namına müsteşar tarafından verilen cevapta adı geçen bölgelerde Osmanlı eğitiminin başta okul ve öğretmen yokluğu olmak üzere temel sorunlarına temas edilmektedir. Denilebilir ki, belge Osmanlı ilköğretiminin ana sorunlarının bir özeti gibidir. Belgede özetle şunlar söylenmektedir: Doğu Anadolu'nun üçte ikisinde henüz hiçbir Müslüman mektebi açılmamış ve akli başında olan ahali ve eşraf bile bu himmet ve hizmeti beklemekte bulunmuş olduklarından ne yapıp edip hükümetçe gelecek sene Van, Bitlis, Erzurum ve Diyarbakir vilayetleri dâhilinde hiç olmazsa yüz adet iptidai mektebi açılması gerekmektedir. Ancak bu mektepler 150-200 kuruş maaşlarla muallim bulunamayacağı doğaldır; bulunabilenlerin de rağbeti için biraz yüksekçe bir maaş tahsisi gerekli görünmektedir. Osmanlı ülkesinin çoğu kısmında, özellikle de Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan'ın hemen hemen büyük çoğunluğunda maarif, taliye ve âliye derecelerindeki mektepler şöyle dursun ahalinin dinleri hakkında malumat edinebilecekleri iptidailer bile, üzülmeye söylemeli ki, açılmamıştır. Ayrıca açılmış olan mekteplere muallimler tayin etmeye de imkân bulunamamıştır. İki sene önce bütün vilayet merkezleri ile bazı önemli liva merkezlerinde memleketin ihtiyaç duyduğu iptidai muallimlerini yetiştirmek üzere Dârümuallimînler açılmış ve imtihan sonucunda ehliyetini ispat eden bir hayli kimseye de muallimlik ehliyetnamesi verilerek peyderpey açılan iptidai mekteplerine tayin edilmiştir. Dârümuallimlerden gelecek sene mezun olacak muallimlerle bu konudaki ihtiyacın günden güne azaltılması tabii görünüyorsa da sadece Doğu Anadolu'da açılması gerekli görülen yüz iptidai mektebine Arabistan ve Arnavutluk'ta da bir an evvel açılması lazım gelen mekteplerin eklenmesi durumunda bütçeye iptidai eğitimi için ayrılan tahsisata birkaç misli kadar daha ilave edilmesi gerekecektir. Hâlbuki bu mekteplere lazım olan muallimler ancak bir iki sene sonra bulunabilecektir. Ancak, büsbütün mektepsizlik yüzünden ortaya çıktığı açık olan sorunların ortadan kaldırılması için, iptidai eğitiminin masraflarını karşılayacak kanun uygulanmaya başlanana kadar, Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu vilayetlerinde acilen, mümkün olabilecek mekteplerin açılması amacıyla gelecek sene bütçesine konulmak üzere yarısı inşaat masrafları, yarısı da muallim maaşlarına karşılık olarak en azından

⁶⁴Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1839-1950*, Pegem Akademi, Ankara 2012, s.162-163.

30.000 lira kadar bir meblağın geçen senenin iptidai tahsisatına ilave edilmesine müsaade edilmesi gerekmektedir.⁶⁵

Öte yandan Suriye, Basra, Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Mamüretülaziz vilayetleri maarif müdürlerinin Maarif Nezaretiyle yaptıkları yazışmalardan söz konusu vilayetlerde iptidai mekteplerindeki öğretmenlerin çoğunluğunun Dârümuallimîn mezunu olmadıkları ve Dârümuallimîn derslerinden zamanında başarıyla imtihan vermedikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Dürzî köylerinde görev yapan öğretmenlerin Türkçeye vâkıf olmadıkları, iptidai programını uygulayabilecek kapasiteye sahip olmadıkları görülmektedir. Aynı yazışmalardan Maarif Nezaretinin liyakatli öğretmenler yetiştirilene ve *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkat*'nin hükümleri uygulamaya konulana kadar "istisnaiyet-i mevki ve zaruret-i mücebbire" sebebiyle söz konusu vilayetlerde, şimdilik, imtihan veremeyen, imtihan cetvelleri eksik olan kişilerin de muallimliğe kabul edilmesine müsaade ettiği görülmektedir.⁶⁶

Nitekim Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleri maarif müfettişinin 20 Haziran 1914 tarihli tahriratından söz konusu vilayetlerde öğretmenlerin arzu edilen ehliyete sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.⁶⁷ Bu durumun sebeplerinden biri de özellikle idadi mekteplerinde meslekten öğretmen olmayanların derslere girmesidir. Öğretmen yetersizliği sebebiyle devlet memurlarının okullarda çeşitli derslere girdikleri bilinmektedir.⁶⁸ Ancak öğretmen yetersizliğinin tek sebebi yeteri kadar öğretmen yetiştirilememesi değildir. Maaşların düşük olması sebebiyle öğretmenliğin yeteri kadar ilgi görmediği veya bu sebeple mevcut öğretmenlerin sık sık istifa ettikleri görülmektedir.⁶⁹ Örneğin Kudüs maarif müdürlüğü Maarif Nezaretine gönderdiği bir yazıda bu konuya temas etmektedir. Söz konusu yazıdan 1910 senesi başından itibaren Kudüs idadi mektebinde boş olan derslerin muallimlikleri için gerek vilayet civarındaki maarif müdürlüklerine gerek gazetelere gönderilen ilanlara rağmen yeterli vasıflara sahip muallimler bulunamadığını öğrenmekteyiz. Bu durumun temel sebebi olarak maaşların düşüklüğü gösterilmektedir.⁷⁰ Bunun sonucunda kaçınılmaz olarak boş derslere diğer dairelerin memurları giriyorlar, ancak onlar da asli işlerinden dolayı derslere düzenli olarak devam edemiyorlardı.⁷¹

⁶⁵BOA, BEO. 3865/289843, 4 Cemaziye'l-evvel 1329/3 Mayıs 1911.

⁶⁶BOA, MF. İBT. 500/23, 22 Şevval 1331/24 Eylül 1913.

⁶⁷BOA, MF. HFT. 1/78, 2 Receb 1332/27 Mayıs 1914.

⁶⁸BOA, ZB. 603/54, 7 Zilhicce 1325/11 Ocak 1908. "İdadi mektepleri muallimlerinin büyük bir kısmı memurından olduğu için imtihan-ı umumilerde gerek kendi dersleri ve gerek mümeyyizlik görevleri sebebiyle hazır bulunmaları gerekmektedir. Hem kendi derslerinin imtihan gününde hem de mümeyyizlik ettikleri derslerin imtihan günlerinde işinli sayılmaları icabetmektedir. Bu hususun bütün dairelere tebliği..."

⁶⁹BOA, MF. MKT. 1069/52, 8 Receb 1326/6 Ağustos 1908; BOA, MF. MKT. 1095/38, 3 Muharrem 1327/25 Ocak 1909; BOA, MF. İBT. 241/81, 15 Şaban 1327/1 Eylül 1909; BOA, MF. TLY. 236/25, 23 Receb 1328/31 Temmuz 1910; BOA, A. MTZ. KB. 3/117, 17 Zilkade 1332/7 Ekim 1914.

⁷⁰BOA, MF. TLY. 236/25, 23 Receb 1328/31 Temmuz 1910.

⁷¹BOA, MF. TLY. 236/37 23 Receb 1328/31 Temmuz 1910.

Öğretmen ihtiyacının büyüklüğüne rağmen öğretmen okullarından mezun olanların önemli bir kısmının başta maaşların düşüklüğü veya zamanında ödenmemesi olmak üzere çeşitli sebeplerle öğretmenlik yapmak istememeleri⁷² Maarif Nezaretinin bu konuda bazı tedbirler almasına sebep olmuştur. Mevzuatta yapılan bir değişiklikle öğretmen okullarından mezun olanların mutlaka öğretmenlik yapmaları için bazı zorlayıcı tedbirler alınmıştır. *Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Nizamnamesi*'ne göre, bu okullara leyli ve nehâri kabul edilenler mezun olduklarında eğer öğretmenlik yapmak istemezlerse tazminat ödemek zorunda kalacaklardı. Mesleğe başlayıp istifa edenler için de aynı şartlar geçerli olacaktı.⁷³ Öte yandan öğretmen olarak tayin edilenlerin üç sene içerisinde meslekte ayrılmaları yasaklanmaktaydı. Meslekte üç yılını doldurmadan istifa edenler ve açıkta bulunmasına rağmen teklif edilen memuriyeti kabul etmeyenlerin öğretmenlik şهادetnameleri tedrisat-ı ibtidaiye meclislerince geçici olarak veya süresiz iptal edilecekti.⁷⁴ Ancak bu tedbirler bile öğretmenlerin istifasını durduramamıştır. Bu sebeple Maarif Nezareti üç yıl olan mecburi çalışma süresini sekiz yıla çıkarmak zorunda kalmıştır.⁷⁵

Maarif Nezareti'nin öğretmenlik mesleğine girenlerin istifasını önlemek veya öğretmen okullarından mezun olanları öğretmenlik yapmaya zorlamak amacıyla aldığı tedbirlerin arzu edilen sonucu vermediği, öğretmen ihtiyacının artarak devam ettiği bilinmektedir. Nitekim *Yeni Fikir* dergisinde Maarif Nezaretinin söz konusu çalışmaları eleştirilmiş ve öğretmenlerin içinde buldukları zorluklardan derginin çeşitli sayılarında sık sık bahsedilmiştir. Örneğin derginin 28 Mart 1914 tarihli sayısında aşağıdaki satırları okuyoruz:

“Maarif Nezareti Dârülmuallimînlerden mezun olan iptidai muallimleri için bir ilan yaptı. Dedi ki, ey muallimler, on sene bana hizmet edeceksiniz, başka hiçbir iş tutmayacaksınız, hatta hususi mekteplerde bile hocalık edemeyeceksiniz, anlaşıldı mı? Dediğimizi dinlemezseniz şöyle ederiz, böyle ederiz. Çok iyi mademki bu muallimleri yetiştirmek için nezaret çok para sarf etmiştir, şimdi onlardan istifade etmek ister. Dârülmuallimînlerden mezun olan pekçok kişi aç ve açıkta geziyor, çok defa müracaat etmelerine rağmen bir yere tayin edilmemişler. Nezaret tarafından bir sürü muallimler vilayetlere gönderiliyor, bunların ekserisinin elinde Nezaret tarafından tasdik edilmiş, hükümet Dârülmualimînlerinin resmî şهادetnamesi var ve bu şهادetnameler Meşrutiyetin ilanından sonra verilmiş. Bu muallimler vâlinin gazabına uğruyorlar. Evet, siz niye buraya geldiniz, diyor, tayin etmiyor. Ceplerinde metelik kalmayan zavallı muallimler hanlarda bitleniyorlar. Ölmek için kat'i cevap bekliyor, valiye tekrar tekrar müracaat ediyorlar. Vali gene kızıyor, imtihan imtihan diye

⁷²BOA, MF. İBT. 284/50, 3 Ramazan 1328/8 Eylül 1910; BOA, MF. İBT. 335/6, 6 Şaban 1329/2 Ağustos 1911.

⁷³Dârülmuallimîn ve Dârülmuallimât Nizamnamesi, madde, 35.

⁷⁴Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, 50. Madde.

⁷⁵Aytekin, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, s.157-158.

bağırıyor. Muallimler mecburen dönüyor, İstanbul niye döndünüz, diyor. Madem avdet ettiniz, giderken size verilen harcırahları geri veriniz.”⁷⁶

Ömer Fuad *Sebilü’r-Reşad*’da yayımlanan “Kırmastı Kazası Köy Mektepleri” isimli yazısında Osmanlı taşrasındaki öğretmen sorununa temas etmektedir. Ömer Fuad, Kırmastı kazasındaki okulların birkaçında Rumeli’den gelen, ekseriyetle köylüler tarafından tutulan muallimler bulunduğunu, bazısında ise muallimin, hocanın adının bile işitilmediğini söylemektedir. Üstelik ona göre, ahali son derece acınacak bir vaziyettedir. Ömer Fuad’a göre, devlet köylünün ayağına ancak cebinden parasını ya da öküzünün yanbaşıdan çocuğunu almak için gitmektedir. Öte yandan anlattığı kısa bir anekdot Müslüman taşra ahalsinin eğitime bakışını ve Osmanlı mekteplerinde okuma yazma sorununu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Buna göre, bir baba Ermeni bir bakkaldan alışveriş yaptıktan sonra, Ermeni bakkalın küçük çocuğunun kâğıt üzerinde hemen hesap yaptığını görerek hayret içinde kalmıştır. İmam Efendi’ye kendi çocuğunun uzun zaman okula gitmesine rağmen hâlâ niçin sayıları bile öğrenemediğini sormuş ve İmam Efendi’den şaşkırtıcı bir cevap almıştır: “*Sen onlara bakma, onlar gâvurdur, dünya onların olmuş*”tur.⁷⁷

Ömer Fuad, köy imamlarının çoğunun terbiye, ahlak ve irfan yönünden ahaliden daha geri oldukları kanaatinde. Köylüler yalnız başlarına kalsalar onlar için daha iyi olur, en azından başlarının çaresine bakmaları gerektiğini anlarlar. Hâlbuki der, nasıl olsa imam var diye kendilerini her şeyden kurtulmuş saymaktadırlar. Köy imamlarının büyük çoğunluğunun aynı zamanda köylerde muallimlik yaptığını hatırlamak yazarın sözlerini daha da çarpıcı hale getirmektedir. Ömer Fuad, “*elinde sopa belinde kama*” ile Reji kolculuğu yapan bir adamın başına bir sarık geçirilerek bir köyün imamı yapıldığını söyleyerek tekrar köy imamlarının cehaletine vurgu yaptıktan sonra Hristiyan papazlarıyla imamların bilgi seviyeleri arasındaki büyük uçuruma vurgu yapmaktadır. Ona göre, Hristiyan köylerinde eğitim seviyesinin yüksek olmasının sebepleri arasında papazların iyi eğitim almış olmalarının da büyük etkisi vardır. “*Bir papas efendiyi inceleyiniz ya Dârülfünun mezunudur ya da en yüksek papas mektebinden*”dir. Ömer Fuad’a göre Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki en önemli farklardan biri de Müslümanların çocukların eğitime dair her şeyi devletten beklemeleridir.

⁷⁶“Muallimlere Mahsus Bir İlan” *Yeni Fikir*, cilt III, sayı 20 (15 Mart 1330/28 Mart 1914), s.648-649. Bir muallim tarafından *Yeni Fikir* idarehanesine gönderilen ve dergi tarafından yukarıda künyesi verilen sayıda aynen yayımlanan, mektup öğretmenlerin taşrada yaşadıkları sorunlarla ilgili dikkat çekici bilgiler içermektedir: “*Beni Nezaret Gümüşhane’ye gönderdi. Şimdi [...] Karyesi muallimiyim. Beş aydır buradayım, şimdiye kadar on para maaş vermediler. Rumeli’nden gelen muallimlerde benim gibi kaldılar, tahammül edilemeyecek haldeyiz. [...] Nezaret bizi buraya gönderirken çok çalışmaktan, fedâkarlıktan bahsetti, hâlbuki bunlar hep lafmış, bocaya da ihtiyaç yokmuş. Burada çiftçilik yapacağım veya bir dükkâncının yanında iş bulacağım. Aziz, mukaddes mesleğimi terk ettiriyorlar.*”

⁷⁷Ömer Fuad, “Kırmastı Kazası Köy Mektepleri”, *Sebilü’r-Reşad*, aded 263, cilt II (12 Eylül 1329/25 Eylül 1913).

Müslümanlar devlet bize bakmıyor diyorlar, Hıristiyanlara devlet mi bakıyor da mektepleri bu kadar muazzamdır, diye seslenmektedir.⁷⁸

Yeni Fikir dergisinde “Kıyafet Meselesi Hakkında Bir Genç Köy Mualliminin Derdi” başlığıyla yayımlanan bir yazı konumuz açısından oldukça dikkat çekicidir. Behram Lütüfi isimli, muhtemelen bir köy öğretmeni tarafından kaleme alınan bu yazı, son dönem Osmanlı köylerinde görev yapan öğretmenlerle ilgili önemli tespitlerin bulunduğu bir metindir. Behram Lütüfi’ye göre “en ziyâde düşünülecek bir mesele” öğretmenlerin kıyafetleridir. Özellikle de köy öğretmenlerinin. Behram Lütüfi’nin yazısı, modernleşme döneminde gerek *Maarîf-i Umumiye Nizamnamesi* gerekse Usul-i Cedid uyarınca yalnızca öğretmen okullarından mezun olanlara öğretmenlik yapma hakkının tanınmış olmasına rağmen köy öğretmenlerinin niçin ekseriyetle sarıklı olduklarına açıklık getirmesi açısından üzerinde durulması gereken bir yazıdır.⁷⁹ Somel’e göre, son dönem hatırat metinlerinde iptidai ve rüştiye öğretmenlerinden sıklıkla sarıklı olarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Somel, bu durumun iki şekilde açıklanabileceği kanaatinde: Birincisi, söz konusu öğretmenlerin bir kısmının ilmiyeye mensup kimselerden oluşması ihtimalidir. İkinci ihtimâl ise, öğretmen azlığından ötürü taşradaki ulema arasından işe alınmış muallimlerdir.⁸⁰ Ancak Somel’in söylediklerine üçüncü bir ihtimal daha eklemek gerekmektedir: Üçüncü ihtimal, *Maarîf-i Umumiye Nizamnamesi*’nin ve Usul-i Cedidin kâğıt üzerinde kalmış olmasıdır. Mevzuata rağmen -özellikle taşrada- nizamnameler aleyhinde bir fiili durum oluşmuştur. Nitekim merkezi idarenin kolunun uzanmadığı yerlerde bu tip uygulamaların olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Behram Lütüfi’nin söz konusu yazısı bu konuya açıklık getirmektedir. Öneme binaen Behram Lütüfi’nin yazısından uzunca bir alıntı yapmak açıklayıcı olacaktır:

“Bugün en ziyade düşünülecek bir mesele varsa o da muallimlerin kıyafetleridir. Bilhassa köy muallimleri! Köylere giden muallimler içinde, genç, ihtiyar, sarıklı, sarıksız her çeşidi bulunur. Birçok köyler gördüm ki, köy, imamıyla mekteb muallimi arasında hiçbir fark göremiyor. Bu fikir köylülerimiz arasında o derece kökleşmiştir ki, kâbilini bulsalar, zavallı genç muallimlere ölülerini bile yıkatacaklardır. Bundan başka, Dârülmualimînlerden yetişen gençler, köye gider gitmez, başına bir sarık, arkasına bir cübbe giymeye mecbur oluyor. Eğer bunu yapmazsa vay haline! Bir saat bile köyde oturamaz, buna sebep köy imamlarının malumat-füruşluğu, daha doğrusu menfaat-i şahsiyesidir. Hoca Efendi, vaaz ediyorum diye Mızraklı İlmihali köylüye başdan aşağı okuttuktan sonra, kendimi göstereyim fikriyle köy muallimini çekiştirmeğe başlıyor. Cami köşesinde sıklıktan, ‘hoca sarıksız, sakalsız olur mu? Ne zamana

⁷⁸Ömer Fuad, “Kırmastı Kazası Köy Mektepleri”.

⁷⁹Behram Lütüfi, “Kıyafet Meselesi, Kıyafet Meselesi Hakkında Bir Genç Köy Mualliminin Derdi”, *Yeni Fikir*, cilt II, sayı XI (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s. 488-489.

⁸⁰Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.301.

yetiştik be Müslümanlar! Çocuklarımız dinsizlerin eline kaldı,⁸¹ söylediklerini kendi kulağımla işittim. Rica ederim köylüler her gün böyle fikirlerle zehirlenirse köy imamıyla, köy muallimi tefrik edilmezse ve bu böyle devam ederse, genç muallimlerden istifade beklenir mi?”⁸¹

Yazının devamında Behram Lütfi, Maarif Nezaretinin köylerin maarife olan ihtiyacını düşünerek genç muallimleri hep köylere tayin etmek taraftarı görüldüğünü ve öyle de yaptığını söylemektedir. Lütfi'ye göre, bu milleti yükseltecek olan şey toptan, tayyareden, zırlıdan, ordudan evvel, köy mektepleri ve köy muallimleridir. Ona göre, terakki eden milletlerin tamamı iptidai mektepleri sayesinde yükselmiştir, bunun inkâr edilemez bir hakikat olduğunu söylemektedir. “*Müdafaa-i millîye ordularını muallimlerden başka hiçbir kuvvet yürütmeğe muvaffak olamaz.*”⁸²

Behram Lütfi, muallimlerle hocaların ayırt edilmesi için muallimlerin kıyafet işinin çözülmesi gerektiği kanaatindedir. Maarif Nezaretinin bu meseleyi dikkate almasını ümit ettiğini söyleyen yazar, bu iş çözüme kavuşursa genç muallimlerin hiçbir gürültüye maruz kalmadan göğüslerini gererek köylere gideceklerine ve oralarda çalışacaklarına inanmaktadır. Çözüm önerisi şudur: Muallimlerin kıyafetleri zâbitlerin kıyafetinden aşağı olmamalı, askerlikte nasıl ki rütbeyle göre bir sınıflandırma varsa benzeri bir sınıflandırma muallimler için de olmalıdır. Hatta der, bir muallim resmi günlerde küçücük ordusuna kumanda ederken kılıç bile takabilir. “*Bu asker memleketinde mutlaka bu lazımdır.*” Muallimlerin de askerler gibi resmi elbiseleri olmalı ve bu elbiseyi hiçbir zaman çıkarmamalıdır. Muallimler topluma örnek kişiler oldukları için kahve, gazino gibi sefil kimselerin oturdukları yerlere katıyen giremeyeceklerdir. Böyle yerlerde görülen muallimler meslekten atılacaktır. Böylece muallim denilince akla namuslu, ahlaklı, terbiyeli, pek muhterem bir adam gelecektir. Kıyafetinden muallim olduğu bilinecek ve köye gittiğinde doğal olarak köylüler tarafından, imamdandan daha çok itibar görecektir.⁸³

İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlerin en önemli sorunlarının başında, şüphesiz, öğretmen maaşlarının düşüklüğü ve öğretmenlerin zamanında maaş alamamaları gelmekteydi.⁸⁴ Nitekim Namık Ekrem, öğretmenliğin bir meslek olarak görülmediğini, Dârülmualimîn mezunlarına gereken önem verilmediği için geçimlerini sağlamakta zorlandıklarını, herkesin öğretmenlik mesleğini kolaylıkla yapabilecek bir iş olarak gördüğünü söylemektedir. “*Her gün gazetelerde*

⁸¹Behram Lütfi, “Kıyafet Meselesi”.

⁸²Behram Lütfi, “Kıyafet Meselesi”.

⁸³Behram Lütfi, “Kıyafet Meselesi”.

⁸⁴BOA, MF. MKT. 1066/81, 21 Cemaziye'l-âhir 1326/21 Temmuz 1908; BOA, MF. MKT. 1070/27, 12 Receb 1326/10 Ağustos 1909; BOA, MF. MKT. 1074/34, 1 Şaban 1326/29 Ağustos 1908; BOA, MF. MKT. 1091/53, 18 Zilhicce 1326/11 Ocak 1911; BOA, MF. MKT. 1094/56, 29 Zilhicce 1326/22 Ocak 1909; BOA, MF. MKT. 1115/15, 21 Rebiü'l-evvel 1327/12 Nisan 1909; BOA, MF. MKT. 1185/124, 21 Cemaziye'l-evvel 1331/28 Nisan 1913; BOA, MF. MKT. 1198/5, 21 Cemaziye'l-âhir 1332/17 Mayıs 1914.

ilanlar var, 20 saat ders, 500 kuruş maaş erbab-ı ihtisas aranyor. Talip eden mürracaat eden? Kim gider kim talip olur? Bugün taşradaki mektepler muallimsizlik yüzünden kan ağlıyor."⁸⁵

Öte yandan öğretmen açığını kapatmak için medrese mezunlarının da iptidai muallimi olarak istihdam edildiği bilinmektedir. Örneğin Bilecek sancağına bağlı Yarhisar nahiyesi iptidai mektebi muallimliğine Bursa Hamidiye Medresesi mezunlarından birinin atandığı, söz konusu kişinin memuriyetinin tasdik edildiğine ve tercüme-i hâl varakasının sicill-i ahval idaresi tarafından dosyaya eklendiğine dair Maarif Nezaretince, Hüdavendigâr vilayeti maarif müdürlüğüne gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazışma medrese mezunlarının da ihtiyaç duyulduğunda iptidai muallimi olarak tayin edildiklerini göstermesinin yanısıra, idareleri mahalline bırakılan iptidai mekteplerine mahallince tayin edilen öğretmenlerin memuriyetlerinin merkezce tasdik edildiğini göstermektedir. İptidai mekteplerinin finans kaynakları ve idareleri mahalline bırakılmış olmakla birlikte en azından bu konuda merkezîyetçi bir anlayışın var olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶

Merkezî idare imparatorluğun en uzak bölgelerinde olsa bile bütün mekteplerin sayısını, muallimlerin aldıkları maaş miktarını ve mezun oldukları okulların türünü öğrenmek istiyordu. Muallimlik ehliyetnamesi olmayanların usul-i cedide göre öğretim yapabilecek becerileri kazanmaları için eğitim almalarını sağlamaya çalışıyordu. Nitekim Maarif Nezareti, 1909 yılında bu konuda bir çalışma yapmayı düşünmüş, maarif müdürlerine şahadetnamesi bulunmayan iptidai muallimlerini tatil döneminde liva ve vilayet merkezlerine toplayarak bunlara usul-i cedide göre eğitim vermek konusunda ders verilip verilemeyeceğine dair görüş sormuştur. Buna göre, taşrada Dârülmualimîn-i iptidailer açılana kadar mevcut iptidai mektepleri muallimlerinin tatil dönemlerinde vilayet, kaza ve liva merkezlerinde toplanması ve bunlara kazalarda rüştiye, liva ve vilayet merkezlerinde idadi müdür ve muallimleri tarafından usul-i cedide göre kıraat, malumat-ı medeniye ve fenniye, hesap, tarih, coğrafya derslerinden eğitim verilmesi öngörülüyordu. Vilayet maarif müdürlerinin Maarif Nezaretinin bu tasarısına verdikleri cevaplar üzerinde durulması gereken bilgiler ihtiva etmektedir.⁸⁷ Örneğin Halep maarif müdürü, 2 Haziran 1909 tarihli cevabı

⁸⁵Namık Ekrem, *Anadolu'da Bir Cevlan*, s.46-47.

⁸⁶BO.A, MF. MKT. 1119/68, 6 Rebiü'l-âhîr 1327/27 Nisan 1909. Maarif Nezaretinden, Bâb-ı Meşihate yazılan 10 Şubat 1326/23 Şubat 1911 tarihli bir yazı konumuzla ilgili dikkat çekici bilgiler ihtiva etmektedir: "İptidai mektepleri muallimlerine fevkaledde ihtiyacı olduğu ve Kastamonu vilayet merkezinde açılacak olan Dârülmualimîn-i iptidai de söz konusu ihtiyacı karşılamaya kâfi gelmediğinden bahisle Kastamonu, Çankırı ve Sinop merkezlerinde bulunan medreselerden birer münasibinin iptidai mekteplerine muallim yetiştirmek amacıyla Dârü'l-tedris unvanıyla işgal ve istimal edilmek istendiği Kastamonu vilayeti umum meclisince tanzim edilip gönderilen mazbatada bildirilmiştir. Söz konusu mazbataya bakılarak medreselere bazı derslerin ilavesiyle bunların Dârülmualimîn baline getirilmek istendiği anlaşılmıştır. Ayrıca Meşihatçe medreselerin ıslahına teşebbüs edildiği de haber alındığı için bu konudaki mütalaaanızı ifade etmeniz lazımdır..." Bakınız: BO.A, MF. MKT 1167/45, 24 Safer 1329/24 Şubat 1911. Meşihatın ilgili yazıya ne cevap verdiğine dair kayıt yok.

⁸⁷BO.A, MF. MKT. 1119/30, 24 Receb 1327/11 Ağustos 1909; ayrıca bakınız: BO.A, MF. MKT. 1119/68, 6 Rebiü'l-âhîr 1327/27 Nisan 1909; BO.A, MF. MKT. 1130/29, 28 Cemaziye'l-evvel 1327/15 Haziran 1909.

yazısında Maarif Nezaretinin düşüncesinin son derece yerinde olduğunu, tatbiki halinde faydalı olacağını ancak taşrada bulunan mekteplerin memur ve muallimlerinin mekteplerin açılma zamanında işlerinin başında olmak şartıyla tatil döneminde maarif müdürüne bilgi vererek istedikleri yere gideceklerine dair Meclis-i Maarif⁸⁸ kararı bulunduğunu hatırlatmıştır. Ona göre, merkez ve kazalarda bulunan idadi müdürleriyle rüştiye muallimlerinin tatil zamanında mekteplerinde olamayacakları ve bu sebeple istenilen neticenin elde edilemeyeceği açıktır. Öte yandan, sene içinde yorulan mektep memurlarının iki ay kadar diledikleri bir yerde dinlenmeleri son derece normaldir.

Diyarbakır vilayeti maarif müdürü ise 26 Mayıs 1325/8 Haziran 1909 tarihli cevabında, vilâyet dâhilindeki iptidai mekteplerinin buldukları mevkilerin çoğununun bağlı buldukları vilâyet, liva, kaza ve nahiye merkezlerine otuz, otuz beş saatlik mesafede olduğunu, oysa mekteplerin tatil döneminin nihayet kır beş günden ibaret bulunduğunu söylemekte, sürenin yetersizliğinden bahsetmektedir. Üstelik yaz döneminde bölgenin aşırı sıcak olmasından dolayı iptidai muallimlerinin söz konusu derslerden istifade etmelerinin mümkün gözükmediğini bildirmektedir.

Trabzon maarif müdürünün 6 Haziran 1909 tarihli cevabı çok daha dikkat çekicidir. Trabzon vilayetindeki kaza, liva ve nahiye merkezlerinde bulunan iptidai muallimlerinin çoğunun Dârümuallimîn mezunu olduğunu söyleyen maarif müdürü, köylerdeki iptidai muallimlerinin ise ekseriyetinin usul-i cedide göre eğitim vermek konusunda yeterli olmadıklarını söylemektedir. Ancak söz konusu muallimlerin çoğu Of kazasının köyleri ahalisinden oldukları için tatil döneminde köylerinde ziraatla meşgul olmaktadır, dolayısıyla, maarif müdürüne göre, bunlara ziraatı terk ettirip kaza merkezlerine toplamak mümkün gözükmemektedir.⁸⁹

Hüdavendigâr maarif müdürünün 2 Haziran 1909 tarihli cevabî yazısı, Osmanlı taşrasında köy öğretmenlerinin durumunu tespit edebilmek için son derece çarpıcı bir örnektir. O da, diğer maarif müdürleri gibi tasarının uygun olduğunu söylemekle birlikte, uygulanamayacağı kanaatindedir. Maarif müdürüne göre, öncelikle rüştiye muallimleri içerisinde muktedir ve faal olanları çok az olduğu için bunlardan tam olarak istifade etmek şüpheli gözükmektedir. Ayrıca idadi müdür ve muallimleri tarafından söz konusu usulün taliminden de yarım istifade edilebileceği açıktır; zira bunlar tatil zamanlarında izinlidirler. Hüdavendigâr maarif müdürünün asıl dikkat çeken sözleri köy iptidailerini muallimlerine dair söyledikleridir. Buna göre, köylerde bulunan muallimler aynı zamanda imamlık da yapmaktadırlar ve bunlar maarif idarelerince görevlendirilmeyip köylüler tarafından verilen münasip bir ücret karşılığında

⁸⁸Meclis-i Maarifin Osmanlı eğitim teşkilatındaki yerine dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maarif 1869-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

⁸⁹BOA, MF. MKT. 1119/30, 24 Receb 1327/11 Ağustos 1909.

geçimlerini sağlamaktadır. Bunları merkezlerde toplamak için ev kirası ve yemek parası olarak her birine yevmiye beşer kuruş vermek icab etmektedir. Bu parayı bulmak ise imkân dâhilinde değildir.

Ankara maarif müdürü de 25 Mayıs 1909 tarihli cevabında benzeri konulara dikkat çekmektedir. Vilayet merkezi, liva ve kaza merkezlerindeki iptidai mekteplerinin muallimlerinin tamamı gerekli görülen şahadetnamelere, ehliyetlere sahiptir, ancak köylerde, eğitim-öğretim köy imamları tarafından eski usule göre yapılmaktadır. Ankara maarif müdürüne göre de tatil dönemi hasat mevsimine ve Ramazan ayına denk geldiği için köy imamlarının merkeze toplanması mümkün değildir. Biga maarif müdürünün 24 Mayıs 1909 tarihli cevabı yazısında söyledikleri de Ankara maarif müdürünün söyledikleri gibidir. O da tasarıyı desteklemekte ancak tatil dönemi hasat mevsimine ve Ramazan ayına denk geldiği için, aynı zamanda imamlık yapan köy iptidai mektepleri muallimlerin merkezlere toplanmasının imkânsızlığından bahsetmektedir.⁹⁰

İkinci Meşrutiyet döneminde de öğretmen maaşları ve eğitim giderleri, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi, merkezi devlet bütçesinden ve vilayet bütçeleri olmak üzere iki kaynaktan karşılanıyordu. Maarif Nezaretinin merkez ve taşra teşkilatı giderleri ile Dârülfünun ve ona bağlı kuruluşlar, yüksek okullar, orta dereceli okulların masrafları ve öğretmenlerinin maaşları devlet bütçesinden ödenmekteydi. Vilayet bütçelerinden ise Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı iptidaiyelerle, tedrisat-ı iptidaiye müfettişleri, iptidai mektepleri öğretmenlerinin maaşları ile ilköğretime ait bütün giderler karşılanmaktaydı.⁹¹

Osmanlı taşrasındaki öğretmenlerin büyük çoğunluğunu oluşturan ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel bütçelere bırakılması çok ciddi sorunlara sebebiyet vermektedir. Söz konusu öğretmenler çok düşük maaşlara çalışmak zorunda kalıyor, üstelik genellikle de zamanında maaş alamıyorlardı.⁹² Bu durum yukarıda da izah edildiği gibi öğretmenlerin çok güç durumda kalmalarına yol açıyor, taşrada görev yapan öğretmenler büyük maddi sorunlarla karşı karşıya kalıyorlardı. Nitekim İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarında Lazkiye mutasarrıflığına atanan Mehmet Ali Aynî, livadaki mekteplerin kapalı olduğunu hayretle gördüğünü, öğretmenlerin ekmek paralarını kazanmak için sınıfların kapılarına kilit vurarak başka işler yapmaya başladıklarını gördüğünü ifade etmektedir.⁹³

⁹⁰BOA, MF. MKT. 1119/30, 24 Receb 1327/11 Ağustos 1909.

⁹¹"Mülga Maarif Nezaretinde Mün'akid Bir Komisyon Tarafından Tertib Edilen Maarif-i Umumiye Projesi Suretidir", *Maarif Hakkında Lâyihalar I*, s.124-125. Söz konusu projenin müsveddesi için bakınız: BOA, MF. VRK. 35/9, 1330.

⁹²BOA, MF. MKT. 1132/26, 6 Cemaziye'l-âhir 1327/25 Haziran 1909.

⁹³M. Ali Aynî, *Hatıralar*, Canlı Tarihler, cilt II, İstanbul 1945, s.90.

İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlerin sorunlarına sık sık temas eden *Yeni Fikir* dergisi de *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası*'nın öğretmen maaşlarını düzenleyen maddelerinden bahisle öğretmenlerin maaşlarının yetersizliğini ele almıştır:

“*Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatî*’nde öğretmen maaşları 300 kuruştan başlamak şartıyla 1000 kuruşa kadar olmak üzere belirlenmiştir. 1000 kuruş muallimlerin zengin olması için değil, yaşaması için lazımdır. 300 kuruşluk maaş, 19 yaşında mesleğe yeni başlamış bir muallimin geçimini sağlamasına yetebilir, ancak ilerde çoluk çocuğa karıştığında bu para yetmez. Dârümuallimîn memurlarının maaşları da 500 kuruştan başlayıp 1000 kuruşa kadar çıkacak denilmiş, bu yetersizdir. Dârümuallimîn hocalarına bu kadar az önem verilmesine üzüldük. Sultani ve idadi mekteplerinde en aşağı maaş 1000 kuruş iken, Dârümuallimînlerde en yüksek maaş bin kuruştur. Sonra Dârümuallimînler, Dârülfünun ve Dârümuallimîn-i âliyeden mezun olanlar muallim tayin edilecektir deniliyor. Aynı kişiler sultani ve idadilerin her birinde muallim olmak salahiyetine zaten sahip. Şu halde Dârümuallimînlerin 500 kuruşluk muallimliğine hangi Dârülfünun mezunu talip olacaktır? Öyle anlaşılıyor ki Dârümuallimînlere en geri olarak mektepten çıkmış ve ancak 500 kuruş maaş verilebilecekler muallim olacaktır. Böyle olursa çok üzücü bir durum olur. Dârümuallimînlere en iyi muallimleri istihdam etmeli, maaşlarını da ona göre düzenlemeliyiz. Yarın iptidai Dârümuallimîninden bir genç mezun olacak, bir sultaniye iptidai muallimi olacak, belki 700-800 kuruş maaş alacak, ancak onun Dârümuallimînindeki hocası 500 kuruş alacak. Bu memlekete Dârümuallimîn mi yoksa sultani mi hizmet edecektir. Maarif Nezareti Dârümuallimînlere ve iptidailere daha çok önem vermelidir.”⁹⁴

Yeni Fikir dergisinde taşrada görev yapan öğretmenlerden gelen mektuplara da yer verilmekteydi. Örneğin Gümüşhane'nin bir köyündeki ilkokul öğretmeni beş aydır maaş alamadığından bahsetmektedir. Rumeli'den gelen ve Gümüşhane'ye gönderilen öğretmenlerin de aynı vaziyette olduğunu söyleyen mektup sahibi, büyük bir perişanlık içinde olduklarını ifade etmektedir. Geçimini sağlamak için çiftçilik yapmayı veya bir dükkâncının yanında işe girmeyi düşündüğünü söyleyen öğretmenin anlattıkları maaş sorununun ne kadar ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir.⁹⁵

Mir'at-ı Maarif dergisinde de öğretmen maaşları konusunda II. Abdülhamid dönemiyle İkinci Meşrutiyet dönemi arasında bir mukayese yapılmakta, öğretmenlerin Meşrutiyetten sonra nasıl hayal kırıklığına uğradıklarından bahsedilmektedir. II. Abdülhamid döneminin aksine Meşrutiyetin ilanı ile durumlarında düzelmeye olacağını düşünen öğretmenler umduklarını

⁹⁴“*Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu*”, *Yeni Fikir*, cilt III, sayı XVII (Teşrin-i sâni 1329/Kasım 1913), s.551-552.

⁹⁵“Muallimlere Mahsus Bir İlan”, *Yeni Fikir*, cilt III, sayı XX (15 Mart 1330/28 Mart 1914), s.648-649.

bulamamışlardır. Zira Meşrutiyet döneminde de maaşlarda bir artış olmamış, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu zamanında maaş alamamışlardır.⁹⁶ Bu durumun en önemli sebebi eğitimin finans kaynaklarının yetersizliğidir. Örneğin İzmit livası idare meclisince tanzim olunan mazbataya göre, liva dâhilindeki iptidai muallimlerinin ve hademelerin maaşlarının aylık 1520 kuruşa ulaştığı ancak gelirlerin birkaç parça akar icarı ve öğrencilerden toplanan ücretlerle birlikte 650 kuruştan ibaret olduğu söylenmekte, 870 kuruşluk açıktan dolayı maaşların ödenemediği bildirilmektedir. Dolayısıyla maaşların ödenebilmesi için gerekli paranın mahallî maarif hisse-i ianesinden karşılanması talep edilmekte ancak Maarif Nezareti, Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre iptidai mekteplerinin idaresi mahalline bırakıldığı gerekçesini ileri sürerek lazım olan paranın mahallinde bir çare bulunarak karşılanması gerektiğini söylemektedir.⁹⁷

Kastamonu maarif müdürünün 19 Ocak 1909 tarihli arızasında da benzer sorunlarla karşılaşılmaktadır. Söz konusu arızaya göre, vilayet dâhilindeki iptidai mekteplerinin gelirleri düzenli bir şekilde toplanamadığı için öğretmenlere üç aydır maaş verilememiştir. Maarif müdürüne göre, birkaç gün daha maaşlar ödenemezse bütün mekteplerin kapanması ihtimali vardır. Üstelik hürriyetin ilanın ahali arasında yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermesinden ötürü maarif vergileri düzenli toplanamamaktadır. Toplanabilen para ise öğretmen maaşlarını karşılayamayacak kadar azdır. Bu sebeple maarif müdürü hisse-i maarif bakayasından kalan paranın öğretmenlerin maaşının karşılanması için Maarif Nezaretinden izin istemekte ancak nezaret bu isteğe olumlu cevap vermemektedir. Maarif Nezareti, vilayet maarif müdürlüğüne verdiği cevapta, “*hisse-i iane bakayasından bir kısmının maarif-i iptidaiyeye akar tedâriki yolundan bi'l-istişan sarfına evvelce cevaz verilmiş ise de bunun doğrudan doğruya iptidai mekteplerinin muallimlerinin maaşlarına sarfı asla caiz olmadığından söz konusu mektepler hakkında devletçe yeniden bir karar-ı umumî kabul olununcaya kadar önceden olduğu gibi idare-i maslahat olunması...*” gerektiğini söylemiştir.⁹⁸

Ankara vilayeti merkezinde bulunan öğretmenlerin de maaşlarını alamadığına dair çeşitli yazışmalar bulunmaktadır. Örneğin vilayet merkezinde bulunan ve maaşları mahallince karşılanan iki adet kız ve üç adet erkek iptidai mektebinin öğretmenlerinin de dört aydır maaş alamadıkları bildirilmektedir. Ankara valisi, mevcut iptidai mekteplerinin maaşlarına karşılık olmak üzere öğrencilerden münasip miktarda ücret alındığını ancak bu paranın öğretmenlerin maaşlarını karşılamaya yetmediğini ifade eden yazısında, maaşların Osmanlı Bankası'nda bulunan hisse-i maariften karşılanması talebinde bulunmuş ancak Maarif Nezareti bu talebe de olumlu cevap vermeyerek yine “*mahallince idare-i maslahat olunması*” tavsiyesinde bulunmuştur.⁹⁹

⁹⁶Mir'at-ı Maarif, 16 Kânun-ı sâni 1324/29 Ocak 1909, aded II, s.13.

⁹⁷BOA, MF. MKT. 1084/89, 15 Zilkade 1326/9 Aralık 1908.

⁹⁸BOA, MF. MKT. 1093/65, 25 Zilhicce 1326/18 Ocak 1909.

⁹⁹BOA, MF. MKT. 1118/57, 23 Rebiü'l-âhir 1327/14 Mayıs 1909. Aynı konuyu ele alan başka bir yazışma için bakınız: BOA, MF. MKT. 1107/4, 22 Safer 1327/15 Mart 1909. Ayrıca bakınız: Cuma-

Öğretmen maaşlarının yeterli miktarda olmaması, özellikle de iptidai muallimlerinin zamanında maaş alamamaları ihtiyaç duyulan miktarda ilkokul öğretmenin bulunamamasına sebep olmaktadır.¹⁰⁰ Örneğin Halep valisi, Maarif Nezaretine gönderdiği 7 Ağustos 1909 tarihli yazısında, Antep'te iptidai mekteplerinin masrafları için vücuda getirilen Antep maarif sandığının senelik gelirinin çok az olduğunu, bu parayla mektepleri çoğaltmak ve mevcutları ıslah etmek şöyle dursun on adet iptidai mektebinin öğretmen maaşlarının bile karşılanamadığını söylemektedir. Vali, öğretmenlere ancak hayatta kalacak seviyede yüzer, altmışar, kırkar kuruş maaş verilebildiğini, bu yüzden mekteplerden arzu edilen iyi sonucun alınmadığını ifade etmektedir. Üstelik söz konusu gelirden yüz liranın “*hilaf-ı usul*” olarak mahalli inas rüştiyesine tahsis edilmesi eğitimi tamamen sekteye uğratmıştır. Valiye göre bu durum, Meşrutiyetin ruhuyla çelişmektedir. Kazanın büyüklüğü dikkate alınarak yeni iptidai mektepler açılması ve mevcutların ıslah edilmesi gerektiğini söyleyen vali, bunun için söz konusu inas rüştiyesine verilen paranın emsâlinde olduğu gibi maarif-i umumiye sandığından karşılanmasına dair Antep kazası maarif-i umumiye komisyonunca alınan kararı ihtiva eden bir adet mazbatayı da ek olarak Nezarete takdim etmiştir. Halep valisinin, arzusu iptidai mekteplerinin ihtiyaçları için ayrılmış olan mahalli tahsisatın başka bir yere kullanılmamasıdır.¹⁰¹

Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayeti meclis-i umumîsinin “*vilayetin umur-ı maarifi hakkında icra kılınan müzâkere neticesinde aldığı kararlara dair*” mazbatası da konumuz açısından dikkat çekicidir. Buna göre, Rodos'ta iskân olunan Girit muhacirleri için Süleymaniye-i Cedid mahallesinde bir inas iptidai mektebi inşa olunmasına rağmen henüz bir muallim tayin edilmediği anlaşılmaktadır. Buraya üç yüz kuruş maaşla bir muallim tayin edilmesi gerektiği söylenmekte ancak Müslüman ahalinin söz konusu mektebin masraflarını karşılayamayacağından mektebin masraflarının maarif idaresince karşılanması istenmektedir. Öte yandan, mazbatada, vilayet

i Bâlâ maarif müdürünün Maarif Nezaretine telgrafı: “*Rüştiye ile köy mekteplerine ağustos 1324 başlarında tayin edilen muallimlerin memuriyetleri tasdik edildiği halde maaşlarının ödenmesi hakkında Ziraat Bankası'na henüz bir talimat verilmediği ve beş aydan beri maaş alamadıkları için görevlerini terk etmek mecburiyetinde kalan muallimlere ne şekilde muamele olunacağını bildirilmesinin mahalli maarif encümeni kararıyla arz edildiğine dair...*” 6 Kânun-ı evvel 324/19 Aralık 1908 tarihli, Nezaretin cevabı: “*Söz konusu muallimler kimlerdir, memuriyetleri ne zaman tasdik edilmiştir, maaşları nereden ve hangi emre müsteniden tahsis edilmiştir, şimdiye kadar maaş verilmemesinin sebeplerinin neden ibaret olduğunun bildirilmesi...*” 11 Kânun-ı sâni 1324/24 Ocak 1909. BOA, MF. MKT. 1097/40, 9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909.

¹⁰⁰BOA, MF. İBT. 284/50, 3 Ramazan 1328/8 Eylül 1910; BOA, MF. İBT. 390/78, 27 Ramazan 1330/9 Eylül 1912; BOA, MF. İBT. 335/6, 6 Şaban 1329/2 Ağustos 1911. Maaşların düşüklüğü öğretmenlerin meslekleri dışında işlerle uğraşmalarına sebep olmaktadır. Örneğin bakınız: BOA, MF. İBT. 241/43, 13 Şevval 1327/28 Ekim 1909. Hakkında görevini terk ederek ticaretle uğraştığına dair şikâyet bulunan Daridere rüştiyesinin 400 kuruş maaşlı muallim-i evveli Mehmet Nail Efendi'nin Meclis-i Maarifçe başka bir yere tayini hakkında.

¹⁰¹BOA, MF. VRK. 28/111, 21 Receb 1327/8 Ağustos 1909. Antep kazası maarif-i umumiye komisyonun ilgili mazbatası ve Maarif Nezaretî'nin “*mahallin muhassasatı en karib gönderileceğinden*” diye başlayan cevabı için bakınız: BOA, MF. VRK. 28/121, 30 Receb 1327/17 Ağustos 1909.

dâhilindeki iptidai mektepleri muallimlerinin büyük çoğunluğunun usul-i cedide uygun eğitim vermeye ehliyetli olmadıkları söylenmektedir. Bu sorunun çözülmesi içinse mevcutların ıslahı ve yeni muallimler yetiştirilmesi amacıyla Rodos ve Midilli idadilerine birer Dârümuallimîn sınıfı ilave edilerek buradan mezun olanlarla muallim ihtiyacının karşılanması kararlaştırılmıştır. Söz konusu mazbatada, üzerinde durulan konulardan biri de muallim maaşlarının düşüklüğü ve maaşlara zam yapılmasına daırdır.¹⁰²

Öğretmenlerin maaş konusunda yaşadıkları sorunların en önemli sebebi, şüphesiz, iptidai mektebi muallimlerinin maaşlarının mahallince karşılanmasıyla ilgiliydi. Mahalli maarif idarelerinin gelirleri ise oldukça düşüktü ve bilindiği üzere halk maarif vergilerini vermek konusunda pek istekli değildi. Öte yandan zaten düşük olan mahalli maarif gelirlerine zaman zaman merkezi idare tarafından el konulabiliyordu. Ayrıca mahalli idareler ekonomik olarak zora düştüklerinde ilk iş olarak maarif tahsisatını düşürme yoluna başvuruyordu. Örneğin Bolu'da uzun zaman maaşlarını alamayan iptidai muallimleri adına Bolu iptidai mektebi muallim-i evveli tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen bir dilekçe konumuza ışık tutacak nitelikte bir belgedir. Buna göre, Bolu'da iptidai mekteplerinin maaşları evkaf-ı münderise¹⁰³ gelirlerinden karşılanmaktadır. Ancak tahsisatı ve idaresi mahalli maarif komisyonu tarafından yapılan evkâf-ı münderise hâsılatının zamanında toplanamamasından veya hiç toplanamamasından ötürü muallimler maaşlarını zamanında alamamaktadır. Bu durum ise eğitim-öğretime büyük zarar vermektedir. Muallimler ancak beş altı ayda bir maaş alabilmektedirler ve bu durumun daha kaç ay devam edeceği bilinmemektedir. Dilekçe sahibi bu durumla ilköğretimin zorunluluğu arasında büyük bir çelişki olduğunu söyledikten sonra, bu durumun da tıpkı muallimlerin hâli gibi acınacak bir vaziyet aldığını söylemektedir. Bu problemlerin çözümü için bir de teklifi vardır: İlköğretimin en önemli sorunu muallimlerin maaşlarının ödenememesi olduğu için evkaf-ı münderise gelirlerinin tahsil ve idaresinin mahalli maarif komisyonlarından alınarak devlet memurları tarafından yürütülmesi gerekmektedir. İlköğretim ancak bu sayede gelişebilir. Dilekçe sahibinin tespitlerinin doğruluğu ve sağlam bir öngörüye sahip olduğu ortadadır. Ancak söz konusu dilekçeye Maarif Nezareti'nin verdiği cevabı tahmin etmek zor olmasa gerekir: İptidai mekteplerle ilgili kanun layihasının tasdikine ve her tarafa tamim edilmesine kadar bu tip

¹⁰²BOA, MF. VRK. 31/3, 21 Rebiü'l-evvel 1328/2 Nisan 1910.

¹⁰³Evkaf-ı münderise, gelirleri devam eden ancak değişen şartlar sebebiyle gelirlerin sarf edildiği vakıf-kurumların ortadan kalktığı dolayısıyla vakıf özelliğini yitirmiş olan vakıflar için kullanılan bir tabirdir. Son dönem Osmanlı eğitim kurumlarının mâlî kaynakları arasındadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim*, s.321-338; Yakup Karataş, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, sayı 57 (Erzurum 2016), s.1839-1867.

durumlarda daha önce yapıldığı şekilde muamele yapılması, yani “*mahallince idare-i maslahat olunması*” tavsiye edilmektedir.¹⁰⁴

İkinci Meşrutiyet döneminin öğretmen maaşları konusundaki temel sorunlarından biri de maaşlarda bir standart bulunmamasıydı. Ancak okul türlerine göre bir ortalama maaş mevcuttur. Ayrıca Maarif Nezareti, tayinlerde bölgesel bir ayırım yapmamaktaydı. Asya kıtasındaki maarif memurları ve öğretmenler Avrupa vilayetlerine, Avrupa'daki maarif memurları Asya'ya tayin edilebiliyordu. Örneğin Basra Dârümuallimîn müdürü Drama Dârümuallimîn müdürlüğüne, Drama maarif müdürü ise Isparta Dârümuallimîn müdürlüğüne tayin edilmiştir.¹⁰⁵

İptidai mektepleri muallimlerinin maaşları ise çok daha düşüktü. Bu durumun temel sebebi, iptidai mektepleri muallimlerinin maaşlarının mahalline bırakılmış olması¹⁰⁶ ve maaşların çoğu zaman ahalden toplanan parayla karşılanmasının bir sonucu olarak maaş miktarının ahali tarafından belirlenmesiydi. İkinci Meşrutiyet döneminin eğitim konusunu ele alan en önemli kanunu olan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati* iptidai mekteplerinin idaresini mahalline bırakmış, ilkokul öğretmenlerinin en önemli sorununa çare bulamamıştır.¹⁰⁷

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkat'ne göre, Dârümuallimîn-i iptidaiyelerin memur ve muallim maaşları, iptidaiye mekteplerinin idare memurları ile müfettişlerin maaşları, iptidai mektepleri müfettişlerinin devir masrafları vilayet bütçelerinden karşılanacaktı. Kanuna göre, iptidai mekteplerinin muallim, muavin ve muallimleri iki yüz kuruşla mesleğe başlayacaklar, maaşları altı yüze ulaşana kadar maaşlarına her beş senede bir yüz kuruş zam yapılacaktı. Buna göre iptidai mekteplerinin muallim, muallime maaşları yedi dereceye ayrılmaktaydı: Birinci sınıf, 1000; ikinci sınıf, 800; üçüncü sınıf, 600; dördüncü sınıf, 500; beşinci sınıf, 450; altıncı sınıf 400 ve yedinci sınıf, 300 kuruş maaş alacaktı. Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı iptidaiye muallim ve muallime maaşları ise beş sınıfa ayrılıyordu.

¹⁰⁴BOA, MF. MKT. 1129/5, 26 Cemaziye'l-evvel 1327/15 Haziran 1909.

¹⁰⁵BOA, MF. İBT. 390/72, 26 Ramazan 1330/8 Eylül 1912. 1912 yılı itibarıyla bazı vilayetlere tayin edilen maarif müdürlerinin maaşları ve çeşitli okullara tayin edilen öğretmenlerin maaşları şu şekilde idi: Diyarbekir maarif müdürü, 1200 kuruş, Üsküp Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 700 kuruş; Edirne Dârümuallimînî müdürü muavinliği, 900 kuruş; Edirne Dârümuallimînî muallim-i evveli, 800 kuruş; Bursa Dârümuallimînî müdürü, 1200 kuruş; Bursa Dârümuallimînî müdür muavini, 1000 kuruş; Karacahisar Dârümuallimînî müdürü, 1000 kuruş; Üsküp Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 600 kuruş; Isparta Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 500 kuruş; Erzurum Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 500 kuruş; Basra Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 800 kuruş; Bağdad Dârümuallimînî muallim-i evveli, 800 kuruş; İşkodra Dârümuallimînî müdürü, 1200; Drama Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 800 kuruş; Adana merkez rüştiyesi muallim-i evveli, 800 kuruş; Trabzon Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 600 kuruş; Bayramiç Rüştiyesi muallim-i evveli, 500 kuruş; Ankara Dârümuallimînî muallim-i sânisî, 600 kuruş.

¹⁰⁶BOA, MF. MKT. 1129/5, 26 Cemaziye'l-evvel 1327/15 Haziran 1909.

¹⁰⁷Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati, madde, 15.

Buna göre, birinci sınıf Dârümuallimîn ve Dârümuallimât-ı iptidaiye muallim ve muallimelerine 1000, ikinci sınıfa, 800; üçüncü sınıfa 700; dördüncü sınıfa 600 ve beşinci sınıftakilere 500 kuruş maaş verilecekti. Dârümuallimîn ve Dârümuallimât müdür muavini ve muavinelerine gelince, üç dereceye ayrılacaklar, birinci derecedekiler 1100, ikinci derecedekiler 900, üçüncü derecedekiler ise 750 kuruş maaş alacaktı. Söz konusu okulların müdürleri de üç dereceye ayrılıyor, birinci derecedekilerin 1400, ikinci derecedekilerin 1300, üçüncü derecedekilerin 1200 kuruş maaş almaları kararlaştırılıyordu. İptidai mektepleri müfettişlerinin maaşları ise beş dereceye ayrılmaktaydı. Buna göre, birinci derecedeki bir iptidai müfettişi 1500, ikinci derecedeki 1200, üçüncü derecedeki 1000, dördüncü derecedeki 800 ve beşinci derecedeki 600 kuruş maaş alacaktı.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati* ile öğretmen maaşları belli bir düzene sokulmak istenmiştir; ancak bilindiği üzere İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmenlerin en ciddi sorunu olan maaşların zamanında ödenmemesi konusuna bir çözüm üretilememiştir. Öte yandan *Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati*’yle ilkokul öğretmenlerinin maaşlarında önceki dönemlere göre gözle görülür bir iyileştirme yapıldığı açıktır. Ne var ki, bu miktarların da öğretmenlerin iyi bir hayat standardına sahip olmalarını sağlamaktan uzak olduğu ortadadır. Üstelik Balkan Savaşlarıyla başlayan I. Dünya Savaşı ve Mütareke dönemiyle devam eden uzun savaş seneleri ve bunun bir sonucu olarak aşırı fiyat artışları öğretmenlerin ekonomik sorunlarını daha da büyütüştür. Akyüz’ün tespitlerine göre, Aralık 1917’de İstanbul’da rügan kadın iskaripini 250 kuruşa, bir adet erkek fanilas 35 kuruşa, toz şekerin dirhemi (yaklaşık 320 gram) beş buçuk kuruşa satılmaktadır.¹⁰⁹ Bu rakamlarla öğretmen maaşlarını karşılaştırmak, öğretmenlerin alım gücünün ne kadar düşük olduğu hakkında yeterli fikir edinilmesini sağlamaktadır.

Maaşları mahalli idarelere bırakılan ilkokul öğretmenlerinin maaşları konusunun Cumhuriyet döneminde de önemli bir sorun olduğu bilinmektedir. Bu konuda nihai çözüm ancak 1948’de yapılan bir değişiklikle mümkün olabilmıştır. İkokul öğretmenlerinin maaşları bu tarihte mahalli idarelerden alınarak merkezî devlet bütçesi tarafından ödenmeye başlanmıştır.¹¹⁰

Sonuç

Son dönem Osmanlı eğitim sisteminin en temel konularından biri olan öğretmen sorunu, görüldüğü üzere, hem Tanzimat’tan sonra açılan modern eğitim kurumları için yeteri kadar öğretmen yetiştirilememesinden, hem

¹⁰⁸Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, madde, 67-73.

¹⁰⁹Akyüz, Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri, s.188.

¹¹⁰Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, Ankara 2013, s.301.

öğretmenliğin bir meslek olarak görülmemesinin bir sonucu olarak herkesin okullarda öğretmen olarak istihdamından ve öğretmen maaşlarındaki düşüklükten kaynaklanmaydı. Özellikle 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayımlanmasından sonra modern eğitim için sağlam bir teşkilat kurulmaya çalışılmıştı. Ancak nizamnamede ilköğretim kurumlarının finansmanının halka bırakılması taşrada ilköğretimin gelişmesi ve yaygınlaşmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Bu durumun sebebi hem mâlî imkânlarının kısıtlı olması hem de geleneksel olarak her işi devleti yönetenlerden bekleyemeye alışmış olan halkın eğitim kurumlarını finanse etmeye istekli olmamasıdır. Modern eğitim kurumlarının sayısındaki artışla bu kurumlarda ders verecek öğretmenleri yetiştirecek okullar arasındaki orantısızlık ciddi sorunlara sebep olmuştur. Örneğin pek çok yerde usul-i cedide göre eğitim-öğretim yapan okullar açılıyor fakat bu okullara usul-i cedidi bilen öğretmenler tayin edilemiyordu. Dolayısıyla bu, son dönem Osmanlı eğitim kurumlarının önemli bir kısmını kâğıt üstünde modern eğitim veren gerçekteyse geleneksel yöntemlerin devam ettiği yerlere dönüştürmekteydi.

Kaynakça

I-Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, Babıali Evrak Odası (BEO.), 3865/289843.

BOA, Sadaret Eyalet-i Mümtaze Kıbrıs Evrakı (A. MTZ. KB.), 3/117.

BOA, Maarif Nezareti Heyet-i Teftişîye Kalemî (MF. HFT.), 1/55; 1/78.

BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî (MF. İBT.), 241/81; 241/43; 284/50; 284/50; 335/6; 335/6; 335/79; 390/72; 390/78; 429/6; 429/96; 450/22; 500/23; 512/40.

BOA, Maarif Nezareti İstatistik Kalemî (MF. İST.), 10/11; 10/21; 10/53; 10/6; 10/69; 11/18; 11/19; 11/48; 11/68; 12/49; 15/5.

BOA, Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif (MF. MKB.), 202/52; 210/5.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT.), 1167/45; 1066/81; 1069/52; 1070/27; 1074/34; 1076/25; 1084/89; 1086/42; 1091/53; 1093/65; 1094/56; 1095/38; 1097/40; 1107/4; 1115/15; 1118/57; 1119/30; 1119/68; 1129/5; 1130/29; 1132/26; 1166/29; 1185/124; 1198/5; 1198/62.

BOA, Maarif Nezareti Tedrisat-ı Taliye Dairesi (MF. TLY.), 236/25; 236/25; 236/37.

BOA, Maarif Nezareti Evrak Odası (MF. VRK.), 28/111; 28/121; 31/3; 35/9.

BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.), 603/54.

II-Resmî Yayınlar

Dârülmualimîn ve Dârülmualimât Nizamnâmesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1331.

Dârülmualimîn ve Dârülmualimât-i İbtidâiye Tâlimatnâmesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkati, *Düstur, II. Tertip*, cilt V, s.186-217.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, 1329-1330 Senesine Mahsus Maarif-i Umumiye İhsaiyat Mecmuasıdır, Haritalı Olarak İkinci Defa Neşr Edilmiştir. Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliye, 1336.

Maarif-i Umumiye Nezareti İhsaiyat Kalemî, Nezarete Merbut Mekâtib-i Umumiye ile Mekâtib-i Hususiyenin ve Müze-i Hümayun ile Müze ve Yıldız Kütüphanelerinin ve Kütübhane-i Umuminin 1328-1329 Senesine Mahsus İhsaiyat Mecmuasıdır, Haritalı Olarak Birinci Defa Neşr Edilmiştir, Matbaa-i Âmire, Dârü'l-hilafeti'l-aliye 1334.

Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı, Altı, Beş, Dört, Üç Dersaneli ve Muallimli Mekteblere Mahsus, İstanbul 1330.

Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati, *Düstur, II. Tertip*, cilt V, s. 804-823.

III-Telif ve Tetkik Eserler

“Hamdullah Suphi Beyefendinin Maarife Dair Nokta-i Nazarları”, *Sebilü'r-Reşad*, Adet 477, cilt 19, 23 Nisan 1337, s.90-92.

“Maarif Teşkilatı”, *Sabah*, 14 Şubat 1913.

“Muallimlere Mahsus Bir İlan” *Yeni Fikir*, cilt III, sayı 20 (15 Mart 1330/28 Mart 1914), s.648-649.

“Muallimlere Mahsus Bir İlan”, *Yeni Fikir*, cilt III, sayı XX (15 Mart 1330/28 Mart 1914), s.648-649.

“Mülga Maarif Nezaretinde Mün'akid Bir Komisyon Tarafından Tertib Edilen Maarif-i Umumiye Projesi Suretidir”, *Maarif Hakkında Layihalar I*, s.124-125.

“Tedrisat-ı İbtidâiye Kanunu”, *Yeni Fikir*, cilt III, sayı XVII (Teşrin-i sâni 1329/Kasım 1913), s.551-552.

AHMET Şerif, *Anadolu'da Tanin*, cilt I, hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

AHMET Şerif, *Arnavudluk'da Sûriye'de ve Trablusgarb'de Tanin*, cilt II, hazırlayan: Mehmet Çetin Börekçi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

AKYÜZ, Yahya, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Dârülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 20, Ankara 2006, s.28;

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara 2013.

AKYÜZ, Yahya, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1839-1950*, Pegem Akademi, Ankara 2012.

ALİ Kâmi, “Maarif Derdi”, *İctihad*, 2 Kânun-ı sâni 1329/15 Ocak 1915.

- ALTIN, Hamza, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/1 (2008), s.271-283.
- AYAS, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi -Kuruluşlar ve Tarihçeler-*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948.
- AYNÎ, M. Ali, *Hatıralar*, Canlı Tarihler, cilt II, İstanbul 1945.
- AYTEKİN, Halil, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991.
- BEHRAM Lütüfî, "Kıyafet Meselesi, Kıyafet Meselesi Hakkında Bir Genç Köy Mualliminin Derdi", *Yeni Fikir*, cilt II, sayı XI (1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913), s. 488-489.
- ERDOĞDU, Teyfur, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı I", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 51, sayı I, s.217.
- ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi*, cilt III-IV ve V, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devri Eğitim Hareketleri 1908-1914*, Ankara 1996.
- ETHEM Nejad, *Terbiye-i İbtidaiye Islahatı*, Keleşyan Matbaası, İzmir 1331.
- GÜNDÜZ, Mustafa, *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları, İctihad, Sebili'r-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınevi, Ankara 2007.
- HÜSEYİN Cahid, "Maarif İçin", *Tanin*, No: 573, 25 Mart [1]326/7Nisan 1910.
- İHSAN, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâlet-i Celilesine", Maarif Hakkında Layihalar I, Maarif Vekaleti, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339, s.16-30.
- KARA, Cevat, "Satı Bey Yönetiminde İstanbul Dârülmualimîni ve Osmanlı Devleti'nde Çağdaş Eğitim Bilimlerinin Gelişiminde Etkisi", *İstanbul, İmparatorluk Başkentinden Megakente*, editör: Yavuz Köse, çeviren: Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- KARAKAŞ, Yakup, "Sultan II. Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkâf-ı Münderisenin Maarife Terki", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, sayı 57 (Erzurum 2016), s.1839-1867.
- KEKLİK, Ebubekir, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yakınçağ Tarihi-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1967.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- MEHMED Emin, "Anadolu Maarifi Nasıl Taammüm Edebilir?", *Anadolu Mecmuası*, sayı II (sene 1340), s.50-53.

- MUTLU, Şamil, “II. Meşrutiyet Devrinde İstatistik Bilgileriyle Eğitim”, *Belgeler, (Türk Tarih Belgeleri Dergisi)* cilt XVII, sayı 21’den ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.127-143.
- NAMIK Ekrem, *Anadolu’da Bir Cevlan -Birinci Kısım Anadolu’ya Doğru-*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1327.
- NURDOĞAN, Arzu M, *Modernleşme Döneminde Osmanlı’da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖMER Fuad, “Kırmastı Kazası Köy Mektepleri”, *Sebilü’r-Reşad*, aded 263, cilt II (12 Eylül 1329/25 Eylül 1913).
- ÖZALP, Reşat, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982.
- ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- SATI, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, *Muallim*, sayı 19, 15 Şubat 1334, s.663.
- SATI, “Terbiye-i Âvâm İçin”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Temmuz 1909.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt VI, hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- TURAL, Erkan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Maarif-i Umumiye Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *OTAM*, sayı 22 (Ankara 2007), s.177-206.
- TÜCCARZADE İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyemiz -Felaketimizin Esbabı-*, Kütüphane-i İslam ve Askeri, Dersaadet 1329.
- ÜNAL, Uğur, *Meclis-i Kebîr-i Maârif 1869-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

SULTAN II. MAHMUD'UN ORDUDA YAPTIĞI REFORMLARA MENTEŞE SANCAĞININ KATKISI (1826-1839)

The Mentеше Sanjak's Contribution to the Reforms of Sultan Mahmud II in the Army (1826-1839)

Erdoğan KELEŞ*
Özgür ERDİNÇ*

Özet

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın sonunda askeri alandaki başarısızlıkları ve ordudaki bozulma üzerine teşkil edilen Nizâm-ı Cedid ve Sekbân-ı Cedid ocakları, yeniçerilerin isyanı üzerine kaldırıldı. Sultan II. Mahmud askeri yenilikler için uzun bir süre beklemiş ve nihayetinde Eşkinici Ocağı'nı kurmuştur. Ancak yeniçerilerin bu ocak yüzünden de isyan etmesi üzerine Sultan II. Mahmud, Haziran 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı ilga etmiştir. Yeniçeri Ocağı yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nu kurmuştur. Ardından çıkarılan kanunnameler ile ordudaki asker sayısı hızlıca arttırılmaya çalışılmış ve taşradan asker alınmasına karar verilmiştir. Bu dönemde yaşanan isyanlar ve savaşlar sebebiyle artan eğitilmiş ve düzenli asker ihtiyacını karşılamak için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ancak Mansûre Ordusu'nun istenilen neticeyi karşılamaması üzerine 1834'te yeni bir askeri sınıf olmak üzere Redif-i Asâkir-i Mansûre Ordusu teşkil edilmiştir. Ordunun eğitiminden ve donatımından sorumlu olan Seraskerlik makamı hem İstanbul'daki hem de taşradaki asker sayısını arttırmak için asker yatağı olarak nitelendirdiği Mentеше Sancağından asker yazılmasını emretmiştir. Sancak dâhilinde asker yazımı yapıldığı gibi alınacak askerlerin masraflarının da karşılanması istenmiştir. Bu emir gereğince Mentеше Sancağından askerliğe elverişli gençler arasından alım yapıldığı gibi, masraflar ise sancak dahilindeki kazalara paylaştırılmıştır. Bu çalışmada Muğla Şer'iye Sicilleri'nde yer alan bilgiler ve Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler ışığında Mentеше Sancağı'nın Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Redif-i Asâkir-i Mansûre ordularına verdiği katkı incelenmiştir. Dolayısıyla Sultan II. Mahmud'un askeri anlamda gerçekleştirdiği reformlar göz önünde

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ekeles@mu.edu.tr. / <https://orcid.org/0000-0002-7260-2815>.

* Dr. Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı. ozgur_erdinc@hotmail.com / <https://orcid.org/0000-0002-1061-4925>.

Makale geliş tarihi: 07.06.2021 Makale kabul tarihi: 26.07.2021

tutularak, Menteşe Sancağının askeri reformlara sağladığı katkı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, ordu, reform, Menteşe Sancağı, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, Redif-i Asâkir-i Mansûre Ordusu.

Abstract

Nizâm-ı Cedid and Sekbân-ı Cedid corps, which were founded as a result of the failures of the Ottoman Empire in the military field and the deterioration of the army at the end of the 18th century, were abolished after the revolt of the Janissaries. Sultan Mahmud II waited for a long time for military innovations and eventually established the Eşkinçi Ocağı. However, when the janissaries rebelled because of the corps of Eşkinçi Ocağı, Sultan Mahmut II abolished the Janissary Corps in June 1826. He established the Asakir-i Mansure-i Muhammediyye Army instead of the Janissary Corps. With the laws issued afterwards, the number of soldiers in the army was tried to be increased rapidly and it was decided to recruit soldiers from the countryside. Intense efforts were made to meet the increasing need for trained and regular soldiers due to the riots and wars of this period. However, when the Mansûre Army was observed to be inadequate to yield the desired results, a new military class, the Redif-i Asâkir-i Mansûre Army, was formed in 1834. The Serasker's Office, which was responsible for the training and equipping of the army, ordered the enlistment of soldiers from the Menteşe Sanjak, which it described as a military base, in order to increase the number of soldiers both in Istanbul and in the countryside. In addition to the enlistment of soldiers, the sanjak was also requested to cover the expenses of the soldiers to be recruited. Pursuant to this order, recruits were made from among young people eligible for military service from the Menteşe Sanjak, and the expenses of these recruits were divided among the districts within the sanjak. In the current study, the contribution of the Menteşe sanjak to the Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye and Redif-i Asâkir-i Mansûre armies was examined in the light of the information in the Muğla Court Records and Ottoman Archival documents. Thus, by considering the military reforms made by Sultan Mahmud II, the contribution of the Menteşe Sanjak to military reforms was revealed.

Keywords: Mahmud II, army, reform, Menteşe Sanjak, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, Redif-i Asâkir-i Mansûre Army.

Giriş

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda Avusturya, Safevi ve Rusya ile bir dizi savaşlara girişmiş, özellikle Rusya ile yapılan harplerden dolayı merkezi otorite güç kaybetmiştir¹. Sultan III. Selim Osmanlı Devleti'nin gidişatını değiştirmek için

¹ Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.104-105.

askeri ve mali uzmanlara hazırlattığı layihalara istinaden² Şubat 1793'te “*Nizâm-ı Cedid*” Ocağı'nı ve orduya finansal destek için Mart 1793'de ise “*İrâd-ı Cedid*” hazinesini teşkil ettirmiştir. Ancak bu gelişmeler üzerine yeniçeriler, Kabakçı Mustafa önderliğinde ayaklanarak III. Selim'i tahttan indirmiş ve IV. Mustafa'yı tahta çıkarmışlardır³. Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'a gelerek III. Selim'i yeniden tahtta çıkarmak istemiş ancak çıkan olaylar sırasında III. Selim öldürülmüştür. Bu gelişme üzerine Alemdar Mustafa Paşa adamları ile devlet yönetimini ele geçirip, Şehzade Mahmud'un tahta çıkmasını sağlamış, ardından dağınık halde olan Nizâm-ı Cedid ordusunu toparlayıp Eylül 1808'de “*Sekbân-ı Cedid*” Ocağı'nı oluşturmuştur. Fakat yeniçeriler yeniden ayaklanınca, yardım alamayan Alemdar Mustafa Paşa, yeniçerilerin eline düşmemek için intihar⁴ etmiş ve Kasım 1808'de Sekbân-ı Cedid Ocağı ortadan kaldırılmıştır. Bu olaylar nedeniyle Sultan II. Mahmud, uzun bir süre orduda herhangi bir yenilik girişiminde bulunmamıştır⁵. 1821'de çıkan Mora İsyanı sırasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın emrindeki Cihâdiye askerinin elde ettiği başarılar, eğitilmiş askerin gerekliliği ve önemini bir kez daha göstermiştir⁶. Bu gelişmelerin ardından Meşveret Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonucunda 26 Mayıs 1826'da “*Muâllem (Tâlimli) Eşkinci*” adı ile yeni bir askeri teşkilatın kurulduğu ilan edilmiştir. Ocağın işlerinin yürütülmesi de için de Eşkinci Nezareti ihdas edilmiştir⁷. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri bu teşkilatın kuruluşunu ve gelişmesini önlemek için isyan edince 15-16 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı ilga edilmiştir. Bu olay Vak'a-i Hayriye olarak nitelendirilmiş⁸ ve yeniçerilerin bağlı

² Sultan III. Selim'in hazırlattığı layihaların çeviri ve sadeleştirmiş tam metinleri için bkz. Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedide Dâir Askerî Lâbiyalar*, TTK, Ankara 2014, s.157-258.

³ Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yücelişe Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012, s.70-91; Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askeri İslahatı Nizâm-ı Cedid Ordusu", *Osmanlı*, C.7, Ankara 1999, s.241-243.

⁴ Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ankara 2010, s.154-158.

⁵ Osman Ünal, “Nizâmı Cedit ve Sekbânı Cedit Denemeleri ile Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, s.152-153.

⁶ Howard Alexander Reed, *The Destruction of the Janissaries by Sultan Mahmud II in June 1826*, Princeton University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton 1951, s.18-19; Ercüment Kuran, “Sultan II. Mahmud'un ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s.108.

⁷ Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, (Haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2005, s.8-14; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Taribi, Cilt: 1*, YKY, İstanbul 1999, s.92-98.

⁸ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun-Letaif-i Enderun 1812-1830*, (Çev. Cahit Kayra), Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s.275; Es'ad Efendi, *a.g.e.*, s.52-87; Ahmed Lûtfi Efendi, *a.g.e.*, s.98-105; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), İstanbul 1999, s.20-22; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Cilt: III-IV*, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992, s.254-255; Hayta-Ünal, *a.g.e.*, s.101; Ünal, “Nizâmı Cedit ve Sekbânı Cedit Denemeleri...”, s.153-154; James Ellsworth De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görüntüler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Ankara 2009, s.179-180.

olduğu Bektaşî tekkeleri 8 Temmuz 1826 tarihinde kapatılmıştır⁹. Ardından sipahi ordusunun kaldırıldığı, tımarların ve diğer askerî arazilerin devlet hazinesine aktarıldığı fermanla ilan edilmiş ve reformlara karşı gelebilecek tüm güçler yok edilmiştir¹⁰. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Hz. Muhammed'in adına izafetle “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*” adı ile yeni bir ordu kurulmuş ve ordunun masrafları için “*Mansûre Hazînesi*” adıyla yeni bir hazine oluşturulmuştur¹¹. Yeniçeriliğin ilgası ile kaldırılan Yeniçeri Ağası makamı yerine “*Seraskerlik*” makamı teşkil edilmiştir¹². Başlangıçta pek bir fonksiyon gösteremeyen Seraskerlik makamının işlerlik kazanması 1827'den 1838'e kadar bu makamda kalacak olan Hüsrev Paşa sayesinde gerçekleşmiştir¹³.

1-Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu'nda Yapılan Reformlar

Mansûre Ordusu kurulduğu zaman ilk alaylar (tertip) için asker bulmak sorun olmamış, İstanbul'un şehirli genç işsizleri kadroları hemen doldurmuş, subaylar ise üst düzey devlet adamlarının, kapı halkından temin edilmiştir¹⁴. Ardından ordunun geliştirilmesi için 7 Temmuz 1826 yılında bir kanunname kaleme alınmış ve yeni ordu için vilayetlerde asker yazılmasına dair emirler gönderilmiştir. Bu kanunnameye göre nesebi ve kim olduğu belirsiz, aylak kimselerin ve mühtedilerin askere alınması yasaklanmıştır. Öncelikle 15-30 yaşları arasında olanların tercih edilmesi istenmiş ancak istisnâ olarak 40 yaşını geçmemiş olanların da orduya alınabilmesinin önü açılmıştır. Hem subaylar hem de erler için hizmet süresi en az 12 yıl olarak belirlenmiştir¹⁵. Mansûre

⁹ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.110-111, 123-125; Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, TTK, Ankara 2018, s.58; Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve ileri gelenlerinin taşraya sürgün edilmesine dair bir değerlendirme için bkz. Hamiyet Sezer, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askerî-Sosyal Gelişmeler (1826-1827)”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s.68-78; Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, TTK, Ankara 2018, s.58.

¹⁰ Ahmed Lûtfî Efendi, *a.g.e.*, s.112-114; M. A. Ubucini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 1998, s.316.

¹¹ Ahmet Yaramış, “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin Kurulması” *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.699; Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, C.3, İstanbul, 1991, s.457.

¹² Musa Çadırıcı, “Anadolu'da Redif Askerî Teşkilatı'nın Kuruluşu”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.29; Yüksel Çelik, “Serasker”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.547; Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, s.457; Yaramış, *a.g.m.*, s.699.

¹³ Avigdor Levy, “The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-1839”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No.1, (Jan.1971), s.29.

¹⁴ Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.277.

¹⁵ Hamza Keleş, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kânûnnâmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, No:1, (Mart 2006), s. 227-228; Naci Çakın-Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.3, Kısım 5, (1793-1908), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.190-191; Evren Gökçe, “Asâkir-i Mansûre-i

Ordusu'ndaki asker sayısını arttırmak için ülkenin dört bir tarafına fermanlar gönderilerek “genç ve tüvânâ” gençlerin “ma’arifet-i şer’ ve vücûh-ı ahâlî” tarafından acilen asker olarak gönderilmesi istenmiştir¹⁶. Bu bağlamda Menteşe Sancağı'na gönderilen fermanla askere alınacak kişilerin aslı ve nesli bilinen, savaşmaya liyakatli yiğitlerden olması gerektiği hatırlatılmış, mühtedi, akıbeti bilinmeyen, İstanbul'dan kovulmuş ve beceriksiz olan kimselerin askerlik için uygun olmadığı ifade edilerek, asker yazımında bu hususlara özen gösterilmesi istenmiştir¹⁷. Fransız İhtilali ile beraber vatandaşlık haklarının askerlik görevi ile birleştirilmesi sonucunda “her vatandaş asker olmalı” söylemi ordunun teşkil edilmesinde önem arz etmiştir¹⁸. Bu dönemde ordu içinde birtakım reformlar yapılmış, askerlerin başlarına taktıkları şobara denilen başlık yerine fes giydirilmiş¹⁹, sipah ve silahdar askerleri kaldırılmış, cebeci ocağı ve mehterhane ilga edilmiş²⁰ ordunun tek elden sevk ve idaresi için askeri sınıflar birleştirilmiş ve taşranın sisteme dâhil edilmesi istenmiştir²¹. İlk etapta “mektepli” subayların idare ettiği ordunun²² savaşıcak güçte olmadığı yapılan savaşlarda anlaşılınca²³ 1832 yılında Selimiye’de “Şıbyan

Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)”, *Social Sciences Research Journal*, Vol.6, Issue, 4, (December 2017), s.195-196; Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye”, s.457.

¹⁶ Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.350-351.

¹⁷ *Muğla Şer’iye Sicili (MŞS)*, No: 119, s.6a, (H. 30 Rebiu’l-evvel 1243-M. 21 Ekim 1827); Bu hususta Menteşe Sancağı ile diğer kaza, sancak ve eyaletlere gönderilen emirlerde genç, kuvvetli, aslı ve nesebi belli olanlardan asker yazılması istenmiştir. Bkz. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet, Askeriye (C. AS.)*, 941/40826, (H. 5 S 1242 / M. 8 Eylül 1826); *BOA, C. AS*, 360/14912, (H. 29 Ş 1242 / M. 26 Mayıs 1827); *BOA, C. AS*, 229/9715, (H. 29 Ra 1243 / M. 20 Ekim 1827); Menteşe Sancağının da içinde bulunduğu merkezlere gönderilen fermanlarda ise Yeniçeri Ocağı'nın ilgası sonrası kurulan ordunun teşkilinde büyük bir başarı elde edilerek oluşturulan birliklerin eğitime başladıkları fakat işin piyade askeri tertip etmekle bitmediği ifade edilerek süvari askeri tertip edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu hususta ilk önce Tuna sahilindeki Babadağ, Maçın ve Silistre kazaları (150 nefer) ile yine bu bölgedeki Tatar (500 nefer) ve Kazaklardan (300 nefer) olmak üzere 15 yaşından 30 yaşına kadar olan yiğitlerden toplam 950 nefer süvari askeri yazılarak Silistre’de inşa edilecek kışlalarda eğitime tabi tutulmaları istenmiştir. *BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT)*, 1569/17, (H. 1 Rebiu’l-evvel 1242 / M. 3 Ekim 1826).

¹⁸ Tobias Heinzmann, *Cihâddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.14-15.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Asâkir-i Mansûre’ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzamın Takrirî ve II. Mahmud’un Hatt-ı Hümayun”, *Bellekten*, XVIII / 70, (Ankara 1954) s.224-225.

²⁰ Tuncer Baykara, “Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve İlk Tatbikat”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10/1, s.8-11.

²¹ Çadırıcı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu”, s.30; Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye”, s.457; Çelik, *a.g.m.* s.548.

²² Hayrullah Gök, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s.74-75.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyuş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.190-191.

Bölükleri” teşekkül ettirilmiş²⁴ ve 1834 yılında “*Mekteb-i Harbiye*” açılmıştır²⁵. Ordunun kıyafet, teçhizat ve maaş ödemelerinden sorumlu olan Masârifat Nezareti Mart 1839’da lağvedilmiş ve bu iş için Seraskerlik/Harbiye Nezareti’ne bağlı “*Levazım İşleri Müdürlüğü*” (sonrada Levazım-ı Umumiye Dairesi) oluşturulmuştur. Ayrıca Asâkir-i Mansûre Hazinesi de 1838’de Maliye Nezareti’ne bağlanmıştır²⁶. 24 Mart 1838’de askeri reformları gerçekleştirmek için “*Dar-ı Şura-yı Askeri*” teşkil edilmiştir²⁷.

1.a- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu’na Mentеше Sancağının Katkısı

Önceden müstakil bir beylik olan Mentеше Beyliği, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılmış ancak Ankara Savaşı’nın ardından elden çıkmıştır. Sultan II. Murad döneminde, beyliğe sefer düzenlenmiş ve bu dönemde kesin olarak Osmanlı Devleti’ne ilhak edilmiştir. Mentеше Beyliği’nin merkezi Milas’tı. Ancak Osmanlı yönetimi sancak olarak topraklarına dâhil ettiği Mentеше’nin merkezini Milas yerine daha merkezi konumda olan Muğla olarak belirlemiştir²⁸. Mentеше, Osmanlı Devleti’nde yapılan idarî değişiklikler ile beraber belgelerde ve kroniklerde Mentеше ili, Mentеше vilayeti, Mentеше Sancağı ve Mentеше livası olarak adlandırılmıştır. Mentеше Sancağı 17. yüzyılda muhasıllar, 18. yüzyılda mütesellimler, 19. yüzyılda mutasarrıflar tarafından yönetilmiş ve idarî düzenlemeler ile sancağın sınırlarında değişiklikler yaşanmıştır.²⁹ Mentеше Sancağı 17. yüzyılın ilk yarısında (1700–1740) Paşa Sancağı Kütahya’ya yani Anadolu eyaletine bağlı iken 18. yüzyılın ikinci yarısında arpalık olarak verilmeye başlanmış ve mütesellimler tarafından idare edilmiştir. 1833 yılında Anadolu’daki sancaklardan dört vilayet meydana getirilmiş, Aydın, Saruhan, Sığla (İzmir) ve Mentеше sancaklarının birleşmesi ile Aydın vilayeti teşkil edilmiştir. 18. yüzyıldan 1836 yılına kadar ise Mentеше Sancağında Yusuf Bey, Mağsup Ağa, Tavaslı Osman Ağa, Mustafa Ağa, Ömer Ağa, Hacı Bekir Ağa, Mehmet Emin Efendi ve

²⁴ Gök, *a.g.t.*, s.76.

²⁵ Zekeriyâ Türkmen, “XIX. Yüzyıl Askeri Yenileşme Devri, Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 3*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2015, s.137-138, 142.

²⁶ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.70-71.

²⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999, s.24.

²⁸ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Çev. O.Ş. Gökyay), TTK, Ankara, 1944, s.86, 103-104; Besim Darkot, “Menteşe”, *İA., C.7.*, MEB., Ankara 1957, s.723.

²⁹ Zekai Mete, *DİA, C.29*, Ankara 2004, s.152; Osmanlı döneminde Mentеше Sancağının sınırları Büyük Menderes Nehri’nin hemen güneyinden geçmekte iken şimdiki Muğla Vilayeti’nin sınırları geçmişteki sınırlardan farklılık arz etmektedir. Günümüzde Aydın Vilayeti’ne bağlı Koçarlı ve Karasu ile Denizli Vilayeti’ne bağlı olan Kale ve Acıpayam’ın bazı köyleri geçmişte Mentеше Sancağı dâhilindeydi. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara 2010, s.13.

yeniden Tavaslı Osman Ağa mütesellimlik görevini icra etmiştir³⁰. İncelemesini gerçekleştirdiğimiz dönemde Menteşe Sancağının merkezi Muğla olup 25 adet kazadan müteşekkildir. Bu kazalar; Muğla, Tavas, Subıca (Sobıca), Milas, Köyceğiz, Meğri, Pırnaz, Mandalyat, Serulus (Sarulus/Sralavos), Bozöyük, Eşen, Dadya, Döğeri, Mesevli, Tarahya (Tarahiye), Ula, Kerme (Germe), Ağirdos, Mazon, Yerkesik, Girenis (Giranis/Kireniz), Karaâbâd, Gökâbâd, Üzümlü ve Eskihisar şeklindedir³¹.

İstanbul'da kısa sürede kadrolarını dolduran Mansûre Ordusu aynı başarıyı eyaletlerde gösterememiştir. Babiâli, bu sorunu çözebilmek için, Ayan ve diğer yerel ileri gelenlerle işbirliği yapmak mecburiyetinde kalmış, bunun için cömert araziler ve vergi muafiyeti sağlayacağını vaat etmiştir. Buna istinaden Batı Anadolu eyalet ve sancaklarda Mansûre Ordusu'na asker gönderebilmek için yerel rical içerisinde bir yarış ve rekabet başlamış ve bu gelişme asker kadrolarının dolmasını sağlamıştır³². Menteşe Sancağı da Mansûre Ordusu'na asker gönderen Batı Anadolu sancakları arasında yerini almıştır. Seraskerlik, başkentte yeni kurulan ordunun sayısını arttırmak için asker yatağı olarak bilinen Hüdavendigâr, Kocaeli, Menteşe ve Karesi sancaklarından 1.000 kadar nefer yazılmasına karar vermiştir³³. Toplanacak 1.000 neferin 250 adedi ise Menteşe Sancağından karşılanacaktır. Askere yazılacak kişilerin yetişkin, boylu poslu, sağlıklı ve genç olmasına özen gösterilmesi, asker yazımından sorumlu olan Menteşe mütesellimi Elhac Mesrur Ağa'dan talep edilmiştir³⁴. Menteşe Sancağının kazalarından alınacak 250 neferin kazalara dağılımı ise şu şekildedir³⁵:

Tablo 1: Menteşe Sancağından Asâkir-i Mansûre'ye yazılacak askerlerin kazalara dağılımı

Kaza	Asker sayısı	Kaza	Asker sayısı
Tavas	33	Mesevli	8
Subıca	18	Tarahya	7
Milas	16	Ula	7
Köyceğiz	15	Kerme	6
Meğri	15	Ağirdos	6
Pırnaz	15	Mazon	6
Mandalyat	13	Yerkesik	6
Sarulus	13	Girenis	4
Bozöyük	11	Karaâbâd	4
Eşen	11	Gökâbâd	3

³⁰ Bayram Akça, *Sosyal ve Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.25-26.

³¹ *MŞS 119*, s.6a, (H. 9 Rebiu'l-ahir 1243 / M. 30 Ekim 1827). Yer isimleri farklı şekilde yazılmakta ve okunmakta olduğundan birlikte verilmiştir.

³² Uyar-Erickson, *a.g.e.*, s.227.

³³ *MŞS 119*, s.6a, (H. 30 Rebiu'l-evvel 1243 / M. 21 Ekim 1827).

³⁴ *MŞS 119*, s.6b, (H. 1 Rebiu'l-ahir 1243 / M. 22 Ekim 1827).

³⁵ *MŞS 119*, s.6a, (H. 9 Rebiu'l-ahir 1243 / M. 30 Ekim 1827).

Muğla	10	Üzümlü	3
Dadya	9	Eskihisar	2
Döğer	9	Toplam	250

Ancak İstanbul'a gönderilecek bu askerler hızlı ve toplu şekilde gönderilememiştir. Ekim ayında 250 asker yazılmasının üzerinden 6 ay geçmiş olmasına rağmen Mentеше Sancağından Mansûre Ordusu'na gönderilecek 204 nefer bulunmaktadır. Bu neferlerin bir an önce gönderilmesine ve bunların Donanma-yı Hümayun'daki asker eksikliğini giderilmesi için kullanılmasına karar verilmiştir³⁶. Sicillerdeki kayıtlara göre İstanbul'a gönderilecek 250 neferin hemen öncesinde Mentеше Sancağından Mansûre Ordusu'na asker sevkiyatı gerçekleşmiştir. Bu asker sevkiyatında kaç neferin Mentеше Sancağından gittiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte bu neferlerden İstanbul'a gitmiş olan 12 neferin alil (kör-sakat-hastalıklı) ve iş göremez olması sebebiyle Muğla'ya geri gönderildiği belirtilmektedir. Bu askerlerin yerine askeri hizmette istihdam olunacak 25 yaşını aşmamış genç sekbânlardan sağlıklı olan 12 kişinin belirlenip İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁷.

Menteşe Sancağı asker göndermenin yanı sıra ekonomik anlamda da Mansûre Ordusu'na katkı vermiştir. Mansûre Ordusu'nun gelişmesi ve büyümesi nedeniyle artan tayinat ve et ihtiyacı hızlıca karşılanmak istenmiş ve Anadolu'daki liva ve kazalardan toplanan ağnam vergisinin bir kısmının ordu için kullanılmasına karar verilmiştir. O dönemde ağnam vergisi, Kasapbaşı'nın mübaşir olarak tayin ettiği kişilerce beher res'i 5'er kuruş bedele eklenip toplanmaktadır. Vergiyi toplayan memurlar da hizmet-i mübaşiriye olarak beher res'den 20'şer para almaktadır. Ancak H. 1243 (M. 1827) senesinde vergiyi toplayan memurların aldığı hizmet-i mübaşiriye bedeline zam yapılmış ve beher res'i 5,5 kuruş olan yeni tutar belirlenmiştir. Mentеше Sancağından 1828 senesinde toplanması gereken ağnam resminin borçtan düşülmek üzere 1827 senesinde toplanmasına ve sancağa düşen 1.500 res ağnamın 5,5 kuruştan alınmasına karar verilmiştir. 1.500 res'in bedeli olan 7.500 kuruş, 750 kuruş hizmet-i mübaşiriye bedeli ile 8.250 kuruş olarak kazalara taksim edilmiştir³⁸.

³⁶ *MŞS 119*, s.23b, (H. Şevval 1243 / M. Nisan-Mayıs 1828).

³⁷ Tamamı Muğla'dan alınan ve hasta, ihtiyar ve iş göremez oldukları gerekçesi ile Muğla'ya geri gönderilen 12 hasta askerlerin isimleri ise şu şekildedir: Ali b. Ali, Osman b. Mustafa, Mehmed b. Osman, Veli b. Ahmed, Hüseyin b. Halil, Musa b. İbrahim, Osman b. Ali, Ali b. Mustafa, Mustafa b. Mustafa, Hüseyin b. Bekir, Ahmed b. Veli, Salih b. İsmail. *MŞS 119*, s.4a, (H.19 Safer 1243 / M. 11 Eylül 1827).

³⁸ *MŞS 119*, s.1b, (H. 5 Safer 1243 / M. 28 Ağustos 1827).

Tablo 2: 1827 senesinde *Asâkir-i Mansûre Ordusu* için Menteşe Sancağından toplanacak ağnam vergisinin kazalara dağılımı.

Kaza	Kuruş	Kaza	Kuruş
Tavas	1146	Mesevli	282
Subıca	630	Tarahya	238
Milas	564,5	Ula	238
Köyceğiz	528	Ağirdos	223,5
Meğri	528	Kerme	211,5
Pınaz	528	Yerkesik	211,5
Saruluz	485	Mazon	194
Mandalyat	436	Girenis	159
Bozöyük	370,5	Karaâbâd	159
Eşen	370,5	Gökâbâd	132
Muğla	352,5	Üzümlü	88
Dadya	335	Eskihisar	70,5
Döğer	335	Toplam	8.816

Ayrıca 283 kuruş tahsildariye ve 283 kuruş harc-ı imza bedelleriyle 8.816 kuruş tutarındaki vergi Menteşe Sancağından tahsil edilecekti³⁹. Aynı şekilde devlete ait mallardan alınan emvâl-i mîriye vergisinin de Mansûre Ordusu'nun artan masrafları için kullanılmasına karar verilmiştir. Menteşe Sancağından toplanacak olan emvâl-i mîriye vergisine zam yapılarak, alınacak vergi kazalara taksim edilmiştir. Menteşe Sancağından toplam 5.125 kuruş alınmasına karar verilmiştir⁴⁰:

³⁹ MŞS 119, s.1b, (H. 5 Safer 1243 / M. 28 Ağustos 1827).

⁴⁰ MŞS 119, s.3b, (H. 9 Safer 1243 / M. 1 Eylül 1827).

Tablo 3: *Asâkir-i Mansûre Ordusu için Menteşe Sancağından toplanacak olan emvâl-i mîriye vergisinin kazalara dağılımı*

Kaza	Kuruş	Kaza	Kuruş
Tavas	666	Mesevli	164
Subıca	364	Tarahya	138,5
Milas	328	Ula	138,5
Köyceğiz	307,5	Ağirdos	128,5
Meğri	307,5	Kerme	123
Pınaz	307,5	Yerkesik	123
Saruluz	282	Mazon	113
Mandalyat	256,5	Girenis	92
Bozöyük	215	Karaâbâd	92
Eşen	215,5	Gökâbâd	77
Muğla	205	Üzümlü	51
Dadya	194,5	Eskihisar	41
Döğer	194,5	Toplam	5.125

Öte yandan Mansûre Ordusu'nun sayısını arttırmak için Ağustos 1828'de Menteşe Sancağından genç, tûvânâ, bahadır ve savaşmaya yetenekli 170 adet neferin seçilmesi istenmiştir. Askerlik meselesinin bir boyun borcu olduğu ve bu işte büyük küçük herkesin sorumluluğu bulunduğu belirtilerek Menteşe Sancağındaki kazaların üzerine düşeni yapması gerektiği hatırlatılmıştır. Menteşe'den İstanbul'a gidecek neferlerin masraflarının bölge halkından hibe yolu ile karşılanmasına karar verilmiştir. Ancak ekonomik durumu kötü olanlardan akçe alınmayacak, alındığı tespit edilirse bu suç sayılacak ve bu suçu işleyenlere yaptırım uygulanacaktır. İstanbul'a gönderilecek askerlerin elbise, silah ve harçlıkları İstanbul'da verilecektir. Askerlerin vakit kaybedilmeden hızlıca Mansûre Ordusu'na gönderilmeleri istenmiştir⁴¹. Menteşe kazalarına taksim

⁴¹ *MŞS 119*, s.32a, (H. Safer 1244 / M. Ağustos-Eylül 1828); Aynı tarihlerde Menteşe Sancağından Yusuf Paşa'nın emrine verilmek üzere 100 nefer tertip edilmiş ve bu neferler *süvari askeri* olarak İğne ada ve havalisine gönderilmiştir. Bu askerlerin yeme içme (mekulat) masrafları sancaktan karşılanmış ve 159.955 kuruş para toplanmıştır. Bkz. Biray Çakmak, "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Menteşe Sancağı'ndan İğneada ve Havalisi Muhafazasına Gönderilen Süvari Askerler Hakkında", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, (2001), s.49-50.

edilen matlub nefer ve bu neferleri İstanbul'a götürecek süvari ve piyadelerin harcırah, yiyecek ve ihtiyaçlarının karşılanması için Menteşe Sancağı kazalarından hibe yolu ile toplanan paranın dağılımı şu şekildedir⁴²:

Tablo 4: *Asâkir-i Mansûre Ordusu için Menteşe Sancağından 1828 senesinde toplanacak nefer sayısının ve masrafların kazalara dağılımı*

Kaza	Nefer	Kuruş	Kaza	Nefer	Kuruş
Tavas	23	650	Mesevli	7	160
Subıca	12	355	Tarahya	6	135
Milas	10	320	Ula	5	135
Köyceğiz	10	300	Ağirdos	5	125
Meğri	11	300	Kerme	5	120
Pırnaz	10	300	Yerkesik	4	120
Saruluz	10	275	Mazon	4	110
Mandalyat	8	250	Girenis	2	90
Bozöyük	8	210	Karaâbâd	3	90
Eşen	10	210	Gökâbâd	2	75
Muğla	6	200	Üzümlü	3	50
Dadya	6	190	Eskihisar	2	40
Döğer	6	190	Toplam	178	5000

Mansûre Ordusu'nun eğitimi ve konaklaması için İstanbul'un yanı sıra İzmir'de de bir kışla inşa edilmiştir. Hatta 1829 yılı itibarı ile İzmir Kışlası bir nebze de olsa asker ihtiyacını gidermektedir⁴³. Menteşe Sancağı da bu kışlaya asker gönderen sancaklardan biri olmuştur. 1830 tarihinde bir tabur askerinin bulunacağı İzmir Kışlası'nda eksik kalan 200 neferin Menteşe Sancağından karşılanmasına karar verilmiştir. Menteşe Sancağı kazalarından İzmir Kışlası'na gidecek neferin sayısı ise şu şekildedir⁴⁴:

Tablo 5: *Menteşe Sancağından İzmir Kışlasına gidecek asker sayısının kazalara dağılımı*

Kaza	Nefer	Kaza	Nefer
Tavas	26	Mesevli	7
Subıca	15	Tarahya	5
Milas	13	Ula	5
Köyceğiz	12	Ağirdos	5
Meğri	12	Kerme	5
Pırnaz	12	Yerkesik	5
Saruluz	11	Mazon	5
Mandalyat	10	Girenis	3
Bozöyük	8	Karaâbâd	4

⁴² MŞS 119, s.32b, (H. 9 Rebiu'l-ahir 1244 / M.19 Ekim 1828).

⁴³ Baykara, *a.g.m.*, s.6.

⁴⁴ MŞS 119, s.49b, (H. 15 Receb 1245 / M. 10 Ocak 1830).

Eşen	8	Gökâbâd	3
Muğla	8	Üzümlü	2
Dadya	7	Eskihisar	2
Döğer	7	Toplam	200

Daha sonraki süreçlerde de Menteşe Sancağı İzmir Kışlası'na asker göndermeye devam etmiştir. Zaman içerisinde İzmir'deki tabur ikiye yükseltilmiş ve bu tabura bir tabur daha ilave edilerek sayı üçe çıkarılmıştır. Taburların asker ihtiyacını karşılamak için Menteşe, Aydın, Saruhan ve Sığla sancaklarından geneli 25–27 yaşında olan ve 30 yaşını aşmamış 200'er adet nefer alınmasına karar verilmiştir. O dönemin Menteşe mütesellimi Tavaslı Osman Ağa, Menteşe Sancağından 200 neferi İzmir'e göndermiştir. Hangi kazadan ne kadar asker alındığı ve hangi tarihte askerın sevk edildiği kayıtlarda belirtilmemiştir⁴⁵.

Şubat 1830'da Mansûre Ordusu'nda ve Tophane-i Amire'de teşkil edilecek topçu bölükleri için taşradan asker alınmasına karar verilmiştir. Buna istinaden Serasker Hüsrev Paşa taşradan nefer yazılmasını istemiş ve Menteşe Sancağının hissesine 158 nefer düşmüştür. Bu neferlerin bir an önce sancaktaki kazalara taksim edilip, hızlıca İstanbul'a gönderilmesi ve asker yazımından sorumlu memurun hizmet-i mübaşiriye bedelinin de bölge halkından karşılanması Menteşe mütesellimi Mehmed Ağa'dan istenmiştir⁴⁶. Mütesellim Mehmed Ağa Nisan ayında kazalardan alınacak neferleri ve neferlerin yazımına memur edilen Ali Ağa'nın hizmet-i mübaşiriye bedelini belirlemiştir⁴⁷:

Tablo 6: *Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda ve Tophane-i Amire'de teşkil edilen topçu bölükleri için Menteşe Sancağından toplanacak nefer sayısının ve masrafların kazalara dağılımı*

Kaza	Nefer	Kuruş	Kaza	Nefer	Kuruş
Tavas	21	468	Mesevli	5	115
Subıca	12	255	Tarahya	4	97
Milas	11	230	Ula	4	97
Köyceğiz	10	215,5	Ağirdos	4	90
Meğri	10	215,5	Kerme	3	86
Pırnaz	10	215,5	Yerkesik	3	86
Saruluz	7	197,5	Mazon	4	79
Mandalyat	7	179,5	Girenis	3	64,5
Bozöyük	6	150	Karaâbâd	3	64,5
Eşen	7	151	Gökâbâd	2	54
Muğla	4	143,5	Üzümlü	1	36
Dadya	5	136,5	Eskihisar	1	29
Döğer	6	136,5	Toplam	153	3592

⁴⁵ MŞS 121, s.26a; BOA., HAT, 296/17632-A, (H. 29 Zilhicce 1249/M. 9 Mayıs 1834).

⁴⁶ MŞS 119, s.51b, (H. Evahir Şaban 1245 / M. 15-25 Şubat 1830).

⁴⁷ MŞS 119, s.51b, (H. 19 Şevval 1245 / M. 13 Nisan 1830).

Seraskerliğin 158 nefer istemesine rağmen kazalardan ancak 153 nefer toplanabilmiş ve istenilen tutardan 5 nefer eksik kalmıştır. Toplam 3.500 kuruş hizmet-i mübaşiriye bedeli alınmış ve buna 92 kuruş harc-ı imza bedeli de eklenmiş ve bedelin tutarı 3.592 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Ayrıca 27 Ekim 1829 tarihinden 17 Nisan 1830 tarihine kadar Menteşe Sancağının masarıfat defteri içinde Asâkir-i Mansûre mübaşiri Haşim Ağa'nın masrafı 475 kuruş, yine Haşim Ağa'nın hizmetine sonradan ilave edilen 500 kuruş ve İzmir'e gönderilen Mansûre askerinin defter masrafı için 1.578 kuruş pay ayrılmıştır. Bu işler için yapılan harcama toplam 18.488,5 kuruştur⁴⁸.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, kurulan Mansûre Ordusu için yeni asker ve vergi miktarını belirlemek amacı ile 1830'de nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir⁴⁹. Mansûre Ordusu'na alınanlar *Menteşe Sancağı Tahrir Defteri'nde* 1247 (1830/1831) "*refi be-asâkir-i mansûre der sene 1247*" olarak kaydedilmiştir⁵⁰. Bunu kaydeden ve Menteşe Sancağında sayımı gerçekleştiren kişi Kudüs Kadısı Sabık resmi Ahmet Efendi'nin hafidi Mehmet Besim Efendi olmuştur⁵¹. Askeri Kanunname gereği askere alınma yaşı resmen 15'ten başlamaktadır. Bu yaşın altındakiler çocuk sayılmış, 15-39 yaş arasındakiler matlub grubuna girmiştir. 40 yaş ve üzerindeki askerlik hizmeti için elverişli kabul edilmemiştir. Matlub yaşında olduğu halde topal, tek eli, kör, alil gibi vücudu askerlik yapmaya elverişli olmayan ve ticaret ile uğraşanlar gayr-i matlub kabul edilmiştir. Ancak özürli olma durumu dışında bu kıstasların askere alınırken her zaman geçerli olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Menteşe Sancağı Tahrir Defteri'nde hem çocuk yaştakilerin hem de ticaret ile uğraşanların askere alındığı görülmektedir. Kanunnamede geçmemesine rağmen çocukların küçük yaşta askere alınmasının sebebi ise çocukların ailelerinin geçimini sağlamak istemesi, ailesinin gönüllü olması ya da yaşından büyük göstermesi olarak sayılabilir. Öte yandan ticaret ile uğraştığına dair kaydı bulunan kimselerin ise askere gitmemek için doğru bilgi vermemiş olması ihtimal dâhilindedir⁵².

⁴⁸ MŞS 119, s.52a, (H. 23 Şevval 1245 / M. 17 Nisan 1830).

⁴⁹ Sancağın 1830 yılındaki nüfus sonuçları farklı şekilde verilmiştir. Buna göre, Menteşe Sancağının nüfusu 49.830'u Müslüman, 2.346'sı gayrimüslim (Rum, Yahudi, Ermeni) ve 284 kişisi de Yabancı ve Çingene olmak üzere toplam 52.460 kişi olarak tespit edilmiştir. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.152; Serdal Soyluer, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe sancağının İdari ve Nüfus Yapısı", *ÇTTAD, V-13* (2006-Güz), s. 110; Enver Ziya Karal ise bu nüfusu 52.965 olarak tespit etmiştir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995, s.117-121; Mübahat Kütükoğlu'na göre 1830 sayımının sonucu 50.074'tür. Ancak bu rakama sancak dışında olduğu için 14 kişilik Mandalyat voyvodası ekibi ile Milas'taki Mevrîdiler dahil edilirse sayı 50.133 kişidir. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.35.

⁵⁰ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.159.

⁵¹ BOA, HAT, 335/19221, (H. 29 Zilhicce 1246 / M. 10 Haziran 1831); Karal, *a.g.e.*, s.117.

⁵² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.59-60.

Tablo 7: 1830 tarihinde *Menteşe Sancağındaki kazalarda yaşayan erkek nüfus ve askere alınan kişi sayısı şu şekildedir*⁵³:

Kaza	Toplam Erkek Nüfusu	Askere Alınan Kişi Sayısı	Kaza	Toplam Erkek Nüfusu	Askere Alınan Kişi Sayısı
Tavas	9.904	1.480	Ağırdos	1.248	292
Milas	5.103	1.510	Bodrum	1.217	333
Köyceğiz	3.384	912	Döğër	1.017	255
Subıca	3.233	1.030	Mazon	990	281
Muğla	3.191	682	Tarahya	957	255
Bozüyük	2.345	869	Karaova / Karâbâd	796	197
Mandalyat	2.076	586	Kerme	783	247
Meğri	1.731	400	Girenis (Kirkez)	776	123
Eşen	1.725	404	Yerkesik	749	258
Dalaman	1.640	405	Cemaatler	508	138
Saruluz	1.377	373	Gökâbâd	477	140
Dadya	1.346	341	Üzümlü	408	95
Mesevli	1.287	450	Eskihisar	342	118
Ula	1.269	369	Kıptiler	195	58
			Toplam	50.074	12.601

Aynı yıl Mansûre Ordusu'nun asker sayısını çoğaltma çabaları devam etmiştir. 23 Mayıs-1 Haziran 1831 tarihlerinde eksik sayıdaki Mansûre Ordusu'nun tamamlanması için 3.737 neferin alınmasına karar verilmiş ve *Menteşe Sancağı*'nın hissesine 186 nefer düşmüştür. Neferler için yapılacak masrafların bölge ahali tarafından karşılanması istenmiştir⁵⁴. 4 Temmuz 1831 tarihinde mütesellim Mehmed Ağa 186 neferi kazalara tevzi ve taksim etmiş⁵⁵ ardından kazaların hissesine düşen masrafları belirlemiştir⁵⁶:

⁵³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.36, 63; Edanur Kaymakçı, *Menteşe Redif Taburu ve Faaliyetleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2020, s.35.

⁵⁴ *MŞS 120*, s.9b, (H. Evasıt-ı Zilhicce 1246 / M. 23 Mayıs-1 Haziran 1831).

⁵⁵ *MŞS 120*, s.9b, (H. 23 Muharrem 1247 / M. 4 Temmuz 1831).

⁵⁶ *MŞS 120*, s.9b, (H. 25 Muharrem 1247 / M. 6 Temmuz 1831).

Tablo 8: 1831 senesinde *Asâkir-i Mansûre Ordusu için sancaktan alınan nefer ve masrafın kazalara dağılımı*

Kaza	Nefer	Kuruş	Kaza	Nefer	Kuruş
Tavas	25	600	Mesevli	6	147,5
Subıca	14	327,5	Tarahya	5	124,5
Milas	13	295	Ula	4	124,5
Köyceğiz	12	277	Ağirdos	5	115,5
Meğri	12	277	Kerme	5	111
Pınaz	12	277	Yerkesik	4	111
Saruluz	10	253,5	Mazon	5	101,5
Mandalyat	10	230,5	Girenis	3	83
Bozöyük	7	193,5	Karaâbâd	3	83
Eşen	8	193,5	Gökâbâd	2	69
Muğla	5	184,5	Üzümlü	2	46
Dadya	6	175	Eskihisar	1	37
Döğer	7	175	Toplam	186	4612,5

Toplam 186 nefer ve 4500 kuruş harcırah ve masraf alınacaktır. Ayrıca buna harc-ı imza parası olarak 112,5 kuruş eklenince toplam 4612,5 kuruş Menteşe Sancağından karşılanacaktır.

1.b-Zorunlu Emekliliğe Ayrılma

Mansûre Ordusu'nda görev yapan bir askerin yaralanması, sakat kalması, ihtiyar olması ya da hastalanması gibi bir durum gerçekleşirse emekliliğe hak kazanmaktaydı. Ancak bunun gerçekleşmesi için bu kişilerin sıhî durumlarını raporla belgelendirilmeleri gerekmektedir. Emekli olacak kişi, önce bağlı bulunduğu birlik komutanına arzuhal ile durumunu izah etmiş, ardından komutanlığın doktoru tarafından muayene edilmiştir. Bu kişinin sağlık durumu bir arz ile İstanbul'a bildirilmiş ardından mevzu Dâr-ı Şûra-yı Askeriye'de görüşülmüştür. Eğer bu kişi emekliliğe uygun görülür ise sadrazamın onayı ile "*Tekâütlik Beratı*" alıp emekli maaşı almaya hak kazanmış ve bu gelişmeler Şer'îye Sicillerine işlenmiştir. Emekli askerin maaşı ise hastalığın ağırlığı, hizmet ettiği süre ve rütbesi oranında tespit edilmiştir. İhtiyar ve düşkün olanlara aldıkları maaşın yarısı, yaralananlara ise 2/3 oranında emekli maaşı bağlanmıştır⁵⁷. Nitekim sicillerdeki kayıtlara göre Menteşe Sancağından alınan ve Osmanlı-Rus Harbi'nde

⁵⁷ Mustafa Öztürk, "Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusundan Emeklilik ve İhraç (1829-1840)", *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.2-3.

yaralanıp askerlik yapmayacak durumda olanlar emekli edilmiştir. Mansûre alaylarından 2. alayın 2. taburunun 1. bölümündeki 4. onbaşının 20 kuruş mahiyeli 3. neferi Dalamanlı Ali veled-i Musa Osmanlı-Rus harbinde sol bacağından yaralanmış ve zorunlu olarak emekliliğe ayrılarak memleketine dönmüştür. Bu kişinin sağlık durumu öğrenildikten sonra aylığının gönderilmesine karar verilmiştir. Aylığın tutarı sicillerde belirtilmemiştir⁵⁸. Yine Mansûre alaylarından 6. alayın 2. taburunun Avcı Bölüğü'nde 3. onbaşının 3. neferi olan Tavaslı İsmail'in Osmanlı-Rus Harbi'nde sol elinin üzerine kurşun isabet etmiş ve orta parmağını kaybetmiştir. Savaşamayacak durumda olan Tavaslı İsmail emekli edilmiş ve kendisine 20 kuruş maaş bağlanmıştır⁵⁹. Mansûre alaylarından Ahmed Paşa'nın livasının 1. alayının 2. taburunun 6. bölümünde 7. onbaşının 6. neferi Muğlalı Halil muharebeler esnasında sağ elinden yaralanarak tâlim yapamayacak duruma düşmüştür. Bu asker emekli edilerek kendisine 25 kuruş maaş bağlanmıştır⁶⁰. Ancak emekli olan ve iş görmez olarak ordudan ihraç edilen bazı kimseler Donanma-yı Hümayun'a matlub asker olarak katılıp maaş almaya devam etmiştir. Bu durumun önüne geçmek için ferman çıkarılmış ve ülke genelinde gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Bu konuya dair çıkarılan ferman Menteşe Sancağına da gönderilmiştir⁶¹.

1.c-İzin Meselesi

Kanunname gereği askerler kışlarında ve görevlendirildikleri yerlerde hazır bulunacak, zamanlarını eğitim-öğretim, nöbet tutma ve kendilerine verilen işler ile uğraşacaklardı. Askerlerin firar etmemesi için de zabıtlar kendilerine kefil yapılmıştır. Barış döneminde ise sıra izni olarak dönüşümlü olarak her beş neferden birisi memleketine gidebilecektir. Bu izin askerinin gideceği yerin uzaklığına göre uzun ya da kısa olabilecek ancak sekiz ayı geçmeyecektir⁶². İzinler nâzır ve baş binbaşının imzâsı ve kâtibin yazısı ile izin tezkiresi şeklinde verilecektir. İzinli neferlerden izin tezkiresi ve diğer husûslar için herhangi bir para alınmayacaktır. İzin süresi biten asker kışlasına dönmediği takdirde sert bir şekilde cezalandırılacak, vaktinde dönenlerin ise izin süresinde geçen günlerin parası tamamen ödenecektir⁶³. Ancak izne giden askerler zamanında dönmemiş ve yaşanan sorunlar üzerine Sultan II. Mahmud, Nisan 1830'da bir ferman yayınlamıştır. Buna göre, Mansûre alaylarından memleketlerine giden zabitan ve neferatın istenilen zamanda ve istenilen bölgeye tâlim yapmak üzere nöbetleşe çağırıldıklarını bunun kanunname gereği olduğunu, görevli askerlerin zorluk

⁵⁸ *MŞS 119*, s.42b, (H. 25 Zilhicce 1244 / M. 28 Haziran 1829).

⁵⁹ *MŞS 120*, s.13b, (H. 2 Receb 1252 / M. 13 Ekim 1836).

⁶⁰ *MŞS 120*, s.13b, (H. 28 Rebiu'l-evvel 1252 / M. 13 Temmuz 1836).

⁶¹ *MŞS 121*, s.34a, (H. Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1249 / M. 6-15 Ekim 1833).

⁶² Çakın-Orhon, *a.g.e.*, s.190; Gökçe, *a.g.m.*, s.196.

⁶³ Keleş, *a.g.m.*, s.229.

çıkartmadan bir an önce nöbet yerlerine gelmesi gerektiğini belirtilmiştir⁶⁴. Menteşe Sancağından izne gidenler de kayıt altına alınmıştır. Mansûre Ordusu'nun 20. alayının 2. taburunun 5. bölüğünün 1. onbaşının 1. neferi olarak görev yapan Menteşeli Mustafa oğlu Ali'nin⁶⁵ ve ordunun 20. alayının 2. taburunun avcı bölümünde 8. onbaşının ikinci neferi olarak görev yapan Menteşeli Hüseyin oğlu Mustafa'nın 6 ay süre ile memleketlerine sıla iznine gidip orduya yeniden dönmeleri için izin tezkiresi çıkartılmıştır⁶⁶. Yine orduda rütbeli asker olarak görev yapan Sadullah Paşa'nın 4 aylığına memleketine gitmesine ruhsat verilmiştir. Memleketine giden tüm askerlerden vaktinde kışlarına dönmeleri ve ceza kanunnamesine aykırı bir iş yapmamaları istenmiş aksi takdirde bu durumun cezasız kalmayacağı hatırlatılmıştır⁶⁷. Ancak askerler memleketine giderken yolda hastalanmakta ve han köşelerinde konaklayıp kötü şartlar altında memleketine dönmeye çalışmaktaydı. Bunun üzerine II. Mahmud sıla iznine giden askerlerin memleketlerine rahatça ulaşmaları için yoldaki askerlere hayvan ve araba gönderilmesini emretmiş ve buna dair bir ferman çıkartmıştır⁶⁸.

2-Redif-i Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun Kuruluşu

Redif sözcüğü ve Redif Ordusu'nun kuruluş nedeni ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Şemseddin Sami "Redif" sözcüğünü: "*sonradan, arkadan gelen ve Nizâmiye sınıfından sonra geçilen sınıfa mensup ki bu sınıf hîn-i hacette silabaltına alınır*⁶⁹" şeklinde, Ferit Devellioğlu, "*hayvanda birinin arkasına binen, arkadan gelen, birinin ardından giden ve terhis edilerek ihtiyata geçirilen kur'a askerlerine verilen bir ad*⁷⁰" olarak, Mehmet Zeki Pakalın "*Nizâmiye hizmetinden sonraki askerlik devresi hakkında kullanılır bir tabirdir. Lüzumunda hizmete çağrılıp bu devreyi bitirenler "Müstahfiz" sınıfına geçirilirlerdi. Redif devresi 26 ile 32 yaş arasında idi*⁷¹" diye tanımlamaktadır. Abdülkadir Özcan, "*II. Mahmud zamanında sancaklarda teşkil edilen ordu. Tam adı Redif-i Asâkir-i Mansûre veya Asâkir-i Redife-i Mansûre olan bu ordunun kuruluş amacı, Yeniçeri Ocağı'nın ilgasını (1826) müteakip Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak ve balkı uzun süre mecburi hizmette tutmadan kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği sağlamaktır*⁷²" şeklinde açıklamaktadır. İslam Ansiklopedisi'nde "Redif" maddesini yazan J. Deny ise "*Sultan II. Mahmud tarafından 1834 yılında teşkil olunan ihtiyat ordusu. Tam adı asâkir-i redife-i mansûre idi. Redif ordusunun başlıca özelliği*

⁶⁴ MŞS 119, s.54, (H. Evahir-i Şevval 1245 / M. 15-24 Nisan 1830).

⁶⁵ MŞS 121, s.18a, (H. 13 Cemaziye'l-ahir 1249 / M. 28 Ekim 1833).

⁶⁶ MŞS 121, s.18a, (H. 13 Cemaziye'l-ahir 1249 / M. 28 Ekim 1833).

⁶⁷ MŞS 121, s.25b, (H. Gurre Receb 1249 / M. 14 Kasım 1833).

⁶⁸ MŞS 121, s.34a, (H. Evahir-i Cemaziye'l-evvel 1249 / M. 6-15 Ekim 1833).

⁶⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s.514.

⁷⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008, s.881.

⁷¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB., İstanbul 1993, s.21.

⁷² Abdülkadir Özcan, "Redif", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.524.

onun devamlı bir teşekkül olması ve bundan dolayı karışık bir özellik taşıması idi. Zabıtları ile devamlı, efradı bakımından ihtiyat ordusu teşkil ediyordu. Bu askeri sınıfı ilk vücuda getirenlere göre, bu ordu halkı uzun müddetli mecburi hizmete tâbi tutmamak şartı ile oldukça mühim miktarda askeri kuvvete sahip olmak gayesini güdüyordu⁷³ şeklinde ifade etmiştir. Mübahat S. Kütükoğlu da II. Mahmud döneminde kurulan redif ordusu için “Yedek Ordu” ifadesini kullanmıştır⁷⁴. Ancak Musa Çadircı, redif askerinin yedek askeri birlikler olarak kurulup öylece devam ettiğini ileri sürenlerin bunu sözlük anlamına dayandırdığını, bu tanımlamaların “redif askeri” tanımını tam olarak karşılamadığını ifade etmektedir. Çadircı, Redif teşkilatının Nizâm-ı Cedid birlikleri ile hem kuruluş hem de işleyiş açısından paralellik arz ettiğini ve merkezde teşkil edilmiş Nizâm-ı Cedid birliklerinin örnek alınarak taşrada Redif birliklerinin kurulduğunu ifade etmektedir⁷⁵. Ayrıca redif teşkilatının “büyük bir kitleyi, silahaltında tutmadan, askerlik çağına gelmiş olanları kendi bölgelerinde az masrafla kısa aralıklarla eğiterek savaş anında işe yarayacak yeterli asker bulma amacı” ile kurulduğunu belirtmektedir. Yine bu gelişme ile insanların toprağından koparılıp isteksizce askerlik yapmasının önüne geçilmek istendiğini ve barış zamanında mevcut redif askeri ile ülkenin iç güvenliğinin de sağlandığını ifade etmektedir⁷⁶.

Yeniçeri Ocağı yerine kurulan Mansûre Ordusu daha olgunlaşmadan 1828-1829 Rus ve 1831-1833 Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri ile harbe girişmiştir. Bu harplerde muvazzaf asker miktarı yeterli gelmediği için kazalardan henüz silah tutmayı bilmeyen gençler ve savaşabilecek durumda olmayan yaşlılar askere alınmış ve yapılan harplerde ordu başarı gösterememiştir. Üstelik memleketin müdafaası için gerekli sayıdaki askerin kışla ve karargâhlarda daimi olarak bulunması ülkede ziraat yapılmasını aksattığı gibi devletin daha fazla askeri harcama yapmasına neden olmuştur⁷⁷. Mansûre Hazinesi de yapılan masrafları karşılayamamış ve ordudaki asker sayısı arttırılamamıştır. Artık Mansûre Ordusu ile ülkenin korunamayacağı anlaşılmış ve çözüm olarak Redif askeri teşkilatının kurulması düşünülmüştür⁷⁸.

Redif ordunun kurulması Mart 1834 tarihinde gündeme alınmıştır. Sultan II Mahmud'un kızı Saliha Sultan'ın 24 Mayıs 1834 tarihinde Tophane Müşiri Halil Rifat Paşa ile evlendirilmesi sebebiyle taşrada bulunan vezirler, meşayih ve ulema bir araya gelmiş ve burada yapılan görüşmelerde Redif ordusunun kurulmasına dair fikir birliğine varılmıştır. Daha sonra ise 8 Temmuz 1834'te Redif Nizâmnamesi yürürlüğe girmiş ve “Meclis-i Şûra” kararları gereğince 28

⁷³ Jean Deny, “Redif”, *İA.*, C.9, MEB., İstanbul 1964, s.666.

⁷⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 1981-1982, s.127.

⁷⁵ Musa Çadircı, “Redif Askeri Teşkilatı”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.42-44.

⁷⁶ Musa Çadircı, “Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.93.

⁷⁷ Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri...”, s.127.

⁷⁸ Çadircı, “Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu”, s.31.

Temmuz-6 Ağustos 1834 tarihli hükümlerle Redif ordusunun kurulmasına karar verilerek bu gelişme vali, mutasarrıflar ve diğer ilgililere bildirilmiştir⁷⁹. Buna göre; Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün sancakların kapsadığı kazalarda (Maden, Has, Evkaf, Muaf ve gayr-ı muaf bütün kazalar) subayları ile birlikte 1.400'er kişilik birer tabur teşkil edilecektir. Eğer küçük kazalardan yeteri kadar asker çıkmaz ise kazalar birleştirilerek taburun tertibi ortaklaşa gerçekleştirilecektir. Redif askeri yazılacak kimseler 23-32 yaşları arasında gençler arasından kur'a ile belirlenecek, vücutlarında askerliğin gereğini yerine getirmeye engel olabilecek sakatlıklar var ise bu kişiler askere alınmayacaktır. Asker yazılması, defterlerin tutulması ve bu defterlerin İstanbul'a Bâb-ı Seraskeri'ye gönderilmesi sancak mutasarrıfları ile valilere bırakılmıştır. Bunlar emirlerinde bulunan mütesellim ve voyvodalar yardımı ile bu işi yürütecek ancak bütün sorumluluk kendilerine ait olacaktır. Eğer bir ayan ya da voyvoda idare işine ek olarak subaylık yapabilecek güçte ise vali bu kişilerin subay olmasını teklif edebilecektir. Ancak taburlar için gerekli subaylar vali tarafından kazanın ileri gelen ailelerinden (hanedan ve kızızadeler) içinden seçilecek ve isimleri İstanbul'a bildirip buradan onay alındıktan sonra göreve başlayacaklardır. Seçilen subaylar yalnızca askerlik ile uğraşacak idare işlerine karışmayacaktır⁸⁰.

Tâlimler, nizâmiye askeri bulunan yerlerde onların subayları tarafından, bulunmayan yerlerde ise İstanbul'dan gönderilecek subaylarca yaptırılacaktır. Redif askerlerinin tâlimleri haftada birkaç gün, kendi köylerinde, bazen büyükçe nahiyelerde veya kazalarda icra edilecek bunlar yılda iki defa büyük tâlime katılacaklardır. Denize kıyısı bulunan kazalardan redif askeri alınmayacak bunlar bahriye için ayrılacaktır. Mansûre Ordusu'ndan emekli olmuş kişiler eğer durumu uygun ise redif askeri olabilecektir. Redif askeri sadece savaş zamanında istihdam edileceğinden barış zamanında "*mînâvebe*" adı altında Mansûre'ye asker yazılmayacaktır. Elbise, silah, çanta, matara, aylık ve tayinatları devletçe karşılanıp, redif erlerine aylık 5 kuruş, subaylara ise uygun miktarda maaş verilecektir⁸¹. Kazalarda mahalli hanedan mensubundan seçilen subayları önce o bölgelere gönderilecek muallimlerden eğitim alacak sonra İstanbul'a gelip büyük tâlime katılacak, en iyi şekilde yetişmeleri sağlanacaktır. Senede iki kez büyük tâlim yapılacak halkın ziraatla uğraşmadığı Mayıs ve Eylül aylarında vilayet merkezlerinde toplatılıp 15-20 gün tâlimler kontrol edilecektir. Redif askerinin yoklamalarının ve jurnallerin yapılması Seraskerlik'ten verilecek tâlimatnameye göre düzenlenecektir. Askeri kontrol etmek için kazaları dolaşacak sancak mutasarrıfları masraflarını masraf defterinde göstermeyip, kendi gelirinden karşılayacak bunu telafi etmek için at katır vs. şeylerin temini için halka yük olmayacaktır⁸².

⁷⁹ Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri...", s.128.

⁸⁰ Çadırıcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu", s.32-33.

⁸¹ Özcan, "Redif", s.524.

⁸² Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri...", s.130-131.

Redif birliklerinin merkezdeki Mansûre ile Hassa şeklinde örgütlendirilmesi benimsenmiş ve bu uygulama taşrada Redif-i Mansûre ve Redif-i Hassa şeklinde uygulanmıştır. Yine aynı yıl gerekli görülen yerlerde süvari redif birlikleri de teşkil edilmiştir. Topçu tâlimleri için ise İstanbul'dan her sancağa iki kişi gönderilecekti. Redif teşkilatı Asâkir-i Mansûre taburlarına benzetilerek 1.426 olan mevcut 860'a indirilmiş ve her sancakta üç tabur yani 2.580 asker bulundurulması benimsenmiştir⁸³. Redif askeri teşkilatının kurulmasını emreden ve sancaklara gönderilen ferman eyalet valileri tarafından hızlıca uygulanacak valiler asker yazımına ve taburlarını tamamlamaya çalışacaktır⁸⁴. Mütesellim, mutasarrıf ve valiler redif teşkilatının kurulacağı sancaklarda asker kaydetmekten sorumlu olacaktır. Nitekim taburların teşkil edilmesine hızlıca başlanmış Karahisar-ı Sahib, Ankara, Çankırı, Siroz ve Menteşe ilk tamamlanan taburlar olmuştur⁸⁵.

3-Menteşe Sancağının Redif Ordusuna Katkısı

Redif Ordusu'nun kurulması yönünde alınan Ağustos 1834 tarihli karar gereğince⁸⁶ ilgili ferman 2 Eylül 1834 tarihinde Muğla mahkemesinde tescil edilmiş ve herkesin femandaki hükümlere uyacağı Muğla kadısı tarafından ilam ile bildirilmiştir. Buna göre Menteşe mütesellimi ve Denizli hassı voyvodası Tavaslı Osman Ağa, kanunnameye belirtilen hükümlere uyarak bir tabur redif askeri yazmaya başlayacaktır⁸⁷. Tavaslı Osman Ağa, Menteşe Sancağından ve Denizli hassı kazalarından asker yazımına başlanıp taburun tertip edilmeye başladığını⁸⁸, herkesin asker yazımında arzulu olduğunu, Menteşe Sancağının hissesine düşen 1.100 askerin layıkıyla toplanacağını ifade ettiği bir arzuhali Babıalı'ye iletmıştır⁸⁹. Redif Asâkir-i Mansûre Ordusu için Menteşe Sancağından 1.100 nefere ek olarak Denizli hassı kazalarından 300 nefer yazılacak ve bir tabur yani 1.400 asker toplanacaktır. Menteşe Sancağı ve Denizli hassındaki hanelerden asker toplanırken bir hanenin iki ya da üç çocuklu olmasına dikkat edilecektir.

⁸³ Kaynakta bu sayı 2560 olarak verilmiştir. Özcan, "Redif", s.525.

⁸⁴ Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu", s.33.

⁸⁵ Cahide Bolat, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2000, s.27.

⁸⁶ Bu ferman gereğince taşrada Redif ordusu teşkiline başlanmıştır. Eğin kazasında redif teşkilatının kurulması hakkında bkz. Abdülkadir Gül, "Eğin Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1734-1848)", *Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXV, Sayı:1*, (Temmuz 2010), s.231-252.

⁸⁷ *BOA., HAT, 326/18983-J*, (H. 27 Rebiu'l-ahir 1250 / M. 2 Eylül 1834); Aynı zamanda Denizli mahkemesi de fermanı tescil etmiş ve Denizli naibi Ali Faiz Efendi bu gelişmeyi bildirmiştir. *BOA., HAT, 326-18983-İ*, (H. 27 Rebiu'l-ahir 1250 / M. 2 Eylül 1834).

⁸⁸ *BOA., HAT, 326/18983*, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835); *BOA., HAT, 326-18983-D*, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835).

⁸⁹ Menteşe Sancağına dair 81 kişinin mührünün bulunduğu arzuhale için bkz. *BOA., HAT, 326/18983-F*, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835); Aynı şekilde Denizli hassı kazalarına düşen 300 askerin toplanacağına dair 79 kişinin mührünün bulunduğu arzuhale de Babıalı'ye iletilmiştir. *BOA., HAT, 326/18983-G*, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835).

Menteşe Sancağının merkezi olan Muğla'ya yakın dokuz kazadan toplanan askerler münâvebe usulü ile Muğla'da, Muğla'ya uzak olan kazalardan toplanan askerler kazalarda bulunan ayan ve mültezimin merkezi olan kur'ada, Tavas'tan toplanan askerler Tavas'ta, Denizli kazalarından toplanan askerler de Denizli'de tâlim yapacaktır. Muğla, Tavas ve Denizli'de tâlimleri icap eden askerin yeme-içme giderleri ise kazalardan karşılanacaktır⁹⁰. Kütükoğlu, Mentеше'de teşkil edilmiş ilk redif taburunun H. Şaban 1250 / M. Aralık 1834 tarihinde olduğunu ifade etmektedir⁹¹.

Tablo 9: Mentеше Sancağından Redif ordusuna toplanacak askerin kazalara dağılımı⁹².

Kaza	Nefer	Kaza	Nefer
Tavas	143	Mesevli	35
Subıca	81	Tarahya	29
Milas	73	Ula	29
Köyceğiz	67	Ağirdos	27
Meğri	67	Kerme	26
Pırnaz	67	Yerkesik	26
Saruluz	61	Mazon	24
Mandalyat	57	Girenis	20
Bozöyük	46	Karaâbâd	20
Eşen	46	Gökâbâd	10
Muğla	44	Üzümlü	11
Dadya	41	Eskihisar	8
Döğer	42	Toplam	1100

Menteşe Sancağında tertip edilen Redif Ordusu'nun Muğla kazasında bulunanların eğitimi için Dersaadet'ten Mehmed Ağa gönderilmiştir. Diğer kasaba ve köylerde zabıt olarak belirlenen kişiler Sığla'ya (İzmir) çağrılmış, içlerinden 14 görevli belirlenerek askere eğitim yaptırmak üzere kazalara dağıtılmıştır. Mentеше Sancağı ve Denizli hassı kazalarındaki Redif Ordusu'na verilmek üzere Dersaadet'ten elbise ve silahlar gönderilmiştir. Ayrıca askerlerin moralini yükseltmek için İstanbul'dan iki adet muzika muallimi görevlendirilmiştir⁹³.

⁹⁰ BOA, HAT, 326/18983-K, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835); Muzaffer Çetin-İbrahim İmamoğlu, *Arşiv Belgeleri Işığında Tavaslı Osman Ağa*, Denizli 2018, s.135; Kaymakçı, *a.g.t.*, s.57-58.

⁹¹ Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri...", s.132.

⁹² MŞS 121, s.22b, (H. 7 Cemaziye'l-evvel 1250 / M. 11 Eylül 1834).

⁹³ Mehmet Zahit Yıldırım, "Jurnal Defterleri ve Jurnal Defterlerinde Mentеше Sancağı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, 5.43, (Ankara 2018), s.334.

Osmanlı ülkesinin tamamında teşkil edilecek olan “Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye” ordusu askerlerinin elbise, maaş, aylık, fes ve diğer levazimat masrafları için Mansûre Hazinesi kurulmuştur⁹⁴. Ancak bu hazineye rağmen Asâkir-i Mansûre Ordusu’nun masraflarını karşılamakta güçlük çeken devlet, Redif teşkilatının ihtiyaçlarını gidermek için de sıkıntılar yaşayacaktı. Redif askerinin tüfek, kılıç ve palaska gibi ihtiyaçları hariç, Mansûre askerine ¼’i oranında ödenecek maaşın ve aylıkların her sene verilecek fesin ve iki senede bir verilecek elbise masraflarının halktan toplanacak paralarla karşılanması istenmiştir. Bu masrafların bir tür avarız vergisi olan “*iane-i cihâdiye*” adı ile toplanmasına karar verilmiştir. Bu vergi toplanırken “*avarız hanesi*” esas alınmamış, onun yerine yılda iki taksit olmak üzere “*Ruz-ı Hızır*” ve “*Ruz-ı Kasım*” aylarında her kazanın tahammül ve kudretine göre vergi alınmasına karar verilmiştir⁹⁵. Liva ve kazalardan toplanacak vergi bölge halkının ekonomik gücüne göre alınıp kayıt altında tutulacak sonrasında İstanbul’a gönderilerek Mansûre Hazinesi’ne teslim edilecek ve Redif-i Mansûre zimmeti defterine yazılacaktır. Her bölgenin mutasarrıfı, mütesellimi ve voyvodasının sarrafı, verginin ödenmesi hususunda kefil olacak ve sarrafların vergileri zamanında teslim etmesine özen gösterilecektir. Vergi toplanırken gelir seviyesi düşük olan gruba eziyet edilmeyecektir. Ruz-ı Kasım ve Ruz-ı Hızır mevsimlerinde 6 ayda bir toplanıp tevzi defterlerine yazılan vergilerin haricinde başka bir isim ile vergi toplanması yasaklanmıştır. Menteşe Sancağından toplanan askerler için kazaların hissesine altı aylık 125.000 kuruş (125 kese) düşmüştür. H. 1249/ M. 1834 senesine mahsuben toplanacak bu verginin yarısı H. 1250 Ruz-ı Kasım’da diğer yarısı ise H. 1251 Ruz-ı Hızır’da toplanacaktır⁹⁶. Bu verginin ilk ve ikinci taksiti olan 31.250 kuruşu kazalara dağıtılmış⁹⁷ ve aynı vergi miktarları ile 62.500 kuruşun Ruz-ı Hızır’ında tamamlanmasına karar verilmiştir⁹⁸.

⁹⁴ Çadırcı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatı’nın Kuruluşu”, s.36.

⁹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi “İâne-i Cihâdiye”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.145-149.

⁹⁶ *MŞS 121*, s.23a-23b, (H. Evahir-i Rebiu’l-evvel 1250 / M. 28 Temmuz-5 Ağustos 1834); Verginin ilk taksiti Kasım 1834’te, ikinci taksiti ise Mayıs 1835 tarihinde ödenecektir. *MŞS 121*, s.8b, (H. Evasıt Cemaziye’l-ahir 1251 / M. 4-13 Ekim 1835).

⁹⁷ *MŞS 121*, s.39a, (H. 15 Şevval 1250 / M. 14 Şubat 1835); *MŞS 121*, s.8a, (H. 23 Receb 1251 / M. 14 Kasım 1835); *MŞS 121*, s.2b, (H. 21 Muharrem 1251 / M. 19 Mayıs 1835); Toplanan bu tutarın tamamı Tavahşi Osman Ağa’nın sarrafı tarafından Redif-i Mansure Hazinesi’ne teslim olunmuştur. *BOA. Cendet. Maliye (C. ML-), 213-8785*, (H. Gurre-i M 1251 / M. 29 Nisan 1835).

⁹⁸ *MŞS 121*, s.13a, (H. 23 Rebiu’l-ahir 1252 / M. 7 Ağustos 1836); Her ne kadar başka isimler altında vergi toplamak yasaklanmış olsa da ülkenin bazı bölgelerinde bu uygulanmamış ve farklı vergilendirmeler ile halktan fazla para alınmıştır. Bu durumun önüne geçmek için bir ferman yayınlanmış ve Menteşe Sancağı’nda da böyle bir hadisenin gerçekleşmemesi istenmiştir. *MŞS 121*, s.6a, (H. 28 Rebiu’l-evvel 1251 / M. 24 Temmuz 1835).

Tablo 10: *Menteşe Sancağından Redif ordusu için toplanacak iane-i cihâdiye vergisinin ilk taksitinin Ruz-ı Kasım'da toplanan miktarı ve kazalara dağılımı.*

Kaza	Kuruş	Kaza	Kuruş
Tavas	4062,5	Mesevli	1000
Subıca	2219	Tarahya	844
Milas	2031	Ula	844
Köyceğiz	1875	Ağırdoş	781
Meğri	1875	Kerme	750
Pınaz	1875	Yerkesik	750
Saruluz	1718,5	Mazon	687,5
Mandalyat	1562,5	Girenis	562,5
Bozöyük	1312,5	Karaâbâd	562,5
Eşen	1312,5	Gökâbâd	468,5
Muğla	1250	Üzümlü	312,5
Dadya	1187,5	Eskihisar	219
Döğer	1187,5	Toplam	31250

Denizli hassından 300 redif askerinin masrafları için Denizli hassı kazalarından toplanacak vergi 100.000 kuruş olarak belirlenmiştir⁹⁹.

1836 yılında Redif teşkilatında düzenleme yapılmış ve Redif ordusunun masrafları artmıştır. Bu sebeple iane-i cihâdiye vergisine zam yapılmıştır. Mentеше Sancağı ve Denizli hassı kazaları iane-i cihâdiyesi üzerine yapılan ilave % 40 oranında olmuştur¹⁰⁰. Buna göre Denizli hassı 40.000, Mentеше Sancağı ise 25.000 kuruş zamlı vergi verecek, Denizli hassından 140.000, Mentеше Sancağından 87.500 kuruş iane-i cihâdiye bedeli alınacaktır. Ancak iane-i cihâdiye bedeli bölge halkının hane sayısına yerine, kudretine göre alınması gerekirken bu durum layıkıyla gözetilmemiştir. Bunun üzerine yapılan düzenleme ile Denizli hassına yapılan 40.000 kuruşluk zammın Mentеше Sancağından alınacak 87.500 kuruşun üzerine ilave edilmesine karar verilmiştir¹⁰¹. Buna göre Ruz-ı Kasım ve Ruz-ı Hızır aylarında Mentеше Sancağından toplanacak 127.500 kuruşluk iane-i cihâdiye vergisinin kazalara düşen hisse miktarı şu şekildedir¹⁰²:

⁹⁹ MŞS 120, s.10b-11a, (H. Evahir Zilkade 1252 / M. 27 Şubat-8 Mart 1837); BOA., HAT, 1040/43054, (H. 29 Zilhicce 1252 / M. 6 Nisan 1837).

¹⁰⁰ Kütükoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılama...", s.152.

¹⁰¹ MŞS 120, s.10b-11a, (H. Evahir Zilkade 1252 / M. 27 Şubat-8 Mart 1837); BOA., HAT, 1040/43054, (H. 29 Zilhicce 1252 / M. 6 Nisan 1837).

¹⁰² MŞS 120, s.19a, (Nisan 1837).

Tablo 11: *Menteşe Sancağından Redif ordusu için 1836 senesinde toplanacak iane-i cihadiye vergisinin zamlı baliyle Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı Kasım'da toplanan miktarı ve kazalara dağılımı.*

Kaza	Kuruş	Kaza	Kuruş
Tavas	16575	Mesevli	4080
Subıca	9052	Tarahya	3442,5
Milas	8160	Ula	3442,5
Köyceğiz	7650	Ağirdos	3187,5
Meğri	7650	Kerme	3060
Pırnaz	7650	Yerkesik	3060
Saruluz	7012,5	Mazon	2805
Mandalyat	6375	Girenis	2295
Bozöyük	5355	Karaâbâd	2295
Eşen	5355	Gökâbâd	1912,5
Muğla	5100	Üzümlü	1275
Dadya	4845	Eskihisar	1020
Döğer	4845	Toplam	127.500

İane vergisinin yanı sıra askerlerin yeme-içme masrafı olarak bilinen mekulat masrafları da bölge halkından karşılanmıştır. 14 Eylül 1834-28 Nisan 1835 tarihleri arasındaki 7,5 aylık süre zarfında Asâkir-i Mansûre ve Redif-i Mansûre askerleri için Mentеше Sancağından alınacak mekulat masrafları bedeli 116.279 kuruştur¹⁰³:

Tablo 12: *Menteşe Sancağından ordu için 1834-1835 senesinde toplanacak mekulat bedelinin miktarı ve kazalara dağılımı.*

Kaza	Kuruş	Kaza	Kuruş
Tavas	15103	Mesevli	3818
Subıca	8249	Tarahya	3137
Milas	7552	Ula	3137
Köyceğiz	6971	Ağirdos	2905
Meğri	6971	Kerme	2789
Pırnaz	6971	Yerkesik	2789
Saruluz	6390	Mazon	2556
Mandalyat	5809	Girenis	2091
Bozöyük	4877	Karaâbâd	2091
Eşen	4877	Gökâbâd	1743
Muğla	4647	Üzümlü	1162
Dadya	4415	Eskihisar	814
Döğer	4415	Toplam	116.279

¹⁰³ MŞS 121, s.3b, (H. 23 Muharrem 1251 / M. 21 Mayıs 1835).

Balıkesir'de 75.000 top abadan imal edilen Asâkir-i Muntazama ordusunun elbisesi için her yıl Ağustos ayında Mentеше Sancağından 20.000 vukkıyye kırkma yün toplanmaktaydı. Ordunun elbise ihtiyacının acilen giderilmesi için yünlerin 1835 senesinin vergisi üzerinden hesap edilmek şartıyla eski fiyatı üzerinden satın alınması ve hızlıca Balıkesir'e gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁴. Buna göre Mentеше Sancağı kazalarından toplanan kırkma yünün dağılımı şu şekildeydi¹⁰⁵:

Tablo 13: Mentеше Sancağından ordu için 1835 senesinde toplanacak kırkma yünün miktarı ve kazalara dağılımı.

Kaza	Yün miktarı/Kıyye	Kaza	Yün miktarı/Kıyye
Tavas	2600	Mesevli	640
Subıca	1420	Tarahya	540
Milas	1280	Ula	540
Köyceğiz	1200	Ağirdos	500
Meğri	1200	Kerme	480
Pırnaz	1200	Yerkesik	480
Saruluz	1100	Mazon	440
Mandalyat	1000	Girenis	360
Bozöyük	840	Karaâbâd	360
Eşen	840	Gökâbâd	300
Muğla	800	Üzümlü	200
Dadya	760	Eskihisar	160
Döğer	760	Toplam	20.000

Menteşe Sancağının kazalarına taksim edilip satın alınan 20.000 kıyye yün Balıkesir'e gönderilmiş ancak bu yün yeterli gelmemiş ve aynı fiyatlar ile aynı miktarda ikinci kez yün alınmıştır¹⁰⁶. Ancak Mentеше Sancağından ikinci kez alınıp Balıkesir'e gönderilen 20.000 kıyye yün bu sefer aba imaline yaramamış ve alıkonulmuştur. Saruhan mütesellimi bu yünlerin redif askeri için üreteceği kilim için uygun olduğunu belirtmiş ve Mansûre defterdarı bu gelişmeyi Babıralı'ye iletmıştır. Bu isteğe olumlu yanıt verilmiş Mentеше'den alınan yünlerin Saruhan'a nakline, aba için gerekli yünlerin ise Mentеше Sancağı yerine diğer mahallerden alınmasına karar verilmiştir¹⁰⁷.

Redif-i Mansûre Ordusu kurulduktan sonra asker sayısının hızlıca artması için uğraşılmış ve Mart 1835'te Mentеше Sancağından 744 nefer alınmasına karar

¹⁰⁴ MŞS 121, s.5a, (H. 29 Zilhicce 1250 / M. 28 Nisan 1835).

¹⁰⁵ MŞS 121, s.5a, (H. 29 Safer 1251 / M. 26 Haziran 1835).

¹⁰⁶ MŞS 121, s.14b, (Tarihsiz).

¹⁰⁷ BOA., HAT, 320/18774, (H. 29 Zilhicce 1252 / M. 6 Nisan 1837).

verilmiştir. Redif-i Mansûre taburlarına alınan askerler yürürlükte olan kanunname gereği kendi liva ve kazalarında hem kendi işleriyle meşgul olacak hem de kabiliyetleri ölçüsünde tâlim yapacaklardı. Her ne kadar redif askerleri muvazzaf ordu olan Asâkir-i Mansûre-i Şahane ordusunun asli askeri olmak için istenmemiş olsa da Menteşe Sancağından alınacak askerlerin asker noksanlığı sebebiyle muvazzaf orduda görev yapması istenmiş ve bu askerler İstanbul'a çağırılmıştır. Serasker Hüsrev Paşa İstanbul'a gidecek askerlerin zahmet çekmemeleri için kış ayları yerine ilkbahar ayında gelmelerini istemiştir. Ayrıca asker olarak yazılanların çocuk yaşta olmaması, genç, güçlü ve kuvvetli olması gerektiği hatırlatılarak askerlerin vakit kaybetmeden İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Buna göre Tavas 119, Milas 96, Subıca 56, Bozüyük 52, Köyceğiz 52, Muğla 44, Mandalyat 33, Eşen 30, Mesevli 24, Pırnaz 24, Saruluz 21, Dadya 20, Meğri 20, Ula 20, Bodrum 18, Mazon 18, Ağirdos 16, Tarahiye 14, Yerkesik 13, Döğer 10, Kerme 10, Geranis 9, Gökâbâd 7, Eskihisar 5, Üzümlü 5 nefer ile Mansûre Ordusu'na katkı verecektir¹⁰⁸.

Dörder bölükten oluşan redif taburlarında ilk etapta 1.308 nefer bulunmakta olup, her bölüğün ilk üç onbaşısına 28, diğer dokuz onbaşısına 27'şer nefer düşmekteydi. Fakat Şubat 1835'te alınan bir karar ile 108 kişi olan topçular, 1.426 sayısına dâhil edildiğinden nefer sayısı 1.200'e indirilmiş ve her onbaşıya 25 nefer verilmiştir¹⁰⁹. Ancak topçu eğitiminin taşrada yapılmasının zor olması yüzünden taşradan alınacak topçuların eğitimi Tophane-i Amire'de gerçekleştirilecek ve eğitimini tamamlayan topçu neferi taburuna sevk edilecektir. 1835 tarihinde Menteşe Sancağı ve Denizli hassından topçuluğa elverişli 108 neferin Tophane-i Amire'de eğitilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Ancak sicillerde hangi kazadan ne kadar asker yazıldığı belirtilmemiştir¹¹⁰.

Redif-i Mansûre Ordusu kurulduktan sonra düzenlemeler yapılmış olsa da istenilen neticeler elde edilememiştir. Hüsrev Paşa daha önce Prusya Londwehr (Redif) teşkilatı ile ilgili kitaplar tercüme ettirerek bu teşkilatın Osmanlı Ordusu üzerinde tatbik edilmesini arzulamıştır. Bu sebeple Serasker Hüsrev Paşa o dönem seyahat amacı ile ülkede bulunan Prusya Ordusu subaylarından Yüzbaşı Helmuth Von Moltke'nin¹¹¹ Redif ordusu ile ilgili görüşlerine başvurmuş ve

¹⁰⁸ *MŞS 121*, s.41a-41b, (H. 19 Zilkade 1250 / M. 19 Mart 1835).

¹⁰⁹ Kütükoğlu, "Sultan Mahmud Devri...", s.135.

¹¹⁰ *MŞS 121*, s.8b, (H. Evail Rebiu'l-ahir 1251-M. 27 Temmuz-5 Ağustos 1835).

¹¹¹ Helmuth Von Moltke, Prusyalı bir subay olup, Silistre ve Varna taraflarında cereyan eden 1827-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'un olası Rus işgaline karşı Maslak civarında alınacak savunma önlemlerini tespit etmeye çalışırken görevliler tarafından fark edilerek Sultan II. Mahmud'a takdim edilmiştir. Sultan II. Mahmud ile yaptığı görüşmede Rus yenilgisinin yeni askerlik mesleğine dair olan noksanlıklardan kaynaklandığını söylemiştir. Bunun üzerine Moltke'den Osmanlı ordusunda görev alması ve ordunun Avrupaî tarzda eğitimine katkı vermesi teklif edilmiştir. Prusya Kralı III. Wilhelm, diğer iki subayla birlikte Yüzbaşı Moltke'nin Osmanlı hizmetinde görev almasına müsaade etmiştir. Piyade ve süvari sınıflarının talim ve eğitiminde görev almıştır. Kabiliyetli Osmanlı subaylarının Viyana, Paris, Berlin ve Londra'ya göndermek suretiyle

Moltke de bir layiha kaleme almıştır. Sonraki süreçte de redif ordusunda birtakım yenilikler yapılmıştır¹¹². 1836'da yapılan ilk yenilik münâvebe usulünün getirilmesi olmuştur. Daha önce tâlimler sancak merkezlerinde ilk ve sonbahar aylarında iki kez yapılmakta ve bu tâlimlere o sancağa bağlı tüm taburlar katılmaktaydı. Ancak tâlimlerin bahar mevsimlerinde yapılması çiftçilik ile uğraşan ahaliyi zor duruma düşürmekteydi. Bu uygulama yerine yapılan düzenleme ile münâvebe usulü benimsenerek tâlim sayısı bire indirilmiştir. Buna göre; dörder bölükten müteşekkil olan taburların her bölüğü sırası ile sancak merkezine tâlim yapmaya gidecek ve merkezde üçer ay tâlim yapacaktır. Askerlerin şehir merkezinde üçer ay kalması ve tâlim görmesi ile şehir merkezinde sürekli asker bulunacak, askerler daha iyi eğitim alacak ve tarım aksamayacaktır. Sancak merkezinde sürekli olarak asker kalacağı için redif askerleri için kışlalar inşa edilecektir¹¹³. Münâvebeye gelen redif askerleri karakol hizmeti gibi görevlerde kullanılacak, bunların maaşı yine Mansûre Hazinesi'nden karşılanacaktır¹¹⁴.

Redif ordusunun subay ve neferleri için Nisan 1836 tarihinde maaş ödemesi yapılmıştı. Tevziat defterindeki bilgilere göre Menteşe Sancağı ve Denizli hassı kazalarından tertip edilen 1422 nefer için 8317,5 kuruş gönderilmiş ve bunun 8202,5 kuruşu maaş olarak dağıtılmış iken kalan 115 kuruş ve ilgili tevziat evrakı Redif-i Mansure Hazinesi'ne gönderilmiştir¹¹⁵. Yine aynı birliklere Kasım 1836 tarihinde bir kez daha maaş ödemesi yapılmıştı. Bu ödeme de Menteşe taburundaki asker sayısına ilişkin ayrıntı verilmişti. Menteşe Sancağı ve Denizli hassı kazalarından tertip edilen Menteşe taburu 4 bölüktü. Her bölükte 12 manga mevcut olup, bir mangada ise 25 nefer vardı. Dolayısıyla bir bölükte 300 nefer olup, 4 bölükte 1200 nefer asker eğitim görüyordu. Yine Menteşe taburunda onbaşı, topçu ve tüfek tamircisi neferlerin yanında dört topçu birliği mevcuttu. Bunlar ise 219 neferdi. Dolayısıyla Menteşe taburu 1419 neferden meydana getirilmişti. Bunların tamamına ödenen maaşın miktarı ise 8340 kuruştur¹¹⁶.

askerlik mesleğinin en ince ayrıntılarına kadar öğrenmelerine gayret etmiştir. Mehmet Talat, "Yeniçeriliğin İlgasının Yüzüncü Senesi, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ve Moltke", *Yeni Mecma, Cild: 4, Sayı: 80*, (15 Temmuz 1923), s.289-291; Osmanlı ordusunda yabancı subay ve uzmanların görevlendirilmesine dair bkz. Yüksel Çelik, "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 19*, (İstanbul 2008), s.87-118.

¹¹²Kütükoğlu, "Sultan Mahmud Devri...", s.139-140; Bolat, *a.g.t.*, s.29-30; Heinzelmann ise 1836 yılından sonra redif teşkilatında yapılan değişikliklerde Moltke'nin etkisinin saptanmadığını, Prusya'daki "Londwher" organizasyonu ile redif teşkilatı arasındaki bağlantının da sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bk. Heinzelmann, *a.g.e.*, s.84.

¹¹³ Kütükoğlu, "Sultan Mahmud Devri...", s.140; Bolat, *a.g.t.*, s.30; Heinzelmann, *a.g.e.*, s.81.

¹¹⁴ *MŞS 120*, s.15b-16b, (Tarihsiz).

¹¹⁵ *BOA., C. AS, 628 / 26516*, (H. 5 R 1252 / M. 20 Temmuz 1836).

¹¹⁶ *BOA., Başmuhasebe Kalemi, Asâkir-i Mansûre Defterleri (D.ASM.d.)*, 39163, (H. 30 Receb 1252 / M. 10 Kasım 1836).

Münâvebe usulünün benimsenmesinin ardından reformlara devam edilmiş ve Ağustos 1836'da II. Mahmud'un başkanlığında toplanan Meclis-i Şura'da, Redif teşkilatının kurulduğu sancakların uygun bir biçimde belirli merkezlere yeniden bağlanması düşünülmüştür. Bu teori 2 Eylül 1836'da pratiğe dökülerek uygulama aşamasına geçilmiştir. Böylelikle Osmanlı'daki idarî teşkilatlanmasında değişikliğe gidilerek sancaklar birleştirilmiş ve müşirlikler oluşturulmuştur¹¹⁷. Müşirliklere atanacak kişiler kaza ve sancaklarda görev yapacak memurların seçiminden, azlinden ve tayin işlemlerinden sorumlu olmuştur. Ayrıca Müşirler Mansûre Hazinesi'ne teslim edilmek üzere ordunun masrafları için bölge halkının kudretine göre adaletli şekilde vergiyi toplamak ile mükellef tutulmuşlardır. Bu düzenlemelere istinaden Menteşe, Sığla, Saruhan ve Aydın sancakları Aydın sancağı altında toplanıp Yakup Paşa'nın uhdesine verilerek "*Eyalet-i Aydın Müşirliği*" teşkil edilmiş¹¹⁸ ve buralardaki redif taburu askerleri üçe ayrılıp, küçük ve büyük subaylar birer derece terfi ettirilmiştir¹¹⁹.

Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe sancaklarının Yakup Paşa'nın uhdesine verilmesinden sonra yapılan yeni sayım ve düzenlemelerde Redif-i Mansure askerinin masrafı için hazineye gönderilecek senelik vergilerine zam yapılarak fazladan 2100 kese (1.050.000 kuruş) istenmiştir. Ancak Menteşe Sancağının 100.000 kuruştan fazla ödemeye gücünün yetmediği ifade edilmişti. Bu paranın ise Sancak Mütesellimi Osman Ağa'nın emlak ve diğer gelirlerinden alınmasına karar verilmiştir. Osman Ağa'ya gönderilen emirde Redif ordusu için fazladan 100.000 kuruşu Redif-i Mansure hazinesine göndermesi bildirilmiştir¹²⁰.

Münâvebe usulünün benimsenmesi ile birlikte sancak merkezinde sürekli olarak asker kalacağı için Aydın'da da bir taburluk kışanının inşa edilmeye

¹¹⁷ Hüdavendigâr Müşirliği adı altında; Hüdavendigâr (Bursa) merkezi, Kocaeli, Bolu, Karesi, Eskişehir sancakları birleştirilmiş ve müşirliğe "*Müşir-i Asâkir-i Hassa Şabanî*" olan Ahmed Fevzi Paşa getirilmiştir. Kütahya ve Karahisar-ı Sahip sancakları "*Feriklik*" adıyla bu müşirliğe bağlanmış ve mutasarrıf Hafız Paşa buralara ferik olarak tayin edilmiştir. Redif-i Mansure Konya Müşirliği unvanı ile Konya, Akşehir, Beyşehir, İçel, Niğde, Aksaray sancakları birleştirilmiş ve müşirliğe Karaman valisi Hacı Ali Paşa getirilmiştir. Teke, Hamid sancakları ile "*Türkmen Hassı*" da "*Redif-i Mansure Konya Ferikliği*" unvanı ile Konya müşirliğine bağlı olarak Antalya muhafızı Hacı Osman Paşa'ya bırakılmıştır. Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği, Erzurum, Van, Bayezit sancaklarından teşkil edilmiş ve Esat Paşa Müşir olarak belirlenmiştir. Çıldır ve Kars eyaletleri Feriklik olarak Erzurum müşirliğine bağlanmış, buralarda ise mutasarrıf Ahmet Paşa ferikliğe getirilmiştir. Edirne Müşirliği adı ile Edirne'nin eski kazaları ile Çirmen sancağı, Yanbolu, Nahiye-i Yanbolu, Kızanlık-ı Çıpan, Yeni ve Eski Zağra, Filibe, Pazarcık kazaları birleştirilmiş ve müşirliğe Mustafa Nuri Paşa atanmıştır. Kayseri, Bozok, Kırşehir sancakları ile yeni il voyvodalığı "*Maden-i Hümayun ve Has kazaları*" oldukları için bağımsız bir feriklik olarak düşünülmüş ve ileride uygun birinin atanacağı kararlaştırılmıştır. Menteşe, Sığla, Aydın ve Saruhan sancakları birleştirilip "*Aydın Redif Müşirliği*" altında Yakup Paşa'nın uhdesine bırakılmıştır. Bk. Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu", s.37-38.

¹¹⁸ *MŞS* 120, s.15b-16b. (Tarihsiz).

¹¹⁹ *BOA*, *C. AS*, 566/23761, (H. 25 Cemaziye'l-ahir 1252 / M. 7 Ekim 1836).

¹²⁰ *BOA*, *HAT*, 333 / 19123-A-B, (H. 13 Za 1252 / M. 19 Şubat 1837).

başlanmıştır¹²¹. Kışlanın bitmesinin ardından Saruhan, Sığla, Menteşe bölüklerinin münâvebelerini gerçekleştirmek için Aydın'daki kışlaya gitmesine karar verilmiştir¹²². Müşir Yakup Paşa hızlıca işe koyularak Menteşe ve Sığla (İzmir) sancaklarından redif askerlerini yazmaya başladığını, yakın zamanda Aydın sancağında asker yazımının gerçekleştirileceğini, Saruhan sancağında yazımı biten nefer ve zabitlerin Manisa'da bir araya getireceğini Seraskerliğe bildirmiştir¹²³. Yakup Paşa, redif askeri olarak yazacağı kişilerin askerliğe uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla yanına bir hekim, 20-25 kadar adamını ve tâlim yapmayı bilen subaylarını alarak, eyaletin merkezi Aydın'dan hareket etmiş, sonrasında Saruhan, Menteşe, Sığla ve İzmir'e giderek güzide ve tüvânâ olan redif askerlerini belirlemiştir. Fermana uygun olarak halka yük olmamış ve bütün masrafları kendisi karşılamıştır¹²⁴. Nitekim Yakup Paşa Menteşe Sancağının merkezi Muğla'ya geldiğinde işe yarayacak zabıt ve neferleri tespit ettiği, redif askerlerinin celp ve muayenesini tamamlayıp defteri düzenlediği Muğla kadısı Mustafa Enis Bey¹²⁵ ve Menteşe Sancağı ahalisinden 60 kişi tarafından bildirilmiştir¹²⁶. Aslında Yakup Paşa'nın öncesinde Menteşe mütesellimi olan Tavaslı Osman Ağa, Menteşe Sancağı, Tavas kazası ve Denizli hasası kazalarının 1836 yılında tahririni yaptırmaktaydı. Ancak bu tahrirde birtakım aksilikler yaşanmış ve sayım tamamlanamamıştı. Tavaslı Osman Ağa, Nisan 1836'da tertip olunan redif taburlarının zabitleri ile birlikte yeniden tahrir edilmesi gerektiğini, bu iş için yerel hanedan ve kişizadelerin uygun olacağını ve Mehmed Ali Ağa'nın bu durumu layıkıyla yapacağını II. Mahmud'a arz etmişti¹²⁷. Bu istek Padişah tarafından onaylanmış ve Yakup Paşa, Tavaslı Osman Ağa döneminde yeniden başlatılan tahriri Mart 1837'de tamamlamıştır. Bu tahriri tamamlayan Miralay Mehmet, ölen, kaçan ve yeniden redif ordusuna yazılacak kişilerin adlarını ve eşkâllerini belirlemiştir¹²⁸.

¹²¹ BOA., HAT, 1418/58003, (H. 29 Zilhicce 1252 / M. 6 Nisan 1837).

¹²² BOA., HAT, 318/18693, (H. 29 Zilhicce 1253 / M. 26 Mart 1838).

¹²³ BOA., HAT, 333/19129-A, (H. 5 Şaban 1252 / M. 15 Kasım 1836).

¹²⁴ BOA., HAT, 330/19081-H, (H. 23 Zilhicce 1252 / M. 31 Mart 1837).

¹²⁵ BOA., HAT, 330/19081-D, (H. 11 Zilkade 1252 / M. 17 Şubat 1837).

¹²⁶ BOA., HAT, 330/19081-C, (H. 29 Zilhicce 1252 / M. 6 Nisan 1837).

¹²⁷ BOA., HAT, 1259/48677-A, (H. 29 Zilhicce 1251 / M. 16 Nisan 1836).

¹²⁸ BOA., C. AS, 674/28323, (H. 2 S 53 / M. 8 Mayıs 1837).

Tablo 14: *Menteşe Sancağıyla Denizli hasası kazalarından mürettib Redif Mansûre taburu neferinden noksan olanların yerine yeniden tabir olunan kişilerin isimleri ve eşkâlleri şu şekildedir:*¹²⁹

Bölük 1 / Hassa 7 / Nefer 25 Mandalıyat kazasına tabi Sağır-i Kaya karyesinde sakın Yaylacı oğlu orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı Mehmed veled-i Halil, sinn: 23 28 Ra 52 / 13 Temmuz 1836	Bölük 1 / Hassa 8 / Nefer 25 Mandalıyat kazasına tabi Oran/Ören karyesinde Çıkrıkçı oğlu orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı, kumral bıyıklı Ali veled-i Ali sinn: 25 28 Ra 52 / 13 Temmuz 1836
Bölük 1/ Hassa 11 / Nefer 25 Saruluz kazasında Büyük Akçaalan karyesinde sakın uzun boylu, ela gözlü, açık kaşlı, ter bıyıklı İbrahim veled-i Hacı Hasan sinn: 24 29 Ra 52 / 14 Temmuz 1836	Bölük 1 / Hassa 7 / Nefer 25 Meğri kazasında Karaçulha karyesinde sakın orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı, kumral bıyıklı Bekir veled-i Mehmed 25 Ra 52 / 10 Temmuz 1836
Bölük 4 / Hassa 12 / Nefer 20 Buldan kazasında Gönay karyesinde sakın orta boylu, kara gözlü, açık kaşlı, sakalı bıyığı olmayan Ali veled-i Ahmed sinn: 25 Selh Ra 52 / 15 Temmuz 1836	Bölük 4 / Hassa 12 / Nefer 25 Buldan kazasına tabi Gönay karyesinde sakın orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı, kara bıyıklı Mustafa veled-i Süleyman sinn: 24 28 Ra 52 / 13 Temmuz 1836

Tablo 15: *Menteşe Sancağıyla Denizli hasası kazalarından mürettib Redif Mansûre taburu neferinden Eylül 1836 tarihinde bir ay zarfında gerçekleşen ölüm ve firariler*¹³⁰:

Bölük 1 / Hassa 4 / Nefer 15 Fırar Subıca kazasında Halil Beğli karyesinde uzun boylu, açık kaşlı, şabb-ı emred (sakalı bıyığı çıkmamış) Mehmed veled-i İbrahim sinn: 25 3 C 52 / 15 Eylül 1836	Bölük 1 / Hassa 11 / Nefer 6 Fırar Saruluz kazasında Karaâbâd karyesinde orta boylu, kara gözlü, çatık kaşlı, ter bıyıklı Hüseyin veled-i Ahmed sinn: 23 4 C 52 / 16 Eylül 1836
Bölük 1 / Hassa 12 / Nefer 11 Ölüm Saruluz kazasına tabi Sandıma karyesinde Koca Hüseyin oğlu uzun boylu, mavi gözlü, kara bıyıklı Mustafa veled-i Hüseyin sinn: 24 7 C 52 / 19 Eylül 1836	Bölük 1 / Hassa 12 Ölüm Saruluz kazasında Sandıma karyesinde Mustafa oğlu uzun boylu, kara gözlü, çatık kaşlı, şabb-ı emred Mustafa veled-i İbrahim sinn: 23 17 C 52 / 29 Eylül 1836
Bölük 1 / Hassa 12 / Nefer 13 Ölüm Saruluz kazasına tabi Karakaya karyesinde sakın Abdurrahman oğlu uzun boylu, kara gözlü, çatık kaşlı Mustafa veled-i Osman sinn: 24 7 C 52 / 19 Eylül 1836	Bölük 1 / Hassa 8 / Nefer 23 Mücedded Saruluz kazasına tabi Bilan karyesinde sakın orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı, ter bıyıklı Hüseyin veled-i Ali sinn: 25 28 C 52 / 10 Ekim 1836
Nefer-i tertip 4 Fırar Muğla kazasında Muslihiddin mahallesinde sakın Hacı Ağa oğlu orta boylu, çakır gözlü, açık kaşlı, şabb-ı emred Süleyman veled-i Osman sinn: 17 4 C 52 / 16 Eylül 1836	

¹²⁹ BOA. C. AS, 674/28323-1.

¹³⁰ BOA., C. AS, 674/28323-2, (H. Selh Cemaziye'l-ahir 1252 / M. 11 Ekim 1836).

Aydın Eyaleti Müşiri Yakup Paşa, sorumluluk bölgesindeki Redif ordusunun geliştirilmesi için binbaşı ve ağaların tayin edilmesini istemişti. Bu bağlamda olmak üzere Sığla, Aydın, Saruhan ve Menteşe sancakları alaylarına asakir-i hassa alay zabitlerinden atama yapılmasına karar verildi. Menteşe Sancağında bulunan 4. Alaya Binbaşı Said Ağa, Sağ Kol Ağası Süleyman Ağa, Yüzbaşı Feyzullah Ağa ve Yüzbaşı Süleyman Ağa'nın tayin edilmesi Anadolu Seraskeri Mehmed Said tarafından uygun görüldü¹³¹. Yakup Paşa, Menteşe Sancağından teşkil edilen Redif ordusunun 1425 adet fes, 23 takım zabitan elbisesine, müzik takımlarına, pantolon ve nimtene (gömlek) ihtiyaç duyduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Asakir-i Redif masarifat-ı elbise ambarından fes, zabitan elbisesi ve müzik takımları gönderilirken diğer istenilen şeylerin Mütesellim Osman Ağa tarafından karşılanmasına karar verildi. Mütesellim Osman Ağa, Redif-i Asakir-i Mansûre alaylarının elbiselerinin teminine görevli Mübayacı Hacı Mustafa Ağa vasıtasıyla Filibe'deki abacı ustalarından 1350 adet pantolon (30 kuruş x 1350=40.500 kuruş) ve 1350 adet nimteni (17 kuruş-30 para x 1350=23.962 kuruş-20 para) 64.462 kuruş-30 para karşılığında satın alarak teslim etmiştir¹³².

Yakup Paşa'nın Redif ordusunun geliştirilmesi için yaptığı çalışmalardan sonra yerine Aydın Eyaleti Müşirliği'ne Ahmet Fethi Paşa atanmıştır. Buna istinaden 1837-1838 (H. 1253) yılında mütesellimlik, voyvodalık ve iltizamlarının tamamı Ahmet Fethi Paşa'ya ihale edilmiştir. Ancak daha sonra Ahmet Fethi Paşa'nın Paris'e büyükelçilik görevine atanması üzerine yerine eski Kaptan-ı Derya Mehmet Tahir Paşa atanmıştır. Mali açıdan herhangi bir karışıklık yaşanmaması için 1837 Mart'ından 1838 Şubat ayının bitimine kadar ihale edilen iltizamların tamamı Ahmet Fethi Paşa uhdesinde bırakılmıştır. Mehmet Tahir Paşa'dan ise mütesellim ve voyvodaların halka zulmetmesinin önüne geçmesi ve redif askerlerin tâlim işleri ile ilgilenmesi istenmiştir¹³³. 1839 yılında ise Aydın, Saruhan, Sığla ve Menteşe Sancağından toplanan semerat¹³⁴ ve temettuat vergilerinde fazlalık oluşmuştur. Bu fazlalığın redif masrafları için harcanmasına karar verilmiş ve bu meblağın önce Mansûre hazinesine oradan da redif hazinesine aktarılmasına karar verilmiştir¹³⁵.

¹³¹ BOA., HAT, 1334 / 52044, (H. 29 Z 1252 / M. 6 Nisan 1837).

¹³² BOA., C. AS, 485 / 20266, (H. 11 Ca 1253 / M. 13 Ağustos 1837).

¹³³ MŞS 121, s.8b, (H. Evasıt-ı Cemaziye'l-evvel 1254 / M. 2-11 Ağustos 1838); Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığla sancakları ile Menemen, Turgutlu ve Seferihisar-ı Çeşme kazalarının mali işleri 1252 Şubatı sonuna kadar Aydın Müşiri Yakup Paşa'ya havale edilmiş ve 1252 Ruz-ı Kasım ve 1253 Ruz-ı Hızır taksitleri için Sarraf Mikail'den borç senedi alınmıştır. Ancak Yakup Paşa'nın yerine Fethi Paşa atanınca 1253 Ruz-ı Hızır taksidinden dolayı artık borçlu olmayacağı için senedi iade edilmiştir. Bk. Kütükoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılama...", s.150, (34. Dipnot).

¹³⁴ Osmanlı Devleti'nin mülk, akar, toprak ve mukataalardan elde ettiği gelir ve hasılatı denirdi.

¹³⁵ BOA., HAT, 328/19058, (H. 29 Zilhicce 1254 / M. 15 Mart 1839).

Sonuç

Sultan II. Mahmud'un, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yeni bir ordu kurma teşebbüsünün sonucu önce Asakir-i Mansure-i Muhammediyye daha sonra ise Redif Ordusu teşkil edilmiştir. Sultan'ın amacı Avrupaî tarzda eğitim, silah ve teçhizata sahip askeri bir yapı oluşturmaktı. Bu amaca yönelik olarak eyalet, sancak ve kazalardan nefer yazımı yapıldığı gibi silah ve donatımı için gerekli olan parasal kaynağın da karşılanması istenmiştir. Bu bağlamda olmak üzere Menteşe Sancağından her iki ordu için de nefer yazımı yapıldığı gibi, sancak bazına düşen vergiler de nüfus ve ekonomik durumuna göre kazalar arasında paylaştırılmıştır. Bu hususta şer'iyye sicillerine yansımış pek çok kayıt mevcuttur. Sicillerde yer alan kayıtlara göre Menteşe Sancağında en fazla asker gönderen ve vergi veren kaza Tavas'tır. En az asker gönderip en az vergi veren yer ise Eskihisar kazası olmuştur. Genellikle sancaktan talep edilen nefer ve verginin toplanmasında herhangi bir sıkıntı yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Fakat zaman zaman Seraskerliğin istediği asker sayısı ile toplanan asker sayısı arasında çok az da olsa farklılıklar bulunmaktadır. Vergilerin ise Babıali'nin istediği tutarda tahsil edilmesine dikkat edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

a-T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)¹³⁶

Cevdet Askeriye, (C. AS.)

Cevdet Maliye (C. ML.)

Başmuhasebe Kalemî, Asâkir-i Mansûre Defterleri (D. ASM. d.)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

b-Muğla Şer'iye Sicilleri, (MŞS), No: 119-120-121.

2. Kitap, Makale, Tez ve Kaynak Eserler

AGOSTON, Gabor, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. Kahraman Şakul), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, ss.79-109.

AHMED LÛTFÎ EFENDÎ, *Vak'ânüvîs Ahmed Lâtîfî Efendi Tarihi, Cilt: 1*, YKY, İstanbul 1999.

AKÇA, Bayram, *Sosyal ve Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

BAYKARA, Tuncer, "Osmanlı Reformunun İlk Zamanları: Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve İlk Tatbikat", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10/1, s.1-11.

¹³⁶ Arşiv belgelerinin numaraları dipnotlarda verilmiştir.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- BOLAT, Cahide, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2000.
- ÇADIRCI, Musa, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatı'nın Kuruluşu", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.27-39.
- ÇADIRCI, Musa, "Redif Askeri Teşkilatı", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s.41-63.
- ÇADIRCI, Musa, "Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.85-100.
- ÇAKIN, Naci-Nafiz ORHON, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, Kısım 5, (1793-1908)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- ÇATALTEPE, Sipahi, "III. Selim Devri Askeri İslahatı Nizâm-ı Cedid Ordusu", *Osmanlı, C.7.*, (Edit. Güler Eren), Ankara 1999, s.241-249.
- ÇELİK, Yüksel, "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı: 19*, (İstanbul 2008), s.87-118.
- ÇELİK, Yüksel, "Serasker", *DİA, C.36*, İstanbul 2009, s.547-549.
- ÇETİN, Muzaffer, İbrahim İMAMOĞLU, *Arşiv Belgeleri Işığında Tavahş Osman Ağa*, Denizli 2018.
- DARKOT, Besim, "Menteşe", *İA., C.7.*, MEB., Ankara 1957, s.722-724.
- DENY, Jean, "Redif", *İA., C.9*, MEB., İstanbul 1964, s.666-668.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2008.
- ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, (Türkçesi: Ali Reşad), İstanbul 1999.
- ES'AD EFENDİ, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, (Haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2005.
- GÖK, Hayrullah, *Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.
- GÖKÇE, Evren, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)", *Social Sciences Research Journal, Vol.6, Issue, 4*, (December 2017), s.191-213.
- GÜL, Abdülkadir, "Eğin Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1734-1848)", *Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: XXV, Sayı:1*, (Temmuz 2010), s.231-252.
- HAFIZ Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun-Letaif-i Enderun 1812-1830*, (Çev. Cahit Kayra), Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

- HAYTA, Necdet-Uğur ÜNAL, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- HEINZELMANN, Tobias, *Cihâddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KAY, James Ellswort De, *1831-1832 Türkiye'sinden Görüntüler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Ankara 2009.
- KAYMAKÇI, Edanur, *Menteşe Redif Taburu ve Faaliyetleri*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2020.
- KELEŞ, Hamza, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kânûnnâmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.14, No:1, (Mart 2006), s.227-240.
- KURAN, Ercüment, "Sultan II. Mahmud'un ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Gerçekleştirdikleri Reformların Karşılıklı Tesirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, ss.107-111.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK, Ankara 2010.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarib Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul 1981-1982, s.127-158.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi "İâne-i Cihâdiye", *Birinci Askeri Tarib Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.145-167.
- LEVY, Avigdor, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army, 1826-1839", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 2, No.1 (Jan.1971), s.21-39.
- MADEN, Fahri *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)*, TTK, Ankara 2018.
- METE, Zekai, "Menteşe", *DİA*, C.29, Ankara 2004, s.150-152.
- MUSTAFA Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Cilt: III-IV*, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), TTK, Ankara 1992.
- ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dâir Askerî Lâhîyalar*, TTK, Ankara 2014.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye", *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.457-458.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Redif", *DİA*, C.34, İstanbul 2007, s.524-526.

- ÖZTÜRK, Mustafa, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusundan Emeklilik ve İhraç (1829-1840)”, *Birinci Askerî Tarîh Semineri Bildiriler 2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s.1-11.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Tarîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB., İstanbul 1993.
- REED, Howard Alexander, *The Destruction of the Janissaries by Sultan Mahmud II in June 1826*, Princeton University Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton 1951.
- SEZER, Hamiyet, “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması (1826-1827)”, *Tarîh Araştırmaları Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 30 (1997), s.215-238.
- SEZER, Hamiyet, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askerî-Sosyal Gelişmeler (1826-1827)”, *Yedinci Askerî Tarîh Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s.67-78.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*, TTK, Ankara 1999.
- SOYLUER, Serdal, “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağının İdari ve Nüfus Yapısı”, *ÇTTAD*, V-13 (2006-Güz), s.109-135.
- ŞEMSEDDİN Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Ebul Faruk Önal), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.
- MEHMET TALAT, “Yeniçeriliğin İlgasının Yüzüncü Senesi, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ve Moltke”, *Yeni Mecmua*, Cild: 4, Sayı: 80, (15 Temmuz 1923), s.289-291.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri, Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 3*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2015, s.133-162.
- UBUCİNİ, M. A., *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul 1998.
- UYAR, Mesut-Edward J. ERICKSON, *Osmanlı Askerî Tarîhi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Asâkir-i Mansûre'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadr-ı Âzâmin Takriri ve II. Mahmud'un Hatt-ı Hümayun”, *Bellekten*, XVIII / 70, (Ankara 1954), s.223-230.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yalık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK, Ankara 2010.
- ÜNAL, Osman, “Nizâmı Cedit ve Sekbâmı Cedit Denemeleri ile Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması”, *Yedinci Askerî Tarîh Semineri Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2001, s.139-155.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği 13-15inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarîhine Ait Tetkik*, (Çev. O.Ş. Gökyay), TTK, Ankara 1944.

- YARAMIŞ, Ahmet, “Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin Kurulması” *Türkler Ansiklopedisi*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.697-702.
- YEŞİL, Fatih, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.
- YILDIRIM, Mehmet Zahit, “Jurnal Defterleri ve Jurnal Defterlerinde Mentеше Sancağı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S.43, 2018, s. 319-336.
- YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.47-111.

TANZİMAT SONRASI MODERNLEŞME SÜRECİNDE SELANİK İNAS RÜŞDİYE MEKTEBİ

Thessaloniki İnas Rüşdiye School in the Modernization Process After Tanzimat

Mucize ÜNLÜ*
Arzu DÜNDAR**

Özet

Modernleşme yönünde birçok alanda yeniliklerin yapıldığı Tanzimat döneminde kızların eğitimi konusunda da birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 1838 yılında rüşdiye seviyesinde ilk okulların, 1859 yılında da ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesinin açılması bu alanda atılan önemli adımlardır. Bu döneme kadar yalnızca sıbyan mekteplerinde eğitim gören kız çocukları rüşdiyelerle birlikte daha iyi bir eğitim alma imkânı bulmuşlardır. Eğitim sistemi ve kurumların yapılandırılması adına önemli bir dönüm noktası olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde hem erkek hem de kız rüşdiyeleri konusuna detaylı bir şekilde yer verilmiş, Sultan II. Abdülhamit döneminde ise yapısal birtakım değişikliklerle birlikte bu okulların sayısı giderek artmıştır. Çalışmamızın amacı, İstanbul'dan sonra vilayetlerde açılan ilk kız rüşdiyelerinden biri olan Selanik İnas Rüşdiye Mektebinin kuruluşu, gelişim süreci, fiziki koşulları, personel ve öğrenci durumu, dersleri ve vilayet için önemini erişilebilen veriler ışığında inceleyerek Osmanlı'nın son döneminde kızların eğitimi konusunda yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Eğitim, İnas Rüşdiye Mektebi, Maarif Nizamnamesi.

Abstract

During the Tanzimat period, in which changes were made in many areas towards the direction of modernization, there were also some developments about the education of girls. The foundation of rüşdiye

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: munlu@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8263-5602.

** Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: arzu.dundar@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3532-0325.

Makale geliş tarihi: 26.09.2021 Makale kabul tarihi: 04.10.2021

schools in 1838 and for girls in 1859, the Cevri Kalfa Rüşdiye School for girls, are among the important steps taken in this area. Until this period, there were only sıbyan schools for girls, but with rüşdiye schools' girls had the opportunity to receive further education. The Regulation of Public Education, which is an important turning point for the educational system and institutions, the subject of both boys and girls rüşdiye schools was given in detail. During the reign of Abdülhamit, the number of these schools increased gradually with some structural changes.

The aim of our study is to examine the establishment and development of Thessaloniki Rüşdiye School for Girls, one of the first rüşdiyes opened in the provinces after Istanbul, as well as its physical conditions, staff and students, and the courses. Based on available information, the significance of Thessaloniki Rüşdiye School for Girls will be revealed for the province of Thessaloniki and hence the study is intended to contribute to studies on female education in the last period of the Ottoman Empire.

Keywords: Thessaloniki, Education, İnas Rüşdiye School, Maarif Nizamname.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar başlıca eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerdi. Medreselerde yalnızca erkek öğrenciler eğitim görürken, sıbyan mekteplerine küçük yaşlardaki kız ve erkek çocuklar devam etmekte ve 3-4 yıl kadar eğitim almaktaydılar¹. Sıbyan mekteplerinde Kur'an okuma, kısa namaz surelerinin ezberletilmesi ve namaz kılmanın öğretilmesi gibi temel dini bilgiler yüzeysel olarak verilir². Bu mekteplerde genellikle cami hocaları görev yapıyordu. Dini bilgisi iyi olan kadınlar da mahallelerde çocuklara ve kadınlara Kur'an okumayı ve bazı dini bilgileri öğretmekteydiler³. Bu eğitim sistemi Tanzimat'a kadar devam etmiş, dolayısıyla kızların eğitimi sıbyan mektepleriyle sınırlı kalmıştır. Sadece kadı, kazasker, müderris gibi üst düzey görevlilerin veya varlıklı ailelerin kızları özel hocalar tutularak daha iyi bir eğitim alma şansına sahip olabilmişlerdir⁴.

Eğitim sisteminin değişimi yönünde ilk adımlar II. Mahmut döneminde atılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda sıbyan mektepleri erkek çocukları için

¹ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001, s. 79.

² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt I, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977, ss. 82-83; Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XI, Ankara 2002, s. 446.

³ Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", *Milli Eğitim*, Sayı 143, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1999), s. 12.

⁴ Y. Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", s. 12.

zorunlu hale getirilirken, bu mekteplerin eksiklerini gidermek ve eğitim düzeyini yükseltmek için rüşdiyeler kurulmuştur. II. Mahmut, açılan mekteplerde çocuklar rüşt yaşına gelinceye kadar okuyacakları için bu okullara rüşdiye adını vermiştir⁵. Henüz adında rüşdiye ibaresi bulunmamakla beraber bu seviyedeki okulların ilk örnekleri 1838'de açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye'dir. Okulların açılmasındaki temel gaye ise bürokrasinin ihtiyaç duyduğu asgari seviyede bilgiye sahip memurlar yetiştirmektir⁶.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreçte eğitim sisteminin değişimi yönündeki adımlar hızlanmıştır. Fermanla, eğitim-öğretim reformundan bahsedilmemekle birlikte Sultan Abdülmecit 1845'te yayımladığı hatt-ı hümayunda reformların hızlandırılması ve cehaletin giderilmesi hususlarına vurgu yaparak bu konudaki başarıyı eğitim ile ilişkilendirmiştir⁷. Hatt-ı hümayunda ayrıca sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde düzenlemeler yapılacağı ve bir Darülfünun kurulacağı ifade edilmiştir. Bu süreçte kızların eğitimi konusu da gündeme gelmiştir⁸. 1846 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasının ardından rüşdiyelerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yeni sistemde eğitime geçilmesi konularında somut adımlar atılmıştır. Rüşdiye adıyla açılan ilk okul, 1847 yılında açılan Davud Paşa Rüşdiyesidir⁹. Bu tarihten sonra rüşdiyelerin sayısı giderek artmış, 1852'de İstanbul'da 12 olan rüşdiye sayısı 1874'te 18 olmuştur¹⁰.

Kız Rüşdiyeleri

İlk kız rüşdiyesi İstanbul Sultanahmet'te Ocak 1859'da açılmıştır. Cevri Kalfa (Usta) İnas Rüşdiyesi olarak adlandırılan bu okul Sultanahmet Kız Rüşdiyesi olarak da bilinmektedir¹¹. Mektep, II. Mahmut'u şehzade iken öldürülmekten kurtaran ve bu hizmetine karşılık haznedar ustası unvanı verilen Cevri Kalfa adına yaptırılmıştır¹². Maarif Nezareti'nce kızlar için de bir rüşdiye açılmasının uygun olacağı düşünüldüğünde sıbyan mektebi olarak kullanılan Cevri Usta Mektebinin kız rüşdiyesine dönüştürülmesine karar verilmiştir¹³.

⁵ O. Ergin, a.g.e, s. 384.

⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 8; O. Ergin, a.g.e, ss. 386-387.

⁷ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 68.

⁸ Y. Akyüz, a.g.m., s. 14.

⁹ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, s. 301; B. Kodaman, a.g.e., s. 92.

¹⁰ Y. Akyüz, a.g.e., s. 151.

¹¹ Y. Akyüz, a.g.m., s. 14.

¹² Semavi Eyice, "Cevri Kalfa Mektebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 461.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. J MKT. NZD. 287/97, 14 Muharrem 1276 (13 Ağustos 1859).

Eğitimin modernleştirilmesi ve kurumların yapılandırılması adına 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fransız eğitim anlayışının etkisiyle hazırlanan nizamname ile merkezde bulunan ve taşrada da açılması planlanan tüm okulların kapsayıcı bir kanun dahilinde birleştirilmesi hedeflenmiştir¹⁴. Nizamname hem erkek hem de kız rüşdiyeleriyle ilgili maddeler içermektedir. Buna göre 500 haneden fazla olan kasabalarda halkın dini inancına göre bir rüşdiye açılacak ve bu okulların her türlü masrafı vilayet maarif sandığından karşılanacaktır¹⁵. Hıristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığı kasabalarda hangi millet 100 haneden fazlaysa onlar için rüşdiye açılacaktır. Her rüşdiyeye talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen, bir mubassır ve bir de hademe tayin edilecektir. İki muallimin görevlendirildiği okullarda muallim-i evvel 800, muallim-i sani 500, mubassır 250 ve hademe 150 kuruş maaşla istihdam edilecektir¹⁶. Eğitim süresi 4 yıl olan bu okullarda eğitim Temmuz başına kadar devam edecektir. Derslerin bitimiyle birlikte on beş gün müzakereler, ardından on beş gün de imtihanlar yapılacaktır. İmtihanalardan sonra okul tatil edilip Ağustos'un yirmi üçüncü günü tekrar açılacaktır¹⁷. Müslümanlar için Ramazan'ın üçüncü haftasının sonundan Şevval'in birinci haftasının sonuna kadar on beş gün, Kurban Bayramı'nda bir hafta ayrıca Cuma ve cülus günleri tatildir. Gayrimüslimlerin ise özel günlerinden başka tatilleri yoktur¹⁸.

Nizamnamenin kız rüşdiyeleriyle ilgili maddesine göre; büyük şehirlerde halkı sırf Müslüman veya sırf Hıristiyan olan yerlerde tek kız rüşdiyesi olacak, ahalişi karışık olan yerlerde ise Hıristiyanlar için ayrı, Müslümanlar için ayrı birer rüşdiye yapılacaktır. Kız rüşdiyelerinde de eğitim süresi dört yıl olacaktır. Bu okullara sıbyan mektebi şهادetnamesi olan kızlar imtihansız alınacak, şهادetnamesi olmayanlar ise imtihan yapılarak başarılı olanlar seçilecektir¹⁹. Öğretmenler kadın olacak, gerekli şartlara sahip kadın öğretmen olmaması durumunda yaşlı ve bilgili erkek öğretmenler kız rüşdiyelerine atanabilecektir²⁰. Nitekim kız rüşdiyelerinin ilk açıldığı dönemlerde kadın muallim bulunamadığı için Nakış dışındaki dersleri erkek muallimler yürütmüştür. Kız rüşdiyelerine

¹⁴ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 118.

¹⁵ Mahmud Cevat İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 95; Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998, s. 165.

¹⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul 2014, ss. 105-106.

¹⁷ Mahmud Cevat, a.g.e., s. 429; B. Kodaman, a.g.e., s. 93.

¹⁸ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt 15, Ankara 2002, s. 53; C. Bilim, a.g.e., s. 166.

¹⁹ Y. Akyüz, a.g.e., s. 152.

²⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. 93.

muallime yetiştirmek için 1869'da Darümuallimat ve yine o sene içinde İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nin açılması kararları, kızların eğitimi adına diğer önemli gelişmelerdir²¹.

Eğitim konusu 1869 Nizamnamesinden sonra da gündemdeki yerini korumuştur. Kanun-i Esasi'nin 15. ve 16. maddeleri eğitimle ilgilidir. Bu maddelerde her Osmanlı vatandaşının eğitim hakkına sahip olduğu ve bütün okulların devletin denetimi altında olacağı belirtilmiştir. Meclis-i Mebusan'da da eğitim konusu çokça tartışılmış²² ve padişahın desteğiyle önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların sonucu olarak erkek rüşdiyeleri gibi kız rüşdiyelerinin sayısında da kayda değer bir artış olmuştur. II. Abdülhamit döneminde önceki dönemlerde olduğu gibi mevcut binaları, boş ev ve konakları rüştiyeye dönüştürmek yerine yenilerinin inşa edilmesi kararlaştırılmış, böylelikle vilayetlerde de rüşdiyelerin açılması mümkün olmuştur²³. Kızların eğitimiyle ilgili yapılan düzenlemeler sonucunda ülke genelinde kız rüşdiyelerinin sayısı artmaya başlamıştır. 1871 yılında İstanbul'da 8 kız rüşdiyesi ve bu okullara devam eden 207 kız öğrenci vardır²⁴. 1878 yılında İstanbul'da 9 kız rüşdiyesi ve bu okullarda 309 talebe bulunmakta ve 38 muallime görev yapmaktadır. 1903 yılına gelindiğinde okul sayısı İstanbul'da 11 olmuş ve öğrenci sayısı 1640'a, öğretmen sayısı 70'e yükselmiştir²⁵. II. Abdülhamit dönemi sonunda ise İstanbul'da 16, vilayetlerde 69 olmak üzere kız rüşdiye sayısı 85'e yükselmiştir²⁶.

Okullaşma anlamında önemli bir dönem olan Sultan II. Abdülhamit devrinde rüşdiyelerin yalnız sayılarıyla değil, program ve eğitim süreleriyle ilgili de birtakım gelişmeler olmuştur. 1881 yılından itibaren bu okulların programına Fransızca dersi eklenmiştir. 1892 yılında yapılan düzenlemeyle ise İstanbul dışındaki bazı vilayetlerde rüşdiyeler idadiler ile birleştirilerek, öğretim süreleri 3 yıla indirilmiştir²⁷. Bu değişiklikte birlikte rüşdiyelerin programı da yenilenmiş ve idadilerin rüşdiye sınıflarında okutulan dersler bütün rüşdiyeler için geçerli sayılmıştır. Bu programda dikkat çeken noktalardan birisi Türkçe ders saatlerinin diğer derslere göre daha fazla oluşudur²⁸. Ancak yeni düzenleme taşrada çok yaygın bir şekilde uygulanmamış ve bu dönemde bazı kız rüşdiyelerinde öğretim süresi 3 yıllık ibtidailer ile birlikte 6 yıl olarak devam etmiştir²⁹. Bir diğer önemli

²¹ O. Ergin, a.g.e., s. 458.

²² Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

²³ B. Kodaman, a.g.e., s. 96.

²⁴ Mahmud Cevat, a.g.e., s. 110.

²⁵ H. A. Koçer, a.g.e., s. 130.

²⁶ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, s. 81.

²⁷ B. Kodaman, a.g.e., ss. 105-106, 108.

²⁸ Y. Akyüz, a.g.e., s. 213; B. Kodaman, a.g.e., s. 113.

²⁹ Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, ss. 271-272.

değişiklik de 1913 yılında yapılmıştır. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatı* ile ilköğretim 6 yıla çıkarılarak rüşdiyeler ibtidailerle birleştirilip *Mekâtib-i İbtidâiye* adı altında birer ilköğretim okulu halini almıştır³⁰. Böylelikle ilköğretimin ikinci kademesi ve öğrencileri orta öğretime hazırlayan bir kurum haline gelen rüşdiyeler, bağımsız bir okul olma özelliğini kaybetmiştir. Sadece bazı okullar *Numune Rüşdiyeleri* adıyla Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir³¹.

Selanik İnas Rüşdiye Mektebi

Kız rüşdiyelerinin İstanbul dışında da açılması Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile planlanmışsa da bu okulların yaygınlaşması Sultan II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilebilmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Selanik İnas Rüşdiyesine dair kayıtlara 1874 yılından itibaren rastlamaktayız. Bu tarihte mektebe muallim ve bevrap tayin edilmesi, bunların maaşı için 900, mektebin çeşitli masrafları için senelik 600 kuruş tahsisi ve gerekli kitapların gönderilmesini içeren bir irade yayınlanmıştır. Mektebe bölgeden kadın hoca bulunamadığı için erkek rüşdiye mektebi muallim-i saniliğinde iyi hali tecrübe edilmiş olan Mustafa Efendi, Riyaziye muallimliği de uhdesine verilerek 450 kuruş maaşla muallim-i evvel tayin edilmiştir. Yazı hocalığına 100 kuruş maaşla merkez hukuk riyasetinde bulunan Hamdi Efendi, nakış ustalığına da 250 kuruş maaşla Hristiyan mekteplerinde tahsil görmüş olan ve Türkçe konuşabilen Anata adlı kadın görevlendirilmiştir. Mektebin bevvallığına ise 100 kuruş maaşla Fatma Kadın getirilmiştir. Başlarda nakış ustalığı için 250 kuruşun fazla olduğu düşünülmüşse de bölgede başka birini bulmanın mümkün olmadığı anlaşılınca belirlenen maaş tahsis edilmiştir³². Bir süre sonra Selanik Kaymakamlığının muhtelif tarihlerdeki talepleri üzerine mektep için gerekli kitap ve risaleler gönderilmiştir³³.

Mektebin Fiziki Şartları

İlk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Rüşdiyesi de dahil olmak üzere birçok rüşdiye için açıldıkları dönemlerde buldukları bölgede mektep yapılmaya en elverişli binalar tahsis edilmiş, zamanla bu binaların yeterli gelmemesi üzerine ya yenileri inşa edilmiş ya başka bir bina kiralanmış ya da mevcut binalara ilaveler yapılmak suretiyle eğitime elverişli hale getirilmiştir. Bu durumu Selanik İnas

³⁰ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 191.

³¹ Y. Akyüz, a.g.e., s. 248.

³² BOA, *İ.DH.* 694/48527, 21 Cemaziyelevvel 1291 (6 Temmuz 1874); *MF.MKT.* 23/1, 13 Zilkade 1291 (22 Aralık 1874); *MF.MKT.* 25/91, 9 Muharrem 1292 (15 Şubat 1875); *MF.MKT.* 24/57, 17 Zilhicce 1291 (25 Ocak 1875).

³³ BOA, *MF.MKT.* 27/59, 7 Rebiülevvel 1292 (13 Nisan 1875); *MF.MKT.* 29/168, 2 Cemaziyelevvel 1292 (6 Haziran 1875).

Rüşdiyesinde de izlemek mümkündür. Selanik vilayetinin merkezle yazışmalarından 1890'lı yılların başından itibaren mektebin fiziki yapı itibariyle ihtiyacı karşılayamaz duruma geldiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde öğrenci sayısı 200'ün üzerindedir ve öğrenciler altı sınıfta ders görmektedir. Öğrencilerin sıkışık şekilde bir arada bulunmaları sağlık açısından uygun görülmemekle birlikte mektebin genişletilmesi için bina ve yer elverişli olmadığı gibi ödenek de yoktur. Bu durumda çözüm olarak mektebe yakın bir hane kiralanarak birinci ve ikinci sınıfların oraya nakledilmesi yoluna gidilmiş ve Nezaretten kiralanmış hanenin 150 kuruşluk kira bedelinin karşılanması talep edilmiştir. Ancak onay alınmadan böyle bir uygulamada bulunulması ve sonrasında kira bedeli talep edilmesi merkezde olumlu karşılanmamıştır. Bir süre sonra kiralanmış hanenin sahibinin de fikrini değiştirmesi üzerine bu karardan vazgeçilmiştir. Mektebin fiziki kapasite sorununu giderme arayışları bundan sonra da sürdürülmüştür. Bu çerçevede muallimelerin ikameti için daha önce hayırseverler tarafından mektebin bahçesine yaptırılan hanenin mektebe dönüştürülmesi düşünülmüştür. Ancak harap vaziyette olan söz konusu hane, mektep olarak kullanılmaya elverişli durumda değildir. İhtiyaç duyulan tamiratın yapılabilmesi için ileride, öğrencilerin yapmış oldukları el işleriyle düzenlenmesi planlanan piyango gelirinden ödenmek üzere belediye sandığından 50 lira alınmıştır. Bu para ile söz konusu hane tamir ettirilerek dersane olarak kullanılabilir üç oda oluşturulmuştur. Ayrıca asıl mektep binasının çatısı yenilenmiş, mektep tefriş edilmiş ve soba alınmıştır. Fakat bu defa da o zamana kadar söz konusu evde kira ödemedi oturan muallimelerin kira sorunu ortaya çıkmıştır. Kazada ev kiralari pahalı olduğundan 100 kuruştan ucuza ev kiralamak mümkün değildir. 400 kuruş olan maaşlarının 100 kuruşunu kiraya vermeleri halinde geçim sıkıntısına gireceklerinden öğretmenlere idadi kira bedelinden 100'er kuruş verilmesi istenmiştir. Ancak bu talep de merkezde olumlu karşılanmamış, daha farklı öneriler sunulmuştur³⁴.

Mektebin öğrenci sayısı arttıkça fiziki kapasite sorunu daha da belirginleşmiştir. 1898 yılında mektebe 300'e yakın öğrenci devam etmekte ve okul binası artık yeterli gelmemektedir. Yemekhane ise kötü bir durumdadır. Dolayısıyla *Pişmaniye Camii bitişiğindeki*³⁵ mektebin tamiri ve genişletilmesi zorunluluk halini almış ve bunun için bir plan hazırlanmıştır. Plana göre iki oda arasındaki bölme kaldırılacak, dersliklere giriş için yeni bir kapı açılacak ve köşede öğretmenler için küçük bir oda düzenlenecektir. Ayrıca mektebin yanındaki yemekhane binası tamamen yıkılarak yeniden bir yemekhane yapılacaktır, mektebin karşısındaki ufak dershanenin yanına da yeni bir dersane inşa edilecektir. Bu değişikliklerin 7.900 liraya gerçekleştirilebileceği tespit edilmiştir. Ancak zikredilen meblağ merkezde fazla bulunmuş ve belirtilen değişikliklerin 5.000

³⁴ BOA, *MF.MKT.* 198/50, 26 Kanun-ı Sani 1309 (7 Şubat 1894).

³⁵ Mektebin bulunduğu yere ilişkin elimizdeki tek görsel, Selanik Yukarı Mahalle'yi panoramik olarak gösteren bir fotoğraftır. Söz konusu fotoğraf için bkz. Ek 1.

kuruşa yapılacak şekilde yeni bir planlama yapılması istenmiştir³⁶. Okul binasının fiziki kapasitesini arttırmaya yönelik yazışmalar sürdürülürken bir taraftan da öğrenme ortamını iyileştirme yönünde çaba sarf edilmiştir. Dershanelerde ikişer kişilik on, on beş sıra bulunmaktadır ve bunlar da tamirlik vaziyettedir. Talebelerin büyük kısmı döşeme tahtaları üzerinde oturmaktadır. Bu durum dikkate alınarak mektep için beşer kişilik 60 sıra ve 6 adet yazı tahtasına ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Söz konusu sıra ve tahtaları yapma ve eski sıraları tamir etme işi Doğramacı Mehmet Efendi'ye ihale edilmiştir³⁷.

1898 yılı Ekim ayı sonlarında Selanik'e daha önce benzeri görülmemiş siddette dolu yağmış ve yağın dolu zaten tamirlik durumda olan mektep binasında önemli hasara neden olmuştur. Kazadaki diğer okulların da büyük zarar gördüğü doluda kız rüşdiye mektebi binasında 73 cam, 10 bin kiremit kırılmıştır. Binanın her tarafı aktığından öğrenciler için oturacak yer kalmamıştır. Dolunun sebep olduğu hasarın giderilmesi için 2.968 kuruş 20 paraya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Selanik valisinin, yeniden bir yağmur yağması halinde hasar gören mekteplerde barınmak mümkün olmayacağı gibi daha fazla masraf yapmak gerekeceğini bildiren telgrafi üzerine belirtilen meblağın sarfına onay verilmiştir³⁸. 1899 yılı sonlarında ise mektebe daha önceleri ilave edilmiş olan dershanenin istinat duvarının sokağa doğru meyletmesi üzerine sokak duvarının yenilenmesi planlanmıştır. Kireç, kum, kiremit, usta masrafı gibi harcamalar için 1.026,5 kuruşa ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Zikredilen meblağın inşaat ödeneğinden karşılanması uygun görülmüştür³⁹.

Selanik Kız Rüşdiye Mektebinin tamir, tadil ve genişletilmesi yönündeki girişimler ve yapılan çalışmalar yeterli olmamış olmalı ki bu konudaki talepler ileriki yıllarda da devam etmiştir. 1903 yılı başlarında vali tarafından merkeze bu konuda bir başvuruda bulunulmuştur. Öğrenci sayısı her geçen gün artan, epey süredir tamir görmediğinden içi ve çatısı harap hale gelen binada özellikle hıfzıssıhha kaidelerine en çok dikkat edilmesi gereken yaz aylarında birçok sorunla karşılaşmaktadır. Binanın asli yapısı bozulmadan bir kat daha ilave edilmesi halinde bu sorunların aşılacağı düşünülmekte, bunun için de 36.469,5 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Konu merkezde değerlendirilmiş ve talep yerinde bulunmuştur. Ancak o yılki maarif bütçesi inşaat ödeneği tamamen sarf edilmiş olduğundan ve inşaat mevsimi de geçtiğinden vilayete söz konusu ödeneğin bir sonraki yılın bütçesine konulabileceği bildirilmiştir⁴⁰. Kız rüşdiye binasının tamiri

³⁶ BOA, *MF.MKT.* 402/27, 18 Haziran 1314 (30 Haziran 1898).

³⁷ BOA, *MF.MKT.* 385/46, 4 Temmuz 1314 (16 Temmuz 1898).

³⁸ BOA, *MF.MKT.* 421/26, 21 Teşrin-i Evvel 1314 (2 Kasım 1898). Sözü edilen dolu erkek rüşdiyesi ve idadi mektebine de büyük zarar vermiştir. Erkek rüşdiyesinde 12 cam, 6 bin kiremit, idadide 700 cam, 4 bin kiremit kırılmıştır. Erkek rüşdiyesinin tamiri için 1.630, i dadinin tamiri için 6.150 kuruşa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. (aynı belge).

³⁹ BOA, *MF.MKT.* 493/18, 2 Mart 1316 (15 Mart 1900).

⁴⁰ BOA, *MF.MKT.* 684/9, 22 Kanun-ı Evvel 1318 (4 Ocak 1903).

için sonraki yıllarda da birçok kez talepte bulunulmuştur⁴¹. Ekim 1905'te mektep binasının üzerine bir kat daha atılması ve bazı tamirat işleri için gereken 31.500 kuruşun vilayete bırakılan hisse-i ianeden ödenmek üzere bütçeye ilave edilmesi istenmiştir. Ancak sözü edilen talebin karşılanmasının bütçeye zam yapılması anlamına geleceği belirtilerek vilayete bırakılan hisse-i ianeden tahsilat oldukça tamiratın oradan ödenmek üzere yapılması bildirilmiştir⁴². Bu ve benzeri cevaplar bütçe yetersizliğinin eğitim alanında yapılmak istenenleri güçleştirdiğini göstermektedir. Nitekim yazışmalardan anlaşıldığına göre eğitim kurumlarının her geçen gün artması nedeniyle inşa, tamir ve tefriş masrafı olarak üç milyon kuruş civarında bir meblağın sarfına ihtiyaç duyulmaktadır. Oysa mali şartlar nedeniyle son yıllarda yapılan bütçelere inşa masrafı için 500 bin, tesis masrafı için de 100 bin kuruştan fazla meblağ koyulamamaktadır. Bu miktar ise daha ziyade tamiri zorunlu ya da yıkılmak üzere olan yerler veya büyük mektepler inşası için tahsis edilmekte, diğer talepler ertelenmektedir⁴³.

Vilayetten giden taleplere ve merkezin çözüm arayışlarına rağmen Selanik İnas Rüşdiye Mektebinin fiziki ihtiyaçları ve kapasite sorununu tamamiyle gidermek mümkün olmamıştır. 1907 yılı Nisan ayında aralıksız yağın yağmurda zaten harap durumda olan okulu su basmış, öğrencilerin binada kalması tehlike yaratacağından okul tatil edilmiştir⁴⁴. Yemekhane konusunda ise daha önce yapılan başvurulardan sonuç alınmadığı alınamamıştır. Bu konu 1909 yılı sonlarında tekrar ele alınmış, mektebin avlusunda yeniden inşa edilmesi planlanan yemekhane için ihtiyaç duyulan 15.780 kuruşun sarfı için izin talep edilmiştir. Fakat bütçede para olmadığından belirtilen meblağın sonraki yılın bütçesine konulmasına karar verilmiştir⁴⁵.

Vilayette eğitim giderlerine katkıda bulunmak adına gerçekleştirilmek istenen bölgesel bazı girişimler dikkat çekmektedir. Örneğin Selanik valisi, 1906 yılı sonunda merkezden her yıl sonbaharda at koşusu düzenlenebilmesi için izin talep etmiştir. Organizasyondan elde edilecek gelir, kız rüşdiyesine bırakılacak yer bedeli ile birtakım iyileştirme ve tadilat işlerinde kullanılacaktır⁴⁶. Diğer bazı vilayetlerde de at koşuları düzenlenmekte ve elde edilen gelir bölgelerindeki mekteplerin ihtiyaçları için ayrılmaktadır. Kız Rüşdiye Mektebinin yeri rutubet nedeniyle değiştirilmek istendiğinden koşunun ilk sene geliri ile mektebin yeni yer

⁴¹ BOA, *MF.MKT.* 788/41, 13 Haziran 1320 (26 Haziran 1904).

⁴² BOA, *BEO.* 2684/201285, 8 Şaban 1322 (8 Ekim 1905); *ŞD.* 220/62, 9 Cemaziyelahir 1323 (11 Ağustos 1905). *ŞD.* 221/40, 16 Rebiülevvel 1324 (10 Mayıs 1906); *MF.MKT.* 92/82, 16 Rebiülevvel 1324 (10 Mayıs 1906).

⁴³ BOA, *BEO.* 2789/209158, 17 Muharrem 1324 (13 Mart 1906); *YA-RES.* 138/15, 22 Cemaziyelahir 1324 (13 Ağustos 1906).

⁴⁴ BOA, *MF.İBT.* 189/19, 10 Nisan 1323 (23 Nisan 1907).

⁴⁵ BOA, *MF.İBT.* 254/62, 1 Kanun-ı Evvel 1325 (14 Aralık 1909); *MF.İBT.* 262/38, 28 Kanun-ı Sani 1325 (10 Şubat 1910).

⁴⁶ BOA, *BEO.* 3009/225624, 8 Zilkade 1324 (24 Aralık 1906).

bedelinin eksigi tamamlanabilecektir. Ayrıca kız ibtidai mektepleri muallimleri için kaynak olan bu mektebin ibtidai darümuallimata dönüştürülmesi için ihtiyaç duyulan düzenlemeler yapılabilecektir. Sonraki yıllarda elde edilecek gelir ise ibtidai mekteplerinin ihtiyaçları için sarf edilebilecektir. Sözü edilen koşunun askeriye ve mülkiyeden uygun kişilerden oluşturulacak bir komisyon tarafından her yıl sonbaharda düzenlemesi için irade çıkmıştır⁴⁷.

Personel Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern eğitim teşkilatı oluşturulmaya çalışıldığı dönemlerden itibaren ve özellikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle vilayetlerde maarif idari teşkilatı kurulması gündeme gelmiştir. 1871 yılında yayınlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesiyle maarif müdürlükleri vilayet kuruluşu içinde yer almış ancak bu tarihlerde kurulamamıştır. 1879 yılında Maarif teşkilatında yapılan değişikliklerin ardından kısa süre içerisinde vilayet maarif idareleri oluşturulmuştur⁴⁸. 16 Nisan 1882 tarihli irade ile Selanik, Suriye, Aydın ve Yanya Vilayetlerinde birer maarif meclisi açılmasına karar verilmiş ve aynı yıl içinde Selanik Maarif Meclisi kurulmuştur⁴⁹. Rüşdiye mekteplerinde görevli personel, her türlü talebini merkeze vilayet maarif yönetimi aracılığıyla iletmıştır⁵⁰. Maarif müdürlüğü kurulmadan önce okullarla yazışmalar vilayet yönetimi aracılığıyla yapılmıştır. Örneğin 1881 yılı sonlarında mektebe bir muallime gönderilmesi gündeme geldiğinde, bunun için mektebin sınıf ve öğrenci sayısı, muallimlerin kimler olduğu, eğitim ve idare işlerinin ne şekilde yürütüldüğü konularında vilayet yönetiminden bilgi istenmiştir⁵¹.

Selanik Kız Rüşdiye Mektebinin personel durumuyla ilgili gelişmeleri yazışmalardan takip edebilmekteyiz. 1894 yılında mektebin boş olan muallime-i ulalığına Hatice Hanım'ın tayin edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Hatice Hanım, vekâleten bu görevi yapmaktadır ve kendisi göreve başladıktan sonra mektebin hem idaresinde hem de eğitim durumunda gelişme gözlenmiştir. Öğrenci sayısı 60'dan 260'a çıkmıştır. Bu durumu dikkate alan vilayet maarif idaresi, 16 yıldır hocalık ve müdirelik görevini başarılı şekilde yürüten Hatice Hanım'ın vekâleten yürüttüğü göreve asaleten getirilmesini talep etmiştir. Kendisinin diplomasından Arabi, Farsî, Hesap, Ameliyat-ı Hıyatiye, Tarih, Hat, Coğrafya olmak üzere sınav olduğu yedi dersten 10'ar puan alarak mezun olduğu

⁴⁷ BOA, *DH.MKT.* 119/58, 21 Muharrem 1325 (6 Mart 1907).

⁴⁸ B. Kodaman, a.g.e., ss. 38-39.

⁴⁹ Fatih Demirel, *Selanik Vilayetinde Maarif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi, Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selanik Vilayetinde Eğitim*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, ss. 15-16.

⁵⁰ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, ss. 6-7.

⁵¹ BOA, *MF.MKT.* 73/73, 9 Safer 1299 (31 Aralık 1881).

anlaşılmaktadır⁵². Bu süreçte Darülmualimat müdüriyetine bir yazı yazılarak kız rüşdiyesi muallime-i ulalığına 600 kuruş maaşla görevlendirilebilecek birisi varsa belirlenerek bildirilmesi istenmiştir⁵³. Söz konusu göreve 20 yaşında olup Darülmualimattan en iyi derece ile mezun olmuş olan Nimet Hanım tayin edilmiştir⁵⁴. 1900 yılında mektebin muallime-i ulalığına vekâleten bu görevde bulunan Hatice Hanım, muallime-i saniyelige de Darülmualimat mezunlarından Pervin Hanım tayin edilmişlerdir⁵⁵.

Zamanla öğrenci sayısı arttıkça öğretmen ihtiyacı da artmıştır. Mektep yönetiminin bu ihtiyacı gidermek için arayış içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. 1902 yılında eğitim faaliyetlerinin mevcut muallimlerle yürütülmesinin mümkün olmadığı belirtilerek bir muallime daha tayin edilmek üzere 120 kuruş maaş tahsis edilmesi, bunun mümkün olmaması halinde ise ibtidai sınıflarının kaldırılması istenmiştir. İbtidai sınıfının kaldırılması merkezce uygun görülmemiş ve talebin karşılanmasına karar verilmiştir⁵⁶. Bir süre sonra mektebin muallime-i ulası vilayet maarif idaresine yeni muallime tayini için tekrar müracaatta bulunmuştur. Muallime hanım başvurusunda beş yıl önce bu mektebe görevlendirildiğinde talebe sayısının 60 olduğunu, şimdi ise altı sınıfta yaklaşık 300 öğrencinin öğrenim gördüğünü, mevcut öğretmenlerin eğitim faaliyetlerini yürütmek için yeterli olmadığını belirterek iki muallime daha gönderilmesini istemiştir. Bu tarihte mektepte beş muallime ve bir hademe görevlidir. Ek olarak iki muallime daha istihdamının son düzenlemeler dikkate alındığında mümkün olmayacağı düşünülmüş ancak bölgenin önemi ve öğrenci sayısının fazlalığı sebebiyle talep yine de merkeze iletilmiştir⁵⁷. Selanik İnas Rüşdiye mektebinde çoğunlukla beş öğretmen ve bir hizmetli görev yapmıştır. Mektebin muhtelif tarihlerdeki personel durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁵² BOA, *MF.MKT.* 220/18, 30 Cemaziyelevvel 1312 (29 Kasım 1894).

⁵³ BOA, *MF.İBT.* 45/66, 29 Zilkade 131212 (24 Mayıs 1895).

⁵⁴ BOA, *MF.MKT.* 220/18, 30 Cemaziyelevvel 1312 (29 Kasım 1894).

⁵⁵ *Asır*, Nr. 536, 22 Kasım 1900, s. 3.

⁵⁶ BOA, *MF.İBT.* 126/29, 23 Eylül 1318 (6 Ekim 1902).

⁵⁷ BOA, *MF.MKT.* 795/24, 26 Mayıs 1320 (8 Haziran 1904).

Tablo 1. *Selanik İnas Rüşdiyesi Personeli*

Yıl	Muallim-i Evvel/ Muallime-i Ula	Muallim-i Sani/ Muallime-i Saniye	Muallime-i Salise	Muallime-i Salise	Nakış Muallimesi	Bevvabe ⁵⁸
1874 ⁵⁹	Mustafa Efendi (Riyaziye Muallimi)	Hamdi Efendi (Rika Muallimi)	-	-	Anata	Fatma Kadın
1881/1882 ⁶⁰	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi (Rika Muallimi)	-	-	Anata	-
1894/1895 ⁶¹	Hatice Hanım	Şaziye Hanım	Mefiüha Hanım	Afet Hanım	Anata	Penbe Hanım
1895/1896 ⁶²	Nimet Hanım	Şaziye Hanım	Mefiüha Hanım	Afet Hanım	Anata	Penbe Hanım
1897/1898 ⁶³	Remziye Hanım	Naciye Hanım	Mefiüha Hanım	Afet Hanım	Anata	Penbe Hanım
1898/1899 ⁶⁴	Remziye Hanım	Naciye Hanım	Afet Hanım	Mefiüha Hanım	Anata	-
1899/1900 ⁶⁵	Remziye Hanım	Naciye Hanım	Afet Hanım	Mefiüha Hanım	Anata	-
1900/1901 ⁶⁶	Remziye Hanım	Naciye Hanım	Afet Hanım	Fahriye Hanım	Anata	-
1901/1902 ⁶⁷	Hatice Hanım	Pervin ⁶⁸ Hanım	Fahriye Hanım	-	Anata	-
1902/1903 ⁶⁹	Hatice Hanım	Perverin Hanım	Melek Hanım	Fahriye Hanım	Anata	Penbe Hanım
1903/1904 ⁷⁰	Hatice Hanım	Pervin Hanım	Fahriye Hanım	-	Anata	-
1906/1907 ⁷¹	Hatice Hanım	Fatma Pervin Hanım	Zehra Hanım	Fahriye Hanım	Madam Kloildi	Penbe Hanım

⁵⁸ Maarif salnamelerinde bevabenin yalnız sayısı verildiğinden tabloda isme karşılık gelen kısım boş bırakılmıştır.

⁵⁹ BOA, *İ.DH.* 694/48527, 21 Cemaziyelevvel 1291 (6 Temmuz 1874); *MF.MKT.* 23/1, 13 Zilkade 1291 (22 Aralık 1874); *MF.MKT.* 25/91, 9 Muharrem 1292 (15 Şubat 1875); *MF.MKT.* 24/57, 17 Zilhicce 1291 (25 Ocak 1875).

⁶⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Selânik (S.V.S.)*, H. 1299, s. 82.

⁶¹ *S.V.S.*, H. 1312, s. 120.

⁶² *S.V.S.*, H. 1313, s. 124.

⁶³ *S.V.S.*, H. 1315, s. 260.

⁶⁴ *Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye (S.N.M.U.)*, 1316, s. 1063.

⁶⁵ *S.N.M.U.*, H. 1317, s. 1212.

⁶⁶ *S.N.M.U.*, H. 1318, s. 1354.

⁶⁷ *S.N.M.U.*, H. 1319, s. 628.

⁶⁸ 1320 yılına ait Selanik Vilayeti Salnamesinde bu isim Perverin olarak geçmektedir.

⁶⁹ *S.V.S.*, H. 1320, s. 384, *1320 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Selânik Vilâyet Salnâmesi*, Hazırlayan: Hatice Oruç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 384.

⁷⁰ *S.N.M.U.*, H. 1321, s. 518.

⁷¹ *S.V.S.*, H. 1324, s. 239.

Tablodan anlaşılacağı üzere ilk dönemde mektepte sadece muallim-i evvel ve muallim-i sani olmak üzere iki erkek öğretmen ve bir kadın Nakış öğretmeni görev yapmıştır. Gayrimüslim olan Nakış öğretmeni Anata Kadın ile bevvabe Penbe Hanımın mektepte uzun yıllar görev yaptığı görülmektedir. 1910 yılı sonunda mektebin Fransızca muallimeliğine Umur-ı Dahiliye Muavinesi Paris Darülmuallimatı mezunu Matmazel Mordoh tayin edilmiştir. Kendisi resim ve musiki derslerini de verecektir⁷².

Selanik Kız Rüşdiye Mektebi zaman zaman personel arasındaki anlaşmazlık ve disiplin hususunda yazışmalara konu olmuştur. Mektebin muallime-i ulası Huriye Hanım ile muallime-i saniye Necibe Hanımın araları baştan beri iyi değildir ve sık sık münakaşa etmektedirler. Bu sebeple birçok kez merkeze kendilerinin farklı yerlere nakilleri talebi iletilmiştir. En son yaşananlardan sonra muallimelerin ikisi de vilayet maarif idaresine başvurarak birbirlerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bir teneffüs saatinde yoklama defterini doldurma sırası yüzünden çıkan olayda kadınlar öğrencilerin önünde birbirlerinin yüzüne tükürmüş ve ağza alınmayacak sözler sarf etmişlerdir. O günden sonra birbirleriyle konuşmayan kadınların barışmaları için birçok defa aracılık edilmişse de buna yanaşmamışlar ve birbirleriyle ilgili aşağılayıcı sözler sarf etmeyi sürdürmüşlerdir. Vilayet maarif idaresine göre öğretmenlerin ikisi de kabahatlidir ve öğrenciler nazarında itibarları kalmamıştır. Üstelik muallimelerin anneleri de olaya müdahale ederek mektebin disiplininin bozulmasına sebep olmuşlardır. Bu durumda aynı okulda göreve devam etmelerinin uygun olmayacağı düşünülerek farklı yerlere nakilleri önerilmiştir. Bu olayda kimin hatalı olduğunu belirleyemediklerini dile getiren müdür, Selanik'te bulunan diğer hususi kız mekteplerindeki mükemmeliyet ve düzene karşı kız rüşdiyesindeki bu durumunun üzüntü yarattığını ifade ederek kadınların becayiş yoluyla farklı yerlere gönderilmesi talebini yinelemiştir.

Bir süre sonra vali tarafından merkeze gönderilen yazıda Huriye Hanım'ın memuriyete başladığı andan itibaren yetkinliği ve ehliyeti ile kendini gösterdiği, bu niteliğinden dolayı da velilerce taltifinin talep edildiği belirtilmiştir. Problemin kaynağı tespit edilmeden iki muallimenin başka yerlere nakli talebinin yerinde olmadığını belirten valiye göre maarif müdürü bu konuda acele etmiştir. İncelemelere göre Huriye Hanım'ın görevinde kalması, Necibe Hanım'ın başka yere nakledilmesi gerekmektedir. Bir süre sonra vilayete olayların sorumlusunun belirlenerek o kişinin nakledilmesi bildirilmişse de bu konudaki yazışmalar bir süre daha devam etmiştir⁷³. Söz konusu yazışmalar ve Necibe Hanım'la ilgili verilen karar, o dönemde disiplin konusundaki yaklaşıma dair ipucu sunmaktadır. Muallime-i saniye Necibe Hanım'ın izin almadan İstanbul'a gittiği tespit edilince hem usulen hem de kanunen yanlış olan bu davranışı nedeniyle görevde

⁷² BOA, *MF.İBT.* 294/14, 11 Kanun-ı Evvel 1326 (24 Aralık 1910).

⁷³ BOA, *MF.MKT.* 348/67, 28 Kanun-ı Evvel 1312 (24 Şubat 1897); *MF.İBT.* 57/120, 18 Kanun-ı Evvel 1312 (30 Aralık 1896).

bulunmadığı süre zarfındaki maaşının tamamen kesilmesine karar verilmiştir. Ayrıca gerekli uyarının yapılması ve bundan sonra aynı eylemde bulunması halinde görevden alınacağını kendisine bildirilmesi istenmiştir⁷⁴.

Arşiv kayıtları bize disiplini bozan öğretmenler cezalandırılırken iyi hali görülenlerin ödüllendirilme taleplerine dair de veriler sunmaktadır. Selanik Kız Rüşdiyesinde görev yapan ve iyi hizmeti görülen muallimelerin taltifi için merkeze bazen vilayet yöneticileri tarafından bazen de bireysel olarak başvurularda bulunulmuştur. Başvurulardan biri Şaziye Hanım için yapılmıştır. Mektebe tayin edildiği andan itibaren çocukların eğitim-öğretimi için büyük bir gayret gösterdiği ifade edilerek kendisinin taltifi istenmiştir. Ancak Şaziye Hanımın maaşının emsali ayarında olduğu belirtilerek o sıralar zam yapmanın zaten mümkün olamayacağı bildirilmiştir⁷⁵. Mektebin muallime-i saniyesi ise taltif için bizzat başvuruda bulunmuştur. Dokuz yıldır bu okulda görev yaptığını ve hakkında herhangi bir şikâyet olmadığını dile getiren muallime hanım, başvurusunda uzun süre iyi hizmette bulunanların terfi ettirildiğini hatırlatarak bu mutluluğu kendisinin de yaşamak istediğini bildirmiştir⁷⁶.

Maaşlar

Selanik İnas Rüşdiye Mektebinin fiziki şartlarını düzeltme noktasında karşılaşılan ödenek sorunu öğretmenlerin maaşları konusunda da yaşanmıştır. Muallimeler, muhtelif tarihlerde yerel ve merkezi idarecilere sorunlarını ileterek maaşlarının arttırılmasını talep etmişlerdir. Bu yöndeki talepler, bütçenin durumuna göre bazen karşılanırken çoğunlukla sonuçsuz kalmıştır. Maaşının arttırılması talebinde bulunan kadınlardan biri Nakış muallimesi Madam Anata'dır. Mektep açıldığı andan itibaren burada görev yaptığını belirten Madam Anata, 200 kuruş olan maaşının geçinmesi için yeterli olmadığını ifade ederek emektarlığına karşılık maaşının arttırılmasını istemiştir. Maarif müdürlüğü Madam Anata'nın kıdemi, iyi hizmeti, gayreti ve ihtiyaç duyulan bir kişi olması nedeniyle bu talebi yerinde bulmuştur. Öte yandan eski vali de kendisine taltif vaadinde bulunmuş fakat o sırada İstanbul'a gittiği için taltif gerçekleştirilememiştir. Bu hususları değerlendiren vilayet maarif idaresi, merkezden adı geçenin maaşının 300 kuruşa çıkarılmasını istemiştir. Kadının mektebin düzene girmesinde ve el işlerinde Selanik'teki diğer mekteplerin önüne geçmesinde görülen ve takdir edilen hizmetlerine rağmen vilayete bütçenin durumu nedeniyle zammın mümkün olamayacağı bildirilmiştir⁷⁷.

⁷⁴ BOA, *MF.MKT.* 336/42, 14 Ağustos 1312 (26 Ağustos 1896); *MF.İBT.* 55/3, 14 Eylül 1312 (26 Eylül 1896). Belgelerde adı geçen Necibe ve Huriye Hanımların isimleri salnamelerde verilen muallime isimleri arasında bulunmamaktadır.

⁷⁵ BOA, *MF.İBT.* 47/95, 21 Eylül 1311 (3 Ekim 1895).

⁷⁶ BOA, *MF.İBT.* 47/37, 14 Mayıs 1311 (26 Mayıs 1895).

⁷⁷ BOA, *MF.MKT.* 327/73, 2 Temmuz 1312 (14 Temmuz 1896).

Daha sonraki tarihlerde de benzer talepler olmuştur. Mektebin muallime-i ulası Hatice Hanım 31 Ocak 1903 tarihli arzualinde, mektepte göreve başladığı günden itibaren iyi hizmette bulunabilmek adına gayret sarf ettiğini, göreve başladığında okulun talebe sayısı 60 iken artık 300 olduğunu ve bu artışta kendisinin sarf ettiği ciddi mesainin de rolü bulunduğunu vurgulamıştır. Diğer vilayetlerdeki kız rüşdiyelerinde kendi pozisyonundaki muallimelerin daha fazla maaş aldığını belirterek kendi maaşının da hak ettiği dereceye getirilmesini istemiştir. Bunun üzerine maarif müdürü merkeze Hatice Hanım'ın yetkin ve kıdemli muallimelerden olduğunu, mektebin ıslahı için önemli mesai sarf ettiğini, maaşının ise muallim-i sani maaşına denk denecek derecede olduğunu bildirerek başvuru sahibini desteklemiştir. Ayrıca Hatice Hanım'ın yanı sıra otuz seneden beri bu mektepte düşük maaşla hizmet eden ve maaşının arttırılması için daha önce de talepte bulunmuş olan Nakış muallimesi Anata'nın maaşına 100, muallime-i salise Fahriye Hanım'ın maaşına da yine gayret ve iyi hizmeti dolayısıyla 50 kuruş zam yapılmasını talep etmiştir⁷⁸. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra Anata'nın uzun yıllardır hizmette bulunduğu kız rüşdiyesindeki iyi hizmet ve gayreti hatırlatılarak emsaline göre az ve geçinmesi için yetersiz olan 200 kuruş maaşına 100 kuruş zam yapılmasına dair talebin yinelenmesi o zamana kadarki başvurulardan sonuç alınmadığını göstermektedir. Bu defa da belirtilen maaşın emsali derecesinde olduğu ve zam için bütçenin müsait olmadığı ifade edilerek talebin karşılanamayacağı bildirilmiştir⁷⁹.

Okulun Nakış muallimesi değiştikten sonra göreve yeni gelen Madam Klotildi'nin de maaş artışı talebinde bulunması öğretmenlerin maaşlarının geçinmeleri için yeterli olmadığı düşüncesini güçlendirmektedir. Madam Klotildi zam talebinde bulunurken maaşının yaptığı işe göre az olduğunu, ailesi kalabalık olduğundan bu parayla geçinemediklerini belirtmiştir. Maarif müdürlüğü bu başvuru sonrasında da merkeze adı geçenin iyi hizmetiyle bilindiğini, talebelere nakış dışında biçki de öğrettiğini ve maaşının emeğine göre gerçekten az olduğunu bildirerek talebi desteklemiştir. Ancak merkezden ilginç bir şekilde Klotildi'nin bu görevde istihdamına dair bir kayıt bulunmadığı belirtilerek Madam Anata'nın ayrılma tarihi ve sebebi ile Klotildi'nin tayin tarihinin bildirilmesi istenmiştir. Yani bu başvurudan da sonuç alınamamıştır⁸⁰.

Maaş artış talepleri devam ederken bu konuda bir düzenleme yapılmıştır. Mektep personelinin düzenleme öncesindeki ve düzenlemeden sonraki maaşları şu şekildedir:

⁷⁸ BOA, *MF.MKT.* 420/50, 21 Kanun-ı Sani 1318 (3 Şubat 1903).

⁷⁹ BOA, *MF.MKT.* 814/49, 2 Teşrin-i Evvel 1320 (15 Ekim 1904).

⁸⁰ BOA, *MF.İBT.* 199/118, 28 Teşrin-i Sani 1323 (11 Aralık 1907).

Önceki Maaşlar	Düzenlenmiş Maaşlar
Muallime-i ula- 500 kuruş	400 kuruş
Muallime-i saniye- 460 kuruş	200 kuruş
Muallime-i salise- 125 kuruş	150 kuruş
Muallime-i Rabia- 125 kuruş	-
Nakış muallimesi- 200 kuruş	100 kuruş
Hademe- 80 kuruş	70 kuruş
Toplam- 1.490 kuruş	Toplam- 920⁸¹.

Düzenlemeyle birlikte muallim ve hizmetli maaşlarının düştüğü anlaşılmaktadır. Ödenek sıkıntısı maaş dışındaki konularda da yaşanmıştır. 1905 yılında mektebin çeşitli giderler için ayrılan ödeneği %15 düşürülerek 340 kuruşa indirilmiştir. Bu meblağ kış aylarında odun kömür masrafına yetmediği gibi ihtiyaç duyulan tamir işleri ve satın almalar için de para kalmamaktadır. Okul yönetimi söz konusu ödeneğin bir kat daha arttırılmasını talep etmiştir. Vilayette aynı ödeneği alan diğer rüşdiyelerde yalnız üç dershanede soba kullanılmaktadır. Burada ise öğrenci sayısı fazla olduğundan altı sınıf bulunmaktadır. Mevcut ödenekle her sınıfta soba yakmak mümkün değildir. Yazışmalar sonucunda söz konusu ödenekten kesilen %15'lik kısmın iade edilerek ödeneğin eskisi gibi 400 kuruşa çıkarılması yönünde karar çıkmıştır⁸².

1910 yılı başında mektepteki muallimelerin maaşlarının arttırılması için toplu olarak başvuruda bulunmaları dikkat çekicidir. Başvurularında, görevlerini iyi bir şekilde yerine getirebilmek için büyük gayret sarf ettikleri halde maaşlarının geçimlerini sağlamak için yeterli olmadığını ve çevre vilayetlerdeki muallimelerin kendilerinden bir misli fazla maaş aldıklarını belirtmişler ve artış talebinde bulunmuşlardır. Kendilerine maaşlarının az olduğu kabul edilmekle birlikte bütçe imkânları nedeniyle o yıl için bir şey yapılamayacağı cevabı verilmiştir. Selanik İnas Rüşdiye Mektebi vilayet dahilindeki kız ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açıldığı halde okulda üçü ibtidai, biri rüşdiye olmak üzere dört sınıf bulunmaktadır. Bu bakımdan okul muallime yetiştirecek yeterlilikte değildir. Muallime sınıfı adıyla bir sınıf daha ilave edilmesi halinde mektepte iyi öğretmenler yetiştirmenin mümkün olacağı ve bu durumda muallimelerin maaşlarına zam yapmak imkânı da doğacağı düşünülmüş ve bunun için merkezden bir sonraki yılın maarif bütçesine kız rüşdiyesi adına ek tahsisat konulması talep edilmiştir⁸³.

⁸¹ BOA, *MF.MKT.* 795/24, 26 Mayıs 1320 (8 Haziran 1904).

⁸² BOA, *MF.MKT.* 905/4, 19 Kanun-ı Evvel 1321 (1 Ocak 1906).

⁸³ BOA, *MF.İBT.* 398/39, 24 Zilhicce 1327 (6 Ocak 1910).

Öğrenci Mevcudu

Selanik İnas Rüşdiyesinde öğrenim gören öğrencilerle ilgili elimizdeki en önemli veriler Devlet Salnameleri, Selanik Vilayeti Salnameleri ve Maarif Salnamelerine dayanmaktadır. Bunların dışında Osmanlı Arşivinde erişilebilen belgelerden okulun ve sınıfların mevcudu, öğrencilerin aldıkları dersler ve notlarına ilişkin bilgiler de edinmek mümkün olmuştur. Bu veriler ışığında 1877-1908 yılları arasında mektebe devam eden öğrencilerin sayısı Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrenci Sayısı (1877-1908)

Yıl	Öğrenci Sayısı
1877/1878 ⁸⁴	32
1880/1881 ⁸⁵	65
1881/1882 ⁸⁶	71
1881/1882 ⁸⁷	90
1882/1883 ⁸⁸	80
1883/1884 ⁸⁹	77
1884/1885 ⁹⁰	45
1885/1886 ⁹¹	83
1886/1887 ⁹²	87
1887-1888 ⁹³	85
1894 ⁹⁴	260
1898/1899 ⁹⁵	273
1899/1900 ⁹⁶	147
1900/1901 ⁹⁷	150
1901/1902 ⁹⁸	150
1903/1904 ⁹⁹	148
1907/1908 ¹⁰⁰	100

⁸⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (S.D.A.O)*, H. 1294, s. 520.

⁸⁵ *S.D.A.O.*, H. 1298, s. 286.

⁸⁶ *S.D.A.O.*, H. 1299, s. 269.

⁸⁷ *S.V.S.*, H. 1299, s. 82.

⁸⁸ *S.D.A.O.*, H. 1300, s. 203.

⁸⁹ *S.D.A.O.*, H. 1301, s. 385.

⁹⁰ *S.D.A.O.*, H. 1302, s. 407.

⁹¹ *S.D.A.O.*, H. 1303, s. 331.

⁹² *S.D.A.O.*, H. 1304, s. 316.

⁹³ *S.D.A.O.*, H. 1305, s. 243.

⁹⁴ BOA, *MF.MKT.* 220/18, 30 Cemaziyelevvel 1312 (29 Kasım 1894).

⁹⁵ *S.N.M.U.*, H. 1316, s. 1063.

⁹⁶ *S.N.M.U.*, H. 1317, s. 1212.

⁹⁷ *S.N.M.U.*, H. 1318, s. 1354.

⁹⁸ *S.N.M.U.*, H. 1319, s. 628.

⁹⁹ *S.N.M.U.*, H. 1321, s. 518.

¹⁰⁰ BOA, *MF.IBT.* 250/29, 11 Teşrin-i Sani 1325 (24 Kasım 1909).

Tablo incelendiğinde mektebin öğrenci sayısında artış ve düşüşler olduğu görülmektedir. Başlangıçta 32 olan öğrenci sayısı çok kısa sürede iki katına çıkmış, zamanla artmaya devam etmiştir. Bazı senelerde ise ani düşüşlerin olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin 1884 yılından sonra sayı çok azalmış ancak 1886'da yeniden eskiye dönmüştür. Benzer bir durum 1899-1900 yıllarında görülmektedir. 1899 yılında 273 olan öğrenci sayısı 1900 yılında 147'ye düşmüştür. Öğrenci mevcudunda ciddi artış olduğu zamanlar da olmuştur. 1888-1894 yılları arasında sayı 85'ten 260'a yükselmiştir. Bu sayılar çevre vilayetlerdeki inas rüşdiyeleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Örneğin 1888 yılında açılmış olan Manastır İnas Rüşdiyesinde kurulduğu yıllarda 26 olan öğrenci sayısı, 1901-1902 döneminde 84'e yükselmiştir¹⁰¹. 1889 yılında açılan Yanya İnas Rüşdiyesinde ise 1890 ile 1903 yılları arasında öğrenci sayısı 24 ile 151 arasında değişiklik göstermektedir¹⁰². Bu iniş çıkışlar zaman içerisinde rüşdiyelerin yapısında meydana gelen değişiklikler ve yeni okulların açılmasıyla açıklanabilir.

Dersler

Kız rüşdiyelerinde okutulacak dersler 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Bu dersler; Mebadi-i Ulum-ı Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, Müntehabat-ı Edebiye, Mebadi-i Kavaid-i Arabiye ve Farişiye, İmla ve İnşa, Hesap ve Defter Tutma Usulü, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Nakışa Medar Olacak Derece Resim, Tedbir-i Menzil, Ameliyat-ı Hiyatiye ve isteğe bağlı Musiki'dir¹⁰³. Zamanla Rüşdiyelerin yapısında meydana gelen değişime paralel olarak derslerde de değişiklikler olmuştur. 1898-1899 yıllarında ibtidaiye sınıfları ile rüşdiyeden oluşan ve eğitim süreleri altı yıl olan inas rüşdiyelerinin ders programı Tablo 3'te gösterilmiştir.

¹⁰¹ Mithat Aydın, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, Cilt 6, Sayı 5 (Eylül 2014), ss. 71-72.

¹⁰² Emel Demir Görür, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Journal of International Social Research*, (Şubat 2015), Cilt 8, Sayı 36, s. 318. Yanya İnas Rüşdiye Mektebi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neval Konuk, *Yanya Hamidiye Kız Rüşdiyesi*, Merkez Repro, Ankara 2013.

¹⁰³ Mahmud Cevat, a.g.e, s. 430; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 257.

Tablo 3. İnas Rüşdiyelerinde Okutulan Dersler (1898-1899)¹⁰⁴.

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifba ve Şifahi Malumat	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid
Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye
Kıraat	Kıraat	Kıraat	Kıraat	Kıraat	Kıraat
İmla	İmla	İmla	İmla	İmla	İmla
Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia	Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı Nafia
Hesap	Hüsni Hat	Hüsni Hat	Hüsni Hat	Hüsni Hat	Hüsni Hat
El Hünerleri	Hesap	Hesap	Hesap	Hesap	Hesap
	El Hünerleri	El Hünerleri	El Hünerleri	El Hünerleri	El Hünerleri
		Kavaid-i Lisan-i Osmani	Kavaid-i Lisan-i Osmani	Kavaid-i Lisan-i Osmani	Kavaid-i Lisan-i Osmani
			İdare-i Beytiyye	İdare-i Beytiyye	İdare-i Beytiyye
			Ahlak	Ahlak	Ahlak
			Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
			Tarih	Tarih	Tarih
				Kitabet	Kitabet
				Arabi	Arabi
				Farisi	Farisi
				Hıfzıssıhha	Hıfzıssıhha

Bir süre sonra rüşdiyelerde eğitim süresi tekrar dört yıla düşürülmüştür. Kasım 1909 tarihli bir belgede Selanik İnas Rüşdiyesinde eğitim gören öğrencilerin isimleri, sınıfları, aldıkları dersler ve notları yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin hangi sınıfta hangi dersleri aldıkları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

¹⁰⁴ F. K. Doğanay, a.g.t., ss. 272-273.

Tablo 4. *Selânik İnas Rüşdiyesinde Okutulan Dersler (1909)¹⁰⁵*

Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene
Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid
İlmihal	İlmihal	Ulum-ı Diniyye	Ulum-ı Diniyye
Sarf	Hesap	Arabi	İlm-i Ahlak
Hesap	Tarih	İlm-i Ahlak	Farisi
Kıraat	Coğrafya	Farisi	Kavaid-i Osmani
Hüsn-i Hat	Kavaid	Kavaid-i Osmani	Kitabet
İmla	Ahlak	Tarih	Kıraat
Nakış	Kıraat	Coğrafya	İmla
Biçki	Malumat	Hesap	Hüsn-i Hat
	İmla	İdare-i Beytiyye	Tarih-i Osmani
	Hüsn-i Hat	Kıraat-ı Türkiyye	Coğrafya
	Nakış	Hüsn-i Hat	Hesap
	Biçki	İmla	Hıfzısıhha
		Nakış	İlm-i Eşya
		Biçki	İdare-i Beytiyye
			Nakış
			Biçki

Tablodan anlaşılacağı üzere öğrenciler ilk yıl 9 ders almaktayken ders sayısı her yıl artmış ve dördüncü sınıfta 17'ye yükselmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Hesap, Kıraat, Hüsn-i Hat, İmla, Nakış ve Biçki dersleri dört yılın programında da yer almıştır. Tarih, Coğrafya, Ahlak, Kavaid dersleri ise ikinci sınıftan itibaren her yıl okutulmuştur. Üçüncü sınıftan itibaren Arabi, Farisi gibi dil dersleri ile iyi bir ev hanımı ve anne olmak için gerekli bilgileri içeren İdare-i Beytiyye dersi dikkat çekmektedir.

Derslerini başarıyla tamamlayarak mezun olmaya hak kazanan öğrencilere verilecek diplomalar konusunda zaman zaman sıkıntı yaşanmış ancak merkezle irtibata geçilerek problem giderilmiştir. Örneğin 1906 yılı Eylül'ünde mektepte yeterli sayıda diploma belgesi olmadığından merkezden istenmiş, bunun üzerine 50 adet diploma hazırlanarak gönderilmiştir¹⁰⁶. 1912 yılı Ekim ayı sonlarında da o yıl mezun olan kızlara verilmek üzere 15 adet diploma gönderilmesi talep edilmiştir¹⁰⁷. Mektebin mezunlarından Safiye Nazıme Hanıma ait diplomada Kur'ân-ı Kerim maa Tecvid, Ulum-ı Diniyye, Arabi, İlm-i Ahlak, Farisi, Lisan-ı Osmani, Kitabet, Kıraat, İmla, Hüsn-i Hat, Tarih, Coğrafya, Hesap, Hıfzısıhha,

¹⁰⁵ BOA, *MF.İBT.*250/29, 11 Teşrin-i Sani 1325 (24 Kasım 1909).

¹⁰⁶ BOA, *MF.MKT.* 957/44, 11 Eylül 1322 (24 Eylül 1906).

¹⁰⁷ BOA, *MF.İBT.* 401/68, 15 Teşrin-i Evvel 1328 (28 Ekim 1912).

İlm-i Eşya, İdare-i Beytiyye, El Hünnerleri olmak üzere 17 derse ait not bulunmaktadır. 12 yaşındaki Nazıme Hanımın diploma notu 170 tam puan üzerinden 168'dir. Coğrafya ve Hesap derslerinin notu 9, diğerleri 10'dur¹⁰⁸.

Teftiş Raporu

Selanik Vilayeti maarif müfettişinin 16 Mart 1911 tarihli raporu gerek mektebin durumunu gerekse o dönemde kızların eğitimine bakışı göstermesi bakımından anlamlıdır. Rapora göre Selanik kız rüşdiye mektebi, vilayetin bütün kız mekteplerine muallime yetiştiren bir okuldur ve vilayette kız mektepleri için başka bir kaynak yoktur. Ancak bu mektep bir darümuallimat tarzında olmadığından burada yetişen hanımlar muallimelik için gerekli teorik ve pratik bilgiyi yeterince öğrenememekte, bundan dolayı da kendilerinden istenilen ölçüde istifade edilememektedir. O yıl kız rüşdiyelerinde bir uygulama sınıfı açılmışsa da bunu da beklenen yararı sağlayamayacağı düşünülmektedir. Kız rüşdiye mektebi muhit olarak *efkâr-ı bâtulaya* elverişli bir yerde olduğundan talebeler maneviyat yönünden gelişmemektedir. Oysa ülkenin geleceği kızların iyi eğitim almasına bağlıdır. Onlar ne kadar iyi ve vatansever şekilde yetişirlerse ülke kendilerinden o kadar yararlanacaktır. “*Bir milletin nisvânı, vâsıtâ-i terakkîsinin mir'âtudur*” sözünün ne kadar doğru olduğuna dikkat çeken müfettiş, mevcut eksikliği telafi edebilmek için kızların talim ve terbiyesine önem vermek gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre kız mektebi bu önemli vazifeyi yerine getirebilecek durumda değildir. Bundan dolayı şehrin daha merkezi bir yerinde iki yıllık bir darümuallimat şubesi açılması, buraya İstanbul'dan iki muallime tayin edilmesi ve okula diğer kız mekteplerinden mezun olan hanımların kabul edilmesi iyi olacaktır.

Maarif müdürü, Selanik'te muallim yetiştirmek için rüşdiyenin üstünde bir kız mektebi açılması önerisini de kapsayan müfettiş raporunu Nezarete aynen iletmıştır. Ayrıca konuyu aydınlatmak bakımından rapora bir takım açıklayıcı bilgiler de eklemiştir. Buna göre Selanik'te bazı mekteplerin beklenenin aksine muhitlerinin gelişimine katkısı olmuştur. Bunların içinde özellikle resmi kız mektepleri göze çarpmaktadır. Kendisi vilayette bir yıl önce gerçekleştirdiği teftişte kız rüşdiyesinde on sene önce düzenlenmiş olan ders vakit çizelgesinin kullanıldığını görmüş, ilgililerle bu mektebin teşkilat olarak ibtidai mi rüşdiye mi olduğuna dair uzun müzakerelerde bulunmuş fakat bir sonuca varamamıştır. Buradan hareketle vilayete ilk tayin edildiğinde kız rüşdiyesi kadrosunun ıslahını teklif etmiş ve bu doğrultuda mektep yalnız rüşdiye olmak üzere düzenlenmiştir. Mektepte Arabî, Kavaid-i Osmaniye gibi dersler emsaline göre daha iyi bir şekilde

¹⁰⁸ BOA, *MF.İBT.* 308-1, 14 Rebiülevvel 1329 (15 Mart 1911). Örnek diploma için bkz. EK 3. 1893 yılı Temmuz ayında kız rüşdiye mektebinde ödül töreni yapılmıştır. Üst düzey memurlar ve bölge ileri gelenlerinin hazır bulunduğu törende öğrencilere dikiş makinesi, saat, dikiş çekmecesesi, kitap gibi hediyeler verilmiştir. (*MF.MKT.* 180/111, 1 Temmuz 1309 (13 Temmuz 1893)).

okutulmaktadır. Fakat önemli bazı dersler programda bulunmamaktadır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim, Ulum-ı Diniye, Hüsn-i Hat ve Kitabet derslerini iyi bir şekilde öğretmek üzere yetkinliği bilinen hocalar görevlendirilmiştir. Ayrıca programa Fransızca, Resim ve Musiki dersleri konmuştur. Son yılında olan öğrencilerin bu düzenlemelerden yararlanabilmesi ve yetkin muallimeler yetiştirilebilmesi için hem eğitimleri takviye edilmiş hem de çeşitli uygulamalar yapılmak üzere kız rüşdiyesinde bir özel sınıf oluşturulmuştur. An itibarıyla bu sınıfa diplomalı 19 hanım devam etmekle birlikte bu düzenlemeler Selanik'in ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir.

Vilayette muallime ihtiyacı her geçen gün artmakta, çevredeki vilayetler de muallime ihtiyaçları için buraya müracaat etmektedir. Selanik'te kız rüşdiyesinden başka rüşdiye derecesinde beş altı kız mektebi bulunmaktadır. Ancak bu okullardan yetişen talebeler muallime olarak istenen yeterlilikte olmadıklarından kız mekteplerinden çıkan talebelerden muallimliğe yönelmek isteyenleri bu mesleğe birkaç sene hazırlayacak bir kuruma ihtiyaç vardır. Müfettişlik ve vilayet maarif idaresi bu teşkilatın kız rüşdiyesi dahilinde oluşturulmasının yararlı olmayacağı görüşündedir. Bunun için ayrı bir müessese gereklidir. Kaldı ki kız rüşdiyesinin binası da buna elverişli değildir. Gündüzcü darümuallimat olacak olan bu mektebin acil öğretmen ihtiyacından dolayı ilk etapta iki sınıf olarak açılması uygun olacaktır. Okul hemen açılacak olursa kız rüşdiyesinde bulunan uygulama sınıfı ikinci sınıf olacağı için iki sınıfı birden oluşabilecektir. Mektep için öngörülen harcama kalemleri şu şekildedir:

- Müdüre- 1.000 kuruş
- İki daimi muallime- $800+800=1.600$ kuruş
- Seyyar muallime- 500 kuruş
- Mubassıra- 250 kuruş
- Hademe- 200 kuruş
- Çeşitli masraflar için ödenek- 150 kuruş
- Hane kirası- 800 kuruş
- Toplam- 4.500 kuruş**

İstanbul'dan iki Müslüman muallime gönderilmesi halinde diğer personel bölgeden bulunabilecektir. Bu müessese sadece Selanik Vilayeti'nin değil bütün Rumeli'nin eğitim ihtiyacını karşılayabilecektir. Ayrıca Türkçe eğitime ilgi duyan gayrimüslim unsurların kızları için de fırsat olacaktır. Bu bilgileri merkeze ileten maarif müdürü, böyle önemli bir müessese için talep edilen ödeneğin çok görülmeyeceği inancını da dile getirmiştir. Konu merkezde dikkate değer ve önemli bulunmakla birlikte vilayete bir önceki yıl İstanbul'da yatılı darümuallimat

açıldığı, ayrıca bir de kız idadisi açılması düşünüldüğü, buralardan diplomalı muallimler yetişeceğinden vilayetlerde darülmualimat açılmasının boşuna masraf olacağı ve Nezaret bütçesinde bunun için ödenek bulunmadığı bildirilmiştir¹⁰⁹.

Sonuç

Selanik İnas Rüşdiye Mektebi, ilk kız rüşdiyesi olan Sultanahmet Kız Rüşdiyesi'nden yaklaşık 15 sene sonra açılmakla birlikte vilayetlerdeki diğer rüşdiyelerle kıyaslandığında oldukça erken bir tarihte açıldığı görülür. Eğitime başladığı tarihten itibaren öğrenci mevcudu giderek artmış ve bu süreçte mektep yönetimi okulun fiziki şartlarını ve öğrenme ortamını geliştirme, personel sayısını artırma yönünde yoğun çabalar sarf etmiştir. Dönemin ekonomik şartlarının da etkisiyle okulun fiziki ihtiyaçları ve personel maaşları hususlarında sıkıntılı süreçlerden geçilmesine rağmen Selanik İnas Rüşdiyesi bölge Osmanlı hakimiyetinden çıkıncaya kadar eğitim-öğretime devam etmiştir. Bazı dönemlerde öğretmenler arasındaki anlaşmazlık ya da maddi imkânsızlıklar dolayısıyla resmi yazışmalara konu olmuşsa da öğretmen ve öğrenci sayısı bakımından çevre vilayetlerdeki benzerlerine göre daha geniş bir kapasiteye sahip olan Selanik İnas Rüşdiyesi, zamanla vilayet için önemli bir muallime kaynağı ve diğer vilayetlerin de ihtiyaç halinde başvurdukları bir kurum olmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâbüâlî Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.)

İrade Dâbiliye (İ.DH.)

Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT.)

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.)

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmaları Evrakı (A\MKT.NZD.)

Şîrâ-yı Devlet (ŞD.)

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES.)

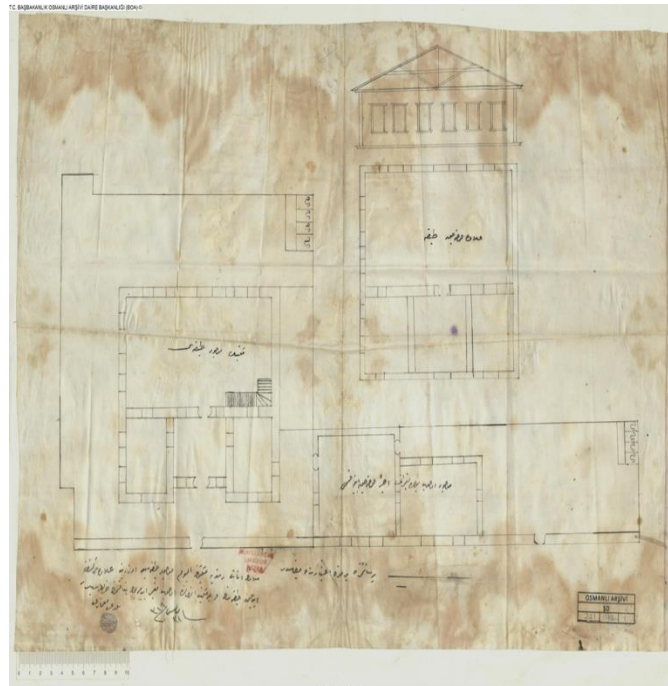
¹⁰⁹ BOA, MF.İBT. 318/38, 4 Nisan 1327 (17 Nisan 1911). Selanik İnas Rüşdiyesinden mezun olarak İbtidai muallimliklerinde bulunmuş olan Selanikli Hamdiye Hanım Darülmualimatta tahsil görmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Hamdiye Hanım'ın Aliye mektebi birinci sınıfına kaydı uygun görülmüştür. (MF.İBT. 156/64, 16 Şubat 1320 (1 Mart 1905); MF.İBT. 157/6, 24 Şubat 1320 (9 Mart 1905)).

Sürelî Yayınlar*Asır Gazetesi***Salnameler***Salnâme-i Devlet-i Alîyye-i Osmanîyye*, Sene 1294, 1298, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304,1305.*Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye*, Sene 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.*Salnâme-i Vilâyet-i Selânik*, Sene H.1299, 1312, 1313, 1315, 1320, 1324.**Tetkik Eserler-Makaleler***1320 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Selânik Vilâyet Sâlnâmesi*, Hazırlayan: Hatice Oruç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.AKYÜZ, Yahya, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001.AKYÜZ, Yahya, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", *Millî Eğitim*, Sayı 143, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1999), ss. 12-32.ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2010.AYDIN, Mithat, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, Cilt 6, Sayı 5, (Eylül 2014), ss. 51-84.BALTACI, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 2002, ss. 446-462.BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998.DEMİREL, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt 15, Ankara 2002, ss. 44-60.DEMİREL, Fatih, *Selânik Vilayetinde Maarif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi, Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Selânik Vilayetinde Eğitim*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul 2014.DOĞANAY, Fatma Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.ERDEM, Yasemin Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.ERGİN, Osman, *Türk Maarif Tarihi Cilt I*, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

- EYİCE, Semavi, “Cevri Kalfa Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, ss. 461-462.
- GÖRÜR, Emel Demir, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği”, *Journal of International Social Research*, (Şubat 2015), Cilt 8, Sayı 36, ss. 311-322.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KONUK, Neval, *Yanya Hamidiye Kız Rüşdiyesi*, Merkez Repro, Ankara 2013.
- KURNAZ, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.
- Mahmud Cevat İbnü’s-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-*, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul 2008, ss. 300-303.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ÜNAL, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

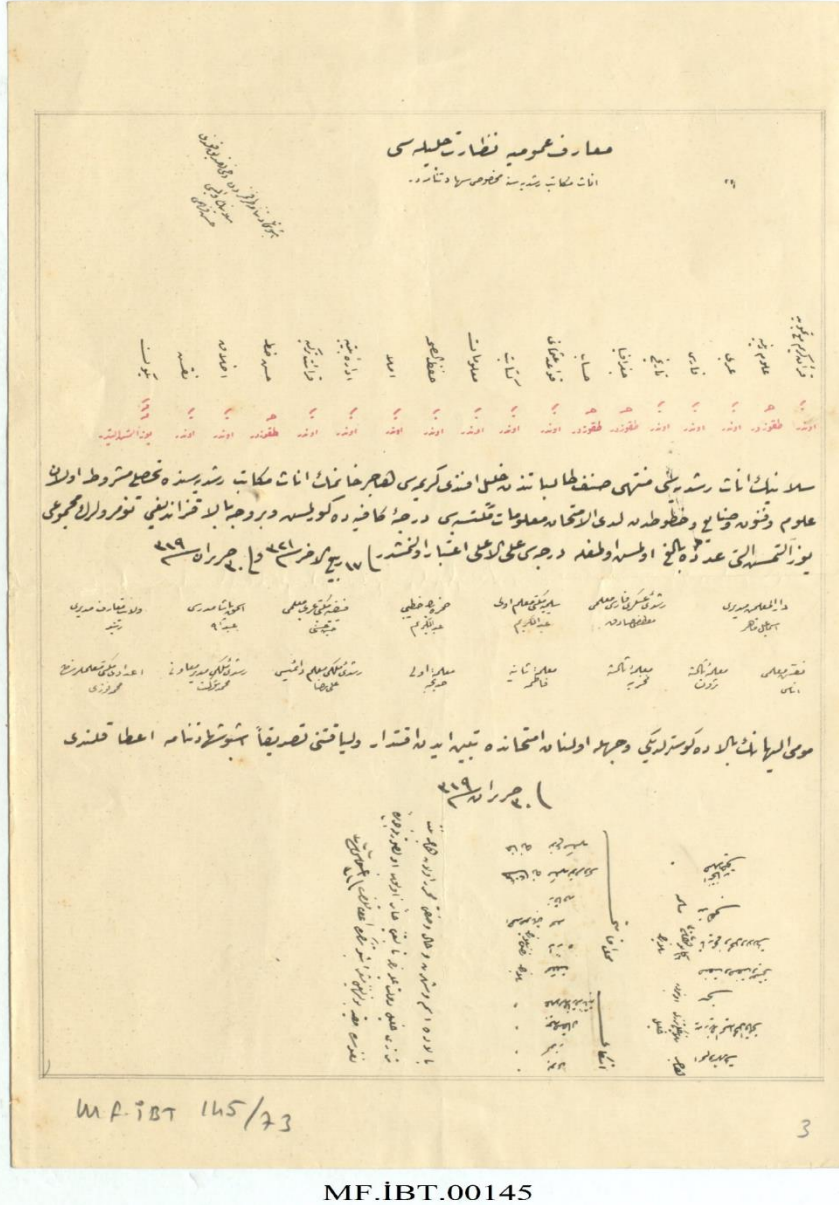
EK 1. XIX. Yüzyıl Sonu Selanik Yukarı Mahallenin Genel Görünüşü

(Neval KONUK HALAÇOĞLU Arşivi)

EK 2. Selanik İnas Rüşdiyesi Planı ve Cephe Çizimi

(BOA, ŞD. 221/13, 31 Mayıs 1319/13 Haziran 1903)

EK 3. Selanik İnas Rüşdiye Talebelerinden Hacer Hanım'a Ait Diploma

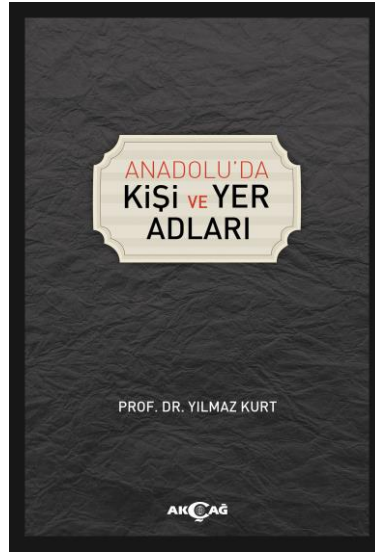
MF.İBT 145/73

MF.İBT.00145

(BOA, MF. İBT. 145/73, 30 Haziran 1319/13 Temmuz 1903)

**YILMAZ KURT; ANADOLU'DA KİŞİ VE YER
ADLARI, AKÇAĞ YAYINLARI,
ANKARA, 2020, 648 SAYFA**

Muhammed CEYHAN*

Bir toprak parçasının yurt tutulup kalıcı bir vatan hâline dönüştüğünün ya da dönüştürüldüğünün en önemli göstergesi olarak maddî kültür unsurları görülmüştür. Bilhassa ibadethaneler, köprüler, çeşmeler, hastaneler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar gibi topluma hizmet eden yapılar, bir milletin, üzerinde bulunduğu toprak parçasını vatan edindiğine dair göstergeler olarak zikredilmiştir. Oysaki kimi soyut kültür unsurları vardır ki, bir toprağın sahiplenildiğini göstermesi bakımından en az maddî ögeler kadar önemlidir. Bir şehrin, kasabanın, nahiyenin, köyün, mezranın, mevkîin, dağın, ovanın, derenin, çayın, akarsuyun ya da tarihî olarak orada yaşayan kişilerin isimleri, o coğrafyanın en önemli kültürel kodlarıdır. Bu çerçevede yer ve şahıs adlarını, bir ülkenin yurt tutulduğuna dair bir gösterge olarak telâkkî etmek gerekir. Bu bağlamda Anadolu'nun en yaygın ifadeyle 1071 tarihinden itibaren Türkler tarafından yurt

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Yalova/TÜRKİYE, e-Mail: muhammedceyhan@gmail.com ORCID: 0000-0003-3880-3506
Makale geliş tarihi: 26.10.2021 Makale kabul tarihi: 12.11.2021

tutulduğuna dair maddî kültür unsurlarının yanında, kişi ve yer adları gibi soyut kültür unsurlarını da zikretmek doğru olacaktır.

Adları, özellikle kişi adlarını köken, tarihî gelişim, dil ve kültür meseleleri açısından inceleyen bilim dalı onomastiktir (adbilim). Varlıkların sembolleri olan ve en eski zamanlardan beri kullanılan adları inceleyen onomastik (adbilim), tarihsel açıdan şahıs ve yer adlarından hareketle bir kültürün kodlarını ortaya koymaktadır. Anadolu'nun kültür kodlarını çözümlmek ve nasıl yurt tutulduğunu ölçmek bakımından bu disiplin altında yapılan çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Bu konuda Prof. Dr. Yılmaz Kurt, uzun yıllara yayılan araştırmalar yapmıştır. Kurt'un *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları* isimli kitabı, bu araştırmaların mahsulü olan makale ve tebliğlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Kitapta ortaya konulan veriler, Anadolu'nun Türkler tarafından yurt tutulduğuna delâlet eden ve soyut kültür unsurları marifetiyle ispatını mümkün kılan birer tapu mahiyetindedir.

Prof. Dr. Yılmaz Kurt'un *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları* başlıklı çalışması 2020 yılında Akçağ Yayınları arasından çıkmıştır. Ertan Ünlü ve Fatih Mehmet Önal'ın birlikte yayına hazırladıkları bu eser, yazarın 1984 yılında VI. Millî Türkoloji Kongresi'ne sunduğu tebliğden başlamak üzere 2018 tarihine kadar geçen zaman zarfında onomastik (adbilim) konusunda birçok bilimsel kongre ve sempozyumda sunmuş olduğu tebliğler ile çeşitli dergilerde yayınlanan makalelerinden oluşmaktadır. Kitapta Önsöz (9-11), Makaleler (15-606), Kaynakça (607-620) ve Dizin (621-644) kısımları mevcuttur. Çalışma boyunca Türkiye'de gerek tarihçilerin gerekse de dilcilerin neredeyse hiç girmediği, hatta girmeye cesaret edemediği onomastik (adbilim) konusu sistematik olarak işlenmiştir.

Kitap, yazarın kaleme aldığı Önsöz (9-11) ile başlamaktadır. Yazar bu kısımda akademik hayatının önemli bir kısmını sarfettiği ve 1984 yılında Yüksek Lisans tezi hazırlamak üzere girdiği Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan tahrir defterleri üzerindeki onomastik (adbilim) çalışmalarına nasıl başladığını, ne tür zorluklar çektiğini ve alana dair genel sorunları ele almaktadır. Bu bağlamda 1984 yılında bilgisayar imkânından yoksun bir şekilde 20.330 kişinin ismini tek tek hazırladığı teksir kâğıtları üzerinde yaptığı sayımlarla başlayıp daha sonra bilgisayar ortamında -bugünün teknolojisine nazaran ibtidai bir vaziyette de olsa- devam eden sayımların serencamı hakkında bilgi vermektedir. Bu noktada onomastik (adbilim) çalışmalara tarihçi ve dilcilerin neden eğilmedikleri konusuna da açıklık getirmekte, tarihçilerin bu konuya tarihin bir alanı olarak bakmamalarından, dilcilerin ise *siyakat* yazısının zorluğundan mütevellit konuya eğilememelerinden bahsetmektedir.

Makaleler (15-606) kısmında toplamda 27 makale mevcut olup bunlardan 18 makale kişi adlarıyla; 2 makale yer adlarıyla; 5 makale de kişi ve yer adları ile

ilgilidir¹. Makalelerin dizilimi noktasında -ilk makale hâric- konu veya yayınlanma tarihi gibi bir kıstas belirlenmemiş olup tamamen alfabetik sıraya göre makalelerin başlıklarını esas alan bir dizilim söz konusudur. “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Medot”² başlığını taşıyan ilk makalede, onomastik (adbilim) biliminin tanımı yapıldıktan sonra Türkiye’deki onomastik (adbilim) çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir. Kaynak olarak Tahrir defterleri üzerinden yürütülen onomastik (adbilim) çalışmalarında zaman içerisinde ne tür metotların takip edildiği açıklanmaktadır. İlk olarak el yordamıyla isimlerin yazıldığı teksir kâğıtlarının sayımında ve yazarın *Mekanik Metod veya Baba-Dede Usulü* adını verdiği sistemde karşılaşılan zorluklardan bahsedilmektedir. Daha sonra bilgisayarın yaygınlaşmasına bağlı olarak bu cihazlardaki çeşitli programlar üzerinden yapılan sayım işlemlerine dair metotlar gösterilmektedir. Söz konusu makalenin yazıldığı dönemde aktif olarak kullanılan bilgisayar ve programlar ile takip edilmesi gereken usul ve yöntemler ayrıntılı bir biçimde mevzu edilmektedir. Metot ve cihaz kullanım önerilerinden sonra onomastik (adbilim) için ana kaynak olarak kullanılan tahrir defterlerinin yapısal sorunları ve verilerin ne şekilde okunması gerektiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda onomastik (adbilim) çalışmalarının yeterli ilgiyi görmemesinin temel sebebi olarak Arap alfabesinden doğan zorluklara ve bilhassa tahrir defterlerinde noktasız olarak yazılan *siyakat* türünün okunma güçlüğüne işaret edilmektedir. Bu noktada bazı yazılardaki kâtip hatalarının Arap alfabesi ile *siyakat* yazı türünün zorluğuna zorluk kattığına değinilmektedir. Bu bahislerden sonra tahrir defterlerinin okunması esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar zikredilmektedir. Öte yandan erkek ve kadın isimlerinin yüzyıllar içerisinde kullanım açısından geçirdiği değişimlere, farklı yazımlara ve gayrimüslim isimlerinin okunma zorluğuna da dikkat çekilmektedir. Makalenin sonunda mezhep izleri, kültürel yansıma ve coğrafyalaşan adların varlığı, farklı dil olgusu gibi kimi hususlara ve isimlerin taşıdığı anlam ve değerlere yer verilmiştir.

İlk makalenin ardından Adana, Çorum, Diyarbakir, Gönen, Harput, Kozan (Sis), Mardin, Sivas sancakları ile Ayaş, Bodrum, Gerede, Giresun, İncesu, İskilip, Niksar, Ordu, Tokat, Yabanâbâd kazaları kişi ve yer adlarına dair ayrıntılı istatistiklere, isimlerin taşıdığı anlamlara, kullanım sıklıklarına ve bölgeler arasındaki kullanma oranlarına mukayeseli bir şekilde yer verilmiştir. İlk makalenin tespitleri ışığında bu makaleleri okumak daha doğru bir yöntem olmuştur. Makaleler içerisinde sancak ve kaza düzeyindeki müstakil çalışmaların yanı sıra “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İhtida Hareketlerinin Onomastik Açından İncelenmesi”³, “Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları”⁴

¹ Kitabın arka kapak yazında verilen bu rakamlara karşın, esasen kitapta toplam 28 makale mevcut olup bunlardan 19 makale kişi adlarıyla; 2 makale yer adlarıyla; 5 makale de kişi ve yer adları ile ilgilidir. 515. sayfadaki “Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)” başlıklı makale, teknik olarak kitabın içindekiler kısmına yansıtılmadığı için sayısal verilerde sehven bir yanlışlık ortaya çıkmıştır.

² Yılmaz Kurt, *Anadolu’da Kişi ve Yer Adları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2020, s. 15.

³ Kurt, *a.g.e.*, s. 495.

⁴ Kurt, *a.g.e.*, s. 503.

ve “Osmanlı Ermenilerinde Türkçe Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”⁵ başlıklarını taşıyan makaleler de mevcuttur. Bu makaleler, özellikle kişi adlarının, kültürel etkileşimin bir ürünü olabileceği ve kişilerin isimleri ile kimlik-köken bağlantılarının incelenmesi gibi farklı perspektiflerden tahlillerinin de mümkün olduğu göstermesi açısından kıymetlidir.

Makalelerden sonra Kaynakça (607-620) kısmı gelmektedir. Makalelerin her birinin kaynakçası kitabın son kısmında toplu olarak verilmiştir. Bu durum makaleler arası geçişlerde kopuklukları engellediği gibi makalelerin ardışık ve bütüncül bir şekilde okunmasına olanak sağlamaktadır. Kaynakçanın akabinde Dizin (621-644) kısmı mevcuttur. Yerleşim yerleri, kimi şahıs adları, kavramlar ve terimlere yer verilen bu dizinde, yerleşim yerlerinin sayısal olarak daha çok ele alındığı dikkati çekmektedir. Baştan sona kişi ve yer adlarına yer verilen bu kitapta özel isimlerin çok fazla olması ve bu isimlerin tarihî olaylarda aktif bir figür olmamalarından dolayı dizinde, şahıs isimlerinden ziyade yer adları merkeze alınmıştır ki, bu da oldukça isabetli bir yaklaşım gibi görülmektedir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yazarın 1984 yılından 2018 yılına kadar sistematik olarak ele aldığı onomastik (adbilim) konusunun ana kaynağı tahrir defterleridir. Tahrir defterleri umumiyetle XV. ve XVI. Yüzyıla ait olduğu için tespit edilen isimler de ağırlıklı olarak söz konusu yüzyıllara aittir. Öte yandan incelenen yerleşim yerlerinin Anadolu'nun farklı bölgelerinden olması, bu coğrafyayla ilgili bütüncül bir fotoğraf görmemize imkân sunmaktadır. Zaten yazar da muhtelif makalelerinde çeşitli bölgeler arasında mukayeselerde bulunmaktadır.

Bu kitap vesilesiyle onomastik çalışmalarıyla ilgili kaynaklar konusunda bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. Osmanlı Arşivi'nde 2010 yılından itibaren farklı fonların araştırmaya açılması ile onomastik (adbilim) sahasına yeni kaynak türleri de dâhil olmuştur. Bu bağlamda nüfus defterlerini zikredebiliriz. Bu kaynaklara yenilerinin ilave edildiğini de biliyoruz. Bundan sonra yapılması gereken, Prof. Dr. Yılmaz Kurt'un büyük bir özveriyle ve sistematik olarak başlattığı onomastik (adbilim) çalışmalarını, yeni kaynakların verileri ışığında ileriye taşımaktır. Bu noktada Kurt'un teksir kâğıtlarını sayma sabrının ve bilgisayarların yaygınlaşıp araştırmalar için büyük bir nimete dönüşmesinden sonra yeni teknolojiye hemen intibak etme kabiliyetinin, örnek alınacak bir disiplin ve gayret numunesi olduğu vurgulanmalıdır. Öte yandan onun, fiziksel imkânların ötesinde onomastik (adbilim) biliminin metotları çerçevesinde kimi kaynak zorluklarını da aşmış olması, yine burada zikredilmesi ve rehber alınması gereken bir husustur. Netice itibarıyla üzerinde yaşadığımız coğrafyanın kültür mirasını ve hazinesini ortaya koymak adına Prof. Dr. Yılmaz Kurt'tan alınan bayrağın ileriye taşınması onomastik (adbilim) açısından önem arz etmektedir.

⁵ Kurt, *a.g.e.*, s. 515.

"GAZİ HÜSREV BEY'İN BOSNA-HERSEK TARİHİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ" SEMPOZYUMU'NUN ARDINDAN

Behçet LOKLAR*

Fetih stratejisiyle askerî ve kurduğu vakıflarıyla sosyal manada erken modern dönem Osmanlı tarihi için önemli bir yeri olan Gazi Hüsrev Bey'in (1480-1541)¹ bu yıl Bosna Sancakbeyi olarak atanmasının 500. yılıdır. Bosna'da Osmanlı sınırlarının batı ve kuzey yönünde genişlemesinde ve Saraybosna'nın idari sistem içerisinde şehir kimliğine bürünmesinde Gazi Hüsrev Bey'in kritik rolleri vardır. Bosna ile özdeşleşen Hüsrev Bey'in, bugün hâlâ Boşnak kültür dünyasında özel bir yeri bulunmaktadır. Her yıl Bosna-Hersek İslâm Birliği tarafından kendisi ve kurduğu vakıflar için "*Dani Gazî Husrev-begovih hajrata*" (Gazi Hüsrev Bey Hayratları Günleri) kapsamında çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Bununla birlikte, Bosna-Hersek akademisinde de Gazi Hüsrev Bey biyografisi, dönemi ve vakıflarına dair tarih araştırmaları yapılması bir nevi bilimsel gelenek olarak görülmektedir. Nitekim, bundan tam doksan yıl önce Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın 400. yılı münasebetiyle dönemin akademisi tarafından bir hatıra kitabı yayımlanmıştı. ² Bu yıl da Gazi Hüsrev Bey'in Bosna Sancakbeyi olarak

* Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, loklarbehcet@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0823-8577

Makale geliş tarihi: 06.11.2021 Makale kabul tarihi: 10.11.2021

¹ Gazi Hüsrev Bey, 1521-1534 ve 1537-1541 yılları arasında iki kere Bosna Sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Kendisi hakkında Avusturya-Macaristan ve Yugoslavya dönemleri ile günümüz Bosna-Hersek tarih yazımında geniş bir ilmi literatür bulunmaktadır. Gazi Hüsrev Bey hakkında telif eser düzeyinde kronolojik olarak şu yayımlar sıralanabilir: Mirza Safvet, *Gazî Husrev beg (u spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu)* (Gazi Hüsrev Bey (Bosna'ya Gelişinin 400. Yılı Anısına), Islamska dionička Yayınevi, Saraybosna, 1907. Mehmed Spaho, *Gazî Husrevbeg: Slike iz bosanske prošlosti* (Gazi Hüsrev Bey: Bosna'nın Geçmişinden Resimler), Islamska dionička Yayınevi, Saraybosna, 1907. Ćiro Truhelka, *Gazî Husrevbeg: Njegov život i njegovo doba* (Gazi Hüsrev Bey: Yaşamı ve Devri), birinci baskı: Zemaljska Yayınevi, Saraybosna, 1912. son baskı: Dobra knjiga Yayınevi, Zenica, 2020. Hamdija Kreševljaković, "Gazi Husrevbeg" (Gazi Hüsrev Bey), *Spomenica Gazî Husrev-begove četiristo-godišnjice*, Islamska dionička Yayınevi, Saraybosna, 1932. Behija Zlatar, *Gazî Husrev-beg* (Gazi Hüsrev Bey), Şarkiyat Enstitüsü, Saraybosna, birinci baskı: 2010, ikinci baskı: 2021.

² Bakınız: *Spomenica Gazî Husrev-begove četiristo-godišnjice*, Islamska dionička Yayınevi, Saraybosna, 1932. Hatıra sayısında yazı kaleme alanlar ve çalışmaları şu şekildedir: Hamdija Kreševljaković: "Sarajevo do Husrevbega" (Hüsrev Bey'e Kadar Saraybosna), "Gazi Husrevbeg" (Gazi Hüsrev Bey), "Turbeta i mezari oko begove džamije" (Bey Camii Çevresindeki Türbe ve Mezarlar), "Husrevbegov mekteb" (Hüsrev Bey Mektebi), "Hanikah" (Hanikah), "İmaret i musafirhana" (İmaret ve Misafirhane), "Sahat-kula i muvekkithana" (Saat Kulesi ve Müvekkithane), "Bezistan i

atanmasının 500. yılı münasebetiyle bir sempozyum düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda *Dani Gazi Husrev-begovih hajrata* etkinlikleri kapsamında, 22 Eylül 2021 tarihinde, Bosna-Hersek için önemli birer bilimsel kuruluş olan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna Devlet Üniversitesine bağlı Şarkiyat Enstitüsü, Tarih Enstitüsü ve bunların yanında Saraybosna Tarih Arşivi organizasyonunda "*Uloga i značaj Gazi Husrev-bega u historiji Bosne i Hercegovine*" (Gazi Hüsrev Bey'in Bosna-Hersek Tarihindeki Rolü ve Önemi) başlıklı sempozyum icra edilmiştir.

Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde düzenlenen sempozyum öncesinde ilk olarak "*Gazi Husrev-beg i njegovi hajrati - pola milenija u službi dobra*" (Gazi Hüsrev Bey ve Hayratları – İyiliğin Hizmetinde Beş Asır) temalı aynı kütüphane bünyesinde sergi açılışı yapılmıştır. Burada Gazi Hüsrev Bey devrinden ve Bosna tarihinin çeşitli dönemlerinden arşiv vesikaları ile vakıf ürünleri sergilenmiştir. Sempozyum öğleden önce iki ve öğleden sonra iki olmak üzere toplam dört oturum şeklinde düzenlenmiştir. Toplam on sekiz katılımcının bulunduğu sempozyumda öğleden önce düzenlenen ilk oturumda genel hatlarıyla Gazi Hüsrev Bey biyografisi, yaşadığı dönem, askerî ve politik düzlemde faaliyetleri konularına ağırlık verilmiştir. Oturumun ilk konuşmacısı olan Prof. Dr. Enes Pelidija, "*Osmansko carstvo i Bosna u vrijeme Gazi Husrev-bega*" (Gazi Hüsrev Bey Zamanında Osmanlı İmparatorluğu ve Bosna) başlıklı bildirisini sunmuştur. Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü emekli akademisyenlerinden olan Pelidija, Bosna-Hersek tarih yazımı için birçok konuda eser kaleme almıştır. Sunumunda da Gazi Hüsrev Bey Devri'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumuna ve imparatorluk bünyesindeki Bosna'nın genişlemesine değinmiştir. İkinci olarak, Dr. Behija Zlatar, "*Gazi-Husrev-beg i njegov doprinos razvoju Sarajeva*" (Gazi Hüsrev Bey ve Saraybosna'nın Gelişimine

hanovi" (Bezistan ve Hanlar, "Husrevbegova banja" (Hüsrev Bey Hamamı), "Vakufska bolnica" (Vakıf Hastanesi), "Gazi Husrevbegov vakuf" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı), "Mutevelije Husrevbegova vakufa" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı Mütevellileri), "Nazori, džabije i kjetibi" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı Nazırları, Cabileri ve Katibleri), "Hatibi i imami Husrevbegove džamije" (Hüsrev Bey Camii Hatib ve İmamları), "Muderisi Husrevbegove medrese" (Hüsrev Bey Medresesi Müderrisleri), "Mudževvidi" (Mücevvidler), "Šejhovi Husrevbegova hanikaha" (Hüsrev Bey Hanikahının Şeyhleri). Salih Ljubunčić: "Značaj Gazi Husrev begove ličnosti" (Gazi Hüsrev Bey'in Kişiliğinin Önemi). Alija Nametak: "Gazi Husrevbeg u narodnoj tradiciji" (Halk Geleneğinde Gazi Hüsrev Bey). Mato Bajlon, "Архитектонске особине главних Гази Хусревбегових грађевина" (Gazi Hüsrev Bey Yapılarının Mimari Özellikleri). Dizdar Muhamed Emin: "Gazi Husrevbegova medresa" (Gazi Hüsrev Bey Medresesi). Fehim Spaho: "Gazi Husrevbegova knjižnica" (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi), "Gazi Husrevbegova vakufnama za džamiju imare i hanikah (Gazi Hüsrev Bey'in Camisi, İmareti ve Hanikahı Vakıfnamesi (Çeviri), "Vakfija Kuršumlije medrese" (Kurşunlu/Gazi Hüsrev Bey Medresesi Vakfıyesi (Çeviri), "Gazi Husrevbegove mlkname" (Gazi Hüsrev Bey Mülknameleri (Çeviri). Jusuf Tanović: "Vakuf kao institucija" (Bir Müessesese Olarak Vakıf), "Gazi Husrevbegove vakufname" (Gazi Hüsrev Bey Vakıfnameleri). Александар Вундсам, "Тешански посјед Гази Хусревбегових вакуфа" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın Teşanj (Teşan/Teşne) Mülkleri). Šefket Šabić: "Treća Husrevbegova vakufnama" (Gazi Hüsrev Bey'in Üçüncü Vakfıyesi (Çeviri)).

Katkısı) başlıklı bildirisini sunmuştur. 16. yüzyıl Osmanlı, Bosna ve Saraybosna çalışmaları ile tanınan Dr. Behija Zlatar, Gazi Hüsrev Bey'e dair telif eseri de bulunan değerli bir şarkiyatçıdır. Onun, 2010 yılında kaleme aldığı "Gazi Hüsrev Bey" adlı kitabı 500. yıl münasebetiyle bu yıl yeniden basılmıştır. Mezkûr eser, Bosna-Hersek akademisinde şuan için Gazi Hüsrev Bey hakkındaki en kapsamlı ilmi çalışma olarak görülmektedir. Zlatar sunumunda, Hüsrev Bey ve vakıflarının Saraybosna'ya katkılarına değinmiştir. Akabinde Dr. Ismet Bušatlić "*Gazi Husrev-begov divan*" (Gazi Hüsrev Bey Divanı) ve Nedim Zahirović "*Gazi Husrev-begovi susreti sa habsburškim diplomatama*" (Gazi Hüsrev Bey'in Habsburg Diplomatlarıyla Görüşmeleri) başlıklı bildirimlerini sunmaları gerekirdi. Fakat çeşitli sebeplerle iki katılımcı da maalesef sempozyumda yer alamamışlardır. Birinci oturumun üçüncü konuşmacısı olarak Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü akademisyenlerinden Dr. Muamer Hodžić, "*Diplomatski aspekt odnosa Gazi Husrev-bega i Mlečana*" (Gazi Hüsrev Bey ile Venedikliler Arasındaki İlişkilerin Diplomatik Yönü) başlıklı sunum gerçekleştirmiştir. Bildirisinde, Gazi Hüsrev Bey'in erken dönem biyografisindeki boşluklara değinmeye çalışan Hodžić, dönemin kaynaklarını karşılaştırmalı kullanarak yeni görüşler sunmaya çalışmıştır. Oturumun son konuşması yine Şarkiyat Enstitüsü'nün akademisyeni Dr. Elma Korić, "*Granice Bosne od Gazi Husrev-bega do Gazi Ferhad-paše Sokolovića*" (Gazi Hüsrev Bey'den Gazi Ferhad Paşa Sokollu'ya Bosna'nın Sınırları) başlıklı sunumunu yapmıştır. Korić, daha öncesinde Sokollu Ferhad Paşa üzerine Boşnakça bir eser de yayınlamıştır. Bu sunumunda da Gazi Hüsrev Bey Dönemi'nden Ferhad Paşa Dönemi'ne kadar olan Bosna Sancağı ve daha sonra eyaletinin sınırlarının batı ve kuzey yönlü genişlemesi üzerinde durmuştur.

Sempozyumun öğleden önceki ikinci oturumunda ise Gazi Hüsrev Bey'in kurduğu vakıflar ve eserleri üzerine durulmuştur. Bu oturumda ilk olarak, Saraybosna Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Şarkiyat Filolojisi Bölümü akademisyenlerinden Dr. Velida Mataradžija, "*Položaj Gazi Husrev-begove medrese u osmanskom obrazovnom sistemu*" (Gazi Hüsrev Bey Medresesinin Osmanlı Eğitim Sistemindeki Konumu) başlıklı görsel sunumunu gerçekleştirmiştir. Osmanlı Dönemi Bosna Sancağı eğitim kurumları üzerine doktora tezini tamamlayan Mataradžija, sunumunda Gazi Hüsrev Bey Medresesinin Osmanlı ilmiye sistemi içerisindeki derecesi üzerine durmuş ve Bosna sancağındaki önemine değinmiştir. İkinci olarak, Prof. Dr. Adnan Kadrić ve Dr. Berin Bajrić'in ortak çalışması olan "*Šta je čitao Ali Dede, šejh Husrev-begovog hanikaha u Sarajevu*" (Saraybosna'daki Hüsrev Bey Hanikahının Şeyhi Ali Dede Ne Okurdu?) sunumunu gerçekleştirmişlerdir. Konuşma, Prof. Dr. Adnan Kadrić tarafından icra edilmiştir. Kadrić, Boşnak tarihinde önemli bir yeri olan Ali Dede üzerinde detaylı bilgiler sunmuştur. Üçüncü olarak, Behçet Loklar tarafından "*Gazi Husrev-begov vakuf prema računovodstvenim defterima sredinom 18. stoljeća*" (18. yüzyıl Ortalarına Ait Muhasebe Defterlerine Göre Gazi Hüsrev Bey Vakfı) başlığı altında görsel bir sunum hazırlanmıştır. Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na ait ve 18. asrın ortalarına

tarihlenen muhasebe defterleri üzerinden vakfın durumu analiz edilmeye çalışılmış ve o zamana kadar analiz edilmeyen iki muhasebe defteri de ilim camiasına tanıtılmıştır. Oturumun dördüncü sunumunu Prof. Dr. Hatice Oruç, "*Kontinuitet i mijenjanje Gazi Husrev-begovib vakufa u Sarajevu (XIX vijek)*" (Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Vakıflarının Devamlılığı ve Değişimleri (XIX. asır) başlığı altında görsel olarak icra etmiştir. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü akademisyenlerinden olan Oruç, akademik kariyeri boyunca Osmanlı Dönemi Bosna tarihine dair değerli çalışmalar ortaya koymuştur. Bu sunumda da 19. asır gibi Bosna ve Osmanlı tarihi için değişim ve dönüşümlerin hızlı yaşandığı bir dönemde, çeşitli ve daha önce kullanılmamış arşiv kaynaklarına atıfla vakfın durumuna odaklanılmıştır. Sempozyumun önemli ve orijinal anlarından biri sunumun sonunda Oruç'un, Gazi Hüsrev Bey'e ait olan bir mührü ilk defa bilim camiasına tanıtması olmuştur. İkinci oturumun son sunumunu, Boşnakların İslam Geleneği Enstitüsü akademisyenlerinden Dr. Elvir Duranović, "*Stoljetni kontinuitet forme vjerskih obreda u Gazi Husrev-begovoj džamiji*" (Gazi Hüsrev Bey Camii'nde Dinsel Ayin Biçiminin Asırlık Devamlılığı) başlığı altında yapmıştır. Duranović, Gazi Hüsrev Bey'in vakfiyesinde belirttiği üzere bugün dahi camisinde icra edilen Kur'an kıraatı ile mevlüd organizasyonları ve bunların Boşnak kültüründeki önemine odaklanmıştır.

Öğleden sonraki ilk oturumda yine Gazi Hüsrev Bey vakfı bağlamında sunumlara devam edilmiştir. İlk olarak, Doç. Dr. Haris Dervişević, "*Gazi Husrev-begova džamija u historijskom kontesktu*" (Tarihi Bağlamında Gazi Hüsrev Bey Camii) başlıklı görsel sunumunu icra etmiştir. Saraybosna Devlet Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü akademisyenlerinden olan Dervişević, Avusturya-Macaristan Dönemi'nden itibaren Gazi Hüsrev Bey Camii'nin geçirdiği değişim ve dönüşümler üzerine durmuştur. İkinci olarak, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nde emek veren Hamza Lavić, "*Vakuf Gazi Husrev-begove majke Seldžuke*" (Gazi Hüsrev Bey'in Validesi Selçuk Sultan'ın Vakfı) adlı bildirisini sunmuştur. Şarkiyat Enstitüsü akademisyenlerinden Dr. Dželila Babović ise, "*Vakuf Gazi Husrev-begove supruge Šahdidar i razvoj svijesti o društveno korisnom radu u Sarajevu u 16. i početkom 17. stoljeća*" (Gazi Hüsrev Bey'in Eşi Şahdidar'ın Vakfı ve 16. yüzyıl ile 17. yüzyıl başlarında Saraybosna'da Sosyal Manada Faydalı Çalışma Fikrinin Gelişmesi) başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Bu iki sunum Gazi Hüsrev Bey'in yakın aile efradına ait vakıfların tanıtılması açısından önemli olmuştur. Akabinde Tarih Enstitüsü akademisyenlerinden Dr. Hana Younis, "*Gazi Husrev-begov vakuf u dokumentima Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu 1878 - 1914.*" (Saraybosna Yüksek Şeriat Mahkemesi Belgeleri'nde Gazi Hüsrev Bey Vakfı (1878-1914) başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Kariyerinde doktora çalışmasını da bu alanda tamamlayan Younis, Avusturya-Macaristan Dönemi'nde değişen idari sistem içerisinde Gazi Hüsrev Bey Vakfı'na değinmiştir. Üçüncü oturumun son sunumunda, Dr. Senaid Zaimović, "*Uzurpacija Gazi Husrev-begovog vakufa i njena posljedica po društvo*" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın Gasp Edilmesi ve bu Durumun

Toplum için Sonuçları) başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Bu sunumda da Osmanlı idaresi sonrasında Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın, 19. asrın son çeyreği ile 20. asırda yaşadığı problemler üzerine durulmuştur.

Sempozyumun son oturumunda, Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nın yaşadığı sorunlar ile Gazi Hüsrev Bey'in tarih yazımındaki yeri konularında bildiriler sunulmuştur. İlk olarak Gazi Hüsrev Bey Vakfı Mütevellisi Mustafa Vatrenjak, "*Denacionalizacija i restitucija ili skriveno lice istine*" (Milliyetten Arındırma ve İade ya da Gerçeğin Gizli Yüzü) başlıklı sunum icra etmiştir. Akabinde Tarih Enstitüsü Müdürü Dr. Sedad Bešlija, "*Gazi Husrev-beg u prijeponu historiografskih interpretacija*" (Tarih Yazımı Yorumlarının Tartışmasında Gazi Hüsrev Bey) başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Bešlija, Türk, Yugoslav ve günümüz Balkan tarih yazımında Gazi Hüsrev Bey algısı üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Üçüncü olarak, Tarih Enstitüsü akademisyenlerinden Ramiza Smajić, "*Gazi Husrev-beg u kontroverznoj historiografskim perspektivama*" (Tartışmalı Tarih Yazımı Perspektiflerinde Gazi Hüsrev Bey) başlıklı sunumunu gerçekleştirmiştir. Bosna-Hersek tarih yazımında Gazi Hüsrev Bey üzerine farklı bakış açıları bulunmaktadır. Smajić de bu konu üzerinde durmuştur. Sempozyumun son bildirisini, Saraybosna Devlet Üniversitesi Mimarlık Fakültesi akademisyenlerinden Prof. Dr. Nihad Čengić tarafından, "*Restauratorski zahtevi na objektima Gazi Husrev-begova vakufa*" (Gazi Hüsrev Bey Vakfı Mülklerinin Restorasyon Çalışmaları) başlıklı görsel sunumuyla gerçekleştirmiştir. Čengić'in bildirisinde, Gazi Hüsrev Bey Vakfı mülklerinde bağımsızlık sonrası Bosna-Hersek'te yapılan restorasyon çalışmalarına değinilmiştir.

Saraybosna'da, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde düzenlenen "Gazi Hüsrev Bey'in Bosna-Hersek Tarihindeki Rolü ve Önemi Sempozyumu'nun" verimli bir bilimsel etkinlik olduğu söylenebilir. Sempozyum sonunda, sunulan bildirilerin 500. yıl anısına bir kitap hâlinde bastırılmasının planlandığı belirtilmiş ve bunun için çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda, yayımlanacak eserin Gazi Hüsrev Bey özelinde Osmanlı Dönemi Bosna tarihi çalışmalarına değerli bir katkı sunması dileğiyle.

SARAYBOSNA ŞARKİYAT ENSTİTÜSÜ TARAFINDAN DÜZENLENEN “15. YÜZYILDAN 19. YÜZYILA BOSNA VE HERSEK’TEKİ KÜLTÜREL VE TARİHSEL EĞİLİMLER KONFERANSI”NIN ARDINDAN

Bayram ŞEN*

Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü (Orientalni Institut u Sarajevu) Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti döneminde 1950 yılı gibi erken bir dönemde genelde Şarkiyat özelde Osmanlı çalışmaları yapmak üzere kurulmuştur. Bosna ve Hersek’te ve Yugoslavya topraklarında bulunan Osmanlı dönemine ait Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları, arşiv malzemeleri (belge, harita, yazışma vd.) enstitü bünyesinde toplanmış olup, döneme dair ayrıntılı toplumsal, kültürel, ekonomik tarih çalışmaları yapılmaktadır. Enstitüde dünyada Osmanlı çalışmaları alanında çok değerli sayılan tarihi monograflar yayınlanmıştır. Ayrıca enstitü bünyesinde yıllık olarak yayınlanan “*Prilozi za Orientalni Filologiju*” dergisi kapsamında genelde Osmanlı dönemine ve özelde Bosna ve Hersek’e dair yapılmış çok değerli çalışmalar yayınlanmış ve hâlâ yayınlanmaktadır.

71. Yılıını dolduran Şarkiyat Enstitüsü son yıllarda uluslararası birçok konferansa da ev sahipliği yapmaktadır. Üçüncüsü düzenlenen Uluslararası Bilim Konferansı’nda bu yılın teması “*15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bosna ve Hersek’te Kültürel ve Tarihi Eğilimler*”di. 11-14 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen konferansa farklı disiplinlerden ve farklı üniversitelerden birçok akademisyen katıldı. Pandemi koşulları nedeniyle hem online hem de yüz yüze sunum yapma imkânı sağlanan konferansta oturumlar dört güne yayılmış ve gün içerisinde en az temas sağlanacak şekilde düzenlenmişti.

Konferansın ilk gününde açılış konuşmacısı ve ilk panelin moderatörlüğünü enstitü müdürü Dr. Adnan Kadrić üstlenmişti. Kadrić pandemi koşullarında dahi böyle bir panelin yapılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek bütün katılımcılara teşekkür etti. Panelin ilk konuşmacısı ve enstitü üyelerinden Dr. Sabehata Gačanin’in “*Naučni doprinos istraživača Orientalnog instituta u izučavanju*

* Boğaziçi Üniversitesi Modern Türkiye Tarihi Enstitüsü Doktora Adayı, bayramsen@yahoo.com ORCID: 0000-0002-7721-9487

Makale geliş tarihi: 06.11.2021 Makale kabul tarihi: 10.11.2021

kulturno-historijskih tokova u Bosni i Hercegovini od 15. do 19. stoljeća [15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Şarkiyat Enstitüsü'nün Bosna ve Hersek'teki Kültürel ve Tarihî Eğilimlere olan Bilimsel Katkısı]" üzerine sunduğu tebliğ, bir açılış konuşması niteliğindedir. Bugüne kadar Şarkiyat Enstitüsü bünyesinde yapılan çalışmalar ile ilgili genel bir perspektif sunan tebliğ, kısa bir Şarkiyat Enstitüsü tarihi sunmaktaydı. Panelin ikinci konuşmacısı ve enstitü üyelerinden Amer Maslo'nun, "19. stoljeće u publikacijama Orijentalnog instituta: stanje i perspektive [19. Yüzyıl Yayınlarında Şarkiyat Enstitüsü: Şartlar ve Perspektifler]" başlıklı tebliği, enstitünün orta çağ ve yakın çağ çalışmalarının da ötesinde 19. yüzyıl çalışmalarında da etkili olduğunu gösterdi. Oturumun son konuşmacısı Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nden Dr. Sabina Veladžić "Idejno revidiranje naučnog znanja o osmanskom periodu kao povijesno-civilizacijskom okviru kulturnog stvaranja u BiH tokom 1960-ih i početkom 1970-ih [1960lar ve 1970lerin Başında Bosna ve Hersek'te Kültürel Ortamın Oluşumunun Tarih ve Medeniyete Dair bir Çerçevesi Olarak Osmanlı Dönemi ile İlgili Bilimsel Bilginin Kavramsal Revizyonu]" başlıklı sunumunda teorik bir çerçeve içerisinde Osmanlı Dönemi'ne dair çalışmalar ile elde edilen bilginin Bosna ve Hersek'te neden önemli olduğunu altını çizdi.

Dr. Muamer Hodžić'in moderatörlük yaptığı aynı günün ikinci paneli enstitü üyelerinden Emina Mostić "Dva dokumenta iz Bosanskog krajišta s kraja 15. stoljeća [Geç 15. Yüzyıla Dair Bosna Krajina'ya Dair İki Doküman]" başlıklı sunumunda aslında çok da fazla belge bulunmayan bir döneme dair önemli bir sunum yaptı. Ardından enstitü üyelerinden Dr. Aladin Husić "O spahijskoj organizaciji u Bosni tokom 17. stoljeća [17. Yüzyılda Bosna ve Hersek'te Sipahi Organizasyonu]" başlıklı çalışmasında uzunca bir süredir üzerinde çalıştığı Bosna ve Hersek'teki Sipahi organizasyonuna dair ayrıntılı bir sunum yaptı. Dr. Elma Korić, "Bosna i Hercegovina na osmanskim kartama iz 19. stoljeća [19. Yüzyılda Osmanlı Haritalarında Bosna ve Hersek]" başlıklı sunumunda bu konu hakkında son dönemde yayınladığı kitaptan da referanslar vererek önemli haritalarda Bosna ve Hersek'in yerine dair önemli bilgiler verdi. Panelin son konuşmacısı Zenica Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Dr. Dževad Drino "Rimskopravni elementi u osmanskom građanskom zakoniku (Medželle i ahkjami šerije) [Osmanlı Medeni Kanununda Roma Hukuku Etkileri (Mecelle ve Ahkam-ı Şeriyeye)]" sunumunu gerçekleştirdi.

Elma Korić'in moderatör olduğu üçüncü oturumda ise Zadar Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nden Dr. Kristijan Juran "Muslimani dalmatinskog zaleđa u šibenskim spisima od 1576. do 1645. godine [1576'dan 1645 Yılına Kadar Šibenik Yazılarında Dalmaçya Bölgesi'ndeki Müslümanlar]" başlıklı sunumunu online gerçekleştirdi. Ardından enstitü üyelerinden Nihad Dostović "Sudski spor iz 1644. o nestalom blagu u Visorima [1644 Yılına Ait Visori'deki Kayıp Hazine ile İlgili Bir Daval]" hakkında bir sunum gerçekleştirdi. Alen Zečević "Vojno-diplomatska aktivnost trebinjskog kapetana Osman-paše Resulbegovića od 1699. do 1718. godine

[Trebinye Komutanlarından Osman Paşa Resulbegović’in 1699’dan 1718’e kadar Askerî-Diplomatik Faaliyetleri]] başlıklı sunumunu yaptı. Panelin son konuşmacısı Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi ve Travnik Müzesi’nden Dr. Dženan Dautović “*Sudbina samostana Bosanske franjevačke vikarije u prvim godinama osmanske vladavine na osnovu analize pisama iz kancelarije pape Pavla II (1464-1471.)* [Papa II. Paul’ün (1464-1471) Çalışma Ofisinden Gelen Mektupların Analizine Dayanarak Osmanlı Yönetiminin İlk Yıllarında Bosna Fransisken Papazlarının Kaderi]]” üzerine sunumunu gerçekleştirdi.

12 Ekim’deki ilk oturuma Emina Mostić moderatörlük yaptı. Belgrad Tarih Enstitüsü’nden Marija Andrić “*Recommended by the Ottoman Empire: Bosnian merchants between Sarajevo and Venice (XVII–XVIII century)* [Saraybosna ve Venedik Arasında Bosnalı Tüccarlar (XVII. ve XVIII. Yüzyıl)]” başlıklı sunumunu online gerçekleştirdi. Ardından Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nden Amir Krpić “*Provođenje osmanskog Vilajetskog zakona u Zvorničkom sandžaku* [Osmanlı Vilayet Kanunnamesi’nin İsvornik Sancağı’nda Uygulanması]]” üzerine olan tebliğini online olarak gerçekleştirdi. Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nden Dr. Amila Kasumović “*Status osmanskih činovnika u Bosni i Hercegovini nakon austrougarske okupacije 1878. godine* [1878 Yılında Avusturya Macaristan İşgalinden Sonra Osmanlı Devleti Yetkililerinin Durumu]]” üzerine bir sunum yaptı.

Dr. Amina Siljak-Jesenković’in moderatörlük yaptığı 12 Ekim’deki ikinci oturumda, Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nden Dr. Kerima Filan “*Bašeskija u Ankari: O jednom rukopisu iz Nacionalne biblioteke u Ankari* [Ankara’da Bašeskija: Ankara Mili Kütüphanesi’nden bir Elyazması]]” başlıklı tebliğinde Mula Mustafa Ševki Bašeskija ile ilgili Milli Kütüphane’de bulunduğu bir el yazması üzerine bir sunum yaptı. Üsküp Milli Tarih Enstitüsü’nden Dr. Dragi Georgijev “*Dva osmansko-slavenska jezička priručnika iz 1827. i 1836. godine* [1827 ve 1836 Tarihli İki Osmanlı-Slav Dil Kitapçığı]]” üzerine sunumunu online gerçekleştirdi. Şarkiyat Enstitüsü üyelerinden Dr. Alma Omanović Veladžić “*Kadićevi rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci* [Kadić’in Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’ndeki El Yazmaları]]” ile ilgili bir sunum yaptı. Saraybosna Üniversitesi Dil Enstitüsü’nden Dr. Jasmin Hodžić “*Bosanski, hrvatski i srpski jezik u Bosanskom vilajetu (s fokusom na pitanja jezika i školstva)* [Bosna Vilayetinde Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça Dili]]” üzerine sunumunu gerçekleştirdi.

Amer Maslo’nun 13 Ekim’de moderatörlük yaptığı oturumda ilk konuşmacı Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nden Dr. Edin Radušić “*Da li su bosanski muslimani Turci? Percepcija bosanskih muslimana 19. stoljeća u britanskom novinskom diskursu* [Bosnalı Müslümanlar Türk müdür? Britanya Gazete Söyleminde 19. Yüzyıl Bosnalı Müslümanlar Algısı]]” başlıklı çalışmasında İngiliz arşivlerinde Bosnalı Müslümanların nasıl tanımlandıklarına dair bir sunum

gerçekleştirdi. Ardından Novi Pazar Devlet Üniversitesi'nden Dr. Redžep Škrijelj "*Bošnjaci Muhadžiri 'Tri vilajeta' u izvještajima muhadžirске komisije (1877-1912)*" [Muhacir Komisyonu Raporlarında Boşnak Muhacirler (1877-1912)] üzerine bir sunum gerçekleştirdi. Panelin son konuşmacısı Boğaziçi Üniversitesi Modern Türkiye Tarihi Enstitüsü doktora adaylarından Bayram Şen "*Mapping Out Social History of Bosnian Muslim Migrants, 1878-1918 through 'Digital Humanities'*" [Bosnalı Müslüman Göçmenlerin Toplumsal Tarihini Haritalandırmak, 1878-1918] başlıklı sunumunda Avusturya Macaristan işgali sonrası Osmanlı topraklarına göç eden Bosnalı Müslümanlar ile ilgili Osmanlı, Bosna ve Hersek ve Viyana arşivleri ile konsolosluk raporlarında bulunan belgelerin bir veri tabanı üzerinden haritalandırılmasına dair bir sunum gerçekleştirdi.

Dr. Adnan Kadrić'in oturum başkanı olduğu günün ikinci panelinde enstitü üyelerinden Dr. Berin Bajrić "*Dubovni univerzum Ali Dede Bošnjaka* [Ali Dede Bosnevi'nin Manevi Evreni]" başlıklı sunum yaptı. Enstitünün bir diğer üyesi olan Dr. Madžida Mašić "*I onaj što traga ostavlja neizbrisiv trag: Ahmed Talib Bošnjak i njegov Divan* [Ve O Yoldan Gidenler Silinmez bir İz Bırakır: Boşnak Ahmed Talib ve Divanı]" üzerine sunumunu gerçekleştirdi. Ardından enstitü üyelerinden ve Boşnakçaya Yunus Emre'nin eserlerini kazandıran Dr. Amina Šiljak-Jesenković "*Naš Yunus: Yunus Emre, Ašik Yunus i bosanski derviši na tragu Yunusa* [Bizim Yunus: Yunus Emre, Aşık Yunus ve Yunus'un Yolunda Bosnalı Dervişler]" başlıklı sunumunda Bosna ve Hersek'te Yunus Emre algısı üzerine önemli bir sunum yaptı. Panelin son konuşmacısı ve enstitü üyelerinden Rijana Jusufbegović "*Jedan rukopisni tursko-bosanski rječnik iz Narodne biblioteke 'Sveti Cirilo i Metodije' u Sofiji* [Sofya'da Bulunan Aziz Kiril ve Metodi Milli Kütüphanesi'nde Türkçe-Boşnakça El Yazması bir Sözlük]" ile ilgili tebliğini sundu.

14 Ekim'deki ilk panelin oturum başkanlığını Dr. Aladin Husić üstlendi. İlk konuşmacı Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nden Dr. Nedim Rabić "*Put u nepoznato: Putopisne zabilježke njemačkog botaničara Otta Sendtnera o Bosanskoj Posavini 1847. godine* [Bilinmeyen Giden Yol: Alman Botanikçi Otto Sendtner'in 1847'de Posavina Seyahat Notları]" ile ilgili bir sunum gerçekleştirdi. Ardından Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nden Dr. Ena Begović-Sokolija "*Sultan kao vis major – predodžbe o osmanskoj vlasti u samostanskim ljetopisima bosanskih franjevacu iz 18. stoljeća* [18. Yüzyıl Bosnalı Fransiskenlerin Manastır Kroniklerinde Osmanlı Yönetimi Kavramları]" başlıklı bir sunum yaptı. Ardından Saraybosna Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi'nden Dr. Sarina Bakić "*Prilog proučavanju kulturnog identiteta bosanskohercegovačkih Jevreja za vrijeme Osmanskog Carstva* [Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bosnalı Yahudilerin Kültürel Kimliğinin Araştırılmasına Katkı]" üzerine bir sunum gerçekleştirdi. Panelin son konuşmacısı enstitü müdürü Dr. Adnan Kadrić'ti. Kadrić "*Jedan budžet visočkog naiba Jusufa Asima o popravci crkve u Kraljevoj Sutjeski* [Kraljeva Sutjeska'da Bulunan

bir Kilisenin Onarımına Dair Naib Yusuf Asım’ın Hücceti]]” üzerine bir sunum yaptı.

Konferansın son oturumunun moderatörlüğünü Dr. Amina Šiljak-Jesenković yaptı. Oturumun ilk konuşmacısı Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi’nden Dr. Haris Dervišević “*Da li su sabat-kule u Bosni i Hercegovini građene po uzoru na kampanil: Sarića sabat-kula u Mostaru* [Bosna ve Hersek’teki Saat Kuleleri, Çan Kuleleri Örneğine mi Dayanmaktadır?: Mostar’da Bulunan Saat Kulesi]]” başlıklı sunumunu yaptı. Enstitü üyelerinden Aida Smailbegović “*Iluminacije Hafizova Divana u Gazi Husrev-begovoj biblioteci* [Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nde Bulunan Hafız Divanı Tezhipleri]]” ile ilgili bir sunum gerçekleştirdi. Ardından enstitü üyelerinden Dr. Muamer Hodžić “*O fenomenu kafe i mjestima gdje se pila u Bosni u 16. i 17. stoljeću* [16. ve 17. Yüzyıllarda Bosna’da Kahve Olgusu ve İçildiği Yerler]]” hakkında çok ilginç bir sunum yaptı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü’nde doktora sonrası çalışmalarını gerçekleştiren Özde Çeliktemel-Thomen “*Film Screenings in the Ottoman Provinces at the Turn of the Century* [Yüzyıl Başında Osmanlı Vilayetlerinde Film Gösterimi]]” başlıklı sunumunda film kavramı, içeriği ve Osmanlı’da gösterildiği yerler ile ilgili çok ilginç bir sunum yaptı.

Enstitü üyelerinin bulunduğu kapanış konuşmasında Dr. Amina Šiljak-Jesenković ve Dr. Adnan Kadrić katılımcılara teşekkür ederek, tebliğlerin kısa süre içerisinde enstitü dergisi olan Prilozi’de yayınlanmasını ve önümüzdeki yıllarda daha fazla katılımın olduğu ve yüz yüze tartışmaların bol olduğu bir konferans yapma dileklerini iletiler.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (OTAM) DERGİSİ

OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Hakemli olan dergide Osmanlı tarihi ile ilgili özgün ve bilimsel makaleler, çeviriler, kitap tanıtımları yer almaktadır. Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir.

OTAM Dergisi'ne gönderilecek yazılar, daha önce yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere sunulmamış olmalıdır. Yazarlar telif hakkı kendilerinde olmayan materyaller için gerekli izni almakla sorumludur.

OTAM Dergisine gönderilecek yazıların özgün ve bilimsel olması, mevcut literatüre katkı sağlaması beklenir. Özgün araştırma ve inceleme makaleleri yanında, çeviri, belge yayını, haber, nekroloji, kitap tanıtımı gibi yazılara da yer verilir. Yayına kabul edilen yazıların telif hakkı Ankara Üniversitesi OTAM Müdürlüğü'ne aittir.

OTAM Dergisi yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, elektronik olarak otam@ankara.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar kabul edilmez. Yazının bir nüshası, yazar(lar)ın imzasının bulunduğu "Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi" ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye/ANKARA.

OTAM Yayın Kurulu, yazıların esasına yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Kuralları

Yazılar sırasıyla başlık, özet, anahtar kelimeler, metin, tablolar, resimler, kaynakçadan oluşmalı, MS Word programında, Garamond yazı karakteri ile yazılmalıdır.

1. Başlık: İçerikle uyumlu ve onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Büyük harflerle ve 16 punto yazılmalı ve ortaya hizalanmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında daima 6nk aralık bırakılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad-soyadı başlığın altında, sağ köşede 11 punto ile yazılmalı ve (*) işareti ile yazar(lar)ın unvanı, akademik durumu, görev yaptığı kurum, e-posta adresi 10 punto ile italik olarak dipnotta verilmelidir.

Örneğin: * Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.

3. Özet: Çeviri, haber, nekroloji ve kitap tanıtımı dışındaki yazılara konuyu tam olarak yansıtan en fazla 300 ve en az 150 kelime içeren Türkçe ve İngilizce özetler eklenmelidir.

4. Anahtar kelimeler: Özetlerin sonunda makalenin ana konusu ile ilgili en az 4 ve en fazla 6 anahtar kelime bulunmalıdır.

5. Metin: Metin 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üstten: ve alttan 5,6 cm, sağdan ve soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf girintisi 0,75 cm olmalı, paragraflar arasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar genel olarak (resimler ve tablolar dışında) 10,000 kelimeyi aşmamalıdır. Daha uzun bir metin için editöre başvurulmalıdır.

6. Alıntı: Alıntılar iki satıra kadar paragraf arasında tırnak içinde italik olarak verilmeli; iki satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak sağ ve soldan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 10 punto ile yazılmalıdır.

7. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı ve akışı sağlamak üzere ara başlıklar kullanılabilir. Ara başlıklar, ilk harfleri büyük, 11 punto ve koyu karakterde yazılmalıdır.

8. Tablo ve Resimler: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Resimler, yüksek çözünürlüklü (300 dpi), baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resimlere numara ve isim verilmelidir. Resim numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; resim adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplamı yazının üçte birini aşmamalıdır.

9. Dipnot: Dipnotlar, sayfa sonunda 10 punto tek satır aralığıyla ve girintisiz olarak yazılmalıdır. Bir eser ilk defa atıf yapıldığında tam künyesi ile yazılmalı, sonrasında kısaltma olarak gösterilmelidir. Dipnotta gösterilen bir eser, hemen bir önceki dipnot ile aynı ise a.g.e. (kitap için) ya da a.g.m. (makale, ansiklopedi maddesi için) şeklinde kısaltmalar kullanılabilir. Eserler dipnotlarda şu şekilde gösterilmez:

Kitap:

1- Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev.. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, s. 12.

2- H. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 14.

3- *A.g.e.*, s. 12.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.

1-Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575.

2-H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 577.

3- *A.g.m.*, s. 577.

10. Kaynakça: Metnin sonunda kaynakça kısmı bulunmalı ve burada sadece metin içinde atıf yapılan eserler gösterilmelidir.

Kitap:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.:

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-610.

Adres:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

ANKARA UNIVERSITY JOURNAL OF THE CENTER FOR OTTOMAN STUDIES

OTAM Journal is a peer-reviewed journal published biannually in SPRING and FALL. Original and scholarly articles (10,000 words max.), translations, book reviews on any aspect of Ottoman history are accepted for publication provided that they are approved by referees. Strict anonymity is accorded to both authors and referees.

Articles may be written in Turkish, English, French or German.

Articles submitted to the *OTAM* Journal must not have been previously published nor is under consideration for publication anywhere else. It is the responsibility of authors to obtain the necessary permission to use material that is not their own. The copyrights of the articles and reviews accepted for publication are transferred to the Directorate of Ankara University *OTAM* unless otherwise specifically agreed.

Manuscripts complying with the journals GUIDELINES should be sent via e-mail to **otam@ankara.edu.tr**. Articles not conforming to the guidelines may be rejected. A PRINTED COPY of the article together with the "TRANSFER OF PUBLICATION RIGHTS" bearing the signature of the author(s) must be sent to the following address:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye ANKARA.

OTAM holds the right to make minor changes in the articles accepted for publication. Articles not accepted for publication cannot be returned to authors.

AUTHOR'S GUIDELINES

Submitted works should be written using MS Word program in Garamond and follow the order indicated below:

Title, Abstract, Key Words, Text, Tables, Illustrations/Photos, Works Cited.

1. Title: The title must be written in 16 point capital letters and centered. There must be 6nk space between the sub-headings and paragraphs.

2. Affiliation: The Author's name(s) must written in 11 point and appear below the title on the right hand. An asterisk footnote (*) following the last name should provide the author's affiliation and correspondence e-mail written in 10 point.

Example: * Instance: **Prof. Dr., Ankara University , Faculty of Letters, Department of History, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.*

3. Abstract: Works apart from book reviews, translations and news must include abstracts of 150-300 words in both **Turkish** and **English**, and placed after the title.

4. Keywords: The Turkish and English abstract should be followed by 4-6 key words.

5. Main Text: The main text of the article must be written in 11 point, single-spaced. Pages must be numbered and have the following margins: Top – Bottom: 5.6 cm; Right–Left:4.5cm; Paragraph indent 0,75; 6nk space between paragraphs.

Articles should generally be no more than 10,000 words in length (plus figures and tables).

Authors of larger manuscripts should contact the Editor for advice.

6. Quotations: Quotations of up to two lines in length should be given within the body of the text in quotation marks and italics. Quotations longer than two lines should be given as a separate paragraph, indented 1cm on both sides, single-spaced and written in 10 point.

7. Section Titles: Section titles may be used to provide an orderly flow of information in the article. Section titles must be written in 11-point bold, and the first letter of each word in the title must be capitalized.

8. Tables and Pictures: Tables must be numbered and titled. Table numbers must be at the far left and non-italic. The title must be in italics with the first letter of each word in the title capitalized. Tables should be placed in the body of the text.

Pictures must be sent as separate attachment to the article, scanned in high resolution (300 dpi) print quality. Pictures must be numbered and have a caption. Diagrams, tables and pictures must not exceed one-third of the total space of the article.

9. Footnotes: Footnotes should be written in 10pt. The first time a work is cited in a footnote, the full citation must be given. Subsequently, the citation may be shortened. If the work to be cited in the footnote is exactly the same as the work cited in the footnote immediately before it (with no intervening footnotes), you may use *Ibid.* or *Ibid.* with a page number. For instance:

Book:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, p. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, p. 14.

3-*Ibid.*, p. 577.

Article, encyclopedia entry, etc.:

1- Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575.

2- H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", p. 577.

3- Ibid., p. 577.

10. Works Cited: Only cited works should be listed in the following format:

Book:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Article, encyclopedia entry, etc.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575-610.

Address:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com